

PhD ÉRTEKEZÉS

Forgács Judit

MISKOLC
2021

MISKOLCI EGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
DEÁK FERENC ÁLLAM-ÉS JOGTUDOMÁNYI
DOKTORI ISKOLA

Forgács Judit

JAVÍTÁS – NEVELÉS – REINTEGRÁCIÓ
Változó fogalmak és formálódó tartalmak a szabadságvesztés
végrehajtásában
(PhD értekezés)

Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

A doktori iskola vezetője:	Prof. Dr. Róth Erika egyetemi tanár
A doktori program címe:	A magyar állam- és jogrendszer, jogtudomány továbbfejlesztése, különös tekintettel az európai fejlődési tendenciákra
A doktori alprogram címe:	A bűnügyi tudományok fejlődési irányai
Tudományos vezető:	Prof. Dr. Nagy Anita egyetemi tanár

MISKOLC
2021

Témavezetői ajánlás

Forgács Judit

**Javítás – nevelés – reintegráció (Változó fogalmak és formálódó
tartalmak a szabadságvesztés végrehajtásában)**

c. dolgozatához

Forgács Judit témaválasztásában visszaköszön, a több mint huszonöt éve tartó töretlen érdeklődése a börtönügy iránt. Elméleti és gyakorlati szakemberként vezeti végig a szabadságvesztés végrehajtásának feladatához köthető különféle tudományos aspektusokat. Dolgozatában három fő csomópontot vizsgál: a javítás, a nevelés és a reintegráció témakörét, amelyek tartalmukban három szakmai és történeti korszakokat ölelnek fel.

A disszertáció első része tartalmazza a javítás elméletének fejlődését, s annak történeti forrásokból fellelhető gyakorlati megvalósulását. Kiemelt szerepet tulajdonít a fenyítőházak vonatkozásában a javító célzatú egyházi büntetések és a protestáns munkaethosz hatásainak nemzetközi és a magyar börtönügy viszonylatában egyaránt.

Az értekezés második fő témakörében, a hazai nevelés elmélet szovjet eredetének vizsgálatával alapozza meg a korszakra vonatkozó tudományos téziseit. Forgács Judit munkájában többször is kiemeli – leginkább a rendszerváltásig tartó időszak sajátjaként – hogy a kutató által elérhető jogfilozófiai, jogelméleti és pönológiai mutatók az adott történelmi korszakban uralomra törő ideológiai és politikai eszmék viszonyában értelmezhetők csupán. A rendszerváltást megelőző évek egyik fontos jellemzőjeként azonosítja a szocialista ideológia érvényvesztését, amely a felnőttnevelés lényegét megjelölő emberkép szétesésével járt együtt. Az új szocialista személyiség utópiájának helyébe jelentős űrt és bizonytalanságot még évtizedekig nem volt

képes a szakma a gyakorlatra reflektáló valós tartalommal megtölteni, egészen a Bv. törvény életbelépéséig.

A harmadik, a reintegrációt középpontba állító témakört, a börtönügy gyakorlathoz kapcsolódó fogalmi elemek vizsgálatával, Forgács Judit a honi büntetés-végrehajtás fogalmi kereteinek megújulásához járul hozzá. A továbbiakban a szerző egyik legfajsúlyosabban megfogalmazott gondolata vonul végig ezen a fejezeten, ami az elmélet és a gyakorlat eltávolodásából következő feloldhatatlan konfliktusokat tárgyalja. A végrehajtás körülményeinek vizsgálata, a börtön szervezeti kultúrája és a reintegrációs tisztek jellemzői, feladatai és képzése ismeretében, empirikus kutatási eredményeire hivatkozva tesz előremutató javaslatot a szabadságvesztés végrehajtásának gyakorlatára vonatkozóan. Végezetül az új pönológiai gondolkodás legfontosabb elemeinek ismeretében (kockázati elv érvényesítése, menedzserializmus és csoportközpontú szemlélet) megállapítja, hogy egyre dominánsabbá válik a hazai gyakorlatban, ezért a jövőre tekintve figyelembe kell venni, hogy régi megközelítésekhez kapcsolódó eszközrendszerek háttérbe szorulnak és a végrehajtásban újfajta szempontok válnak dominánssá.

A disszertáció témaválasztása aktuális, a szerző kutatásainak szintetizált eredményei elősegíthetik a reintegrációhoz köthető törekvések kiteljesülését és ezen keresztül hatékonyan szolgálhatják a bűnmegelőzéshez kötődő osztársadalmi érdeket. A megfogalmazott de lege ferenda javaslatok gyakorlati alkalmazhatósága kivitelezhető, amelyek egyébként valóban új elemeket is magukban foglalnak. A dolgozat hiteles adatokat tartalmaz, az abban foglalt tudományos eredmények a pályázó eredményei, az értekezés a formai követelményeknek megfelel, fokozatszerzésre javaslom.

Miskolc, 2020. december 14.

Prof. Dr. Nagy Anita
egyetemi tanár, témavezető

TARTALOM

Témavezetői ajánlás.....	3
Rövidítések jegyzéke.....	8
Bevezetés.....	10
Problémafelvetés.....	10
A dolgozat célja és szerkezete.....	12
Kutatási kérdések és hipotézisek.....	15
A disszertáció elméleti keretei és az alkalmazott módszerek.....	17
I. RÉSZ – A JAVÍTÁS.....	20
1. A büntetési elméletek történeti áttekintése.....	20
1.1. <i>Javítás-gondolat a klasszikus büntetőjogi iskola tanaiban.....</i>	<i>20</i>
1.1.1. <i>A generális prevenció, az elrettentés elmélete.....</i>	<i>25</i>
1.1.2. <i>A speciális prevenció, javítás gondolata a megelőzésben.....</i>	<i>29</i>
1.2. <i>A pozitivisták megjelenése a büntetésben.....</i>	<i>31</i>
1.2.1. <i>A biológiai és társadalmi determinizmus.....</i>	<i>32</i>
1.3. <i>A közvetítő iskola hatása.....</i>	<i>36</i>
2. A javítás koncepciójának változó tartalma a börtönügy korai történetében.....	38
2.1. <i>Kolostorbörtönök és dologházak.....</i>	<i>39</i>
2.2. <i>A fenyítőházak.....</i>	<i>40</i>
2.3. <i>Bentham Panoptikonja.....</i>	<i>43</i>
2.4. <i>A börtönrendszerek.....</i>	<i>47</i>
3. A javítás gondolatának megjelenése a 19. és 20. századi magyar börtönügyben..	50
3.1. <i>Csemegi Károly és az első magyar büntető törvénykönyv.....</i>	<i>55</i>
3.2. <i>Az oktatás szerepe a 19. század végén.....</i>	<i>58</i>
3.3. <i>A magyar börtönügy jellemzői a második világháborúig.....</i>	<i>60</i>
3.3.1. <i>Kármán Elemér és Finkey Ferenc munkássága.....</i>	<i>61</i>
II. RÉSZ – A NEVELÉS.....	69
1. A szovjet-orsz büntetési és nevelési ideológia térnyerése.....	69
1.1. <i>A szovjet szocialista büntetőjog kezdetei.....</i>	<i>71</i>
1.2. <i>A nevelő intézkedések megjelenése.....</i>	<i>73</i>
1.2.1. <i>A javító-nevelés alapjai.....</i>	<i>75</i>
1.2.2. <i>A szovjet munkaiskola.....</i>	<i>76</i>
1.3. <i>A fordulat évei.....</i>	<i>78</i>
1.4. <i>A sztálini büntető filozófia térhódítása.....</i>	<i>81</i>
1.5. <i>A büntetőpolitika újrafogalmazása a lenini tanok jegyében.....</i>	<i>86</i>

1.6.	<i>A politikai-kulturális nevelés helye a szovjet büntetés-végrehajtásban</i>	90
2.	A magyar büntetés-végrehajtási nevelés 1945-1989-ig	90
2.1.	<i>Személyiségformáló törekvések a koalíciós időszakban és a „Rákosi korszakban”</i>	91
2.2.	<i>A nevelési szolgálatok létrehozásának előzményei</i>	96
2.3.	<i>Az átnevelés ideológiájának érvényesülése hazánkban</i>	98
2.4.	<i>A treatment szemlélet megjelenése és kudarca a nyugati államokban</i>	102
2.5.	<i>Az átnevelési ideológia válsága, a treatment hatása hazánkban</i>	104
2.6.	<i>Neveléskritika a rendszerváltás időszakában</i>	109
3.	A nevelési ideológia változása a rendszerváltást követően	113
3.1.	<i>Az európai normák megjelenése a hazai büntetés-végrehajtásban</i>	114
3.2.	<i>A pedagógiai alapú nevelésfelfogás krízise</i>	117
4.	Útkeresés az ezredforduló után	118
4.1.	<i>Kísérletek a magyar büntetés-végrehajtási rendszer professzionalizálására</i> ..	121
4.2.	<i>A büntetés-végrehajtási nevelés elméleti és gyakorlati krízise</i>	123
5.	Konceptuális áttekintés: a neveléshez kapcsolódó fogalmak értelmezése	125
5.1.	<i>A rehabilitációs paradigma megjelenése</i>	130
III.	RÉSZ – A REINTEGRÁCIÓ	134
1.	A reintegráció definitív elemei	134
1.1.	<i>A reintegrációs programok és egyéniesítés</i>	137
1.2.	<i>A differenciálás, mint szakmai módszer</i>	138
1.3.	<i>A rezsimek gyakorlati megvalósítása</i>	142
2.	A fogvatartás és reintegráció hagyományos alappillérei	145
2.1.	<i>A családi és társadalmi kapcsolatok támogatása</i>	146
2.1.1.	<i>A járványhelyzet hatása a kapcsolattartásra</i>	153
2.1.2.	<i>A családi döntéshozó csoportkonferencia</i>	164
2.2.	<i>A munkaerőpiaci esélyek javítása</i>	165
2.2.1.	<i>Az oktatás és képzés</i>	168
2.2.2.	<i>A reintegrációs projektek</i>	170
2.3.	<i>Testi és szellemi állapot szinten tartása</i>	172
3.	A fogvatartás és reintegráció új elemei	178
3.1.	<i>Kockázati elemek feltárása és optimalizálása a fogvatartás során</i>	179
3.1.1.	<i>A kockázatelemzés hazai bevezetése</i>	182
3.1.2.	<i>A kockázatcsökkentést célzó reintegrációs programok</i>	189
3.2.	<i>A belső motiváció erősítése a fogvatartás során</i>	192
3.2.1.	<i>A jutalmazás</i>	194

3.2.2.	<i>A fegyelmi felelősségre vonás</i>	197
3.2.3.	<i>A progresszív rezsimrendszer működtetése</i>	203
4.	A fogvatartás feltételei az európai normák tükrében	208
4.1.	<i>Minimális élettér meghatározása a nemzetközi normákban</i>	210
4.2.	<i>Magyarország a túltelítettség csapdájában</i>	212
4.3.	<i>A túltelítettség hatása egy 2015-ös vizsgálat tükrében</i>	214
4.4.	<i>A túltelítettség determinációs hatásai</i>	217
4.5.	<i>A kártalanítás jogintézménye</i>	219
4.6.	<i>Megoldási lehetőségek a túltelítettség kezelésére</i>	222
5.	A reintegráció szervezeti és személyi feltételei	225
5.1.	<i>A börtön szervezeti kultúrája, szerepek</i>	227
5.2.	<i>A reintegrációs tisztek jellemzői és feladatai</i>	228
5.3.	<i>A reintegrációs tisztek képzése</i>	233
6.	Értékkonfliktus a büntetés-végrehajtásban	242
6.1.	<i>A fegyőr-ethosz import elemei</i>	244
6.2.	<i>A fegyőr-ethosz belülről ható elemei</i>	246
6.3.	<i>A reintegrációs tiszt szerepmagatartására ható tényezők</i>	247
6.4.	<i>Kutatások a személy állomány körében</i>	249
6.4.1.	<i>TÁMOP 5.6.3., kutatás a személyi állományra vonatkozóan</i>	249
6.4.2.	<i>A kompetenciára vonatkozó nézetek vizsgálata 2011, 2017</i>	252
6.5.	<i>Modellkörlet: egy lehetséges megoldás reintegráció hatékonyságának növelésére</i>	257
6.5.1.	<i>A 2015-ös modellkörlet kísérlet</i>	258
6.5.2.	<i>Reintegrációs kohézió és a modellkörlet kapcsolata</i>	262
6.6.	<i>Az új pönológia megjelenése és térnyerése</i>	264
IV.	RÉSZ – EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA	268
1.	Következtetések a javítás elméletére vonatkozóan	268
2.	A nevelési törekvések összegzése	271
3.	A reintegrációs törekvések összefoglalása, de lege ferenda javaslatok	277
	ÖSSZEFOGLALÓ	284
	SUMMARY	286
	IRODALOMJEGYZÉK	288
	A szerző témához kapcsolódó publikációi	317
	Szerzőségi nyilatkozat	321

Rövidítések jegyzéke

I. Büntetőnovella	1908. évi XXXVI. törvény
ÁVH	Államvédelmi Hatóság
Bizottság	Miniszterek Bizottsága – az Európa Tanács egyik fő szerve
BM. utasítás	<i>8/1959. BM. sz. utasítás</i>
Btá	<i>1950. évi II. törvény</i> általános része
Btáé	1950. évi 39. sz. törvényerejű rendelet.
Bv. törvény	2013. évi CCXL. törvény – a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról
Bv. tvr	1979. évi 11. sz. törvényerejű rendelet a büntetések és intézkedések végrehajtásáról
BvOK	Büntetés-végrehajtási Szervezet Oktatási Központ
CPT	Kínzás és Embertelen vagy Megalázó Bánásmód vagy Büntetés Megelőzésére Létrehozott Európai Bizottság
Cseka	Összoroszági Rendkívüli Bizottság. Az úgynevezett „törvényszéken kívüli bíraskodás”
Csemegi-Kódex	Az első magyar büntető törvénykönyv
EBSZ	<i>Európai Börtön szabályok</i>
EFOP	Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program
EVSZ	Az 1993. évi XXXII. törvény – amely a Bv. tvr. első átfogó módosítása volt

	– bevezette az <i>enyhébb végrehajtási szabályok</i> jogintézményét
KEK Rendszer	Kockázatelemzési és Kezelési Rendszer
Kínzás elleni Egyezmény	Kínzás és embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzéséről szóló európai Egyezményt
kivizsgáló	Az ügy vizsgálatával megbízott személy
Koncepció	Büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepció
NKDV	Belügyi Népbiztosság
Oktatási Központ	A Büntetés-végrehajtási Szervezet Oktatási, Továbbképzési és Rehabilitációs Központja
PME	Prediktív mérőeszköz
Rf	Az elítéltek és egyéb jogcímen fogva tartottak fegyelmi felelősségére vonatkozó 14/2014. IM rendelet
RNR- modell	Risk – Need – Responsivity/Kockázat – Szükséglet – Reszponzivitás modell
RTF	Rendőrtiszti Főiskola, alapítva 1971
specializált részleg	Az első büntényes elítéltek elkülönített elhelyezésére szolgáló részleg
TÁMOP	Társadalmi Megújulás Operatív Program

Bevezetés

Problémafelvetés

Napjainkban a börtönnel szemben támasztott szakmai, szakpolitikai, társadalmi elvárások tartalmában alapvető kettősség figyelhető meg. A büntetések céljának és feladatának történetileg kialakult eszmerendszere egyszerre jeleníti meg egyfelől a társadalom intézményesült igazságérzetét, az állam büntetőhatalmát, a társadalom védelmét, másfelől a jobbítás, a nevelés, a társadalomba való visszavezetés igényét. Ez a fajta kettősség, amely a büntetés-végrehajtást alapvetően jellemzi és természetes velejárója legfőbb feladatának a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának, nem elégedhet meg a szabadságelvonással járó hátrányok, a büntetéssel szükségszerűen együtt járó „rossz” elrettentő hatásának egyoldalú érvényesítésével, azaz nem tekintheti megtorlásnak a végrehajtást. A különféle tudományterületek, különösen a szociológia, kriminológia, pönológia, kriminálstatisztika bevonásával készült felmérések eredményei ugyanis arra intik a szakembereket, hogy az a börtön, amely elvtelenül szigorú, és a fogvatartottak mély alávetésére, megalázására helyezi a hangsúlyt, nem képes eleget tenni a társadalmi elvárásoknak. Ez a követelmény pedig nem más, mint az elítéltnak kiutat kínálni korábbi életvitele megváltoztatásához, segítséget nyújtani számára a szabadulás utáni társadalmi beilleszkedéshez. Mindez rendkívül összetett feladat, amely csak széleskörű társadalmi összefogással és megfelelően kialakított jogi háttérrel megerősítve teszi lehetővé a reintegrációs célkitűzések megvalósulását.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a szabadságvesztés célját és a börtön szerepét tekintve, egyes időszakokra jellemző időszerű jogfilozófiai, jogelméleti és pönológiai mutatók szorosan kapcsolódtak az adott történelmi korszakban uralomra törő ideológiai és politikai eszmékhez. A börtön vállalt feladatát tekintve nem elzártan létező, ember által konstruált képződmény, hanem egy működő rendszer fontos eleme, amely érzékenyen reagál a

történelmi és társadalmi változásokra. Doktori értekezésem középpontjában a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi. C. törvény 33.§-a által büntetésként meghatározott *szabadságvesztés változó cél- és ehhez szorosan kapcsolódó feladatrendszer* áll. A büntetés lényegét a bűn és bűnözés jelenségeitől elszakítva kívánom bemutatni, mint sajátos társadalmi reakciót, amely az adott társadalom részeként, annak minőségét és sokrétűségét is magán hordozza. A legutóbbi időszak hazai büntetéskiszabási gyakorlata hullámzó tendenciát mutat. Egészen 2010-ig a pénzbüntetés kiszabásának dominanciája figyelhető meg, majd ennek drasztikus csökkenésével párhuzamosan a szabadságvesztés lett a magasabb arányban alkalmazott büntetés Magyarországon. 2017-ben újabb fordulat következett be, mivel a pénzbüntetés kiszabása - ha csekély mértékben is - ismételten meghaladta a kiszabott határozott tartamú szabadságvesztések számát.¹ Hullámzó tendenciája ellenére rendkívül sok, évente 8-9000 alkalommal² kiszabott végrehajtandó szabadságvesztés hatása – a hozzátartozókat is ideértve – 10 000 embernél is többet érinthet hazánkban. A 2020-as és 2021-es esztendő szomorú aktualitásának a bűnözés vonatkozásában is nagy szerepet játszanak az elemzők: „*A COVID-19 által generált világgazdasági válság mérhető lesz a 2008-ashoz, de akár az 1929–33- ashoz is.*”³ A gazdasági válság következtében megnövekvő bűnözés, a súlyosabb bűncselekmények gyakoriságának növekedése, akár 1-2 évig is eltarthat, ami hosszabb távú kihatással lesz a büntetés-végrehajtásra. A fentiek alapján indokoltnak tartom, hogy disszertációm egyik legfontosabb céljaként reális képet adjak a szabadságvesztés - büntetés praxisára vonatkozóan.

A jogalkotásban megjelenő elméletek és filozófiák áttételes, de korántsem megkerülhető hatást gyakorolnak a jogalkalmazói praxisra. Az elméleti és

¹ Legfőbb Ügyészség 2019-ben közzétett, előző évekre vonatkozó adatai alapján a határozott tartalmú szabadságvesztés kiszabása 20449, míg a pénzbüntetés kiszabása 23790 alkalommal történt meg. <http://ugyeszseg.hu/kozerdeku-adatok/statisztikai-adatok/bunozes-es-igazsagszolgalatas/> (letöltve 2020. 02.10.)

² 2018-ban 7533 alkalommal szabtak ki végrehajtandó szabadságvesztést, amely az előző évekhez képest csökkenő tendenciát mutat. <http://ugyeszseg.hu/kozerdeku-adatok/statisztikai-adatok/bunozes-es-igazsagszolgalatas/> (letöltve 2020. 02.10.)

³ GÁL 2020, 57.o.

történeti megközelítésen túl akkor juthatunk közel a valósághoz, ha vizsgálat tárgyává tesszük a büntető intézményt is, amely személyzetével, stratégiájával és sajátos érdekelttség rendszerével és felkínált szerepeivel szolgálja a számára kitűzött célok megvalósulását. A szabadságvesztés végrehajtásának vizsgálata olyan interdiszciplináris kutatói szempontrendszert kívánt meg, amely pedagógusként és büntetés-végrehajtási szakemberként nagy kihívást jelentett számomra. Disszertációm nem titkolt célja a különböző tudományterületek ismereteinek, szemléletének és módszereinek integrálása, amely végeredményeként a gyakorlat számára is hasznosítható ismeretet tud nyújtani.

A dolgozat célja és szerkezete

Hazánkban a szabadságvesztés praxisa terén már a kezdetektől megfigyelhető az a jelentős távolság a gyakorlat és az elméleti alapvetések között, amely akadály a problémák azonosításának és a szakmai továbbfejlődésnek. Bár ez időszakonként változó mértéket mutat, mégis e probléma tudatos kezelése évtizedek óta háttérbe szorul. Ezt bizonyítja, hogy kevés hazai kutatás foglalkozott a szabadságvesztés végrehajtásának feladatához köthető elméleti és gyakorlati aspektusok együttes vizsgálatával.⁴ Dolgozatom három fő témakörének elnevezését a gyakorlatban elterjedt, jogszabály által meghatározott kifejezések adják, így a javítás, nevelés és reintegráció tartalmi elemeit, ideológiai háttérét vizsgálva tárom majd fel e három szakmatörténeti korszak jellemzőit.

Értekezésem *első részében* a modern szabadságvesztés végrehajtásához leginkább kapcsolódó elméletek kialakulását mutatom be, foglalkozva a *javítás* elméletének genezisével és annak gyakorlati megvalósulásával. A filozófiai és teológiai alapokra épülő javítási elméletek, a 19. század folyamán újra előtérbe kerültek. A relatív teóriák modernizált célkitűzéseként a speciális prevencióhoz kapcsolódva tüzték zászlajukra az emberi erkölcs javítását és helyreállítását. A

⁴ MÓDOS 2003a, KÖVÉR 1987

büntetés zárt intézeti viszonyok között történő végrehajtása központi szerepet játszik ezen elméletek tekintetében, mivel a kívánt javítás leginkább a szabadságvesztés során volt elérhető. Sorra kívánom venni a két legfontosabb javítási eszményt támogató tényező, a *javító célzatú egyházi büntetések*, és a bűnelkövető *munka általi nevelésének* kialakulását, amelyek a fenyítőházak létrejöttében és elterjedésében meghatározó jelentőséggel bírtak. Releváns szakirodalmi források felhasználásával a börtönrendszerek fejlődésén keresztül közelítem meg ennek gyakorlati megvalósulását. Ezt követően vizsgálat tárgyát képezi a javítás eszményének hazai megvalósulása, amely igen nehezen kapott teret a korabeli időszakra jellemző, konzerválódott feudális viszonyok között. A protestáns erkölcsfilozófiai alapokon nyugvó, osztrák hatásra formálódó magyar börtönügyre jellemző gyakorlat – a Csemegi-kódex időszakához köthető felemelkedés után – represszív és militáris szemlélete, lecsökkentette a korábbi évek javításra irányuló törekvéseit. Bár a századfordulót követő időszak, leginkább Finkey⁵ tanain keresztül az erkölcsi jobbításról, a polgári értékrend kialakításáról szól, ennek gyakorlati megvalósítására, a világháborúkat követően sem volt lehetőség.

Dolgozatom *második témaköre* a 20. századra jellemző magyar végrehajtási szisztéma gyökereire fókuszál. A *nevelés* főcím alatti részben a szovjet büntetés-végrehajtásra jellemző álhumanista, kényszereszközöket alkalmazó represszív gyakorlatát mutatom be, amely során végig kiemelt szerepet kap annak ténye, hogy a nyugati jogelméleti iskola pozitivistá tanait egyre intenzívebben egészítik ki, majd formálják át a modern pedagógia javító jellegű törekvései, mígnem a makarencói munkaiskola égisze alatt a büntetés-végrehajtás szerves részévé válnak. Az 1920-as évektől kezdődően mutatható ki a kulturális nevelés növekvő szerepe, amely erőteljes politikai töltettel a kommunista erkölcs kialakítását és megszilárdítását szolgálta. A kommunista hatalomátvételt követő magyar végrehajtás átalakulását vizsgálva gyors és zökkenőmentes ideológiai transzformáció tapasztalható. A kiforrott ideológiai

⁵ Finkey Ferenc (1870-1949)

háttérrel rendelkező szovjet minta készen állt arra, hogy legfontosabb elemeit átültessék a magyar végrehajtásba. A javító-nevelő munkával egybekötött átnevelés hamarosan az egyik legfontosabb vezérelvként szerepelt a büntetés-végrehajtás feladatainak tekintetében. A cselekményük népellenes voltát felismerő és azt megbánó dolgozók vonatkozásában megnyilvánuló javító-nevelő szándék a korai Kádár-korszak lényegét képviselve egészen a 1970-es évek elejéig a nevelés fontos céljaként szerepelt. A nevelői feladat tényét igazoló pedagógia egyeduralmát, csak lassan egészíthették ki a modern kriminológiából táplálkozó kezelési elméletekhez köthető gyakorlatok. A rendszerváltást megelőző időszakra jellemző szakmai krízis egészen az ezredfordulóig eltartott. Már nemcsak szakirodalmi forrásból, hanem kutatási eredményekre támaszkodva kívánom e fő rész végén bemutatni a szabadságvesztés feladatának gyakorlati végrehajtásában keletkezett ellentmondásokat, annak ellenére, hogy jelentős törekvések irányultak a magyar büntetés-végrehajtás professzionalizálására.

Értekezésem *harmadik fő részében* a szabadságvesztés végrehajtása megváltozott paradigmájának bemutatása és gyakorlati jelentőségének bizonyítása áll. A Bv. törvényben,⁶ a nevelést felváltó *reintegráció* fogalmában megjelent a végrehajtáshoz köthető olyan új minőségű speciális szaktudás, amely a büntetés-végrehajtás egyik legfontosabb tevékenységére a kockázatfeltárássra, kezelésre és a visszailleszkedés elősegítésére irányul. A jogszabályi változás még igényli a végrehajtás feltételeinek, a végrehajtó állomány tudatos szakmai felkészítésének javítását. Ebben a részben kívánom feldolgozni a szervezeti kultúrából fakadó jellemzőket, a reintegrációs tiszttel változó szerepét, és szándékozom meghatározni a fejlesztendő területeket. Különösen ez utóbbi résztéma vizsgálatával, a reintegrációs tiszttel szakmai kompetenciáira irányuló kutatások eredményeinek bemutatásával kívánom a szakma fejlődését támogatni. Végül, pedig célom, hogy hatékonyan járuljak

⁶ 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések a szabálysértési elzárás végrehajtásáról

hozzá a vizsgált területek további kutatásának elméleti és módszertani megalapozásához.

Kutatási kérdések és hipotézisek

Dolgozatomban megfogalmazott kérdések és hipotézisek az előzőekben már hangsúlyozott három fő rész – javítás, nevelés, reintegráció – köré szerveződnek, így disszertációm szerkezetét is meghatározzák. Kutatásom egyik legfontosabb célkitűzése a börtönügyre legintenzívebb hatást gyakorolt történeti, tudományos és társadalmi jelenségek egymással való összefüggéseit láttatni és vizsgálni.

Napjainkban reintegrációként azonosított tevékenység szakmai-tudományos alapjainak feltárását tűztem ki vizsgálódásom egyik fontos céljaként, ezért az első kutatási kérdés e terület alapját képező javítási-elméletek keletkezésére, gyakorlati megvalósulására vonatkozik. Feltételezésem szerint a mai gyakorlat előzményei a vallási alapokon nyugvó erkölcsi javításban keresendőek, amely szorosan kapcsolódva a munka, a munka általi javítás eszmeiségéhez szolgáltatva a börtön elterjedéséhez vezető ideológiai alapot. A megfogalmazott hipotézis értelmében a 19. század második felében végbement paradigmaváltás következtében a filozófiai és teológiai központú gondolkodás kizárólagossága megingott. Ennek hatására előtérbe kerülő természettudományos tanok tovább erősítették a javítás szerepét a szabadságvesztés feladatának meghatározásában. Az osztrák mintájú polgári átalakulás nyomán, Magyarországon is az osztrák büntetőjog és a német jogtudomány elsöprő hatása volt megfigyelhető. Az ekkor még formálódó magyar börtönügy a szűkös lehetőségei ellenére is képes volt felzárkózni a nyugati példákhoz. Feltételezésem szerint a 20. század első felének börtönügyére jellemző kiforratlanság is hozzájárulhatott ahhoz, hogy gyorsan és gördülékenyen mehetett végbe az az ideológiai transzformáció, amely a szocialista végrehajtás lényegi elemét, a kényszerrel nevelést állította a büntetés-végrehajtás feladatának középpontjába.

Disszertációm második nagy témakörét a nevelés szovjet alapjainak vizsgálata, és a magyar büntetés-végrehajtási nevelés kialakulása, majd annak útkereséséhez köthető szakirodalmak elemzése alkotja. E fejezetek célja, hogy megfelelő keretet nyújtson a megváltozott paradigma által képviselt reintegráció kialakulásának értelmezéséhez. Feltételezésem szerint a vallási alapokon nyugvó, polgári erkölcsi értékeket képviselő javítást, zökkenőmentesen tudta felváltani a szovjet ideológiára épülő nevelő szándék. Az 1950-es évek időszakához érkezve, a Szovjetunióban már kiforrottnak volt tekinthető az az elmélet, amely a nevelő szándékú intézkedések égisze alatt igazolta a kötelező munkát, kényszermunkát. A természettudományos tanok alapjait hordozó társadalmi elméletek helyett a marxista dialektika alapvetéseit részesítették előnybe. A vallás erkölcsi befolyást felváltva a politikai-ideológia tanait tették kényszerrel követendővé, mindehhez a pedagógia tudománya nyújtott elméleti és módszertani támogatást. Míg a nyugat-európai végrehajtási rendszerek egy teljesen más utat bejárva keresték a szabadságvesztés végrehajtásának céljához vezető legjobb módszereket, addig hazánkban a represszió humanizmusa teljesebben ki a gyakorlatban. Az 1970-es évek végén, tudományos szinten már szabadon elhangozhatott az a kérdés, miszerint *„Lehetséges-e tudatformálás a felnőttek esetében, s ha igen akkor alkalmas-e erre a börtön intézménye?”* Feltételezésem szerint a börtönügy ebben az időszakban már lemondott ennek lehetőségéről, bár a hivatalos kommunikáció továbbra is a nevelés tudatformáló hatását hangoztatta. A rendszerváltás utáni büntetés-végrehajtási nevelés útkeresésének időszakában bejósolt lehetséges továbblépés a szociális munka, vagy korrekciós nevelés irányába nem történt meg. A korabeli kutatások arról tanúskodtak, hogy a későbbiek során a 21. század elején elindult folyamat, amely a reintegrációs szakterület humán értékeitől való eltávolodást jelentette, felgyorsulni látszik. Ennek a folyamatnak az értelmezéséhez két empirikus kutatás eredménye alapján kívánok választ adni. Hipotézisem szerint, a végrehajtás feladatához köthető fogalmi keretet nem sikerült dogmatikusan karban tartani. A hétköznapi

tevékenység és az elmélet közötti kapcsolat, az egymást alakító hatékony reflexió elmaradt, így a nevelési tevékenységre számos olyan tennivaló nehezedett, amelyet a gyakorlat fontosnak tart, de valójában ellentmond az alapvető fogalomnak.

A magyar büntetés-végrehajtási rendszer működésének módszereihez kapcsolódó fogalmak meghatározásánál több évtizedes zavar uralkodik, amelynek csak egyik oka az idegen nyelvű szakirodalmak eltérő szaknyelvi értelmezése és a különböző fordítások változó használata. Dolgozatom harmadik, egyben legterjedelmesebb részében a hazai büntetés-végrehajtás fogalmi kereteinek megújulásához kívánok hozzájárulni. A 2015. január 1-jén hatályba lépett Bv. törvény új fogalmi keretben gondolkodva a reintegrációs tevékenységet állította a szabadságvesztés feladatának középpontjába. A reintegráció pilléreinek vizsgálatával lehetőség nyílik bemutatni és elemezni a végrehajtás gyakorlatát. Feltételezésem szerint a reintegráció egyik alappilléreként azonosítható kockázatelemzés lehet a záloga a gyakorlati munka professzionalizálódásának. Az elmélet és gyakorlat közelítése megkívánja, hogy olyan érzékeny területeket is megvizsgáljak, mint a végrehajtás körülményei, a börtön szervezeti kultúrája és a reintegrációs tisztek jellemzői, feladatai és képzése. Mindezek ismeretében és empirikus kutatási eredményekre hivatkozva tehető csak előremutató javaslat a szabadságvesztés végrehajtásának gyakorlatára vonatkozóan.

A disszertáció elméleti keretei és az alkalmazott módszerek

Disszertációm kiemelt célja, hogy a büntetést és annak jellemzőit a bűnözés jelenségeiről leválasztva, a maga komplexitásában mutassa be, mivel a büntetés arculata legkevésbé a bűn és a bűnözés hatására formálódik. A büntetés – társadalmi reakcióként értelmezve – csak akkor vizsgálható, ha figyelembe vesszük, hogy egy adott történeti időszakban milyen társadalmi kategóriák és jelenségek voltak megfigyelhetőek. Kövér hasonlatával élve: *„a büntetés tükröt*

*tart a társadalom elé, amelyben nem elsősorban a bűnös ember, vagy a mindenkori bűnözés tükörképét látjuk, hanem saját magunkét.”*⁷ Vajon melyek azok a hatások, amelyek leginkább befolyással vannak a büntetésre? A politikai ideológiák, az államot reprezentáló intézmények saját emberképüknek megfelelően reagálnak a bűnözésre. A kiérlelt büntetési ideológiákon keresztül formált büntetési rendszer sajátos szankciókat alakít ki. A szabadságvesztés végrehajtására létrejött börtön intézménye önálló szabályrendszerrel, bürokratikus praktícizmussal, sajátos kultúrával üzemel. Rendkívül sok irányból érkező hatások összetett célokat eredményeznek. Egyetértve Kövérrel, a büntetést nem egy egyszerű jelenség csupán, hanem komplex jelenségként részben gyakorlati, részben szimbolikus minőséggel bír.⁸ Ebből következik, hogy a téma összetettsége igényelte azt a fajta *interdiszciplinaritást*, amely többféle forrással és különböző módszerekkel ötvözve kísérli meg annak feldolgozását. A szabadságvesztés - büntetés végrehajtása tehát olyan összetett folyamatként értelmezhető, amely a *jogtudomány és társadalomtudomány integratív szemléletmódját* tükrözi. Az olyan több tényezőből táplálkozó folyamat, mint a javítás, nevelés és reintegráció kutatása igényli a gyakorlat fejlődésének bemutatását, ezért a történeti előzmények és a közelmúlt értelmezésével közelebb kerülhetünk napjaink gyakorlatának megértéséhez. Időszerű kérdésként merül fel, mivel jelenleg is vitát generál a jogtudomány helyének meghatározása⁹ a diszciplináris környezetben: vajon társadalomtudományi dominanciája válik hangsúlyossá, vagy az ún. dogmatikai tudományos jellege erősödik majd a jövőben? Dolgozatomban e két paradigma egymást támogatva van jelen, mivel egyrészt célom volt a tételezett jog rendszerezése és annak magyarázatát elősegítő fogalmak leírására, másrészt a büntetés-végrehajtási jog társadalmi összefüggéseinek megértése. Mindezt azzal a határozott szándékkal, amellyel a téma jogelméleti és jogtörténeti megközelítését kiegészítik annak szociálpszichológiai és pedagógiai aspektusai – amivel már középpontba állítható és jól értelmezhető a végrehajtás gyakorlata.

⁷ KÖVÉR 1993, 7. o.

⁸ KÖVÉR 1993, 3. o.

⁹ BÓDIG – ZÓDI 2016, 10. o.

A kutatáshoz kapcsolódó módszerek kiválasztását jelentősen befolyásolta disszertációm interdiszciplináris szemlélete és elméleti kerete, amely ezáltal alapvetően *leíró és feltáró jellegű* kutatási stratégiára épült. A rendelkezésre álló kutatási módszerek közül ki kell emelni a *normatív módszert*, mint a legalkalmasabb módszert a jogtudományt érintő dolgozatok esetében. Értekezésben megtalálható az induktív és deduktív megközelítés egyaránt. Az empirikus eredmények értékelését egyrészt elmélet vezérelt, másrészt adat vezérelt megközelítések alapján végeztem. A kutatási kérdések összetettsége miatt komplex módszertan alkalmazása vált szükségessé, amelynek részét képezte a *szakirodalmi elemzésen* túl, a korábbi *kutatási eredmények*,¹⁰ a rendelkezésre álló *jogszabályok és dokumentumok elemzése és értékelése*. A választott leíró és feltáró kutatási stratégiában a kvalitatív módszer dominál, ezért törekedtem arra, hogy a rendelkezésre álló szakirodalom tartalomelemzésével mélyebb összefüggéseket fogalmazzak meg.

A kézirat lezárva: 2021. április hó 12. napján

¹⁰ TÁMOP 5.6.3-12/1-2012-0001 kódszámú, „A fogvatartottak többszakaszos, társadalmi és munkaerőpiaci reintegrációja és az intenzív utógondozás modellje” című kiemelt projekt keretében valósult meg a „Büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” elnevezésű kutatás, ahol kutatóként vettem részt. A Büntetés-végrehajtási Tanszék gondozásában létrejött kutatás 2011-ben és követő vizsgálat 2017-ben, amikor változó szerepének feltárásához a szerepküldők és a szerepmegvalósítók által megfogalmazott, a beosztáshoz köthető kompetenciákat vizsgáltuk meg. Ebben a két kutatásban kutatásvezetőként vettem részt.

I. RÉSZ – A JAVÍTÁS

1. A büntetési elméletek történeti áttekintése

A jog és igazságosság viszonyát vizsgálva sokan kételkednek az igazságos jog lehetőségében. Úgy vélik, hogy a jog sosem lehet igazságos, vagy legalábbis nem érvényesülhet annak teljessége, de néhányan megkérdőjelezzik az igazságosság elsődleges szerepét is. Az igazságos kifejezés bizonyos esetekben az elfogadott és helyesnek vélt jogi vagy politikai rendet jelöli, de az igazságosság egy meghatározott eszményt is jelenthet, amely sajátos erkölcsi elvekben és szabályokban jeleníthető meg és hozzájárul az emberi együttélés megfelelő rendjének kialakításához. Témánk szempontjából kiemelt jelentőséggel bíró *megtorló igazságosság* Kant filozófiáját segítségül hívva, egy olyan sajátos „igazságosság értelmezés”, amely elrendeli a közösségi normák megsértőinek feltétlen megbüntetését. Egy ilyen típusú igazságosság-felfogás részben osztó jellegű, mivel kimondja, hogy mindenki kapja meg amit megérdemel, másrészt formális jellegű, hiszen a szankciót minden normasértővel szemben alkalmazni kell. A büntetésnek tehát végső soron az igazságosságot kell szolgálnia. Az elmúlt húsz esztendőben a jogpozitivizmus és a természetjog által megkövetelt igazságosság összeegyeztetésére Szabó András a büntetőjog területén tett kísérletet. A büntetőjog tisztán dogmatikus felfogását kritizálva az igazságosság szerepére hívja fel a figyelmet, mivel „(...) amennyiben csupán a törvény a jog, akkor a törvény mindent megtehet, így az igazságtalanságot is szentesítheti.”¹¹

1.1. Javítás-gondolat a klasszikus büntetőjogi iskola tanaiban

A büntetés-végrehajtás mindenkori nézetrendszerének leírását a büntetéstani elméletek ismertetésével szükséges kezdeni. A büntetéstani elméletek, eszmék

¹¹ SZABÓ 1999, 312. o.

és nézetek olyan rendszerét foglalják magukba, amelyek a büntetés erkölcsi-filozófiai, társadalmi és politikai, e mellett jogi alapproblémáit vizsgálják. A büntetési elméleteknek két nagy fejlődési csomópontja azonosítható. Az első az antik görög filozófiához köthető, míg a második a 18. századi nyugati filozófiákból következő felvilágosodás eszményének hatására azonosítható: „Az előbbi megfosztotta a vallási köntösétől a büntetési elméleteket, míg az utóbbi segítségével különvált az általános filozófiától és önálló szaktudomány lett.”¹² Az ókori görög filozófusok elméletei – ilyen volt Platón és Arisztotelész – törvények és folyamatok magyarázatát állították a középpontba. Később az uralkodó európai keresztény vallási világnézet alapján az Istentől kapott szabadsággal való visszaélés, az eredendő bűn állt a jogbölcselet fókuszában. A felvilágosodás irodalmát tekintve Beccaria¹³ és Filangieri¹⁴ munkásságához köthető a büntetési elmélet szaktudománnyá válása, amely a további elméleti fejlődés tekintetében elengedhetetlen volt. A ”Fény Századát” elhomályosító sötét ítélkezési gyakorlatra reflektálva Beccaria „*Dei delitti e delle pene*” c. művében (1764) nemcsak átfogó kritikát gyakorol, hanem előremutató javaslatokat is megfogalmaz. Szót emelt a megelőzés jegyében a törvények érthető megfogalmazásával kapcsolatban és Rousseau szellemiségét megidézve, méltatja a nevelés megelőzésben betöltött szerepét kiemelve, hogy a bűnös ember inkább áldozata, mint ellensége a társadalomnak.¹⁵ Beccaria fogalmazta meg a tetтарыos büntetés elvét egyben hangsúlyozta az elkerülhetetlenség jelentőségét. Máig többször hangoztatott következtetés is az ő nevéhez köthető miszerint: nem a büntetés súlyossága, hanem a *büntetés elkerülhetetlensége* bír valós visszatartó erővel. Hatása nemcsak az európai jogelméletre és törvényhozásra volt jelentős, hanem hazánk jogtörténeti fejlődését is intenzíven befolyásolta, ennek legfőbb bizonyítéka, hogy a magyar büntetőjog reformja a beccariai „tisztá forrásra” vezethető vissza. Ugyanebből

¹² MEZEY – KABÓDI 1985, 42-56. o.

¹³ Cesare Beccaria (1738-1794) leghíresebb műve: „*Dei delitti e delle pene*” c. (1764) a büntetőjog történet egyik legjelentősebb alkotása, mellyel a szerző már 26 éves korában nemzetközi hírnévre tett szert.

¹⁴ Gaetano Filangieri (1753-1788)

¹⁵ BECCARIA 1998, 7. o.

az időszakból Finkey¹⁶ Montesquieu¹⁷ példáját említi, aki első ízben írja le követendő vezérgondolatként a büntető törvények vonatkozásában¹⁸ az *arányosságot, erkölcsösséget és emberiséget*. S ennek mintegy logikus következményeként hívja fel a törvényhozók figyelmét a *megelőzésre*, amelynek hangsúlyosabb szerepet tulajdonítva a büntetésnél, azt máig érvényes kriminálpolitikai tételként lejegyezve.

A büntetéstani elméletek minden korban alapvetően két kérdésre keresték a választ: milyen jogon büntet az állam és mi célja van a büntetésnek. Mivel a büntetőjogi büntetés nem választható le az állam kényszer fogalmáról, így a különféle büntetőjogi elméletek az állami büntetési jogalapjára fókuszáltak. Feudalizmus időszakában a büntetés jogát Istentől származtatták, melyből az uralkodó részjogosultsága is levezethető. Majd később lefejtve a büntetés teológiai vonatkozásait, a felvilágosodás nagy gondolkodói¹⁹ a büntetés jogosságát az ember és az állam között létrejött „szerződéses” rendből vezették le. A társadalmi és politikai fejlődés hatására, a 19. században már egyértelművé vált a tudósok számára, hogy a *büntetés joga csakis az állam tényleges hatalmából származhat*, így napjainkban evidenciaként kezelendő, hogy az államnak nemcsak joga, hanem kötelessége is a társadalmi rendet sértők megbüntetése. Az egyes büntetőjogi irányzatok a büntetés kérdésében eltérő álláspontokat tükröznek. *„Évszázadok folyamán számos olyan elmélet halmozódott fel, amely választ igyekezett adni arra a kérdésre, hogy (...) mi a büntetés jogalapja. Van olyan számítás, amely szerint ebben a kérdésben Grotius Hugótól²⁰ kezdve mintegy 24 teljes büntetési rendszer és körülbelül 100, e 24 rendszerhez tapadó elmélet keletkezett.”²¹* Mivel nincs a büntetésnek egyetlen olyan elméleti vagy gyakorlati eleme sem, amely megfelelőképpen

¹⁶ FINKEY 1930, 1. o.

¹⁷ Charles-Louis de Secondat, La Brède és Montesquieu bárója (1689-1755)

¹⁸ L'esprit des lois 1748 I. kötet VI. fejezet

¹⁹ Jellemzően Montesquieu, Rousseau és Beccaria.

²⁰ Hugo Grotius a racionalizmus jogfilozófiájának központi kérdésének tekintett emberi belátást az önfenntartásra való emberi törekvés eszméjével magyarázta. Az önfenntartás megköveteli, hogy a legalapvetőbb morális szabályokat betartsa minden ember, hiszen ezek megszegése az egész társadalom haragját váltja ki azáltal, hogy a többi ember önfenntartó ösztönét sérti.

²¹ KÁDÁR – KÁLMÁN 1966, 643. o.

magyarázható a büntetési célok tisztázása nélkül, ezért a büntetőjogi jogkövetkezmény jogalapja és célja nagyon szoros összefüggést mutat.²² A büntetés és a büntetés céljának szoros kapcsolódását a jogi, azon belül is a büntetőjogi és erkölcsi tételek egymásba fonódásának következménye. Bár e kétféle rendszer elemei a maguk teljességében sosem fedhetik le egymást, ennek ellenére a büntetőjog tudományának képviselői nem hagyhatják figyelmen kívül érvelésük során az erkölcsi, filozófiai vagy világnézeti elemek szerepét és jelentőségét.²³ Továbbiakban le kell szögeznünk, hogy a büntetés tartalma és annak célja nem sűrítendő egy fogalomba, ezért ezek között határozott vonalat kell húzni. Míg a büntetés tartalma kijelöli annak alapeszméit, fogalmának belső ismérveit és a jellemzőit, addig a büntetés célja annak gyakorlati jelentőségén keresztül valósul meg. Tehát a cél nem más, mint a tartalom megvalósításának iránya, s e kettő kapcsolata adja meg a büntetés lényegét.

Zachariae²⁴ óta létező, de ma is elfogadott csoportosítás szerint a klasszikus büntetőjogi elméletek két fő formáját az ún. abszolút és relatív elméletek képezik. Az *abszolút elméletek* korai megfogalmazása *Platonhoz* kötődik uralva az ókor és középkor büntetőjogi felfogását, majd a 18. század második felében a német jogterületen előtérbe kerülve érte el virágzását. A klasszikus német idealista filozófia két nagy alakjának Kant²⁵ és Hegel²⁶ nézetei az abszolút elméletek csúcspontjaként jelentős hatást gyakoroltak a klasszikus büntetőjogi iskola büntetés céljáról adott felfogására.²⁷ *Kant* értelmezésében a büntetést nem hasznossági alapon, hanem a bűncselekmény elkövetése miatt kell alkalmazni. Az elmélet lényegét megragadva megfogalmazható, hogy az abszolút elméletek sorába azon nézetek tartoznak, amelyek a büntetés céljának és jogalapjának meghatározásánál az elkövetett cselekménynek tulajdonítanak

²² NAGY 2004, 351. o.

²³ FÖLDVÁRI 1970, 33. o.

²⁴ Karl Salomo Zachariae von Lingenthal (1769-1843) 1805 *Anfangsgründe des philosophischen Criminal-Rechts.*(1805) című művében írta le először a büntetőjogi elméletek ma is használt csoportosítását.

²⁵ IMMANUEL Kant (1724-1804)

²⁶ GEORG Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831)

²⁷ KABÓDI – LÓRINCZ – MEZEY 2005, 32. o.

jelentőséget. A büntetés alkalmazásának legfőbb célja az igazságosság eszményének megvalósítása, a bűncselekmény elkövetésével megbomlott egyensúly visszaállítása. Az abszolút teóriák hívei figyelmen kívül hagyják a hasznosság és célszerűség szempontjait. Nem a jövőt tartják szem előtt a büntetés kiszabásánál, hanem az elmúlt vétkekre tekintettel büntetnek. A 19. századi abszolút elméletek kulcsfogalma még mindig a *megtorlás* volt, amely tartalom és cél tekintetében egyaránt jellemezte a büntetés és annak végrehajtásának lényegét. A megtorlás büntetőjogi értelemezésében nem az aránytalan bosszú és kegyetlenkedés játszott szerepet, hanem az elkövető által okozott sérelem viszonzása, amelynek arányban kellett állnia az elkövetett cselekmény súlyával. Büntetőelméleti megközelítésben Hacker²⁸ három irányát különbözteti meg a megtorlási elméleteknek, mindhárom a megsértett rendet helyezi fókuszba, amely lehet isteni-, erkölcsi- és jogi rend egyaránt. Az isteni megtorláselméletek a hegeli filozófiából táplálkozva, a büntető hatalom jogalapjaként az isteni igazságosságot tekintik. Az erkölcsi rend helyreállítását képviselő elméletek a büntetést az erkölcsi egyensúly, míg a jogi elméletek a jogrend visszaállítását tartották szükségesnek a büntetéssel.²⁹

A javítás és változtatás eszméjét képviselő reform büntetőjogászok a klasszikus tanokat tovább fejlesztve, a büntetési rendszereket különféle *relatív elméletekre* alapozták. A relatív teóriák hívei a jövőre tekintve vizsgálták a büntetés hasznosságát. Alaptételük értelmében az emberi cselekedetek csak a jövőre vonatkoztatva értelmezhetőek, ezért a büntetés alkalmazására a jövőbeni bűncselekmény megelőzése érdekében kerülhet sor. A központba állított megtorló büntetést felváltotta a célbüntetés eszméje, amelyek hirdetői nagyban különböztek módszer és eszközök vonatkozásában. A relatív elméletek 18-19. századi felvirágzásának oka abban keresendő, hogy jobban szolgálták a büntetések gyakorlati megvalósítását. Két nagyobb történeti rendszer kialakulása figyelhető meg ezek alapján: az általános megelőzést (generális

²⁸ HACKER 1924, 11. o.

²⁹ HACKER 1924, 11. o.

prevenció) és a különös megelőzést (speciális prevenció) előtérbe állító elméleteket különböztetünk meg.³⁰

1.1.1. A generális prevenció, az elrettentés elmélete

A megelőzés eszméjének eredete Protagorasz³¹ nevéhez köthető, amely később Seneca³² latin fordításán keresztül jutott el a tudós közönséghez, majd ezt követően Platon is erre hivatkozva fogalmazta meg: „nem a már elkövetett gonosztett miatt kell a büntetést lerónia – hiszen a megtörténtet úgysem lehet meg nem törtéنتté tenni hanem azért, hogy a jövőben vagy egyáltalán meggyűljön a bűnt ő maga is és mindazok, kik látták a bűnhődést; vagy legalábbis nagymértékben alábbhagyjanak az ilyen gyászos cselekedetekkel.”³³

Az általános megelőzés elméletének 19. századi megfogalmazását Bentham³⁴ és Feuerbach³⁵ adták. Sokan, sokféleképpen méltatják Bentham munkásságát és érdemeit, amelyek nagy hatást gyakoroltak számos tudományos elméleti megközelítésre (etikai, politikai filozófiai, jogfilozófiai, jogelméleti, államelméleti) a modern világ önmagát meghatározó értékeiben, alapelveiben. Az utilitarista filozófia³⁶ vezéralakjaként Bentham volt, aki e kézenfekvő elvet egy teljes morál- és társadalomfilozófiai rendszer sarokkövévé tette, és a rendszer kidolgozását elsőként megkísérelte.³⁷ Az utilitarizmus alapkérdése a legfőbb jó, s nem az igazságosság és nem is a helyes mibenléte. A legfőbb jó a boldogság, mégpedig a lehető legtöbb ember boldogsága. Az utilitarista filozófia szerint a legnagyobb boldogság elve vagy a boldogságkalkulus egésze

³⁰ KABÓDI – LÓRINCZ – MEZEY 2005, 32. o.

³¹ PLATÓN 1983, 28-29 o.

³² Lucius Annaeus Seneca római sztoikus filozófus, drámaíró és államférfi.

³³ PLATÓN 1984, 957. o.

³⁴ Jeremy Bentham (1748-1832)

³⁵ Ludwig Andreas von Feuerbach (1804-1872)

³⁶ Az utilitarista filozófia vezéreszméje Joseph Priestley-től (1733-1804) származik, de szellemi mozgalmaként, filozófiai radikalizmus néven Bentham volt a vezéralakja, képviselője pedig többek között Austin, David Ricardo (1772-1823) és John Stuart Mill (1806-1873). Bentham egyetlen pillanatra sem tartotta magát az elv szerzőjének, sőt inkább arra helyezte a hangsúlyt, hogy bizonyítsa annak minél általánosabb elfogadottságát.

³⁷ ÁRON 2003, 11-12. o.

részben társadalomleíró, részben etikai és jogi normákat szabályozó elv. Az utilitarizmus szerint az a morálisan helyes cselekvés és politika, mely a legnagyobb boldogságot eredményezi a társadalom tagjai számára. A cselekedeteket és a társadalmi berendezkedést is abból a szempontból közelíti meg, hogy melyik jár a legtöbb jólléttel vagy boldogsággal, melyik maximálja az örömet, illetve melyik elégíti ki a legtöbb preferenciát. Az utilitarizmus az evilági boldogságot nézi, a tetteket pedig következményük alapján ítéli meg. Központjában annak megítélése áll, hogy mekkora az átlagos vagy kollektív jóllét és boldogság egy adott közösségben vagy társadalomban. Egy társadalom jóságát azon méri, hogy javult-e az általános jóllét. Bentham, haszonelvű gondolkodóként az állam feladatának tekintette, hogy minimális befektetéssel maximálisan elégedetté tegye polgárait, akik ezért a fennálló rendhez feltétlenül lojálisak.³⁸ Filozófiai szempontból Bentham a felvilágosodás gyermeke, hiszen olyan szerzők művein nőtt fel, mint Beccaria és Montesquieu, amely szerzők mindegyike szerepet játszott abban, hogy 1770-ben Bentham a büntetésről kezdett el írni sokszor közvetlenül is hivatkozva rájuk írásaiban.³⁹ Kortársaival együtt megtapasztalta, hogy a büntetések mértékének meghatározásában legkevésbé az ésszerűség számít. Éppen ezért tűzte ki célul az egész jogrendszer megreformálását, s ezért nyilatkozott általában oly negatívan a törvényhozókról és a joggyakorlatról. „*Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe*”⁴⁰ című mű Bentham legismertebb munkája. Az angol jog önjelölt megreformálójaként hihetetlen terhet vett a nyakába és számtalan akadállyal kellett megküzdenie. Műve mégis elkészült, melyből megismerhetjük rendszerezési technikáját, valamint gondolatrendszerének lényegi motívumát. Horváth Nóra hivatkozik⁴¹ Bentham „*Bevezetés*”⁴² című munkájára, amelyben kitér többek között arra, hogy a büntetés egyértelműen rossz, csak ott engedhető meg, ahol nagyobb bajt hárít el, továbbá indokolatlan minden olyan esetben, ha

³⁸ FLIEGAUF 2008 //bvpszichologiahirek.blogspot.hu/2008/12/bentham-panopticonja-ahogy-eddig-mg-nem.html (letöltve: 2018.05.22)

³⁹ HORVÁTH 2008, 9-10. o.

⁴⁰ BENTHAM 1977, 39. o.

⁴¹ HORVÁTH 2008, 9-10. o.

⁴² A szöveg eredeti címe: Nonconformité – Penal Law – Introduction.

alaptalan, azaz nincs olyan lehetséges rossz, feltételezett baj, amit megelőzhetne. Ugyanígy indokolatlan a büntetés, ha hatástalan, mert nem képes megelőzni a bajt, és akkor is, ha veszteséges, vagyis az általa okozott baj nagyobb a megelőzőtnél. Bentham „*Theory of Legislation*” című művében általános szabályként fogalmazza meg a következő tételt: mivel saját érdekeinek legfőbb bírója az egyén, a lehető legnagyobb szabadságot kell neki engedni mindenütt, ahol csakis magának árthat. A törvény tekintélyével csak akkor lehet beavatkozni, ha meg kell őt akadályozni abban, hogy másoknak ártson. Horváth Barna nagyon pontosan rámutat, hogy Bentham nem csak abban az értelemben érvényesíti a jogot, hogy elítéli a jogsértést, hanem abban az értelemben is, hogy megvédi az egyént az alaptalan üldözéssel szemben.⁴³ A benthami elmélet nyomán a bűnisméltés megakadályozását Nagy Ferenc⁴⁴ háromféle képpen értelmezi: ártalmatlanná tenni az elkövetőt fizikai képessége elvesztésével, a bűncselekmény elkövetéséhez vezető vágyat a morális javítással megszüntetni, vagy elrettenteni a büntetéstől való félelem által. A generális prevenció a büntetés kiszabásával és annak végrehajtásával érheti csak el a kívánt eredményt, amelyben a szabadságvesztés kapcsán a börtönnek kiemelt szerep tulajdonítható.

Feuerbach - neves jogtudós fiaként - kezdetben teológiát, majd Hegelnél filozófiát tanult. Széles látókörű tudósként, természettudományos ismereteivel is megalapozta későbbi kereszténységről vallott filozófiai nézeteit,⁴⁵ amelyben szembefordult a korabeli elvont keresztény személyiségfelfogással. Nézetei szerint az isten az ember belső lényegének kivetítése. „*A hívők istene lehet morális lény, lehet törvény, lehet szeretet, lehet mindenható lény, ezek mind az emberi természet igényeit, a földi világ visszfényeit fejezik ki.*”⁴⁶ Bár a keresztény istent illúzióknak tekintette, a szó valódi értelmében nem volt ateista, inkább a vallás antropológiai megújítását szorgalmazta. Feuerbach a maga

⁴³ HORVÁTH 2001, 250. o.

⁴⁴ NAGY F. 2017, 194. o.

⁴⁵ 1838-ban jelent meg Filozófiáról és a kereszténységről írott tanulmánya.

⁴⁶ <http://www.origo.hu/tudomany/tarsadalom/20040728ketszaz.html> (letöltve: 2018. 01.21)

korában már találkozott a három meghatározó természettudományos felismeréssel: a sejtek és az energia átalakulásának felfedezésével, Darwin⁴⁷ nevéhez kötődő evolúciós elmélettel. Mindez hozzájárult, hogy nem hitt a lélek létezésében, hanem materializmusba hajló felfogása szerint úgy vélte, hogy az ember tiszta anyag, ezen túl semmi. Nézeteivel hidat épített a hegelianusok és a marxista tanok követői között. Feuerbach jogelméleti téziseinek erőssége, annak kidolgozottsága, hogy minden jogsértést végső soron az állam ellen követnek el, ezért az állam kötelessége ezek ellen fellépni. *„Cél az embereknek a jog törvénye szerinti együttes fennmaradása.”*⁴⁸ Míg Bentham az általános megelőzés elméletén belül a bűnmegelőzés külső társadalmi tartalmát vizsgálta, addig a modern büntetőjogtudomány megalapítójaként tisztelt Feuerbach a büntetéstől való félelem visszatartó erejét helyezte elméletének középpontjába. *A pszichológiai kényszer elmélete megalapítójának* nézete szerint az egyének viselkedésének vizsgálatakor nem csupán az észbeli, hanem az érzelmi vezéreltség szerepe is kimutatható, mivel jellemzően érzelmi viszonyaikon keresztül élnek meg élethelyzeteiket. A bűncselekmények keletkezésének alapja szintén érzelmi jellegben azonosítható olyan igény, amely még nem kielégített, így cselekményre ösztönöz. Alapgondolata szerint a megoldás a büntetéssel való fenyegetettségben rejlik: *„A cselekményre indító érzéki mozgatóerőt meg kell szüntetni, ami csak egy másik erőteljesebb érzéki mozgatóerővel történhet”*⁴⁹ A büntetéstől való félelem érzelmi alapú racionális megközelítést feltételez, mivel az elkövető számára a büntetés sokkal több hátrányt okoz, mint amennyi előnye származna belőle. Ha a fenyegetett büntetés elégséges szigorral bír, akkor a fájdalomtól való félelem megszünteti a bűncselekmény elkövetésére irányuló készletet, így az elmarad. Elmélete a büntetéssel együtt járó fizikai kényszert kiegészíti a jogsértést megelőző lélektani kényszerrel, így módon a feuerbachi-felfogás értelmében a büntetés célja elsődlegesen az elrettentés volt.

⁴⁷ A természettudományokban uralkodóvá váló evolucionizmus, elsősorban Charles Darwin (1809-1882) „A fajok eredete” c. művének megjelenése (1859) segítette elő.

⁴⁸ NAGY F. 2017, 188. o.

⁴⁹ NAGY F. 2017, 188. o.

1.1.2. *A speciális prevenció, javítás gondolata a megelőzésben*

Az egyéni megelőzésre irányuló elméletek az általános megelőzéssel szemben a már elkövetővé vált személyek további bűncselekményeinek megelőzésére helyezik a hangsúlyt. A megelőzés módszereit igen változatosan képzeltek el, a fizikai megsemmisítéstől az ártalmatlanná tételen és meggyőzésen át az erkölcsi megjavítás szándékáig terjedtek. Hacker Ervin 1924-es művében⁵⁰ Grolman⁵¹ elméletére hivatkozva írja le, hogy a társadalom védelme érdekében az állam büntető hatalmának gyakorlása során szükséges kényszerfeladatként jelentkezik a „bűnös motívumok” elhárítása az újbóli jogsértés elkövetésének megelőzése céljából.

Témánk szempontjából a speciális prevenciós elméletek sorából kiemelkedő jelentőséggel bír a *javítási elméletek* csoportja. A javítási elméletek forrását keresve eljutunk Protagoraszhoz, mivel ő tartott először tükröt a kegyetlen és megtorló büntetési gyakorlat híveinek, kimondva, hogy a bosszú inkább állati, mint emberi tulajdonság. A büntetés érvényességét az „itt és most”-ból áthelyezve egy jövőbeni dimenzióba hangsúlyozta az elkövető megjavításának szükségességét. Platont szintén foglalkoztatta a büntetett megjavítása és átalakítása.⁵² Az ókorban felmerült nevelés gondolata nem teljesedhetett ki, de nem merült feledésbe. A 19. század folyamán újra előkerült a relatív teóriák modernizált célkitűzésekként a speciális prevencióhoz kapcsolódó javítási elméletek képviselői között az emberi erkölcs, annak javítása helyreállítása. A büntetés zárt intézeti viszonyok között történő végrehajtása központi szerepet játszik ezen elméletek tekintetében, mivel a kívánt javítás leginkább a szabadságvesztés során érhető el. Mezey több elismert kutatóra hivatkozva Arnim⁵³ porosz igazságügyi miniszterhez köti elsőként, hogy a javítás állami feladatként jelenhetett meg a szabadságvesztés célkitűzései sorában: „Értve

⁵¹ Karl Ludvig Wilhelm von Grolman (1775-1829)

⁵² FÖLDVÁRI 1970, 43. o.

⁵³ Albrecht Heinrich von Arnim (1744-1805)

*ezalatt egyfelől egyfajta morális, másfelől pszichés átalakítást, mely az ő leírásában, mint sajátos, a munkához és rendhez szoktatás jelent meg.*⁵⁴

A javítás elméletének képviselői közül Hacker a német jogfilozófia ismerőjeként, Krause⁵⁵ és Ahrens⁵⁶ munkásságát emeli ki.⁵⁷ Krause, szabadkőművesként, a panteizmus,⁵⁸ az isteni univerzum lelkes hívőjeként vallotta, hogy a jog nem a külső szabadság, hanem az abszolút szabadság feltételeinek összege, amely magába foglalja a természet és az emberiség minden lényegi elemét. Elméletének elterjedését jelentősen akadályozta, annak túlzó misztikussága és elvontsága, így végig Hegel árnyékában maradván kisebb hatást gyakorolt a kor bölcséletére.⁵⁹ Krause a büntetés fő célját a nevelésben látta, mivel az elkövető magatartása egyértelmű bizonyítéka az erkölcsi akaraterő hiányának. *„A büntetésnek elsőképpen arra kell irányulnia, hogy a kellő érettséggel nem bíró egyén kellő erkölcsi tulajdonságokra tegyen szert.”*⁶⁰ Vallotta, hogy a szabadságvesztés jogcímeiként a belső szabadság helyreállítását kell szorgalmazni a külső szabadság megfelelő használatáért. Ahrens filozófiáját mélyen áthatotta vallásossága, hite az emberi életben állandóan jelenlévő Istenre vonatkozóan. Az ember életének célját is ebből az aspektusból vizsgálta, amely nem lehet más, mint az Istentől kapott képességeink tökéletesítése. Ahrens szerint ez a legfőbb életcél több részcéllre bontható, amelyek két nagy csoportot alkotnak. Az egyik csoportba az ember személyiségét, tulajdonságait érintő célok, míg a másikba a művelődés különböző területei a vallás, tudományosság, művészet, nevelés, erkölcsösség és a jog⁶¹ tartoznak. A természetjog képviselőjeként vallotta, hogy az alapvető jog, jogérzék az ember sajátja és az állam célja a jog betartásának biztosítása, polgárainak ellenőrzése, felügyelete és támogatása.

⁵⁴ MEZEY 2007, 23. o.

⁵⁵ Karl Friedrich Krause (1781-1832)

⁵⁶ Heinrich Arens (1808-1874)

⁵⁷ HACKER 1924, 21. o.

⁵⁸ A panteizmus hívei szerint az Isten azonos a világgal, önmagából formálta és tartja fenn.

⁵⁹ https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclopædia_Britannica/Krause,_Karl_Christian_Friedrich (letöltve 2019.09.27)

⁶⁰ HACKER 1924, 21. o.

⁶¹ FELLNER 2005, 4. o.

A javítás eszméje a 19. században nem találhatta meg az őt megillető helyet és szerepet, mivel hiányzott az elterjedéséhez szükséges természettudományos és gyakorlati háttér, de felülmúlhatatlan érdemeket szerzett a kegyetlen büntetések és a halálbüntetés visszaszorításában.

1.2. A pozitivisták megjelenése a büntetésben

A 19. század végére szembe kellett nézni a bűn politikai és társadalmi átalakulásokon átívelő maradandóságával. A régi elavult módszerek helyett a bűnözés új formái, a szétzilált közrend helyreállítása újfajta közigazgatási és büntetőjogi módszereket termelt ki. Ezt támogatta és egészítette ki a társadalomtudományok megszületése, amelynek létrejöttében nagy szerepe volt Comte⁶² francia filozófus nézeteinek. Köztudottan, első szociológusként és a pozitívizmus egyik megteremtőjeként, az értelem és a végső okok vizsgálatánál elvetette az addig általánosan elfogadott (filozófiai és vallásközpontú) nézeteket, mivel véleménye szerint azok a legalapvetőbb hétköznapi kérdésekre sem adják meg a választ. Ezzel szemben a szociológia (korábbi nevén társadalmi fizika)⁶³ tudományos megalapozottságának legfőbb kritériuma a tapasztalati igazolhatóság, a megfigyelt tényekből levont következtetések – vallotta Comte.⁶⁴ Az ember és társadalom megismerésekor is hasonló módszereket ajánlott, amelyeket már a természettudományi megfigyeléseknél eredményesek voltak. Hitte, hogy a társadalmak működésében bizonyítható törvényszerűségek uralkodnak, ebből következik, hogy az egyének szabad akaratát, döntéseit külső tényezők erősen befolyásolják, behatárolják. E felfedezést összekapcsolva a társadalom fejlődésének valószínűsíthető útjával egy újfajta nézőpontba helyezte a francia forradalom időszakára jellemző gyors

⁶² Auguste Comte (1798-1857)

⁶³ Comte így nevezte el az új tudományt, majd később a szociológia elnevezésre cserélte, mivel időközben egy Adolphe Quetelet nevű statisztikus írt egy tanulmányt Társadalmi fizika címmel, e tudomány tárgya egészen más volt.

⁶⁴ BORBÍRÓ – GÖNCZÖL – KERESZI – LÉVAI 2016, 63. o.

és kaotikus társadalmi változásokat. Comte által meghirdetett tudományos politikában már benne rejlett annak az esélye, hogy elkerülhetővé váljanak az erőszakos forradalmak, vagy akár a változások okozta károk kezelése és enyhítése tervezetten történjen. Comte új filozófiai irányzata, amely a tudomány pozitív szerepére épít, öt alappilléren nyugszik: vallja, hogy a valóság hozzáférhető és megismerhető; hasznos az ember számára; logikailag támadhatatlan; pontos; szervez és épít. Nézetei szerint az erkölcs értelmezése eltávolodott a megszokott teológiai megközelítésektől, az ésszerűsége nyugvó erkölcs képes átvenni az idejétmúlt vallási tanokat, mivel a józan emberi ész a vallásos előírásokkal megegyező értékrendet támogat. Míg a teológia a hitre és az egyéni üdvösség elnyerésére alapoz, addig a tudományos erkölcs a társadalmi közösség és a család szerepét hangsúlyozva a társadalmi szolidaritást szorgalmazza. Pozitivisták társadalmi rendszerének központi csoportját a proletáriátusban látta, amely erkölcsi hatalmával fogva irányt szabhat a tudomány fejlődésének, befolyásolja, de le nem váltja az uralkodó osztályt.⁶⁵

1.2.1. A biológiai és társadalmi determinizmus

A 19. század második felében bekövetkezett paradigmaváltás gyökeresen átalakította a bűnözéshez és a bűnös emberi viselkedéshez kapcsolódó gondolkodás irányát. A pozitivisták gondolkodás elterjedéséhez jelentősen hozzájárult Darwin 1859-ben napvilágot látott „A fajok eredete” című művében felvázolt evolúcióelmélet is, melynek értelmében már nem lehetett a bűnözést a szabad akaratból fakadó egyéni döntésekére alapozni.⁶⁶ Az ún. olasz pozitivisták iskola (Scuola Positiva di Diritto Criminale) jeles képviselői Cesare Lombroso,⁶⁷ Enrico Ferri⁶⁸ és Raffael Garofalo,⁶⁹ a bűnözői magatartást az elkövető biológiai és pszichológiai sajátosságain keresztül közelítette meg. Az

⁶⁵ <https://moly.hu/konyvek/auguste-comte-a-pozitiv-szellem> (letöltve: 2019.03.21.)

⁶⁶ KORINEK 2006, 46. o.

⁶⁷ Cesare Lombroso (1835-1909)

⁶⁸ Enrico Ferri (1856-1929)

⁶⁹ Raffael Garofalo (1851-1934)

iskola alapvetései között szerepelt, hogy az egyéni akaraton kívül eső biológiai, fizikai és pszichológiai tényezők is jelentős hatást gyakorolnak a bűnelkövetésre. Mivel a bűnözők bizonyos csoportja felismerhetően különbözik (pszichológiai, biológiai szempontból), patológiás jegyeket is mutathat, így célravezetőnek tartották ezen személyek célzott kezelését.⁷⁰

Napjainkban is talán a legismertebb pozitivisták között sorolható Lombroso, aki kriminológiai iskola megteremtőjeként a gyakorlatból merítkezve törekedett elmélete bizonyítására. Börtönorvosként lehetősége kínálkozott arra, hogy a bűnelkövetők komplex vizsgálatán⁷¹ keresztül bizonyítsa az átöröklés szerepét a bűnelkövetésben. Lombroso elméletére jelentős hatást gyakorolt a neves francia pszichiáter Augustin Morel⁷² degenerációs ideája, aki 1857-ben született művében⁷³ jegyezte le először téziseit. A degenerációt a „normálistól eltérő” szinonimájaként használva vallotta a tökéletes embertípus létezését. Említett művében sorra vette azokat az átörökíthető testi, mentális és pszichés jellemzőket, amelyeket később az életmód, betegségek, alkoholizmus következményeiként azonosított. A progresszivitás törvényét beemelve hirdette, hogy a normálistól eltérő tulajdonságok utódról-utódra öröklődve, egyre fokozottabb „degenerációval” rendelkeznek, míg a negyedik generációnál már életképtelen utódokat eredményezhetnek.⁷⁴ Tanulmányának érdekessége, hogy elméletét tizenkét betegből álló képpel illusztrálta, amelyben bemutatta a degeneráció bizonyítékául szolgáló külső jellemzőket: aszimmetrikus arcot, megváltozott fülformát, magas szájadást és egyéb jegyeket. Mégis mi Lombrosónak tulajdonítjuk a bűnelkövetők tapasztalati alapokon nyugvó tipizálását, melyet első nagy művében (*L'Uomo delinquente*, 1876) tett közzé. A született bűnözői

⁷⁰ BORBÍRÓ – GÖNCZÖL – KEREZSI – LÉVAI 2016, 63. o.

⁷¹ Lombroso megszállottságát mutatja, hogy több évtizedes gyűjtőmunka eredményeként a torinói Kriminológiai Múzeumban a bűnözők gondosan elkészített halálmaszkjain és koponyáin túl, rajzok, faragványok, versek, falfirkák és tetoválások másolatait is megőrizték.

⁷² Augustin Morel Benedict (1809-1873)

⁷³ *Traité des dégénérescences physiques, intellectuelles et morales de l'espèce humaine et des causes qui produisent ces variétés maladives*

⁷⁴ http://www.orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/2.3.7/06_birtalan_orvostudomany.pdf

típus létezésének leírásával hitet tett amellett, hogy azonosítható a bűnözők egy olyan csoportja, amelynél nincs remény a változásra, az ő esetükben csak a teljes elzárás, vagy a halálbüntetés lehet célravezető. A bűnözők ezen csoportjába tartozó személyek, már a születésük pillanatában hordoznak olyan később kimutatható alapvonásokat, vérmérsékletet és hajlamokat, amelyet a környezet és a nevelés csekély mértékben módosíthat, de meg nem szüntethet. A született bűnözők csoportjának leírása kapcsán Lombroso fogalmazta meg az atavisztikus stigmák (az evolúciós ősökre jellemző jegyek) felismerhetőségét, majd továbbfejlesztve elméletét, összefüggést látott bizonyos bűncselekmények elkövetése, a testi jellemzők és szellemi adottságok megléte között.

Mindezek ellenére Lombroso nem vetette el a javíthatóság eszméjét. Másik két bűnözői csoport behatárolásakor még kriminálpolitikai javaslatokkal is élt. Az született bűnözőkön túl megkülönböztette a bűnözésre hajlamosak (kriminaloidok) csoportját, akik a körülmények hatására váltak enyhébb bűncselekmények elkövetőivé, jellemző rájuk, hogy cselekedeteiket megbánják és hajlandóságot mutatnak a társadalmi visszailleszkedésre. Az ő esetükben elegendőnek tartotta az enyhébb, elrettentő büntetések kiszabását. Harmadik csoportba az elmebeteg bűnözőket sorolta, akiknél a születés pillanatában még nincs jelen a rosszra való hajlam, csak később bizonyos „agyi változások” eredményeként erősödik fel bennük a bűnözésre való készítés. Esetükben célravezető lehet a javítás-nevelés, gyógyítás, vagy különböző megelőző intézkedések alkalmazása.⁷⁵ Lombroso tanai már igen korán a tudományos kritika célkeresztjébe kerültek, pedig munkásságával a kriminálantropológiai megalapozásán túl, hozzá járult a beszámíthatóság problematikájának jogi kezeléséhez és a bűnözés biológiai szempontú elemzéséhez. Fontos leszögezni a múlt szörnyűségei miatt, hogy Lombroso kutatásainak nem volt semmilyen rasszista, vagy antiszemita vonulata, tisztán tudományos alapon próbálta alátámasztani elméleteit.

⁷⁵ BORBÍRÓ – GÖNCZÖL – KERESZSI – LÉVAI 2016, 63. o.

Míg Lombroso kriminálintropológiai elméletével szerzett magának hírnevet, addig leghíresebb tanítványa Enrico Ferri elismerve a biológiai és pszichológiai tényezők szerepét, a bűnözés társadalmi és gazdasági hatásaira összpontosított. Ezek közül egyértelműen a társadalmi faktoroknak tulajdonította a legnagyobb szerepet, amelyet a biológiaival ellentétben kívülről lehet alakítani, akár jogalkotás útján módosítani.⁷⁶ Ferri az 1894-es milánói konferencián kinyilvánította határozott elköteleződését a szocializmus tanainak irányába. Majd ugyanabban az évben, híres művében a „Socialismo e scienza politica” - ban Darwin, Karl Marx,⁷⁷ majd később Herbert Spencer⁷⁸ által képviselt elvekkel azonosulva hirdette, hogy e hármas alkotja a 19. század tudományos elitjét. Híres elődeire hivatkozva a szocializmus szükségszerűségét és elkerülhetetlenségét a természetes evolúció következményeként hirdette, Marx műveit a jövő iránymutatásaként tartotta számon. Ferri a szociális okokra visszavezethető büntetések arányát 40%-ra becsülte, akik esetében a büntetőjogot vélte a legkevésbé hatékony eszköznek. Az általa vallott szocialista nézeteket vegyítve a kriminálintropológia és pszichológia téziseivel – több szocialistával ellentétben – úgy vélte, hogy a preventív intézkedések és a nevelés hatása jobb eredményre képes a bűnisméltés szempontjából, mint a szociális felemelkedés.⁷⁹

A „dicsőséges hármas” harmadik képviselője Raffael Garofalo elmélete, erőteljes pszichológiai orientációval egészítette ki az antropológiai és szociológiai szempontú megközelítéseket. Elfogadta, hogy a bűncselekmény megértéséhez a tudományos módszerekkel történő vizsgálódás elengedhetetlen. A bűnözést erkölcstelen cselekményként azonosítva, újfajta bűncselekmény fogalmat alkotott, amelynek lényege, hogy minden olyan magatartás ide sorolandó, amely a feddhetetlenség (tisztesség, becsület) és szánalom (együttérzés) alapvető emberi értékek ellen irányul. Hagyományos értelemben

⁷⁶ KORINEK 2005, 20. o.

⁷⁷ Karl Marx (1818-1883)

⁷⁸ Herbert Spencer (1820-1903) angol biológus, antropológus, szociológus.

⁷⁹ QUIRÓS 1906, 59. o.

véve nem tartotta bűnözőknek azokat, akik fogyatékságaikból eredően nem rendelkeznek erkölcsi gátlásokkal, viszont a javítást, rehabilitációt teljesen kizárta azok esetében, akik „igazi bűnözőként” „morális anomáliában” szenvednek.⁸⁰

A pozitív iskolák szerepe jelentősen befolyásolta a bűncselekmények és tettesek megítélését, mivel a büntetéstörténetében első ízben állítottak fel olyan komoly szakmai alapokon nyugvó rendszereket, amelyek tudományos megközelítéssel ésszerű megoldásokat javasoltak a bűnözés csökkentésére.

1.3. A közvetítő iskola hatása

A 19. és 20. század fordulóján megjelenő új irányzat meghatározó tényező volt az egyéni megelőzés és a bűnelkövetők korábbinál differenciáltabb kezelése szempontjából. A közvetítő iskola tanai tekintetében jóval közelebb áll a pozitívista, mint a klasszikus iskola irányzatához. A két iskola alaptételeit vegyítve képviselői⁸¹ fenntartották a klasszikus iskola tetтарыnyos megtorláson alapuló büntetési rendszerét, de e mellett alkalmazni kívánták bizonyos esetekben a feltételes elítélés gyakorlatát. „*A közvetítő iskola a két ellentétes büntetőjogi iskola között azt az arany középutat testesítette meg, amely úgy próbálta követni az idők szavát, hogy elkerülte az újat mondással általában együtt járó túlzásokat.*”⁸² A közvetítő irányzat képviselői hangoztatták, miszerint a bűncselekmény értelmezése túlmutat az azt jelölő jogi kategórián, benne az elkövető antiszociális személyisége és az őt körülvevő társadalmi hatások egyaránt érvényesülnek, ezért a szociológiai és biológiai pozitívizmus irányzatának egyesítésére törekedtek. A közvetítő irányzat legjelentősebb képviselője Franz von Liszt⁸³ a megtorlás háttérbe szorításával piedesztálra emelte a megelőzés és célbüntetés gondolatát. Vallotta, hogy az oktan

⁸⁰ BORBÍRÓ – GÖNCZÖL – KERESZI – LÉVAI 2016, 70. o.

⁸¹ Liszt, van Hammel, Prins

⁸² KABÓDI – LŐRINCZ – MEZEY 2005, 35. o.

⁸³ Franz von Liszt (1851-1919)

fenyítéssel nem érhetőek el azok a célok, amelyeket a büntetéssel akarunk megvalósítani,⁸⁴ továbbá hangsúlyozta, hogy az elkövető társadalmi-gazdasági hátterén túl az egyéni tulajdonságok és személyiség is kiemelt szerepet játszik.⁸⁵ Nevéhez szorosan kapcsolódó „Marburgi Programjában”⁸⁶ speciálpreventív célként határozza meg a büntetést, kriminálpolitikájában ehhez kapcsolódva hirdette meg az elkövetők csoportosításának és differenciált kezelésének szükségességét. Liszt a büntetés lényegét kettős kényszerítő erejében látta, a *közvetlen kényszer*, amely az elkövetőt kizárja a társadalomból, lehet átmeneti vagy tartós állapot. A *közvetett kényszer*, a büntetés során megvalósuló motiváció vagy pszichológiai ráhatás, amely befolyásolja az elkövetőt a társadalmi normák betartására, segíti társadalmi beilleszkedését. Míg közvetlen kényszerként az izolációt állítja központi célként, addig a közvetett cél a javítás vagy elrettentés céltételezésével teljesíti ki a büntetés lényegét.⁸⁷ Az individualizáció alap gondolatát kezelte a büntetés végrehajtásának egyik legfontosabb vezérelveként, bár az egyes elítéltek esetében az egyéni jellemzők figyelembevételét nem tartotta kivitelezhetőnek, de vallotta, hogy törekedni kell a hasonló jellemű büntetettek közös csoportba sorolására. Mivel a büntetést az elkövető személyiségéhez és javíthatóságához kötötte, ezért megkülönböztetett javíthatatlanokat, javíthatókat és alkalmi elkövetőket. A *javíthatatlan elkövetők* liszti értelmezésében visszaköszön a pozitivisták büntetéselmélet legfőbb jellemzője, amely szerint a személyiségből fakadó szokásszerű bűnelkövetésnek nincs ellenszere. Itt egyetlen hatékony fellépés képzelhető el a társadalom védelme érdekében, amely nem más, mint az izoláció és az ártalmatlanná tétel, akár határozatlan időtartamra is. A bűnözők társadalmában kisebb arányban jelentkező *javítható elkövetők* esetében személyiségkorrekcióra van lehetőség. Fontos megjegyezni, hogy jellemzően a bűnözői karrier elején, szigorú eszközökkel történő beavatkozást tartotta sikeresnek. Külön kiemelte a szabadságvesztés során alkalmazott fokozatosság

⁸⁴ FINKEY 1922, 55. o.

⁸⁵ LISZT 1905

⁸⁶ Marburgi professzori szék elfoglalásakor elhangzó beszéd.

⁸⁷ BORBÍRÓ – GÖNCZÖL – KERESZI – LÉVAI 2016, 73. o.

motiváló hatásainak érvényesítését a javítható elkövetők esetében, amelynek során a szigorú zárt végrehajtási viszonyok közül fokozatosan a szabadabb élet irányába vezetik át az elkövetőket. Az *alkalmi elkövetők* esetében Liszt nem tartotta szükségesnek sem a javítást, sem a hosszantartó izolációt. Úgy vélte, hogy inkább egyéb intézkedés és elrettentés álljon figyelmeztetőleg a jogalkalmazók segítségére, az újbóli bűncselekménytől való visszatartásra.⁸⁸

A közvetítő irányzat olyan jelentős változást eredményezett a 20. század első harmadában, amelyet a pozitivista iskola önállóan soha nem tudott volna véghezvinni. Ideológiai transzferként működve belopta és meghonosította az uralkodó klasszikus elvek értékei közé a pszichológiai, szociológiai és biológiai tényezőket. A büntetés rendszere *dualista vonásokat* öltve fogadta be az intézkedések rendszerét a fiatalkorúak, prostituáltak és elmebetegségük miatt beszámíthatatlan bűnelkövetők esetében. A büntetés-végrehajtás területén is egyre jellemzőbbé váló dualizmus eredményeként megjelent a szokásszerű bűnözők esetében a büntetéseket kiegészítő vagy helyettesítő intézkedések, a fiatalkorúak végrehajtásában kialakult pedagógiai és szociális intézkedések rendszere és a gyógyító jellegű intézkedések beépülése, amelyet hatékonyan egészített ki a büntetés-végrehajtási szervek hatáskörének növekedése.

2. A javítás koncepciójának változó tartalma a börtönügy korai történetében

A börtönügyben megjelenő javítás gondolatának igen messzire vezethető előzményei azonosíthatók, mint ahogyan azt már több neves kutató kifejtette,⁸⁹ a reformkort megelőzően a javítás, nevelés szándéka a megtorlás és elrettentés mellett már megtalálható volt. A jogtörténet korai szakaszában már fellelhető a közösségbe visszafogadás alapgondolata. A központosított állami büntetőpolitika a 11. századtól váltotta fel fokozatosan a közösségek és

⁸⁸ BORBÍRÓ – GÖNCZÖL – KERESZI – LÉVAI 2016, 74. o.

⁸⁹ MEZEY 2007, 14. o., KERESZI 2011, 231. o., BÁRD 2009, 192. o.

egyházak helyreállító jogi mechanizmusait.⁹⁰ Több évszázadnyi várakozást követően válhatott csak újra az egyik legfontosabb szemponttá a társadalomba történő visszatérés elősegítése. Röviden tekintsük át, a két legfontosabb, a javítási eszményt támogató tényező a *javító célzatú egyházi büntetések*, és a bűnelkövető *munka általi nevelésének* kialakulását.

2.1. *Kolostorbörtönök és dologházak*

Az egyház markáns jelenléte jól érzékelhető az európai és a magyarországi börtönépítészeten, az intézetek belső működésében, javítási és kezelési rendszerében egyaránt. Vitathatatlan tény, hogy a szabadságvesztés végrehajtására legnagyobb hatást a *kolostorbörtönök* létrejötte gyakorolt, amely fenyegető, majd a későbbiek során büntető jelentőséggel bírt. Ezt bizonyítja az is, hogy a 12-13. században már a kánoni büntetőjog egyik legfontosabb büntetéseként volt jelen a személyi szabadság elvonása.⁹¹ A világi bírúk számára is nyitott volt a lehetőség, hogy egyre több bűnelkövetőt utaljanak a kolostorok carcerjeibe.⁹² A kolostorfogság leglényegesebb elemei voltak: a test sanyargatásával egybekötött bűnhődés, a büntől való megtisztulás és a megbánásban megnyilvánuló erkölcsi felemelkedés, amelyek egyaránt befolyásolták a későbbi szabadságvesztés - büntetés lényegéről alkotott nézeteket. Ennek ellenére nem mondhatjuk azt, hogy az egyházi alapon szerveződött büntetés – bár a javítás és visszavezetés eszményét magába foglalja – előfutára lenne a modern polgári börtönügyi törekvéseknek. Mezey így ragadta meg ennek lényegét: *”... a szerzetesrendek semmiképpen sem lehettek a fenyítőházi eszme megteremtői, mivel szerveződésük nem a kriminalitás elleni harc gondolatkörben fogant.”*⁹³ E kijelentés ellenére bátran

⁹⁰ KEREZSI 2011, 231. o.

⁹¹ MEZEY 1991, 55. o.

⁹² Az egyházi fogság több különböző végrehajtási módozatra bontható, létezett az úgynevezett közönséges fogság (büntetés lényege az elkövető mozgáskorlátozása), a carcer (súlyosabb bűnt elkövető személyek fogvatartása, akár életfogytiglan is), és végül megemlítendő az ergastulum (amely munkakényszerrel egybekötött fogság volt).

⁹³ MEZEY 2007, 16. o.

állíthatjuk, hogy a kolostorok tömlöcei miatt alakulhattak ki olyan kezelési (végrehajtási) formák, amelyek utólagosan a nem egyházi büntető igazságszolgáltatás gyakorlatában érhetőek tetten.⁹⁴ Mezey a polgárosodást megelőző megtorlás és elrettentés időszakában is felismerni véli a javítás eszményének jelenlétét a kegyelmezés gyakorlatában, de a legfontosabb előrelépést a munkáltatás változó szerepében látja.⁹⁵ Míg kezdetben a rabok által végzett munka egyfajta büntetési eszköz volt, a 14. századtól megváltozott célja és jelentősége. Eleinte gazdasági indokokkal vezették be a nincstelen szegények munkakényszeren keresztül érvényesített öngondoskodását, a világi dologházak⁹⁶ intézményeiben – Hacker szerint – már megjelent a polgári felfogás szerinti megjavítás gondolata: *„hogy a szabadságtól megfosztott egyének munkáltatás által meg is javíthatók, csak lassan alakult ki. A fő cél a letartóztatottak munkaerejének munkáltatásuk által való hasznosítása volt, a javíthatás gondolata csak kis fokban tudott érvényre jutni az addig megvalósítani akart elrettentés és az ártalmatlanná tétel gondolata mellett. Csak lassan alakult ki az a gondolat, hogy a letartóztatottakat a munkára és rendre való kényszerű nevelés által az emberiségnek hasznos tagjaivá átalakítsák.”*⁹⁷ A munka, mint évszázadok óta alkalmazott szankció – a lutheri munka-felfogást követve – kilépett semleges keretéből és újfajta tartalmat kínált a börtön intézményének.

2.2. A fenytőházak

A polgári Európában elterjedt protestáns erkölcsi gondolkodás, amelyen Weber híres tétele⁹⁸ a kálvinizmust és a puritanizmust érti, megfelelő alapot

⁹⁴Ugyanakkor megjegyzem, hogy mind e mellett napjainkig a reintegrációs törekvések megvalósításához az egyik leghathatósabb segítségre az egyházak és egyéb vallási felekezetek képviselőitől számíthatunk.

⁹⁵MEZEY 2007, 13. o.

⁹⁶Eredetileg a szegényházból kinőtt intézményként a nincstelen munkanélküliek foglalkoztatására jött létre.

⁹⁷HACKER 1918, 15. o.

⁹⁸Max Weber a „Protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” c. művében (1904-1905) rámutat a kapitalista gazdaság kialakulása és a protestáns etika közötti szoros összefüggésre.

szolgáltatót a vallásos polgári értékek megszilárdulásához. A kemény munkával, önmegtartóztatással megszerzett és megtartott egyre gyarapodó tőke a modern polgárság erkölcsi alaptételévé vált.⁹⁹ E filozófia értelmében egyszerre két dolog érvényesülése kellett ahhoz, hogy pozitív irányba mozduljon el a munka értéke: egyrészt a kapitalista piac megszerveződése, másrészt a protestáns munka-ethosz térnyerése. E kettő jelenlétét egészítette ki az a társadalmi változás, amely a szegénység struktúráját alakította: az iparosodás, a mezőgazdaság válsága valamint hosszabb háborúk okozta nincstelen tömegek megjelenése.¹⁰⁰ Mezey álláspontja szerint a 16. századi gazdasági és társadalmi változások eredményeként indulhatott meg a büntetés-végrehajtás átalakulása, amely később a szabadságvesztés modernizációjához vezetett.¹⁰¹ A kapitalista munkaerő piac, amely már belső törvényszerűségeiből fakadóan nincstelen kriminalizálódott tömegeket volt képes az ipari termelésbe integrálni, nem engedhetett szabad utat az értékes munkaerő elpazarlásának. E felfogás következményként a 17. században a *fenyítőházak* egyre szélesebb körű térnyerése volt tapasztalható, ahol a feladat a dologtalan potenciális munkaerő munka általi javítása volt.¹⁰² A fenyítőházak elterjedésének kezdeti időszakában kolostorokat alkalmaztak a végrehajtás helyszínéül. A hely szelleme szolgálhatta a fenyítőházak alapvető javítási törekvéseit: „*ora et labora*”¹⁰³ az az imádkozzál és dolgozzál. „*Azzal, hogy a fenyítőházak alapítói a fegyelmet állították a rezsim középpontjába, s hogy a nevelés és a munka szempontjából gondolták át a végrehajtást, valóságos forradalmat indítottak útjára. S miután a munkával nevelés a kálvinista munkaerkölcs értelmében született, elválhatatlan lett a lelki gondozástól*”¹⁰⁴ A börtöntudomány művelői között egyetértés uralkodik a tekintetben, hogy a modern büntetés-végrehajtás intézményes fejlődése szempontjából a fenyítőházak jelentették azt az átmeneti

⁹⁹ BETHLEN 2017, 24. o.

¹⁰⁰ Megjegyzendő, hogy mindez újfajta rendészeti kihívást jelentett a korabeli igazságszolgáltatás rendszerében.

¹⁰¹ MEZEY 2007, 20. o.

¹⁰² Utalni kell arra, hogy a dologházak logikáján alapuló rabmunkáltatás már jóval korábban megjelent az európai gyakorlatban. (Bridewell 1505, Amsterdam-Raspelhuus)

¹⁰³ A 12. századból fennmaradt bencés rendi jelmondat, amely a modern polgári börtönügyben az egyházi kötődéstől eltávolodva a javítás eszméjévé vált.

¹⁰⁴ MEZEY 2007, 21. o.

és komplex intézményt, amely a büntetőjog és a rendvédelem, a szegénygondozás és a gazdasági szempontok közti hidat alkotta.

A börtönügy organikus fejlődés eredményeképpen a 18-19. században jelentős változáson ment keresztül. A mind büntetőfilozófiai, mind elméleti és gyakorlati szinten megjelenő, határozott reformtörekvések új kihívások elé állították a szakembereket. Nyugat-Európában a javítás és változtatás eszméjét képviselő reform-büntető jogászok a büntetési rendszereket különféle *relatív elméletekre* alapozták. A relatív teóriák hívei a jövőre tekintve vizsgálták a büntetés hasznosságát, ezért a büntetés alkalmazására a jövőbeni bűncselekmény megelőzése érdekében kerülhet sor. A központba állított megtorló büntetést felváltotta a célbüntetés eszméje, amelyek hirdetői nagyban különböztek módszer és eszközök vonatkozásában. A relatív elméletek 18-19. századi felvirágzásának oka abban keresendő, hogy hatékonyabban szolgálták a büntetések gyakorlati végrehajtását. Bár nem minden előzmény nélkül, de a maga korában újszerűen hatott a munka általi nevelés koncepciója, amelyhez a lelki gondozást társítva a társadalmi visszailleszkedést helyezték a középpontba. A javítás eszméje a 19. század végéig még nem foglalhatta el az őt illető helyet, ennek ellenére jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a század második felében bekövetkezett paradigmaváltás alapjaiban változtatta meg a bűnhöz és a bűnös emberi viselkedéshez kapcsolódó társadalmi reakció irányát. A természettudományos tanok térnyerésével, a filozófiai és teológiai központú gondolkodás kizárólagossága megingott. Lassan a tudományos diskurzus elfogadott elemévé vált, hogy a bűnözés oksági elemei tapasztalati úton feltárhatók és megismerhetők.

2.3. Bentham Panoptikonja

A polgári átalakulással együtt járó szabadságeszme felértékelődése, nagy hatással volt az emberi jogok elméleti fejlődésére és érvényesülésére.¹⁰⁵ Ennek egyenes következményeként jelentkezett a szabadságvesztés-büntetés térnyerése. „... a filantróp börtönügyi mozgalmak nyomán formálódóban volt az a nézet, hogy a bűnöző is tagja lehessen a társadalomnak, illesse meg az emberi elhelyezés és kezelés joga, a polgári jogait a lehető legszélesebb körben tarthassa meg, s emberi lénynek kijáró tisztelettel kezeljék, mely a társadalomba történő visszavezetésnek az egyik alapvető feltétele.”¹⁰⁶ Az újfajta kihívások az eddigiektől merőben eltérő felügyeleti modell kialakítását kívánta meg a szakemberektől. Az első és legfontosabb a fogvatartottak biztonságos elszigetelése, a társadalom védelmének okán, mindemellett egyre hangsúlyosabbá vált a kezelési alapelvek közül kiemelkedő javítás eszményének szolgálata. A jobbítás folyamatának elengedhetetlen feltételeként tartották számon a szigorú belső felügyelet működtetését, a munkavégzés és a folyamatos lelki gondozás jelenlétét.¹⁰⁷ Az új végrehajtási modell újfajta építészeti megoldásokért kiáltott. Az egyik leginkább kidolgozott változat, mely tökéletesen egyesíti a börtönfilozófia, működési struktúra és építészeti sajátosságok egyirányba mutató rendszerét, az Bentham *Panoptikonja* volt.

Bentham korában az angliai foglyok szabadságvesztés - büntetésére két megoldás körvonalazódott: a fogvatartottak ausztráliai büntető kolóniákon való elhelyezése, vagy egy új típusú börtön építése, ahol a fogvatartottak felügyelete és munkáltatása által az állam akár profithoz is juthat a büntetés-végrehajtásból eredően.¹⁰⁸ Bentham fivérével, a nála nyolc évvel fiatalabb Samuella, 1786 és 1787 között Oroszországban tartózkodott, ahol munkásságukat Nagy Katalin cárnő patronálta. Samuel mutatta be először bátyjának, hogy az építészet

¹⁰⁵ Utalva az Egyesült Államokban 1776-ban kibocsátott Függetlenségi Nyilatkozatra, és a Franciaországban 1789-ben elfogadott Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatára.

¹⁰⁶ MEZEY 2012, 294. o.

¹⁰⁷ MEZEY 2012, 282. o.

¹⁰⁸ Hume elemezte Bentham levelezéseit és az ötlet megszületését. HUME 1972

segítségével hogyan lehet egyszerre több ember mozgását kontrollálni, hogy milyen minimális szabályok szükségesek az ilyen projektek hatékony működéséhez a folyamatos megfigyelés elve alapján. Nagy Katalin Benthamet azzal bízta meg, hogy hozzon létre egy komplex rendszeren alapuló generális jogrendszert, de a terv végül nem valósulhatott meg.¹⁰⁹

Bentham, haszonelvű gondolkodóként az állam feladatának tekintette, hogy minimális befektetéssel maximálisan elégedetté tegye polgárait, akik ezért a fennálló rendhez feltétlenül lojálisak.¹¹⁰ A börtön az állam által működtetett és a társadalom számára szükséges és hasznosnak tekinthető létesítmény, mivel kiküszöböli a rendbontást, és segít megfékezni a zavart, amely veszélyeztetné a többség elégedettségét. Minél hatékonyabban működik a börtön, annál hasznosabb. Hatékonysága Bentham szerint a rend, a szigor, és a gazdaságosság elveinek szem előtt tartásán múlik. Ennek szellemében olyan börtönt tervezett, ahol minimális létszámú személyzet maximális rendet tarthat, ráadásul mindezt a fölösleges brutalitást mellőzve teszi.¹¹¹ Az ausztráliai telepek létrehozásával szemben az elzárás végrehajtásának céljára épülő speciális létesítmények jelentették számára a szakmapolitikai alternatívát. A brit kormányzattal folytatott, panoptikon projekttel kapcsolatos levelezése több száz oldalra rúg, az élete egyik fontos időszakaként húsz esztendő t ölelt fel. Bentham törekvéseivel félsikert aratott, végül kormánya kompenzálta fáradozásait, de az általa elképzelt börtönt mégsem építhette fel.

A panoptikon szó jelentése „*minden látható*”, azaz a fogvatartottak a zárkáikban, az emeletes, tartályszerű (zárkagaléria) épületben, a középén húzódó órtoronyból figyelemmel kísérhetők. A tervek szerint az épület belső részét a zárkák ablakain beáramló fény világította volna meg, vagy a tető

¹⁰⁹ HUME, L. J. (1972): Bentham's Panopticon: An Administrative History in: Parekh, B. (ed.) (1993) Jeremy Bentham: Critical Assessments, Taylor & Francis, 191-224. Idézi: Fliegauf 2008 //bvpszichologiahirek.blogspot.hu/2008/12/bentham-panopticonja-ahogy-eddig-mg-nem.html (letöltve: 2018.05.22)

¹¹⁰ FLIEGAUF 2008 //bvpszichologiahirek.blogspot.hu/2008/12/bentham-panopticonja-ahogy-eddig-mg-nem.html (letöltve: 2018.05.22)

¹¹¹ NACSINÁK 2011 //ligetmuhely.com/liget/panoptikon/ (letöltve: 2018.05.22)

üvegház-szerű megoldással biztosíthatna volna a fény zavartalan beáramlását. Bentham azt vallotta, hogy a hatalom gyakorlása akkor lehet teljes, ha a rabok folyamatosan figyelemmel kísérhetők, ezáltal ellenőrizhetők. A börtönépítészeti jellegzetességeken túl Bentham a hasznosság szempontjából kiemelte a rend elvét, amely magában foglalta, hogy a megfelelő materiális feltételek által biztosítva megelőzhető a fogvatartottak börtönbeli szenvedése és szükségtelen egészségkárosodása. Rögzítette a szigor elvének fontosságát, amely arra irányult, hogy a börtön által biztosított belső körülmények nem lehetnek jobbak, mint a kinti társadalomban tapasztalható általános életkörülmények. A gazdaságosság elvének megfogalmazása tükrözte azt a sajátos börtönvezetési stratégia támogatását, melyet a fenti két pont a tervezés és a kialakítás szempontjából igényelt.

Bentham börtönében a fogvatartottak szerződéses jogviszonyban álltak volna az intézménnyel. Úgy vélte, hogy a gaztettek elkövetőit meg kell reformálni, és a munkáért adott jutalom, ugyanolyan hatékony lehet, mint a totális fegyelem. Bentham a Panopticon Postscript-ben¹¹² fogalmazta meg, hogy a modern börtön céljai mely módon érvényesítik a társadalmi jólétet és az egyetemes fejlődést. A börtönbüntetésnek példát kell mutatnia a társadalom számára, hogy milyen tevékenységet lehet és kell a bűnözés helyett, illetve annak következményében végezni. Ezt leginkább a munkáltatás biztosításában látta megvalósíthatónak. Ehhez kapcsolódóan úgy kell a börtönt üzemeltetni, hogy a fogvatartottak a szabadulásuk után is találjanak munkát, és ezzel a későbbiek során majd növelni lehet az általános társadalmi biztonságot. Vallotta, hogy a börtönben meg kell akadályozni a további bűnözést annak érdekében, hogy a fogvatartott jobb állapotban kerüljön szabadlábra, mint ahogyan beérkezett, ugyanakkor leszögezte, hogy a börtön nem lehet vonzó senki számára.

¹¹² BENTHAM 2011 Idézi: FLIEGAUF 2008 //bvpszichologiahirek.blogspot.hu/2008/12/bentham-panopticonja-ahogy-eddig-mg-nem.html (letöltve: 2018.05.22)

Bentham által elképzelt modern börtönben fegyelemre kell nevelni az elítéltet, ami az alapvető társadalmi normák elsajátítását is jelenti; meg kell szüntetni, és fel kell számolni a nyomort és a nélkülözést; a tisztaság útján kell elérni az egészség fenntartását. A börtönt úgy kell működtetni (és természetesen kialakítani), hogy a fogvatartottak ne tudjanak megszökni. A vallásos tevékenységeknek az egyetemes jót kell szolgálniuk a börtönökben, azaz személyiségváltozást kell elérniük a fogvatartottaknál. Ügyelni kell a fogvatartottak intellektuális fejlődésére, és lehetőleg növelni kell a komfortérzetüket. Mindezeket gazdaságosan kell megoldani, alá-fölé rendeltségi viszonyok létrehozása által, de a hierarchiához hasonló fegyellemmel és figyelemmel kell kezelni a hatékonyságot is, mindemellett havonta szigorú mérleget kell vonni.¹¹³

A fentiekből egyértelműen következik, hogy Bentham a modern börtönügyben is fontos szerepet játszott, amelyet – leginkább Foucault¹¹⁴ kritikája nyomán – negatívan ítélnék meg. Mondván, az angol filozófus által kidolgozott „ideális börtön” koncepciója, tárgyiasítja a rabokat, kiszolgáltatja őket öreiknek, pontosabban a fegyelmező társadalom érdekében fellépő (állam)hatalomnak. Nem szabad elfeledni, hogy Bentham Panoptikonja nemcsak magas fokú őrzésbiztonságot ígért, hanem tágas, világos zárkákat, megfelelő ellátást biztosítva a raboknak. Mindez óriási szemléletváltozást jelentett a 18. század végén: nem kirekesztendő alsóbbrendű lényeknek tekintette a fogvatartottakat, hanem a társadalom részeinek, embereknek, akiknek nem csak a megbüntetése, de az emberséges elhelyezése is közérdek, mert a börtön lehet jobbításért felelős intézmény is. Bár ő maga hevesen támadta az emberi jogok elméletét, mondván, az efféle jogok „gólyalábakon járó képtelenségek”; viszont mint a haszonelvűség, az utilitarizmus híve azt is megfogalmazta, hogy egy jogi norma akkor helyénvaló, ha az a lehető legnagyobb számú ember legnagyobb boldogságát eredményezi. Ez pedig megköveteli a törvényhozótól, hogy olyan

¹¹³ FLIEGAUF 2008: //bvpszichologiahirek.blogspot.hu/2008/12/bentham-panopticonja-ahogy-eddig-mg-nem.html (letöltve: 2018.05.22)

¹¹⁴ Michel Foucault (1926-1984)

jogokat alkosson, amelyek maximalizálják a közösség javát, a közboldogságot. Bentham ugyan más úton, de mégiscsak oda jutott el, ahova az emberi jogok hívei is: az egyén szabadságait a kormány csak kivételes esetben és csakis törvényben szabályozott módon korlátozhassa.¹¹⁵

2.4. A börtönrendszerek

A börtönrendszerek kezdeti időszakában csak néhány vezérelv volt, amely viszonylag átlátható módon rendszerbe foglalta ezeket a próbálkozásokat.¹¹⁶ A munka, később a közös munka alkalmazása, az egymástól való elszigetelés, a javítás eszményének erősödő szerepe, és az egyre kifinomultabb szempontokat alkalmazó osztályozás jelenléte fokozatosan általánossá vált. A teljesség igénye nélkül néhány kísérleti rendszer ismertetésére vállalkozom röviden, amelyek a későbbiek során magyar börtönügyi kapcsolódást is mutattak. Elsőként az Egyesült Államokat kell kiemelni, ahol jelentős börtönreform kísérletek zajlottak. A felvilágosodás eszméinek és a vallásos elemek keveredésének börtönre gyakorolt hatása¹¹⁷ a 17. század óta jelen lévő kvéker mozgalmak befolyásának köszönhető. Nem volt véletlen tehát, hogy a pennsylvaniai Philadelphiában¹¹⁸ jött létre elsőként¹¹⁹ a *magányelzárás rendszerére* épülő börtön (solitary system, poenitentiarium system), amely Mezey szavait idézve: „A szabadságvesztés-büntetésen alapuló koncepció a vallásos magány büntető környezetben történő kialakításán alapult.”¹²⁰ Az egyedüli elhelyezést a csendes elmélkedés és vezeklés szempontjából tartották hasznosnak, emellett

¹¹⁵ Helsinki Figyelő (2017): Február 24.: Bentham születésének napja (1748).

http://helsinkifigyelo.blog.hu/2017/02/26/februar_26_bentham_szuletesenek_napja
(letöltve: 2018.05.22)

¹¹⁶ A modern börtön fogalmának megteremtését John Howard (1726-1790) nevéhez kapcsolódik. Kitaró harcot vívott a korabeli nyomorúságos börtönállapotok megszüntetéséért és a „munkára nevelés” eszményének megteremtéséért. (FINKEY 1933, 86. o.)

¹¹⁷ A kvékerek nevéhez fűződik, az 1777-ben Philadelphiában megalakított Börtönügyi tanács, amely általános célul tűzte ki a szabadságvesztést töltők helyzetének javítását, látogatás útján történő segítségét.

¹¹⁸ Itt meg kell említeni Angliából száműzött kvéker vallási gyülekezet vezetője Sir William Penn angol admirális (1664-1718) nevét, akit Pennsylvánia tartomány megalapítójaként ismerünk.

¹¹⁹ Walnut Street Jailt 1790-ben kibővítették egy magányelzárásra alkalmas zárkaszárnnyal, az első magányelzárás rendszerű elhelyezés innen datálható. (MEZEY 2018, 530. o.)

¹²⁰ MEZEY 2018, 405. o.

jutott szerep az oktatásnak is. E rendszer azonban az emberi természettel ellenkező teljes elszigeteltsége miatt a kor egyik legkegyetlenebb végrehajtási helyének bizonyult. Jelentős szemléletváltást jelentett az amerikai példa a 19. századi európai büntetés-végrehajtási iskolákhoz képest,¹²¹ mivel a *javítást központi gondolatként kezelve*, hozzáigazította a legfontosabbakat: a működési rendszert és az építészeti adottságokat egyaránt. A magánelzárás rendszerének hibáit korrigálta a 19. század második felében az ún. *auburni vagy hallgatórendszert* (silence system)¹²² amely csak az éjszakai elkülönítést alkalmazva, nappal közös munkatermekben, de szigorú beszédtilalom mellett foglalkoztatta bentlakóit. Nemcsak az alapvető társas kommunikáció hiánya vezetett e rendszer tagadásához, hanem jelentősen közrejátszott a börtönügy mindenkori valóságát meghatározó szakadék létrejöttében, amely az elmélet alkotta vágyak és a valóság nyújtotta lehetőségek között húzódott. Szabó így ír erről: „*A vonzónak tűnő reformelképzelések azonban hosszú távon nem tudtak érvényesülni, az amerikai büntetés-végrehajtási intézetekben uralkodó körülmények – a túlszűfolttság, a korrupció és a kegyetlen bánásmód – miatt.*”¹²³ A magányrendszer alapfilozófiájára építő *Belga elkülönítési rendszer* (Système séparé), már a fogvatartottak részleges elkülönítésén túl a javítás eszközévé tette a személyzet és a fogvatartottak közötti kommunikációt is: „*a hivatali személyzet, a fegyőrök, a lelkészek és az orvos nemcsak hogy bemehettek, a Hárszabályok szerint egyenesen kötelesek voltak többször is meglátogatni a rabot.*”¹²⁴ A magányrendszer káros hatásainak gyengítését célozta a szabályok további enyhítése és az elkülönítés szigorú jellegének megváltoztatása. A közösségekben töltött szabadságvesztés különböző típusai közül kiemelkedőnek számítottak az *osztályrendszerek*. A genfi osztályrendszer lényegi eleme volt, hogy a rabokat bűncselekményük és veszélyességük szerint csoportosították, azaz osztályozták. Nevelő szándékkal léptették életbe a magatartáshoz kötött előmenetelt, de nem zárták ki a visszavetés lehetőségét sem.

¹²¹ A német, francia és angol büntetés-végrehajtási iskolák elsősorban a börtön „racionális berendezését” és annak reformját állították a központba. (MEZEY, 2007 23. o.)

¹²² A New York állambeli auburni State Prisont 1816-ban alapították.

¹²³ SZABÓ 2015, 32. o.

¹²⁴ MEZEY 2018, 530. o.

A fogvatartottak osztályozását az intézetek osztályozásával egészítette ki az Obermaier-féle müncheni osztályrendszer.¹²⁵A közös elhelyezést alkalmazva, megszüntették a beszéd tilalmát, de cserébe bevezette a rabtársak helytelen magatartásának jelentését és az állomány állandó jelenlétét, a munkáltatás és zárkák ellenőrzését.¹²⁶A magánelzárás és a közös elhelyezés közti hidat a *fokozatos rendszerek* (progressiv system) jelentették,¹²⁷ amelyek a 19. század végére általánossá tették a fokozatok közötti átjárhatóságot az európai börtönökben. A két rendszer (magány és osztályrendszer) továbbfejlődött változataként a 21. században is képes hatását érvényesíteni. A hosszabb időre elítéltek büntetésük első szakaszát (penitentiary-prison) teljes elszigetelésben kezdték meg, majd az idő múlásával, ítéletük további időtartamát nappali közös munkáltatásban (publicworks-prison), azonban éjszaka egyszemélyes elhelyezésben töltötték. Mindez jól szolgálta a társas kapcsolatok fennmaradását, a hasznos munkára szoktatást és a társadalmilag helyes magatartás kialakítását.¹²⁸ A progresszív rendszer további új eleme volt a jegyrendszer¹²⁹ és a feltételes szabadon bocsátás (conditional liberation) rendszerbe illesztése. A sikeresnek bizonyuló angol fokozatos rendszer elemeit az Írországból meghonosodott szisztéma egy újabb, negyedik fokozattal egészítette ki, amelynek lényege a közvetítő intézet (intermediate prison) beillesztése volt a közös munka és a feltételes szabadon bocsátás közé.

A börtönrendszerek kísérletezésének időszaka természetesen nem jelenthette az egységes börtönügy minden országra történő kiterjesztését. Lassan, fokozatosan vették át az európai országok is gazdasági és kulturális lehetőségeikhez igazítva a számukra megfelelő börtönrendszer elemeit. Mezey tovább árnyalja az egyes országok újjító szándékú börtönügyi gyakorlatának megítélését: *”A börtönügy állása az európai országokban éppen azt bizonyítja, hogy egy ilyenfajta*

¹²⁵ Georg Michael Obermaier, a müncheni fegyintézeti igazgató 1835-ben kifejtett rendszere.

¹²⁶ MEZEY 2018, 530. o.

¹²⁷ A fokozatos rendszer az amerikai és európai tapasztalatokat beépítve Angliában alakult ki. Létrejöttéhez jelentősen hozzájárult a gyarmatokra száműzetés (transportatio) 1857-es megszüntetése.

¹²⁸ FINKEY 1933, 96. o.

¹²⁹ A naponta történő értékelést jegyek formájában oldották meg. Megfelelő magatartás és szorgalom – a javulás bizonyítékaként – az elvárt mennyiségű jegyekben nyilvánult meg, amelynek jutalma az az előrehaladás lehetősége volt az enyhébb szabályokkal bíró fokozat irányába.

deklaráció inkább a jó szándékot fejezi ki, esetleg megtestesül egy-két modellértékű intézet felállításában, de a „hordalékot”, a régebbi rendszer (vagy csak a feudális tömlöcözési gyakorlat) által megteremtett korábbi fegyintézeteket a börtönügy térképéről kitörölni nem lehetett. ”A megindult szemléletváltozás eredményeként a fenyítőházak térnyerésével lassan, fokozatosan a testi sanyargatás helyébe a lélek megbüntetése és a javítási szemlélet lépett.¹³⁰

Közismert tény, hogy a magyar jogrendszer, és ezen belül igazságszolgáltatási rendszerünk német mintára, osztrák közvetítéssel juthatott el odáig, hogy a 19. század végére megteremtette polgári alapjait. Magyarországon az 1795. évi kodifikációs kísérletet tartjuk a modern büntetési rendszer megalkotásához vezető úton az első lépésnek.¹³¹ A felvilágosodás eszméit tükröző tervezet, Beccaria által vallott klasszikus tanok sajátos magyar adaptációja volt, amely a modernitást ötvözte a kor feudális hagyományaival.¹³²

3. A javítás gondolatának megjelenése a 19. és 20. századi magyar börtönügyben

Magyarországon a 19. század elején – a nyugati büntetési rendszerekhez hasonlóan – a szabadságvesztés-büntetés vette át a vezető szerepet. E kezdeti időszak fő jellemzője volt, hogy végrehajtása nélkülözött minden szakmai és infrastrukturális háttérrel, amely a differenciálás nélküli „tömlöc körülményekből” kiemelhetné volna. A korszakos elmaradással küzdő magyar büntetési rend átalakításának ügyéhez kiemelkedő államférfiak, költők, jogtudósok csatlakoztak.¹³³ A korabeli börtönreformok sürgetői közé soroljuk *Szemere Bertalant*,¹³⁴ aki részletes útleírásában mutatta be a nyugat-európai

¹³⁰ Az 1857-es Frankfurti nemzetközi jótékonyági kongresszuson a résztvevők a javítás mellett kiállva, gyakorlatilag a büntetést javítási, reszocializációs eszközként értelmezték. (MEZEY 2007, 23. o.)

¹³¹ PALLO 2019, 19. o.

¹³² KABÓDI–LŐRINCZ–MEZEY 2005, 128. o.

¹³³ FINKEY 1933, 109. o.

¹³⁴ Szemere Bertalan (1812-1869)

börtönök működését, mintegy tükröt tartva az elmaradott hazai börtönviszonyoknak. Talán az egyik legfontosabb szószólója, a korabeli börtönkörülmények javításának *Eötvös József*¹³⁵ volt, aki a börtönök helyzetének feltárásán túl hangsúlyozta a bűnös megjavításának szándékát, amely jelentősen hozzájárul jövőbeni visszailleszkedésének sikeréhez.¹³⁶ A reformok nehézkes beindulásához jelentősen hozzájárult az a tény, hogy a büntetőjogra érzékeny értelmiségiek nem alkottak egy táborot, jelesül *Széchenyi István*¹³⁷ is arra intette a börtönreformok sürgetőit, hogy óvakodjanak mindenféle „*puhaszívű ábrándozástól*”.¹³⁸

Új szakaszt nyitott a magyar polgári börtönügyben az 1840. évi országgyűlés, amely Deák Ferenc vezetésével bizottságot hozott létre a magyar igazságügyi reform végrehajtására. Az ekkor létrehozott munkacsoport két éven belül készítette el börtönügyi javaslatát, amely „*Alapértékeit tekintve a polgári demokratikus jogszemlélet jellemzi, elsősorban a törvény előtti egyenlőség és a büntetések humanizálása szoros egységében a bűnös megjavításának igényével.*”¹³⁹ A szakirodalomban 1843. évi plánunként emlegetett, a magánelzárás rendszerét támogató tervezet, jellemzően a benthami javításelméletre támaszkodott, természetesen párosulva a szigorú elrettentés kezelési felfogásával. A rendkívül élénk és bizakodó szakmai diskurzust követően mély és fájdalmas csalódásként érte a szakértőket a javaslat végső elutasítása.

A szabadságharc bukását követő abszolutista kormány első rendelkezési közé tartozott a közigazgatás átalakítása, a közhivatalok központi irányítás alá vétele. Az osztrák mintájú polgári átalakítás hatására Magyarországon is az osztrák büntetőjog és a német jogtudomány elsöprő hatása volt megfigyelhető. Az 1852 szeptemberében hatályba lépett Osztrák Birodalmi Büntetőtörvénykönyv,

¹³⁵ Eötvös József (1813-1871)

¹³⁶ PALLO 2019, 22. o.

¹³⁷ Széchenyi István (1791-1860)

¹³⁸ EÖTVÖS 1841, 15. o.

¹³⁹ PALLO 2019, 24. o.

hazánkra vonatkozóan is fő büntetési nemként a szabadságvesztést határozta meg. Bár a legnagyobb hatással bíró osztrák fogházjavító törekvések eredményeképpen 1849-től korlátozottan Ausztriában is bevezették a magányrendszert, de azt minden intézetre kiterjeszteni nem tudták. Itt jegyzendő meg, hogy néhány évtizeddel később is hasonló problémával kellett szembesülniük. Annak ellenére, hogy az osztrák igazságügy-miniszter (az 1866-ban kiadott büntetés-végrehajtási alapelvekben) kiállt a munkáltatás, oktatás javító hatásai mellett és szorgalmazta az azt szolgáló intézményi hálózat megteremtését, be kellett ismernie, hogy fogházak erre még nem állnak készen.¹⁴⁰ Az Osztrák Birodalmi Büntetőtörvénykönyv bevezetésekor Magyarországon nem álltak rendelkezésre a szabadságvesztés végrehajtására alkalmas intézetek. Bár a szabadságvesztés egyeduralkodásával rendkívül nagyot léphetett előre a magyar börtönügy, de annak elmaradása infrastrukturális, szervezeti és elméleti alapok híján sem szolgálhatta a modern javítás eszményét. A feudális viszonyokat idéző tömlöcök nem rendelkeztek azokkal a feltételekkel, amelyek alkalmassá tették volna a modern polgári szabadságvesztés végrehajtására. Mindezt értékelve, a gyorsaság és az olcsóság szempontjait központba állítva kezdődhetett meg Magyarországon az első fegyházépítési program, amely abban nyilvánult meg, hogy a kormányzat egyházi ingatlanokat (kolostorokat, zárdákat), várakat, kaszárnyákat és más feladatra szánt középületeket alakíttatott át.¹⁴¹ A fegyintézeti épületek kiválasztásnál elsősorban azok jöhettek szóba, amelyek hasonlóképpen, mint a börtönök: totális ellenőrzés és irányítás alatt tudták tartani a bentlakók életét. Visszafordíthatatlan és máig ható folyamatként tartja számon Mezey az időszakra jellemző osztrák minta alkalmazását, amely szerint a totális intézmények egymással felcserélhetőek.¹⁴²

¹⁴⁰ MEZEY 2018, 510. o.

¹⁴¹ Ilyenek voltak az 1852-56-ig átadott váci, munkácsi, lipótvári, márianosztrai, lepoglavai és illavai intézetek.

¹⁴² MEZEY 2018, 512. o.

Az osztrák büntetőpolitikai felfogás értelmében a hitbéli javítás a legjobb ellenszere a kriminális viselkedésnek. A szerzetesrendek 18. század végi feloszlásának következtében¹⁴³ több egyházi ingatlan állt üresen, újabb funkcióra várva. Így nem véletlen, hogy „1859-re a fegyintézetek fele vallási testületek kezébe került, amíg korábban az egyház feladata kimerült a lelki gondozásban, addig a 19. század közepétől egyes börtönök „kezelése” vallási közösségek alá tartozott.”¹⁴⁴ A javítás és nevelés előzményeit vizsgálva megállapítható, hogy a 19. század közepére a lelkészek tevékenysége és feladatrendszere a vallásos lelki gondozáson kívül magába integrálta az oktatást és nevelést is.

Hazánkban a kiegyezést megelőzően újraeledő tudományos és szakmai közélet belső vitáinak egyik központi eleme a honi börtönügy vállalhatatlan állapota volt. Ennek legfőbb bizonyítéka, hogy a Magyar Királyi Tudományegyetem 1866-os pályázatára érkezett Pulszky¹⁴⁵ és Tauffer¹⁴⁶ szerzőpáros monográfiája¹⁴⁷ napjainkban is mérföldkőnek számít a hazai börtönügyi szakirodalomban.¹⁴⁸ Figyelemre méltó, hogy a szerzők mindvégig a szabadságvesztés céljaként kezelték a börtönön belüli javítás lehetőségét, bár konkrét megoldási javaslatokkal nem szolgáltak, mégis néhány észrevétellel hozzájárultak a modern polgári végrehajtás kialakításához. „A börtönjavításnak első feltétele tehát az eleve megállapított szigorúan megtartandó rendszer, melyben ugyan oly aprólékosságokra, oly részletekre nem kell bocsátkozni, melyek az egyéniségek különféleségére való minden tekintet eltörölnének, de a melyben kijelöltetvén az emberi közös természetből merített főelvek, következetes keresztülvitelük által a foglyok a törvény iránti tiszteletre, engedelmességre szoktassanak, kicsapongási hajlamukért kényszerített

¹⁴³ II. József-féle abolitio Magyarországon 1782-től 134 férfi és 6 női rendházat szüntettet meg. (Magyar Katolikus lexikon <http://lexikon.katolikus.hu/S/szerzetesrendek%20föloszlatása.html>)
Letöltve 2019.08.02.

¹⁴⁴ NAGY 2014, 80. o.

¹⁴⁵ Pulszky Ágost (1846-1901)

¹⁴⁶ Tauffer Emil (1845-1891)

¹⁴⁷ PULSZKY – TAUFFER 1867

¹⁴⁸ PALLO 2019, 29. o.

nyugalommal lakóljanak."¹⁴⁹ A nyertes pályaművel egyidőben jelent meg a magyar fegyintézetekben uralkodó viszonyok feltárására vonatkozó 1867-es részletes jelentés,¹⁵⁰ amely szakmai érveivel hozzájárult a büntetés-végrehajtási rendszer átfogó reformjához. Bár hazánkban ezt megelőzően is megfogalmazódott a fegyencek javításának igénye, de a gyakorlati megvalósulást a fennálló rendszer anomáliái lehetetlenné tették. Az 1867-es kiegyezést követően létrejövő dualista alkotmányos monarchia támogatta ugyan a magyar börtönreformot, de a gyakorlati megvalósítást számos nehézség hátráltatta. Az épületek nem megfelelő építészeti adottságai, a személyzet felkészületlensége és erkölcsi alkalmatlansága, oktatás és lelki gondozás részleges hiánya¹⁵¹ és a szakmai alapon történő differenciálás elhanyagolása volt elsősorban felelős a kialakult helyzetért. Legnagyobb kritika a munkáltatás egy sajátos formáját, az ún. bérleti rendszert érte, amelynek értelmében a rab szabad munkaerőként kibérelhető volt.

E korszak kutatói között egyetértés uralkodik azzal kapcsolatban, hogy az 1867-es év fordulópont a magyar börtönügy történetében. Az intenzív és magas színvonalú szakmai vita hamarosan gyakorlati eredményeket hozott. A nyugati börtönügyi kísérletek tapasztalatainak hatására – bár a döntés még hosszú évekig elhúzódott – a fokozatos, s leginkább az ír fokozatos rendszer lett az, amely a magyar szakértőktől a legkedvezőbb véleményt kapta. Poroszországi, svájci, szászországi és bajorországi börtönök tanulmányozásának eredményeképpen Csillagh László¹⁵² és Tauffer Emil neve fémjelezi az 1869. évi *Házszabályok*¹⁵³ kidolgozását. A szabályzat alapelvei közé tartozott a fegyházakban elhelyezett elítéltek erkölcsi javítása, magányrendszer alkalmazása, a differenciálás és a humánus bánásmód.¹⁵⁴ Azonban a szabályzat

¹⁴⁹ PULSZKY – TAUFFER 1867, 78. o.

¹⁵⁰ Hivatalos jelentés az országos fegyintézetekről az 1867-ik évben. 1868

¹⁵¹ A jelentés feltárta, hogy a fegyintézetekben elszórtan zajló oktatás néhány lelkes tanító és a lelkesek lelkiismeretes munkájának volt köszönhető. Az oktatás szervezett formában ekkor még nem működött. (Nagy 2014, 83. o.)

¹⁵² Csillagh László (1824-1876)

¹⁵³ Teljes nevén: Házszabályok és szolgálati utasítások a magyar királyi fegyintézetek, úgyszintén azoknál alkalmazott hivatalnokok és örök számára.

¹⁵⁴ PALLO 2019, 31. o.

sikeres végrehajtását mind a személyzet hozzáállása, mind a magányrendszer végrehajtására alkalmatlannak bizonyult feltételek, de leginkább a végrehajtás kettős irányítása¹⁵⁵ gátját képezte. Ennek ellenére a Hárszabályok korszakos jelentőségűnek tekinthető a magyar fegyházi rendtartás szempontjából, alapelvei a belső szabályozók kialakításakor (igazgatás, adminisztráció, házirend és a fogvatartottak kezelése) egészen az 1930-as évekig alkalmazhatóak voltak.¹⁵⁶ A korszak másik kiemelkedő dokumentuma a Kelemen Mór¹⁵⁷ által kidolgozott *1874. évi rendtartás*,¹⁵⁸ amely amellelt, hogy a fogházakra vonatkozó igazgatási szabályokat több évtizedre meghatározta, elsőként határozta el a fogház, börtön és fenyítőház szabályait.

3.1. Csemegi Károly és az első magyar büntető törvénykönyv

Az 1870-es évektől kezdődően érzékelhető a büntetőjogi kodifikációs folyamatok felgyorsulása. Csemegi¹⁵⁹ igazságügyi államtitkárt érte a megtsztelő felkérés, az új büntető törvénykönyv megalkotására. Mikszáth így emlékezik meg a kezdetekről: „...amikor a magyar kormány megalakult, Horvát Boldizsár osztálytanácsos(nak) édesgette be a már nagynevű fiatal fiskálist az igazságügyminisztériumba, hol gyorsan emelkedett az államtitkárságig s mint a háznak is tagja, mingyárt az első szónokok között foglalt helyet.”¹⁶⁰ Elvetve az 1843. évi honi javaslatokat, leginkább a külföldi tudományos szakirodalomból és a nagy európai törvények jogalkalmazási gyakorlatából merített.¹⁶¹ Csemegi által irányított tervezet kidolgozását, több mint 700 oldalas indokolás kísérte, amelyet a képviselőház majd másfél évig tárgyalt. „ (...Csemegi) valóságos titáni csatákat vív a házban a jogi ismeretek

¹⁵⁵ A börtönfelügyelet két tárcához tartozott, az igazságügyi rendelkezett az országos intézetek vonatkozásában, míg a megyei intézetek felett a belügyi tárca diszponált.

¹⁵⁶ SZÖLLŐSY 1935, 42. o.

¹⁵⁷ Kelemen Mór (1830-1905)

¹⁵⁸ 1874. február 18. 696. sz. IM. RT. 1874. 1.

¹⁵⁹ Csemegi Károly (1826-1899) „Nem kell kiírni a keresztnevet. Csemegi csak egy volt, se őse nincsen se utódja” Mikszáth 1986, 152. o.

¹⁶⁰ MIKSZÁTH 1986, 156. o.

¹⁶¹ PALLO 2019, 37. o.

rettentő arzenáljával, alkotásának minden kis részletéért. A ház disputáló jogászai nem állnak vele egy nívón s ez még jobban kihívja gúnyját, tudói gőgjét és fumigáló allűrjeit.”¹⁶² Az első magyar büntető törvénykönyvet (a továbbiakban: Csemegi-kódex),¹⁶³ az Országgyűlés 1878. április elsején fogadta el, majd május 29-én hirdette ki „*A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről*” címen.

Csemegi Károly nevével fémjelzett büntető törvénykönyv a klasszikus büntetőjogi iskola tanait képviselte. Az egyesítő elméletek híveként a jogrend védelmét középpontba állítva, az ember elidegeníthetetlen jogait, mindemellett a bűncselekmény olyan igazságos megtorlását támogatta, amelynek visszatartó hatása van a bűnisméltésre. Hazánkban a klasszikus iskola utolsó és egyben legkiforrottabb remekműveként, jelentősen hozzájárult a jogbiztonság és a jogegyenlőség kiépítéséhez. Ugyan már elfogadását követően is éles kritikával illették bonyolult büntetési rendszere és a modern irányvonalak (visszaesés szabályozása, fiatalok speciális megítélése) hiánya miatt, 70 éves fennállása során¹⁶⁴ mély nyomot hagyott a magyar büntetőjogi gondolkodásban.¹⁶⁵ Csemegi-kódex egyik legnagyobb erénye - máig követendő példaként fennmaradva – hogy nem a politikai és ideológiai szempontokat állított a kodifikáció és jogalkalmazás központjába, hanem a szakmai szempontokat tartotta elsődlegesnek. Mezey – Lőrincz így ír a kódex jelentőségéről: „*Az első magyar büntető törvénykönyv legfontosabb eredménye maga a kodifikáció. A magyar büntetőjog ezzel a művel lépett a garanciális, jogállami büntetőjogok sorába. E munka eredményeképpen honosodott meg és vált általánossá számos jogintézmény, lett egységes a magyar büntető ítélkezés.*”¹⁶⁶

¹⁶² MIKSZÁTH 1986, 156. o.

¹⁶³ 1878. évi V. törvénycikk A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről

¹⁶⁴ Váltotta az 1950. évi II. tv. különös része 80 évig volt hatályba (1961. évi . tv.) MEZEY – LŐRINCZ 2019, 108. o.

¹⁶⁵ NAGY 2013, 68. o.

¹⁶⁶ MEZEY – LŐRINCZ 2019, 109. o.

A Csemegi-kódex büntetési rendszerről szóló fejezete (Büntetések) tartalmazta a szabadságvesztés végrehajtásának legfontosabb szabályait. A kódex az alábbi büntetési nemeket ismerte: a halálbüntetés, a szabadságvesztés-büntetés (amelynek nemei a fegyház, börtön, államfogház fogház, elzárás voltak) és a pénzbüntetés. Az Igazságügyi Minisztérium az *1881-es Házzsabályokban* rendelkezett végrehajtása részleteiről. A szabadságvesztés végrehajtásában a progresszív rendszert képviselte, a fegyház és a börtön az ír fokozatos rendszert követte, a fogház az angol három fokozatra épített.¹⁶⁷ A kodifikátorok számára nyilvánvaló volt, a kiegyezést követően megörökölt magyar börtönrendszer korszakos elmaradottsága. A hivatalos vizsgálatok közül kiemelésre méltó az 1866-ban készült bizottsági jelentés, amely csupán a Nagyenyeden működő női fegyintézetet találta a működés szempontjából megfelelőnek.¹⁶⁸ Mivel az 1870-es évek végén meglévő intézményhálózat nem volt alkalmas a Csemegi-kódex által meghatározott differenciált végrehajtásra, ezért az elképzelések szerint a hatálybalépésének idejére (1880. szeptember 1.) egy központi állami börtönhálózatnak kellett volna kiépülnie. Az igazságügyi kormányzatnak leginkább a fokozatos rendszer okán meghonosítani kívánt magánzárkás elhelyezés kialakítása bizonyult nagy nehézségnek, de a fel nem épített közvetítő intézetek is hiányként jelentkeztek a szisztéma megvalósításának folyamatában. Kezdetben a nem megfelelő infrastrukturális feltételek miatt, az intézetek nem tudták végrehajtani a fokozatok közötti differenciálást. *„Elégedettek lehettek az intézeti igazgatók, ha a megrögzött többszörös visszaesőket – helyenként a fiatalkorúakat – el tudták különíteni az elítéltek zömétől.”*¹⁶⁹ A jogszabályváltozásból eredő új feladatrendszerhez csak nehezen alkalmazkodó börtönrendszerünkől fényév távolságra volt a javítás és egyéniesítés gondolata. A kormányzat rendkívüli erőfeszítésének következményeként a nagyívű elképzelések helyett, egy lassan és fokozatosan kiépülő és formálódó börtönrendszert találhatunk a századfordulón.¹⁷⁰ A

¹⁶⁷ MEZEY – LŐRINCZ 2019, 111. o.

¹⁶⁸ KABÓDI – LŐRINCZ – MEZEY 2005, 132. o.

¹⁶⁹ KABÓDI – LŐRINCZ – MEZEY 2005, 133. o.

¹⁷⁰ A 19. század végén 9 országos, 65 törvényszéki és 313 járásbírósi fogház működött. (KABÓDI – LŐRINCZ – MEZEY 2005, 132. o.)

szegedi királyi kerületi börtön, a soproni intézet és a budapesti gyűjtőfogház megépítésének az egyik legtöbbet foglalkoztatott építész, *Wagner Gyula* volt a tervezője. E három büntetés-végrehajtási intézet híven reprezentálta a kor legfejlettebb börtönépítészeti konstrukcióját. Szeged és Budapest maradéktalanul tükrözte a 19. század második felének diadalmas megoldását, a panoptikus szisztémából kifejlődött csillag-formát, amelyet azonban Wagner Sopronkőhidán a régi cukorgyár adottságai miatt, (melynek helyén a fegyintézet emeltetett) követni már nem tudott. Az épületek belső kiképzésében azonban megkísérelte meghonosítani itt is a modern börtönépítészet eredményeit.¹⁷¹ Elkezdődtek a járásbírószéki és törvényszéki fogházépítések is, ezek ellentétben a fegyintézetek tervezésével, többnyire egy tömbben nyertek elhelyezést a törvénykező szervekkel, az igazságügyi paloták hátsó egységeit képezve. Ennek logikája világos: a vizsgálóbíró és a királyi ügyészség képviselője, a bíróság és a gyanúsított/vádlott könnyen, biztonságosan, a nyilvánosság elkerülésével közelíthesse meg egymást. Ezek az eredetileg helyi célokat szolgáló épületek alkotják számban legnagyobb részét mai intézeti hálózatunknak.¹⁷²

3.2. Az oktatás szerepe a 19. század végén

A börtönügy rendszerében megjelenő javítás eszméje az oktatásban és a lelki gondozásban mutatkozott meg leginkább. E két funkció összekapcsolódásának okaként említi Nagy Adrienn, hogy a szűkös anyagi juttatások miatt kialakult tanár hiány leginkább a fegyházakra volt jellemző, ennek következménye pedig, hogy a lelkész kiegészítő feladatként jelentkezett az elemi oktatás.¹⁷³ A probléma kiemelt jelentőségét bizonyítja, hogy a börtönügy reformját érintő javaslatok között gyakran szerepelt a világi oktatás szervezett formájának kiépítése és a börtönkönyvtárak létrehozása. A modern polgári közoktatási rendszer kiépítésében elvitathatatlan érdemeket szerző Eötvös József vallás- és

¹⁷¹ KABÓDI – LŐRINCZ – MEZEY 2005, 134. o.

¹⁷² KABÓDI – LŐRINCZ – MEZEY 2005, 134. o.

¹⁷³ NAGY 2014, 81. o.

közoktatásügyi miniszter figyelmét nem kerülte el a fegyintézetek oktatási problémája, amikor az „(...) *oktatás kapcsán fontos szerepet szánt az 1870-ben emigrációból hazatérő, az analfabetizmus felszámolásáért harcot indító Türr István és Irányi Dániel kezdeményezésére létrejött, elsősorban a felnőttek képzését magára vállaló Központi (majd később Budapesti) Népoktatási Körnek*”¹⁷⁴ Az 1870-es évektől kezdődően a felnőttoktatás kérdésével foglalkozó tanácskozások napirendi pontjaként szerepelt a „*kényszerönczök és fegyenczek*”¹⁷⁵ oktatása is. Nagy, tanulmányában utal arra, hogy a szakmai fórumokon elhangzott felvetéseket, hamarosan tettek követték, így 1871-től indulhatott meg a börtönön belüli szervezett oktatás.¹⁷⁶ Bár e kezdeményezés vitathatatlanul előre mutató volt, azonban a korabeli végrehajtást a tanárok és az eszközök hiányát súlyosbító szervezetlenség jellemezte.¹⁷⁷ A magyar központi irányítással működő büntetés-végrehajtási rendszer kiépítéséhez vezető út fontos állomása volt az Igazságügyi Minisztérium 1874. évi 692. számú rendelete, amely a fogházakat a királyi járásbíróságok, a börtönöket a királyi törvényszékek mellé helyezte, míg a fegyházakat az országos igazgatás alá rendelte. A szervezeti átalakítás jótékony hatással volt a börtönoktatási rendszer kiépülésére is.¹⁷⁸ Jelentős előrelépés volt az oktatás rendszerszerű kiterjesztésében hogy bevezették a 30 év alatti fegyencek tankötelezettségét. „*A fegyintézetekben a lelkészek mellett átlagosan két állandó tanítót és annak munkáját segítő segédtanítókat is alkalmaztak, azonban gyakran kellő számú tanító hiányában a lelkészek (Lipótvár, Nagyenyed), de olykor még a rabok is bekapcsolódtak az elemi oktatásba.*”¹⁷⁹ Bár a börtönoktatás mindvégig súlyos gondokkal küzdött, ennek ellenére elmondható, hogy a korabeli tanítók és lelkészek áldozatos munkája jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a fejlődő magyar börtönügyi gyakorlatban elismerést nyert a fogvatartottak oktatása.

¹⁷⁴ NAGY 2014, 84. o.

¹⁷⁵ GYULAI 2002, 56. o.

¹⁷⁶ NAGY 2014, 85. o.

¹⁷⁷ Pl.: egy tanítóra 184 fegyenc jutott, és nem volt lehetőség a megfelelő differenciálásra. (NAGY 2014, 85. o.)

¹⁷⁸ Az intézetek számára a lelkészek mellett tanítók és segédtanítók alkalmazását írták elő heti 4-5 órában.

¹⁷⁹ NAGY 2014, 87. o.

3.3. *A magyar börtönügy jellemzői a második világháborúig*

A magyar börtönügy a 19. század végére – jelentős szellemi és anyagi forrásokat mozgósítva – felzárkózott az európai gyakorlathoz. A Csemegi-kódex hiányosságaként felrót, de később kidolgozott fiatalkorúak végrehajtására vonatkozó novelláris kiegészítés 1908-ig váratott magára. Az 1908. évi XXXVI. törvény (a továbbiakban: I. Büntetőnovella) büntetési filozófiáját tekintve a századforduló táján divatos reform irányzatok elképzeléseit tükrözte vissza a fiatalkorúak vonatkozásában. A magyar büntetőpolitika elsőként törekedett az elkövető személyiségét központba állító és annak megváltoztatására irányuló büntetési rendszer kialakítására. A szabályozás egyértelműen elutasította a fiatalkorúval szemben alkalmazott megtorlást, az intézkedés feladatákként határozta meg az elmaradt nevelés pótlása mellett a tisztességes állampolgárrá nevelést. *„A szabályozás bonyolult, differenciált és progresszív rendszert honosított meg, amelyben a fiatalkorúakat az elkövetett bűncselekmény természete és a személyes előéletük alapján osztályozták.”*¹⁸⁰ Az antropológiai, szociológiai és pszichiátriai kutatások hatására felerősödött pozitivistá kriminológiai elvek, egységben értelmezték a bio-, pszicho- és szocioszféra egymással kölcsönösen összefüggő hatásrendszerét. Vallották, hogy a feltárt hiányosságok, a veleszületett, vagy későbbiekben szerzett defektusok feltárásával kijelölhető a személyiség korrekációjához vezető út.¹⁸¹ Szembetűnő ugyanakkor, hogy ebben az időszakban uralkodó tettes büntetőjogi felfogás nemcsak a fiatalkorúak tekintetében érvényesült, hanem a társadalom perifériájára szorult elkövetőket is célozta a jogi szabályozás. Ennek eredményeként született meg az 1913. évi XXI. törvénycikk, amely kialakította a dologház intézményét és büntetőfilozófiája alapvetően a javítás és a szigorú munkakényszer köré szerveződött. A jogintézmény célcsoportját a munkakerülő csavargók és koldusok képezték. A további fejlődés eredményeként 1925-ben bevezették a szigorított dologház intézményét, amely a megrögzött bűnelkövető definiálásával mind gyakorlati, mind dogmatikai

¹⁸⁰ PALLO 2019, 58. o.

¹⁸¹ LŐRINCZ 2015, 453. o.

értelemben zsákutcát jelentett a börtönügy számára éppúgy, mint a büntetőjog tekintetében.

3.3.1. Kármán Elemér és Finkey Ferenc munkássága

E korszak kiemelkedő elméleti és gyakorlati szakembereként, Kármán Elemér¹⁸² és Finkey Ferenc munkásságát kell megemlíteni.¹⁸³ Míg Kármán – gyakorló jogászként, majd pedagógusként – olyan tudományterületet művelt, ami azóta sem beilleszthető egyik pedagógiatörténeti kategóriába sem, addig kortársa Finkey mindvégig a jog oldaláról közelítette meg a javítás és nevelés feladatait. Kármán Elemér munkásságára jelentős hatást gyakoroltak édesapja Kármán Mór¹⁸⁴ neveléseméleti tézisei, aki a herbarti pedagógia¹⁸⁵ tanait honosította meg Magyarországon. A sokat kritizált és merevnek tartott Herbart¹⁸⁶ által képviselt szilárd protestáns erkölcsfilozófiai alapon nyugvó tanok, a századfordulótól kezdve jelentősen meghatározták a pedagógia irányát hazánkban is. Újdonságként a nevelés céljául az etikát, a hozzá vezető útként a pszichológiát jelölte ki Herbart követőinek. Kármán Mór pszichológia elméleti alapokat beemelve a hazai pedagógia keretrendszerébe elsőként azonosította a későbbi szocialista pedagógiában is jelentős szerepet betöltő nevelési területeket: *a testi, az erkölcsi és értelmi nevelés területeit*.¹⁸⁷

Kármán Elemér nagyhírű elődjeként számon tartott Eötvös József nevéhez kapcsolódik elsőként a kriminálpedagógia hazai hasznosítása a börtönkörülmények között.¹⁸⁸ Kármán, az igazságszolgáltatás rendszerének

¹⁸² Kármán Elemér (1876-1927)

¹⁸³ Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a korabeli szakmai pezsgést jól jellemzi Angyal Pál, Tóth Lőrinc, vagy akár Balogh Jenő kapcsolódó munkássága.

¹⁸⁴ Kármán Mór (1843-1915)

¹⁸⁵ Erős pedagógiai keretrendszerrel bíró herbarti tanok egyik legfontosabb célja volt az erkölcsös polgári magatartás kialakítása, amely nem redukálható le a szakmatanításra csupán. Herbart nevéhez fűződik a „nevelő-oktatás” bevezetése, amely a nevelés egyik legfontosabb eszközének, de csupán egy részterületének tartotta az oktatást és piedesztálra emelte az általános műveltség átadását.

¹⁸⁶ Johann Friderich Herbart (1776-1841)

¹⁸⁷ KRON 1997, 53. o.

¹⁸⁸ DOMOKOS 2012, 12. o.

különböző területén ismerkedhetett meg a bűnözéssel, mint társadalmi jelenséggel. A jogalkotás nyitott a fiatalok végrehajtás reformjára, ennek eredményeként a fiatalok külön kezelésének a szükségességét az I. büntetőnovella emelte jogszabályi szintre, amely a megtorlási célzattal szemben a nevelés szükségességét hangsúlyozta. Kármán kriminálpedagógiájában a fiatalok bűnözése elleni hatékony fellépés eszközei között a pedagógia és a pszichológia kapott kiemelt szerepet.¹⁸⁹ Kármán Mór nyomán előtérbe állította az erkölcsi nevelés szerepét, amelynek feladatait a „vezetés” és „fegyelmezés” herbarti fogalomkörben tárgyalta.

Az erkölcsi nevelés folyamata			
Fejlődési fokozat	Erkölcsei eszme	A vezetés elve	A fegyelmezés elve
családi élet iskolai nevelés ifjúság élete	viszonosság törvényesség jogosság	szeretet tekintély példa	önuralom önállóság önismeret

1. sz. ábra: Kármán Elemér nyomán ábrázolt erkölcsi nevelés folyamata

Forrás: Pál, 1966, 219. o.

Kármán Elemér a hazai kriminálpedagógia első képviselőjeként nagy hangsúlyt fektetett az oktatásra és a bűnelkövető gyermek- és fiatalok nevelésmódszertani és diagnosztikai kérdéseire. *„Kármán – korát megelőzve – a bűnelkövető fiatalok kriminálpedagógiai kezelésének az igazságszolgáltatás egész folyamatára (letartóztatás, kihallgatás, tárgyalás, ítélet, büntetés-végrehajtás) kiterjedő szemléletét képviselte.”*¹⁹⁰ Lehetőséget kapott arra is, hogy gyakorlatba ültesse át elméleti téziseit, vezetésével nyithatta meg kapuit az 1915-ben alapított Kriminálpedagógiai Intézet.

A Tanácsköztársaság idején tapasztalható először annak az ideológiai fúziónak az előszele, amely a nevelésügyet és az igazságügyet 1949 után

¹⁸⁹ PÁL 1966, 216. o.

¹⁹⁰ LŐRINCZ 2015, 454. o.

megbonthatatlan egységbe kovácsolta. Az utcán csellengő, bűnöző életmódot folytató gyermekek problémájára a szovjet elmélet tálcán kínálta a megoldási javaslatokat. Az 1917-es forradalmat követően az orosz társadalom megújításának legfőbb szereplőjévé a pedagógia tudománya vált, amelynek formálódása elválaszthatatlan a szovjet hatalom kiteljesedésétől. A bolsevik hatalomátvételt követően, jelentős nyugati szimpátiával övezve¹⁹¹ vette kezdetét a szovjet pedagógia kísérleti időszaka, amelynek hatására a gyermekközpontú, pszichoanalitikus iskolai alapokra építő pedagógia jelentős állami támogatást élvezett.¹⁹² Mindezt nyomatékosítva az 1918. július 23-án életbe lépett Igazságügyi Népbiztossági ideiglenes utasítás is központi feladatként kezelte az elítéltek nevelését. Magyarországon, a Kármán által képviselt kriminálpedagógia ügye jól illeszkedett – a szovjetek által meghonosított rendszerhez hasonlóan – a Forradalmi Kormányzótanács elképzeléseibe, így jelentős szerephez juthatott a fiatakorúakra vonatkozó jogszabályok megalkotásakor. Kész tervvel és egy működő intézménnyel állhatott elő az újfajta intézkedések végrehajtásához, amelyek kimondták, hogy minden fiatakorú bűnelkövető esetében pedagógiai és pszichológiai szakvéleményt követően kell dönteni a további intézkedések szükségességéről. Kármánnak titkolt vágya vált valóra, mivel az eddigieknél jóval jelentősebb állami támogatást élvezhetett elképzelései megvalósításához, mindemellett felcsillant annak lehetősége, hogy az általa elképzelt intézményt szociális és tudományos szervvé fejlessze fel.¹⁹³ Az új kormány szovjet mintára, rohamléptekben átszervezte a közigazgatást. Míg az íróasztal mellett megtervezett magyar valóság rengeteg ígérettel kecsegtetett, addig az utcán a politikai terror szedte áldozatait. Tamáska így emlékezik meg erről: „*A munkásokból és újságírókból létrehozott likvidáló bizottságok börtönről börtönre járva szabadon engedik a „kapitalizmus áldozatait”, helyüket a*

¹⁹¹ Ilyen volt John Dewey (1859-1952) "A holnap iskolái" (Schools of Tomorrow, 1915) című reformpedagógiai mű szerzője, és Stanley Hall amerikai pedagógus, filozófus, pszichológus. Az amerikai pszichológia történetének meghatározó alakja.

¹⁹² Moszkvában 1918-ban nyitotta meg kapuját a modernebb pszichológiai és pedagógiai elméletekre alapozó Gyermekkutató Intézet.

¹⁹³ PÁL 1966, 227. o.

*polgárságból és az arisztokráciából kiválasztott túsok és az úgymond „ellenforradalmárok” foglalják el.”*¹⁹⁴ A növekvő gazdasági nehézségek miatt emberek tömegein lett a csalódottság és a kiábrándultság úrrá, amelyet a vörös őrség megtorló intézkedései tovább mélyítettek. A Tanácsköztársaság bukását követő időszak már nem kedvezett Kármán munkásságának. Kriminálpedagógiai alapvetéseit politikai szerepvállalása miatt elutasították, a személyéhez kapcsolódó Kriminálpedagógiai Intézetet fokozatosan elsorvasztották.

Finkeynek a sors más utat jelölt ki, mint Kármánnak, ennek ellenére elmondható, hogy a büntetés-végrehajtási nevelés 20. századi gyökereit kutatva a kriminológia és nevelés összekapcsolódásban mindkettőjüknek kiemelkedő szerepe volt. Finkey jogtudósként 30 évnyi egyetemi oktatásban eltöltött időszakot hátra hagyva¹⁹⁵ fogadta el a Legfelsőbb Bíróság mellett működő koronaügyész-helyettesi beosztást, majd néhány éven belül koronaügyészként, döntéshozói minőségben foglalhatott helyet az Országgyűlés felsőházának soraiban. Munkássága egyedülállóan gazdag, 1888-tól 1949-ig terjedő időszakban 366 tanulmány, tankönyv és monográfia szerzőjeként tartjuk számon.¹⁹⁶ Modern rendszeralkotóként a humanista büntetőjog és az egyéni szabadságelvekre épülő igazságszolgáltatást tartotta a legfontosabbnak. A közvetítő irányzat követőjeként leginkább Liszt kriminálpolitikai nézetei álltak hozzá legközelebb. Börtönügyi szakirodalom tekintetében korszakalkotó jelentőséggel bírt, a harmincas évektől kezdődően sorra jelentek meg a börtöntárgyú tanulmányai, amellyel jelentősen hozzájárult a büntetés-végrehajtási jog jogággá válásához.¹⁹⁷

Az első világháború után, a trianoni békediktátumot követően a „börtönügy depressziójáról”¹⁹⁸ szól a szakirodalom. „*Sem az ország gazdasági helyzete,*

¹⁹⁴ <https://www.magyarhirlap.hu/velemeney/20190809-a-voros-diktatura-bortonei>

¹⁹⁵ A trianoni békediktátumot követően a magyar alapítású Pozsonyi Egyetem rektori székét hátra hagyva egyetemi tanári pályája derékba tört.

¹⁹⁶ SZATHMÁRY 1995, 170-192. o.

¹⁹⁷ NAGY 2013, 78. o.

¹⁹⁸ LŐRINCZ 2009, 29. o.

*sem pedig az uralkodó kriminálpolitikai szemlélet már nem kínált lehetőséget a mégoly szolid börtönreformálásra sem.*¹⁹⁹ Míg a századelőn tapasztalható nyugat-európai reform irányzatok jelentősen átalakították az igazságszolgáltatás és végrehajtás rendszerét, addig hazánkban ennek jelenléte csak minimálisan volt érzékelhető. A börtönök hétköznapi gyakorlatában felerősödő represszív és militáris²⁰⁰ szemlélet, feledtetni látszott a korábbi évek javításra irányuló törekvéseit. A két világháború közti időszakot a rabmunkáltatás fókuszba kerülése és reformja jellemezte. A szabadságvesztés végrehajtására létrehozott intézmények profilját jelentősen átalakította az ipari munkáltatásról a mezőgazdasági munkáltatásra történő áttérés. Az agrárgazdálkodás erősödése több irányból ható tényezők következményeként alakulhatott ki. A változás egyik legfontosabb eleme volt, hogy az ország gazdaságának mezőgazdasági jellege felerősödött, az időszak jellemzőjeként számon tartott akadozó intézeti nyersanyag-ellátást, amely ilyen formában kezelhetővé vált, mindemellett nem volt elhanyagolható az a szempont sem, hogy a fogvatartotti népesség jelentős hányadát a vidéki, leginkább a mezőgazdaságban foglalkoztatottak magas létszáma adta ki.²⁰¹ A változó gazdasági igényeket követve alakítottak át tömeges mezőgazdasági munkáltatásra alkalmas, de más fogvatartási körülményekre létesült intézeteket. Leginkább a közvetítő intézetek estek e törekvésnek áldozatul, amely jelentősen csökkentette a Csemegi-kódexben meghatározott progresszivitás lehetőségét.

E korszak börtönügyi elméleti és gyakorlati újításait hiába keressük, csupán Finkey volt az egyetlen, aki ebben az elszürkült tudományos életben rendszeralkotó elképzelésekkel állt elő. A két ellentétesnek látszó hatásrendszer – a nevelés és büntetés – célkitűzéseit kapcsolta össze egyik leghíresebb „Büntetés és nevelés” című 1922-ben keletkezett művében. Itt jegyezte le a büntetési célok fejlődésének vázlatát, amelynek lényegét az alábbi táblázat ábrázolja.

¹⁹⁹ LŐRINCZ 2009, 29. o.

²⁰⁰ A háborút követően leszerelt katonák számos tisztjét a börtönök élére reaktiválták.

²⁰¹ LŐRINCZ 2009, 28. o.

	büntetés tartalma	célja	megnevezése
görög bölcsészet	megtorlás	javítást szolgálja	
klasszikus büntetőjogi iskola	megtorlás	jogi egyensúly visszaállítását szolgálja	Megtorló büntetés
modern iskola (1)	megtorlás	általános és különös megelőzést szolgálja	Célbüntetés
modern iskola (2)	megtorlás	társadalom védelmét szolgálja	Védelmi büntetés
reform iskola	javítás	(javító-) nevelés	Nevelő büntetés

2. sz. ábra: Büntetésre vonatkozó nézetek történeti fejlődése

Forrás: Finkey nyomán a szerző szerkesztése²⁰²

A büntetés legfejlettebb eszmei céljaként számon tartott javítás – Finkey szerint – évezredek óta az egyik legnépszerűbb, de leginkább félreértésre okot adó célként értelmezhető. A determinista felfogáson belül is heves viták övezték a jellem, vagy ahogy Finkey írja „alajjellem” megváltoztathatóságának lehetőségét, amelynek következményeként a büntetéstan elfogadta a javíthatatlan büntetettek létezését. Bár reálisnak véli ezt maga Finkey is, mégis úgy gondolja, hogy e tételt a büntetéstan nem teheti teljesen magáévá, mert a másik igazság amely az élethosszig tartó tanulás és fejlődés tényén alapszik ennek ellentmond. Az ember értelmi képességein túl a jellem is fejleszthető – vallja – az akarat neveléséről (belső és külső fegyelmezéssel) „erkölcsi nihilizmus” lemondani!²⁰³ Kármán nézeteihez hasonlóan Finkey szerint is a nevelés javító hatását az erkölcsi jobbításból kell meríteni, amelynek forrásaként a polgári értékeket jelölte meg. „... a legfőbb erkölcsi eszmény a

²⁰² FINKEY 1922, 32. o.²⁰³ FINKEY 1922, 74. o.

tökéletes ember, aki a jó, igaz és szép eszméit átérteni és életében, cselekményeiben ezeknek az erkölcsi parancsoknak eleget tenni törekszik. E felé a tökéletesség felé törekedni minden épeszű embernek erkölcsi hivatása és kötelessége, mert a képesség, a lehetőség erre minden emberben megvan.”²⁰⁴

Finkey jól látja, hogy a börtön csak korlátozott hatásrendszerrel rendelkezik az erkölcsi javítás terén: *„Az őszinte bűnbánat, a valódi megtérés, az új emberré átalakulás, a börtön végrehajtás terén is csak eszmény, mely ritkán következik be.*”²⁰⁵ Elismeri, hogy a jóra való nevelés elsősorban nem a börtön feladata, mégis a testi, értelmi és erkölcsi „edzés”, a helyes társadalmi viselkedésre szoktatás helyet kaphat a börtön falain belül. A javítás és teljes erkölcsi átalakítás – nézetei szerint – nem elérhető célja a büntetésnek, helyette a *nevelés* fogalmát beemelve, jobban bizonyítja az erre való törekvéseket.

A kármáni tanokkal egybehangzóan Finkey a javító-nevelés tudományos háttereként az újonnan megjelent kriminálpedagógiát jelölte meg.²⁰⁶ Kármán által is használt pszichológiai keretrendszert is felhasználta, a nevelés fogalmának meghatározásánál, visszatérő gondolatként jegyzi le, hogy a bűncselekmény miatt elítélt személyek testi, értelmi és erkölcsi fejlesztése tartozik a nevelés hatókörébe.²⁰⁷ Finkey munkásságával kapcsolatban kiemelendő továbbá, hogy hazánkban, a felnőtt korú fogvatartottak tekintetében elsőként hangsúlyozta a nevelés fontosságát: *„a büntetés legeszményibb célja nézetem szerint is a nevelés, s a halálbüntetés kivételével, a többi összes büntetésnek által az állam tényleg gyakorlatilag is bizonyos nevelő-lélektani befolyást akar gyakorolni, részint a társadalomra általában, részint az egyes elítélt egyénekre.*”²⁰⁸ Kiemelte az individualizáció fontosságát, és egyetértve Lisztel hangsúlyozza, hogy minden elítélttel szemben, nagyobb csoportosítást követő relatív célt kell meghatározni. Már elterjedt hármas csoportosítást alkalmazott: a pillanatnyi bűnelkövetőknél az elrettentést, a javíthatónak ítélt

²⁰⁴ FINKEY 1922, 77. o.

²⁰⁵ FINKEY 1922, 77. o.

²⁰⁶ FINKEY 1922, 3. o.

²⁰⁷ FINKEY 1922, 81. o.

²⁰⁸ FINKEY 1922, 3. o.

tettek esetében a javítást, a javíthatatlanok esetében pedig az ártalmatlanná tételt fogadta el.²⁰⁹

Finkey munkásságával záródik le a magyar börtönügy eddig legkiegyensúlyozottabb és szellemileg legpezsgőbb szakasza. A reformkortól kezdődően, a felvilágosodás eszméinek hatására, fokozatosan elfogadhatlanná váltak az embertelen büntetési eszközök. A szabadságvesztés-büntetés dominanciája új büntetés-végrehajtási feladatokat keletkeztetett, amelyek következtében a munkáltatás és oktatás mellett egyre fontosabb szerephez jutott az elítéltek erkölcsi javítása. A pozitivista tanok hatására felélénkülő kriminálpedagógiai nézetek a honi börtönügyben a 20. század elején bontakoztak ki. Az elmélet és a gyakorlat között jól érzékelhető ellentmondás egyik legfőbb okaként említi Földvári, hogy még a javító-nevelő büntetés leginkább elkötelezett hívei sem tudták megteremteni a nevelés és büntetés filozófiai összhangját.²¹⁰ Ezt a hiányzó egységet pótolta a második világháborút követő szocialista típusú büntetés-végrehajtási elmélet, amely legnagyobb vívmányaként, legitimálta a kényszerrel való nevelést. A „szocialista jog nevelő hatásával” fémjelzett és igazolt tézisek nyitottak utat azon nézeteknek, miszerint a felnőtt embereket társadalmilag elfogadott kényszerrel nevelni. A következő fejezetben a szovjet szocialista büntetés-végrehajtás kialakulását és nevelési szemléletének formálódását mutatom be, mint a fejlődés következő és megkerülhetetlen állomását.

²⁰⁹ FINKEY 1922, 70. o.

²¹⁰ FÖLDVÁRI 1970, 48. o.

II. RÉSZ – A NEVELÉS

1. A szovjet-orosz büntetési és nevelési ideológia térnyerése

A magyar börtönügy fejlődésének második világháborút követő bemutatása nem nélkülözheti ideológiai és történeti alapjainak feltárását. A honi börtönügyet ekkor kétirányú befolyás érte. Az egyik az európai polgári börtönügy hatása, a másik a szovjet érdekszférába tartozásunk megkerülhetlensége miatt a szovjet büntetőpolitika és büntetés-végrehajtási ideológia hatása volt.

Ahhoz, hogy megértsük mitől akart az új szovjet hatalom annyira „rigorózan” különbözni, szükséges röviden áttekinteni a cári Oroszország büntetés-végrehajtásának jellemzőit, amelynek kiépítése a nyugati szisztémákhoz képest meglehetősen későn, a 19. sz. végén történt meg. Módosítva az 1845. évi büntető törvénykönyv büntetési rendszerén az 1864-es bírósági reform következményeként – eltörölve a testi fenyítéseket – végrehajtásukat a szabadságvesztés különböző neveire alapozták. Az 1903. évi büntető törvénykönyv hatálybalépésével már egy differenciált büntetés-végrehajtási intézményrendszerről beszélhetünk, amely magába foglalta a polgári, katonai, és haditengerészeti végrehajtást egyaránt. A büntető törvénykönyv büntetési rendszere ismerte a halálbüntetést, a kényszermunkát²¹¹, a száműzetést, a fegyházat, a börtönt²¹², a várbörtönt²¹³, az elzárást és az egyéb mellékbüntetéseket. A századforduló környékén évente 2 millió elítélt fordult meg a szabadság elvonására létesült intézményekben.²¹⁴

A cári büntetés-végrehajtás kifejezetten a megtorlást szolgálta, amelyet a szigorú végrehajtási rend és kényszermunka rendszere garantált. Bár Gyetkov

²¹¹ A birodalom távol-keleti részein működtetett telepek.

²¹² Súlyosnak minősített bűncselekmények elkövetőinek.

²¹³ Politikai elítéltek fogvatartására hozták létre.

²¹⁴ BALOGH – HORVÁTH 1983, 106. o.

utal arra, hogy a „Börtönökét Gyámolító Társaság” segítő tevékenységét 1819-ben I. Sándor orosz cár is megerősítette,²¹⁵ mégis a börtönök ebben az időszakban vállaltan a fizikai megsemmisítés eszközei voltak. Deklarált célként említi a korabeli szakirodalom, hogy a rendszer a bekerülő számára megalázó és fizikai fájdalmat okozó tevékenységekkel gyakoroljon elrettentő hatást: *”A büntetés-végrehajtás rendjének olyan elrettentőnek kell lennie, hogy a legutolsó proletár is többre becsülje az éhezéssel és fázással teli szabad életet, mint a börtön melegét és biztonságát.”*²¹⁶ A megjavítás, a nevelés lehetőségét csak a korabeli tudományos szakirodalom olvasói ismerhették csupán. Fojnitszkij,²¹⁷ Liszt elméleti követőjeként számon tartott híres jogelméleti tudós, 1889-ben született művében kiemelt jelentőséget tulajdonított a börtönön belüli befolyásolás, javítás elméletének. *„Intézkedési rendszerek”* elnevezéssel illette azokat az eszközöket (munkáltatás, képzés, fegyelmezés, jutalmazás és börtönnevelés), amelyek pozitív hatást gyakorolhatnak a fogvatartottakra.²¹⁸ A mai értelemben is használt javítás, nevelés fogalma Szergej Poznisev²¹⁹ forradalom előtti munkáiban jelent meg először. Mit jelent egy bűnöző megjavítása? A maga idejében Poznisev megkísérelt választ adni. Véleménye szerint az egyén esetében a bűnelkövetés megelőzése kétféle hatással érhető el: pozitív erkölcsi és jogi ráhatással. Az erkölcsi jobbítás feladatáról, természetesen jóval bonyolultabban vélekedik, mivel olyan hatást kell gyakorolni a bűnelkövető személyiségére, hogy a jövőben belső meggyőződésből kerülje el azt, hogy újra bűnözővé váljon. Poznisev az erkölcsi megjavulást ekképpen értelmezte: *„(...) nem a bűnös ember jótevővé alakulását kell alatta érteni, ami elérhetetlen cél lenne a büntetés által, hanem pszichikumának kismértékű javulását, ami azonban lehetővé tenné, hogy ne váljon visszaesővé”*²²⁰ Fojnitszkijhez hasonlóan a javítás eszközeihez sorolta a nevelés, képzés, jutalmazás és fegyelmezés lehetőségeit.²²¹ Természetesen a

²¹⁵ GYETKOV 2007, 47. o.

²¹⁶ BALOGH – HORVÁTH 1983, 106 o.

²¹⁷ Ivan Jakovlevics Fojnitszkij (1847-1913)

²¹⁸ FOJNICKIJ 1889, 32. o.

²¹⁹ Szergej Viktorovics Poznisev (Pozdnisev) (1870-1943)

²²⁰ GYETKOV 2007, 47. o.

²²¹ GYETKOV 2007, 47. o.

cári időszakra is igaz az az állítás, amely szerint a korabeli elméleti alapvetések feltárásával még igen messze járunk a gyakorlat megismerésétől.

1.1. *A szovjet szocialista büntetőjog kezdetei*

Az októberi forradalmat követően Lenin által vezetett bolsevik kormány kilépett a háborúból, a kirobbanó kíméletlen polgárháború és az anarchikus állapotok következtében megnövekedett bűnözés világossá tette, hogy a börtönökre szükség van: Lenin 1917 végén a „szigorú forradalmi rend” megalapozása céljából a „*részegesek*²²², *huligánok, ellenforradalmárok és egyéb anarchista személyek könyörtelen elnyomását követelte, a börtönbüntetés vagy kényszermunka legsúlyosabb formáinak kiszabásával.*”²²³ A proletárforradalom kiiktatta az ún. burzsoá jogtudományokat, polgári jogászok helyett, kezdetben írott jog nélkül a felfegyverzett nép bíraskodott. Az új rend kialakulásakor a marxizmus klasszikusai alapján, elnagyoltan vázolták fel a végrehajtás jogintézményeit. Milyenné vált büntetőpolitikája? „*Elsődleges a hatalom, másodlagos a büntetőjog; eljárásainak kötött rendje tompa fegyver a nyílt osztályharcban.*”²²⁴ A büntetőjog tudományának képviselői Marx, Engels²²⁵ és Lenin²²⁶ munkásságára hivatkozva vallották, hogy a bűnözés az osztálytársadalmak terméke, amely az osztályok kibékíthetetlen ellentétének felszámolása után megszűnik. „*A bűnözés okait az emberek tudatában visszaszorult kapitalista csökevénynek tartották.*”²²⁷ A korszak jogelméleti gondolkodóinak jeles képviselőjeként Poznisev a leghaladóbb nézeteket vallva próbálkozott tükröt tartani az új rend képviselőinek. Műveiben szintetizálta a klasszikus büntetőjogi iskola és az új trendeknek megfelelő antropológiai és szociológiai nézetrendszereket.²²⁸ Gondolatai a későbbiek során jelentősen

²²² Az Októberi forradalom veszélyeztetőit a „részeges csőcselékben” látta leginkább.

²²³ SZOLZSENYICIN 1989, 37. o.

²²⁴ KABÓDI – MEZEY 1988, 41. o.

²²⁵ Friedrich Engels (1820-1895)

²²⁶ Vlagyimir Iljics Uljanov mozgalmi nevén Lenin (1870-1924)

²²⁷ HORVÁTH 2014, 606. o.

²²⁸ POZNISEV 1924, 35. o.

befolyásolták az orosz joggyakorlat pozitívista irányú fejlődését, a marxista tézisek elutasítása miatt viszont 1920-tól mellőzték.

A szovjet igazságszolgáltatás kidolgozott törvények és eljárási szabályok nélkül működő népbíróságai, a lenini alapértékek mentén kívánták azt működtetni, ebbéli szándékukról Lenin a következőképpen írt: *„Megtisztítottuk az utat a valódi népbíróságok számára és nem is annyira a megtorlás erejével, mint inkább a tömegek példamutatásával, a dolgozók tiszteletével, formalitások nélkül, a bíróságot mint a kizsákmányolás eszközét a szocialista társadalom szilárd alapjain a nevelés eszközévé tettük.”*²²⁹ A bűnözés természetét szintén sajátos „lenini” nézőpontból²³⁰ közelítették meg, mivel hitték, hogy az osztálytársadalom felszámolásával örökre eltűnik majd és az esetileg jelentkező kihágásokat a társadalom erre külön létrehozott állami apparátus nélkül is el tudja hárítani. *„Mivel a társadalmi együttélés szabályainak megsértésében álló kihágások eredendő társadalmi oka a tömegek kizsákmányolása, nyomora és szegénysége, e fő ok kiküszöbölésével a kihágások is elhalnak majd.”*²³¹ Ebből következően vallották – később határozatban is leszögezték²³² – a bűnözés az osztálytársadalom termékeként csak társadalmi eredetű lehet. A továbbiakban ebből az alapvetésből táplálkozott a bűnözés elleni koncepció is, amelynek lényege a bűnözés társadalmi szintű megelőzése volt. A szovjet vezetés, tudatában annak, hogy mindez nem természetesen létrejövő folyamatok eredményeként alakul majd ki, nem nélkülözhetette az állami kényszert, az erőszakot, a büntetőjogi repressziót, Lenint idézve: *”A forradalom ellenségeit azokkal az eszközökkel kell elnyomni, amelyeket ők alkalmaztak a proletáriátus ellen – más eszközök nincsenek!”*²³³ A lenini büntetőpolitikai koncepció az állami erőszak alkalmazását a kapitalizmus elleni harc szolgálatába állítva a politikai megtorlásra irányult, ideológiájában a bűnözés megelőzését hirdette, és deklarált célja elsődlegesen a társadalmi rend védelme volt.

²²⁹ FEOFANOV 1987, 113. o.

²³⁰ Lenin fogalmazta ezt meg *Állam és forradalom* c. (1917) művében.

²³¹ BALOGH – HORVÁTH 1983, 108. o.

²³² 1919-es Büntetőjogi Vezérelvekben szerepel ez a megállapítás.

²³³ BALOGH – HORVÁTH 1983, 107. o.

A szovjet hatalom – bár mereven elzárkózott a cári-idők gyakorlatától – nem engedhette meg magának, hogy a humanizmus értékeit kövesse. Ehhez szolgáltatott indokot bőven a történelem is: „*Fehérgárdisták és intervenciók keresztsháborúja, a köztársaságon belüli összeesküvések, lázadások és a meghirdetett fehérterror következtében kénytelenek voltak védelmi rendszabályokat foganatosítani.*”²³⁴ A polgárháborús²³⁵ körülmények vezettek a rendkívüli bizottságok felállításához (a továbbiakban: cseka²³⁶), amelyek megteremtették a lehetőségét a nyílt terror alkalmazásának. A hatalom a fennmaradásért küzdve megkettőzte büntetési rendszerét, könyörtelenül fellépett az ún. reakciós elemekkel szemben, de emellett enyhébb elbánásban részesítette a megtévedt dolgozókat. A terrort, akár a fizikai megsemmisítésig alkalmazó rendszer a dolgozó néppel szemben javító-nevelő szándékot mutatott, amelynek eszmei alapjai a szovjet-szocialista büntetési rendszer, Lenin által lefektetett dogmáiból származtak.

1.2. A nevelő intézkedések megjelenése

A szovjet jogtudósok a forradalom utáni időszakban elfogadták a pozitivista kriminálpolitika és a fejlett európai szociológiai elméletek eredményeit. „*Az akkor legkorszerűbb Ferri-féle társadalomvédelmi irányzatot azonban nemcsak szolgálilag követték, hanem „szovjetesítették”*: azaz az új társadalmi-gazdasági és tudati viszonyok közé ültették át. *Ezzel tartalmilag is más lett.*”²³⁷ Az új embertípust a polgári értékrend tagadásával és az új értékek átadásával lehetett kialakítani és a proletár állam a gyermekek millióiban látta meg ezt a

²³⁴ FEOFANOV 1987, 114. o.

²³⁵ 1917 és 1922 között belháborús konfliktus volt Szovjet-Oroszországban a vörösök, a fehérek, illetve az egykori cári Oroszország nemzetiségei között.

²³⁶ Csrezvicsajnaja Komisszija a Szovjetunióban az 1917-es szocialista forradalom után szervezett államvédelmi bizottság rövidített neve.

²³⁷ KABÓDI – MEZEY 1985, 50. o.

lehetőséget, akik így képesek lesznek beteljesíteni a kommunizmus történelmi küldetését.²³⁸

A bolsevik hatalomátvételt követően, még jelentős nyugati szimpátiával²³⁹ vette kezdetét a szovjet pedagógia kísérleti időszaka. E szimpátia okaként említhető, hogy a liberális demokráciában és a kapitalista piacgazdaságban csalódott értelmiség jelentős része a szocialista utópia megvalósulását látta a győztes októberi forradalomban.²⁴⁰ A húszas évek progresszív pedagógiai kísérleteinek időszaka Lenin felesége *Krupszkaja*²⁴¹ és *Lunacsarszkij*²⁴² művelődésügyi népbiztos nevéhez köthető. Hatásukra a gyermekközpontú, pszichoanalitikus alapokra építő pedagógia jelentős állami támogatást élvezett.²⁴³ A pedagógia tudománya hozzájárult, hogy a képzettségi elmaradásban lévő munkás-paraszt származású gyermekeket²⁴⁴ felkészítsék a termelésben való részvételre. Az intellektuális képességek fejlesztése és a „kéz művelése” együttesen vezethet a tömegek felemelkedéséhez, így a szovjet pedagógia egyik legfontosabb törekvéseként tartjuk számon a „politechnikai képzés” elterjesztését. Ezzel kapcsolatban a hivatkozott marxi meghatározást érdemes idézni: *”Nevelésen három dolgot értünk. Először: szellemi nevelést. Másodszor testi nevelést, amelyet a gimnasztikai iskolákban és katonai gyakorlatokkal nyújtanak. Harmadszor a technológiai képzést, amely közli valamennyi termelési folyamat általános alapelveit, és egyúttal bevezeti a gyermeket és az ifjút valamennyi szakma elemi szerszámainak gyakorlati használatába és kezelésébe.”*²⁴⁵ A marxi mindenoldalúan fejlett ember víziójának hangsúlyozása, az oktatás-

²³⁸ RAYMOND 2006, 76. o.

²³⁹ Ilyen volt John Dewey (1859-1952) "A holnap iskolái" (Schools of Tomorrow, 1915) című reformpedagógiai mű szerzője, és Stanley Hall amerikai pedagógus, filozófus, pszichológus. Az amerikai pszichológia történetének meghatározó alakja.

²⁴⁰ FURET 2000, 54. o.

²⁴¹ Nagyezsda Konsztantyinovna Krupszkaja (1898-1924)

²⁴² Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij (1875-1933)

²⁴³ Moszkvában már 1918-ban megnyitotta kapuját a legmodernebb pszichológiai és pedagógiai elméletekre alapozó Gyermekkutató Intézet.

²⁴⁴ 1917-ben az ország lakosságának 75%-a csaknem teljesen analfabéta volt.

²⁴⁵ SOMOGYVÁRI 2016, 82. o.

nevelés és a termelőmunka összekapcsolásán túl, a jövő kommunista társadalmának távlati célját követte.

1.2.1. A javító-nevelés alapjai

A megtévedt és megjavítandó emberek számára a büntetések végrehajtása megfelelő kísérleti terepet kínált az új pedagógiai módszerek alkalmazásának. 1918. július 23-án²⁴⁶ kelt, „*A szabadságvesztésről, mint a büntetésről és a végrehajtásának rendjéről*” szóló Igazságügyi Népbiztossági ideiglenes utasítás hangzatos alapelvekkel kezdte meg a világ első szocialista büntetés-végrehajtásának kiépítését. Az új végrehajtás célja a cári börtönrendszer felszámolása volt, mindemellett elutasították a megtorlást, a bosszút és a felesleges szenvedés okozását,²⁴⁷ a szabályozás ugyanakkor fontos feladatának tekintette az „elítéltek nevelését, fegyelmezett állampolgárként a társadalomba visszavezetését”, ezt elsősorban a munkáltatás nevelő hatásával kívánta elérni. Az átszervezett büntetés-végrehajtási intézethálózaton belül *speciális intézeteket* hoztak létre: javítóintézeteket (fiatalkorúak, kis- és elsőbűntényesek részére), mezőgazdasági telepeket, börtönkórházakat, büntető jellegű gyógyító intézeteket (elmebetegeknek).²⁴⁸ Az utasítás rendelkezéseiben megfigyelhető a fokozatosságra való törekvés, a feltételes szabadságra bocsátás lehetősége és a kategorizálás, elsősorban az átnevelhetőség szempontja szerint. Megkezdődött a börtönök helyettesítő javító-nevelő telepek rendszerének kiépítése. Az átmenetet hátráltatta az a tény, hogy a végrehajtó állomány nem rendelkezett megfelelő felkészültséggel és feltételekkel, valamint az, hogy a javító-nevelés módszereinek kialakításával megbízott vezetés, nemcsak elnézte, hanem bátorította is a szigorú, megtorláson alapuló végrehajtást.²⁴⁹

²⁴⁶ PÁL 1974, 25. o.

²⁴⁷ Elutasították a fegyelmezés súlyosabb eszközeit, a kötelező csendet és a magáncellák alkalmazását.

²⁴⁸ PÁL 1972, 56. o.

²⁴⁹ GYETKOV 2007, 50. o.

Egy 1920-ban született határozat értelmében a börtönökben végzett nevelő tevékenység a Népbiztosok Tanácsának²⁵⁰ hatáskörébe került át. A felvilágosítással foglalkozó népbiztosság elsődleges feladatai között szerepelt az anyagi háttér megteremtése, az iskolák, könyvtárak és más kulturális felvilágosító rendezvények biztosítása. A húszas évek elején több határozat és az erre kijelölt ügyosztály foglalkozott a javító-nevelés ügyével. Szakmai feladatként a büntetés-végrehajtási intézetek tevékenysége politikai felvilágosító tevékenységgel is bővült.²⁵¹ Egyidejűleg a lenini büntetőpolitika diktatórikus arcát mutatta egy 1919 decemberében kibocsátott Igazságügyi Népbiztossági határozat, amely a fehérekkel és egyéb ellenforradalmi elemekkel való leszámolás eszközéül szolgáló *kényszermunkatáborok* felállításáról rendelkezett, felügyeletét a csekára²⁵² bízta. A polgárháborús korszakban megnövelték a cseka jogosítványait a büntetőeljárás leegyszerűsítésével, a bizonyítékokat nélkülöző bűnösség megállapításával. A Népbiztosok Tanácsának 1921-ben kiadott dekrétuma már nyíltan leszögezte, hogy a *büntetés-végrehajtás feladatait két irányba kell érvényesíteni* egyrészt az osztályellenség fizikailag ártalmatlanná tételével, másrészt a dolgozó osztályhelyzetük megjavításával, a mielőbbi munkába állításuk elősegítésével.²⁵³ Ez utóbbi jelentős hatást gyakorolt a szovjet munkaiskola elvi alapjainak megteremtéséhez.

1.2.2. A szovjet munkaiskola

Kezdetben a szovjet oktatási rendszer befogadta az angolszász, amerikai és német reformpedagógiai módszereket. A külföldön is sikeres reformpedagógiai irányzatok közül különösen a politechnikai képzés előnyei miatt a munkaiskola kaphatott zöld utat. A német népiskolák megreformálója *Georg Michael*

²⁵⁰ Az Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság kormányának szerepét a Népbiztosok Tanácsa töltötte be, élén elnökével, Leninnel.

²⁵¹ GYETKOV 2007, 50. o.

²⁵² Csrezvicsajnaja Komisszija a Szovjetunióban az 1917-es szocialista forradalom után szervezett államvédelmi bizottság rövidített neve.

²⁵³ BALOGH – HORVÁTH 1983, 112. o.

*Kerschensteiner*²⁵⁴ volt az új típusú iskola megálmodója, amelynek célja, hogy a veszélyeztetett fiatalokat a munkára készítse fel, úgy vélte, hogy erkölcsi felemelésüket leginkább szorgalommal és feltétlen engedelmességgel lehet elérni. Követője *Blonszkij*²⁵⁵ a szovjet politechnikai nevelés megteremtője²⁵⁶ 1918-ban Moszkvában alapított munkaiskolát. Számára a munkára nevelés együttműködésen alapuló közösségi nevelést jelentett, célja az ipari termelésre irányuló komplex képzés.

Kerschensteinerrel és Blonszkijjal egy időben munkálkodott a drillen alapuló „fél munká, fél oktatás” megteremtésén a munkaiskola világszerte ismert képviselője *Makarenko*.²⁵⁷ Pedagógiájának középpontjában az olyan közösen végzett munka és öngazgató kollektíva áll, amely lehetővé teszi egyrészt a társadalom számára hasznos állampolgárok nevelését, másrészt az autonóm személyiség létrejöttét. Makarenko elvei szerint az egyén nevelése önmagában nem képzelhető el, így pedagógiájának legfőbb jellemzője a *kollektivizmus*, a közösségi érdekek előtérbe helyezése. Közösségi pedagógiáját fiatalkorú bűnözők számára szervezett önellátó táborokban (Gorkij-telep és a Dzerzsinszkij kommuna) alkalmazta, ahol a fiatalok napi 4 órát dolgoztak.²⁵⁸ Kezdetben „Az erő szavához szokott gyerekek számára ugyanazt a társadalmi modellt működtették tovább, amiben szocializálódtak.”²⁵⁹ Makarenko felismerve a fiatalok szükségleteit, a közösség számára elérhető célt, a jobb élet lehetőségének útját mutatta meg neveltjeinek. „*A szebb ruha, az elég étel, a ló, a műhely, a disznók, mind közös álmokként fogalmazódtak meg,*

²⁵⁴ Georg Michael Kerschensteiner (1854-1932)

²⁵⁵ Pavel Petrovics Blonszkij (1884-1941)

²⁵⁶ SOMOGYVÁRI 2016, 86. o.

²⁵⁷ *Anton Szemjonovics Makarenko (1888-1939)* munkáscsalád gyermekeként született. A poltavai tanítóképző főiskolán végzett 1917-ben. Pályafutását elemi iskolai igazgatóként kezdte. 1920-ban kapta a feladatot, hogy fiatalok számára Ukrajnában, Poltava mellett szervezzen munkatelepet. Ez a telep, amely később *Gorkij* nevet vette föl, ismertté tette Makarenko nevét. 1928-ban kénytelen volt megválni a Gorkij-teleptől, ettől kezdve a harkovi *Dzerzsinszkij kommunában* dolgozott 1935-ig. Ekkor Kie-be költözött, ahol a gyermek-munkatelepek ügyosztályának lett helyettes vezetője. 1937-től haláláig Moszkvában élt.

²⁵⁸ SZABÓ 2013 <http://oroszvilag.hu/?t1=tortenelem&hid=4085> (letöltés dátuma: 2016. december 11.)

²⁵⁹ NEMEH 2016 <http://www.tani-tani.info/anton-szemjonovics-makarenko-munkassaga> (letöltés: 2017. január 2.)

s együttes erővel valósultak meg. A rend első lépései a külsőségek szintjén nyilvánultak meg a telep életében: napi parancs, tisztelgés, vigyázzállás, felvonulás. Ezt fejlesztették a demokratikusan önrendelkező közösség szintjére, ahol a rend a közösség érdekét szolgálja. Az osztagokra bontott diákság idővel, hogy a személyes viszonyok és érdekek ne domináljanak, napi szinten új csoportokat alkotott az aktuális munkáknak megfelelően. Így egy dinamikus viszonyokkal rendelkező, mégis stabil hovatartozáson alapuló közösség keletkezett. A telep legfontosabb kérdéseiben a tanács döntött, döntése megfellebbezhetetlen volt, legyen szó hozományról vagy vásárlásról.”²⁶⁰ Tény, hogy e korszak mintaadó pedagógusa Makarenko²⁶¹ volt, aki teljesítette a szocialista ideához illeszkedő követelményeket.²⁶² „Elvetette a pszichológiai megközelítést és a pedagógiai elméletek túlbujánzását – ebben a tekintetben ellentétbe került korábbi mesterével, Krupszkajával és a húszas évek kísérletezésével.”²⁶³ A munka és a munkával nevelés közösségformáló ereje kulcsfontosságú szerepet töltött be a mindenoldalúan fejlett ember létrehozását középpontba állító makarenkói eszmerendszerben.

1.3. A fordulat évei

A polgárháború befejezését követően, az államellenes bűncselekmények elkövetőivel szemben jelentősen szigorítottak a megtorló intézkedések alkalmazásán. Az igaztalan ítéletek következtében börtönökbe áramló százezrek okozta zsúfoltság és az intézeti szabályok szigorodása, belső rendbontásra adott okot a fogvatartottaknak. „Megkezdődött a néma küzdelem, melyben nem dörögtek ágyúk, csak néha csattant el egy-egy puskalövés,

²⁶⁰ NEMEH 2016 http://www.tani-tani.info/anton_szemjonovics_makarenko_munkassaga (letöltés: 2017. január 2.)

²⁶¹ Makarenko neveléstani koncepciója az ötvenes-hatvanas években leegyszerűsítve, dogmává merevítve döntően befolyásolta a szovjet típusú Közép-Kelet európai országok iskoláinak nevelési-oktatási gyakorlatát. Pedagógiája különös helyet foglal el az orosz-szovjet, de bátran állíthatjuk, hogy az egyetemes pedagógia történetében is. Tömegek szerették, hitték, követték, mások kritizálták katonai szigoráért, az egyéni nevelhetőség elutasításáért. Tudományos marginalizálódásához a sztálini időszyakkal, annak alapeszméivel való részleges azonosulása vezetett.

²⁶² SÁSKA 2005, 85. o.

²⁶³ SOMOGYVÁRI 2016, 86. o.

*csörömpöltek a kivert ablaküvegek...melyben a foglyok ragaszkodva ahhoz a jogukhoz, hogy egymással érintkezhessenek, csakazértis átkopognak egymásnak, átkiabálnak az egyik ablakból a másikba üzeneteket eregetnek cérnaszálon... ”.*²⁶⁴ Ekkor merült fel első ízben az a gondolat, hogy a politikai elítélteket távoli és nehezen megközelíthető helyekre telepítik, ahol mint a *Szloveckij-szigeteken* lévő, cári időkből származó táborrendszert, fél éves tél zárja el a külvilágtól.²⁶⁵

A Szovjetunió megalakulását²⁶⁶ és Lenin halálát²⁶⁷ követően a szovjet igazságszolgáltatás szervezése egy ideig Lenin eszméinek szellemében folytatódott. A munka a tudományos műhelyek segítsége nélkül kényszerült egyfajta elméleti és büntetéstani állásfoglalás kidolgozására, mivel a szovjet jog büntető- és büntetés-végrehajtási tudománya a 20-as évek elejére sem született meg. *„A hivatásos politikusok Lenin, Dzerzsinszkij, Lunacsarszkij, Kalinyin, Lacisz beszédei és írásai, valamint állami és pártokumentumok pótolták az elméleti alapvetést”.*²⁶⁸ A tettesközpontú determinista felfogás a bűnözők társadalmi veszélyességéhez igazodva a proletárbíróságok széles bírói mérlegelésének teremtették meg a lehetőségét, kiegészülve a politikai és osztályszempontokat²⁶⁹ figyelembe vevő büntető gyakorlattal. Az OSZSZSZK²⁷⁰ Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottsága által 1924-ben kiadott első Büntetés-végrehajtási Kódexe hosszú évtizedekre meghatározta a két irányú utat a büntetés céljának tekintetében, így a lehető legnagyobb szigorral sújtott le azokra, akiknek a bűncselekménye a szovjet állam alapjai ellen irányult. Emellett gondoskodni kívánt a javítható bűnösök társadalomba történő visszavezetéséről. Ez a jogszabályban is megnyilvánuló

²⁶⁴ SZOLZSENYICIN 1989, 37. o., 407. o.

²⁶⁵ SZOLZSENYICIN 1989, 37. o., 408. o.

²⁶⁶ 1922. decembere

²⁶⁷ 1924. január 21.

²⁶⁸ KABÓDI – MEZEY 1988, 42. o.

²⁶⁹ Ez a fajta megközelítés eleinte a dolgozók és nemdolgozók megkülönböztetését szolgálta később a 40-es években az uralkodó rend ellen lázadókat és a veszélyes visszaesőket is ide értették. A kategorizálás e fajtája a 60-as évekig tartotta magát.

²⁷⁰ Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság

kettősség, határozott vonal mentén különböztette meg a bűncselekményeket: elválasztotta egymástól a szovjetrendszer alapjai ellen irányuló cselekményeket és az összes többit.²⁷¹ Az egymás mellett párhuzamosan működő szabadságvesztés és a javító-nevelő munka céljaként egyaránt az egyéni és az általános megelőzést határozta meg,²⁷² alapvető módszerként pedig a „javítómunkát” jelölte meg. A „javító” kifejezés jelzőként való használata utalt arra, hogy a munkával történő foglalkoztatás csak javító céllal történhet.

A szabadságvesztés végrehajtására vonatkozó törvényi rendelkezés javító-nevelő munkával foglalkozó szakasza már nagyobb hangsúlyt fektetett a munkáltatáson túli kulturális tevékenység szerepére. Az időszak részletesebb vizsgálatakor feltűnik a kutató számára, hogy a *kulturális-nevelés* fogalmának megjelenése nem véletlen a büntetés-végrehajtás világában. Sztálin²⁷³ 1924. április elején a Szverdlov Egyetemen tartott „Leninizmus alapjairól” című előadásában a következő hangzott el: *„Most – mondja Sztálin – államunk fő feladata az országon belül a békés gazdasági szervező és kulturális-nevelő munkában rejlik. Ami pedig hadseregünket, a büntető szerveket és a földterítő szolgálatot illeti, azok már nem befelé, hanem kifelé, a külső ellenségek ellen fordítják élüket.”*²⁷⁴

A Büntetés-végrehajtási Kódex elsőként fogalmazta meg a kulturális-nevelés részeként megjelenő *kulturális felvilágosító tevékenység*²⁷⁵ célját és feladatát. Gyetkov így ír erről: *„Alapvető feladatok közé tartozott a fogvatartottak intellektuális és állampolgári fejlődésének elősegítése, a szakmai ismeretek közvetítésével történő általános műveltség megszerzése. Továbbá célul tűzte ki a törvény, hogy a fogvatartottakat megismertessék a szovjet államrend alapjaival és a szovjet állampolgárra vonatkozó jogokkal és*

²⁷¹ SZABÓ 1950, 375. o.

²⁷² GLÁSER 1975, 38. o.

²⁷³ Joszif Visszarionovics Sztálin, eredeti nevén: *Ioszeb Dzsugasvili* (1978-1953)

²⁷⁴ SZTÁLIN 1945, 632. o.

²⁷⁵ культурно-просветительная работа

*kötelességekkel.*²⁷⁶ A javítás mellett elkötelezett végrehajtási szemlélet az intézetek újbóli átszervezését eredményezte, így az időszakra jellemzően megkülönböztetjük a társadalmi védekezés javítóintézeteit,²⁷⁷ társadalmi védekezés gyógypedagógiai intézeteit²⁷⁸ és a társadalmi védekezés gyógyító intézeteit.²⁷⁹

1.4. *A sztálini büntető filozófia térhódítása*

1928-ban a Szovjetunióban meghirdették az első ötéves tervet, amelynek nyomán kezdetét vette az erőszakos kollektivizálás, vagyis az orosz parasztság kolhozokba és szovhozokba kényszerítése.²⁸⁰ A kulákság²⁸¹ teljes felszámolását Sztálin nem csak gazdaságilag és politikailag, hanem fizikailag is véghezvitte: a kollektivizálás során 11 millió kulákot telepítettek ki, akik közül több mint egymillióan soha nem tértek haza. A büntetés-végrehajtási szervezet változásában mérföldkőnek számított az az 1929-es rendelet, amely rendelkezett a Szovjetunió távoli területein fekvő *javítómunka-táborok* – később gulag-ként²⁸² ismertté vált lágerek – felállításáról.

A harmincas évek elejére erősödött fel az a tézis, amely a büntetést „támadó” fegyvernek” tekinti a bűnözés elleni harcban. A szabályozás álhumanizmusát jellemzi, hogy a javítómunka-táborok betelepítésének első időszakában az osztályszempontú kategorizálás alapján, a munkás-paraszt származású fogvatartottak esetében érvényesítették a kulturális-felvilágosító tevékenységet. Az oktatáspolitikában tapasztalható ideológiai váltást, – amely a gyermekközpontú tevékenységből hirtelen tért át az államközpontú

²⁷⁶ GYETKOV 2007, 50. o.

²⁷⁷ Ide sorolandóak a büntető intézetek, javítómunka-intézetek, mezőgazdasági, kisipari és gyári munkatelepek, különleges elkülönítő intézetek, átmeneti javító-munka intézetek.

²⁷⁸ Ide tartoztak a fiatalok javítómunka-intézetei, a munkás-paraszt fiatalok bűnözők javítóintézetei.

²⁷⁹ Ez megkülönböztetett gyengeelméjű, gümőkóros és más betegségben szenvedő letartóztatottak telepét, elmemegfigyelőket és kórházakat.

²⁸⁰ FEOFANOV 1987, 117. o.

²⁸¹ Jelentése eredetileg: kapzsi, becstelen falusi nyereszkes, később módos parasztság

²⁸² Glavnoje upravelnyije ispravitelno-trudovü lagerej, azaz Javítómunka-táborok Főigazgatósága

tevékenységek szervezésébe – a büntetés-végrehajtás azonnal befogadta. A makarenkói pedagógiai elvek: a termelés és a nevelés összekapcsolása, a közösség egyénre ható ereje és a katonai elemek bekapcsolódása a nevelésbe, teljességgel illeszkedtek a javítómunka-táborok eszmeiségéhez.

A gulagért is felelős Egyesített Állami Politikai Bizottság (OGPU) 1930-ban kiadott rendelete – a bevezetett represszív elemeket ellensúlyozva – írta elő a kulturális-felvilágosító tevékenység konkrét formáit. Ezek közé tartozott a klub- és színházszervezés, tudományos ismeretterjesztés, és felvilágosítás, amelyeket a fogvatartottak öntevékenységére támaszkodva működtettek. A valóságban azonban ezekben az intézményekben a szigorú megtorlást és fegyelmezést alkalmazták.²⁸³ A végrehajtás rendszerét újra átgondolták, az átalakítást követően ismét felbukkanó börtön végrehajtási forma csak csekély hányadát adta a büntetés-végrehajtási intézeteknek. Javítómunka-telepeken helyezték el az 1-3 évi szabadságvesztésre ítélt munkás-paraszt származású, javíthatónak ítélt elkövetőket. Ezekre az intézetekre vonatkozóan vezették be a büntető igazságszolgáltatás gyakorlatába a fogvatartottak *politikai-nevelő tevékenységének*²⁸⁴ fogalmát. A hivatalos szabályozók és a propaganda nyilvánvalóan szebb képet festett a korabeli végrehajtásról, mint ahogy az valójában működött a gyakorlatban. Pál László 1972-ben így jellemezte a javítómunka-telepek működését: „*A nevelői tevékenység ezekben az objektumokban bontakozott ki leginkább. Bevezették az önkormányzatokat, nagy gondot fordítottak az elítéltek aktivizálására.*”²⁸⁵ Gyetkov 2007-ben megerősítette, hogy a hivatalosan erre kijelölt apparátussal együttműködve, a fogvatartottak öntevékeny szervezetének képviselőivel együtt alakították ki a politikai-nevelő tevékenység végrehajtásának rendjét.²⁸⁶ A javítómunka-telepeknél lényegesen nagyobb számban létesültek a javítómunka-táborok, ahol szigorú rendszabályok és csekély kedvezmény várta a 3 évet meghaladó ítélettel

²⁸³ LŐRINCZ 2006, 7. o.

²⁸⁴ Először az orosz föderáció javító-neveléssel foglalkozó 1933-ban kiadott kódexében jelent meg „политко-воспитательная работа” elnevezéssel.

²⁸⁵ PÁL 1972, 60. o.

²⁸⁶ GYETKOV 2007, 51. o.

ide befogadottakat. A javítómunka-táborok lakóit szigorú elszigeteléssel és kemény fizikai munkával kívánták „megjavítani”, a táborok felügyeletét az államvédelmi hatóság látta el.

Miközben a gulag egyre szélesebbre tárta kapuit, az OSZSZSZK 1933-as büntetés-végrehajtási törvénykönyve elveiben hű maradt néhány fontos vívmányhoz, a társadalmilag hasznos munkáltatás, politikai nevelőmunka, fokozatosság és kategorizálás alapelveihez. Kiemelt szerepet szánt a végrehajtásban a felügyelőbizottságok működésének, amelyek feladata egyrészt az intézmények társadalmi ellenőrzése, másrészt nevelőmunka támogatása volt. A 6-10 főből álló bizottságot részben társadalmi alapokon kívánták létrehozni, tagjai közé választva a területileg illetékes bírót, ügyészt, a büntetés-végrehajtási intézet parancsnokát a helyi társadalmi és gazdasági szervezetek vezetőit és tanácskozási jogkörrel kívánták felruházni az intézet egyik nevelőtisztjét, orvosát és pedagógusát is. A bizottságnak széles körű kezdeményezési jogkört szántak a kegyelmezés, a büntetett előélet törlése és más elítélteket sújtó jogkövetkezmények mellőzése terén.²⁸⁷ *„De nem múlik el egy év sem, s e törvény hatályát veszti. S helyét, a hatalom fintoraként, a belügyi népbiztossági rendelkezések és utasítások foglalják el a büntetés-végrehajtás egész területén.”*²⁸⁸ A Belügyi Népbiztosság (a továbbiakban: NKVD)²⁸⁹ 1934-es megalakulásával a büntetés-végrehajtási intézeteket egységes irányítás alá vonták, így az összes intézet az ún. gulag-hatás közelébe került.

A gulag létrejötté egy sajátos kettősségből táplálkozik, a kialakulásáért felelős politikai és gazdasági érdekeket nehéz egymástól szétválasztani. A politikai szempontok világosak voltak: *„A régi bolsevik gárda és az értelmiség megsemmisítését az a törekvés diktálta, hogy a társadalomba beleoltsák a félelmet a rendszerrel szemben; ez megkönnyítette az irányítást felette. Ily*

²⁸⁷ BALOGH – HORVÁTH 1983, 116. o.

²⁸⁸ KABÓDI – MEZEY 1988, 45. o.

²⁸⁹ Нарóдный комиссариат внутренних дел

*módon a represszió részben hatalomtechnikai jelenség volt.*²⁹⁰ A gulag létrejötteinek gazdasági vonatkozásait az 1924-es Büntetés-végrehajtási Kódexbe korábban már belefoglalták: „*Valamennyi javító-nevelő intézmény köteles az ott fogva tartottak munkájával fedezni önköltségeit, nem tévesztve szem elől ugyanakkor a nevelési célokat.*”²⁹¹ Jól látható, hogy tudatosan készültek arra, hogy az egész büntető-szisztémát bekapcsolják az ország gazdaságába. A gulag gazdasági rendszerének középpontjába a termelékenység és a hatékonyság elveit állították. A Btk. 1926-os módosításának egyetlen, és azóta is hírhedt cikkelye, az a bizonyos „ötvennyolcas” terelte később emberek millióit a gulag fogságába. Szolzsenyicin így ír erről: „*Valóban nincs az égvilágon olyan vétség, szándék, cselekedet vagy mulasztás, amelyet meg ne lehetne torolni az Ötvennyolcas Cikkely széles tenyerével.*”²⁹² Az „ötvennyolcas” sem a politikai, de még államellenes vétségek fejezetéhez sem tartozott, hanem a közönséges bűntényesek csoportjába sorolta megszegőit, akik a „nép ellenségének” soraiba tartoztak. Ellenforradalminak minősült minden olyan tett és mulasztás, mely a hatalom gyengítésére irányult. Büntetni rendelték a fegyveres felkelést és a hatalom megragadását, más országnak nyújtott segítséget, kémkedést és ipari/gazdasági rongálást, terrort, a diverziót (rombolás, kártevés); a szovjet hatalom elleni propagandát vagy agitációt, a feljelentés elmulasztását és végül a szándékos kötelezettségszegést.²⁹³ Természetesen minden lehetséges eszközt megragadtak arra, hogy a felsoroltakat a legtágabban értelmezzék. Így követtek el súlyos bűncselekményeket a végtelenül legyengült és munkára alkalmatlan munkatelepeken raboskodók, az idegen országban fogságba esett katonák, a Szovjetuniótól elszakadni vágyó ész, lett, litván és ukrán nacionalisták; egy féltékeny férj, aki felpofozta párttag ismerősét és kolhoztagok, akik nem teljesítették az előírt számú munkanapot.

²⁹⁰ HARMAT 2015 <http://tortenelemcikkek.hu/node/418> (letöltés dátuma: 2016. szeptember. 28.)

²⁹¹ HARMAT 2015 <http://tortenelemcikkek.hu/node/418> (letöltés dátuma: 2016. szeptember. 28.)

²⁹² SZOLZSENYICIN 1989, 37. o., 65. o.

²⁹³ SZOLZSENYICIN 1989, 37. o., 65. o.

A koncepciók perének fő teoretikusa *Andrej Januarjevics Visinszkij*²⁹⁴ volt, aki 1935-ben lett a Szovjetunió főügyésze és koncepciók perének sorát vezette le. Két egyszerű alaptétel köthető nevéhez: „... a büntetőjog az osztályharc eszköze” és a „beismerő vallomás minden bizonyíték királynője”. Nézetei szerint: *”a bíróságon az objektív igazságot nem lehet megállapítani minthogy nem lehet felhasználni a gyakorlatot, mint az igazság kritériumait: a bűncselekményt nem lehet reprodukálni. És ha ez így van, az igazságot nem lehet megállapítani, úgy elegendő a terhelt bűnössége maximális valószínűségének megállapítása.”*²⁹⁵ Tételeit a kommunista rezsim gyakran alkalmazták koncepciók perében, amennyiben ugyanis a büntetőjog az osztályharc eszköze, úgy szabadon alkalmazható mindenki ellen, akit az uralkodó osztály ellenségnek tekint. A második tétel alapján a beismerő vallomást bármilyen módszerrel is, de ki kell kényszeríteni a vádlottból és környezetéből.

Az ideológia és a végrehajtási gyakorlat továbbra sem mozgott párhuzamosan. Az NKVD által irányított javító-nevelő táborokra és telepekre 1940-ben kiadott határozat ismét konkretizálta a kulturális-nevelő tevékenység alapvető formáit. Ide tartozott: a politikai jellegű tevékenységek sora, ezen túl a termeléssel kapcsolatos tevékenységek, faliújság gondozása, iskolai tevékenység, klubtevékenység és könyvtári tevékenység. 1943-ban született meg az NKVD határozata,²⁹⁶ már a szovjet állam javító-nevelő munkával történő átnevelésének legfontosabb alapelveként említi a politikai-nevelő tevékenységet! Nehezíti az értelmezést, hogy a határozat szinonimaként használja a politikai-, és a kulturális-nevelő tevékenység fogalmát, mégis jelentős újításként, e tevékenységi körhöz konkrét tartalmat rendel. Fogvatartottak közötti irányított beszélgetést során előadások és kiselőadás formájában kívánta erősíteni a politikai tudatosságot. A munkához való viszony javításáért beemelte a sztahanovista módszereket, szorgalmazta az élmunkások népszerűsítését az írott

²⁹⁴ *Andrej Januarjevics Visinszkij* (1883-1954)

²⁹⁵ FEOFANOV 1987, 118. o.

²⁹⁶ Irányelvek a Szovjetunió Belügyi Népbiztossága alatt működő javító-nevelő telepeken végzett kulturális-nevelő tevékenység állapotát szolgáló intézkedésekről.

sajtó és röpgyűlések útján. A határozat a kulturális-nevelő tevékenység feladatai közé sorolta a napirend szervezését, a fegyelmező és ösztönző intézkedések megvitatását, a fogvatartottak szabadidős és kulturális tevékenységének megszervezését, öntevékeny csoportok működtetését.²⁹⁷

A második világháborút követően a politikai rendszer védelme a büntetőjognak és a végrehajtásnak egyaránt legfontosabb feladatává vált. Sztálinnak az osztályharc folyamatos éleződéséről szóló teóriája megalapozta a következtetést, miszerint a politikai rend ellen fellépők vagy a tételezett gazdasági szabályok megsértői a nép ellenségei, tehát: a büntetőjog legkeményebb szigorára érdemesek. Az osztályharcos felfogás nem tűrte a garanciákat, a büntetőjognak a polgári szabadságjogok tiszteletben tartására épülő konstrukcióját.²⁹⁸ A hangzatos büntetés-végrehajtási elvekkel ellentétben a rideg valóság azt mutatta, hogy az évek során a büntetések és a büntetési tételek tovább szigorodtak *„Nyakló nélkül ültették le a népet egy kalászáért, egy uborkáért, két szem krumpliért, egy szál forgácsért egy karika cérnáért – mindenért tíz évre. A tíz év hamarosan kevésnek bizonyult, 1947 júniusától kezdve az ún. „negyedszázadost” a humanitás nevében eltörölt halálbüntetés helyett vezették be.*”²⁹⁹

1.5. A büntetőpolitika újrafogalmazása a lenini tanok jegyében

Az ötvenes évek legelején már nyilvánvalóvá vált a gulag működésképtelensége, amelyet leginkább a felduzzasztott adminisztrációra lehet visszavezetni, ennek ellenére csak 1953-ban, Sztálin halálát követően állították le az egész országot félelemben tartó repressziót. S miképpen beindításának is létezett egy gazdasági szempontja, így leállításának is egyik oka a tény felismerése volt az államvezetés részéről, hogy gazdasági

²⁹⁷ GYETKOV 2007, 51. o.

²⁹⁸ MEZEY 2004, 325. o.

²⁹⁹ SZOLZSENYICIN 1989, 37. o., 89. o.

szempontból a gulag kimerítette önmagát. Történészek szerint a több mint ötven szovjet javítómunka-táborban, mintegy 13-18 millió ember raboskodott. A rabságot a becslések szerint mintegy 7 millió ember nem élte túl. A gulag-táborokat megjárt – főként magyarországi, kárpátaljai és szlovákiai – magyarok számát mintegy 600 ezerre becsülik. Sztálin halála után a munkatáborok rabjainak száma jelentősen csökkent, de a gulag-rendszert hivatalosan 1960-ban szüntették meg. 1953 és 1956 között a Szovjetunióban jelentős dekriminalizációs törekvések jelentek meg.³⁰⁰ Az SZKP XX. kongresszusa 1956-ban határozottan megbélyegezte a sztálini törvénytörő büntetőpolitikát, ám a tényleges változást külpolitikai események sorozata (a lengyel, a magyar, a szuezi válság) késleltették. A Legfelsőbb Tanács 1957-ben hozott határozatot a büntetési rendszer alapvető átalakításáról és egy új Btk. kidolgozásáról. *„Az ezzel egyidőben megjelent kormányhatározatok igazi tűzoltó munkát végeztek: a börtönügy elméleti tisztázásának szándéka nélkül sorra lenyesegették az elmúlt negyedszázad vadhajtasait. Megszűnt az államvédelmi hatóság adminisztratív bírói jogköre, felszámolták a javító-nevelő táborokat, visszaállították a büntetés-végrehajtás fokozatos jellegét és ismételten megszervezték a társadalmi felügyelőbizottságokat.”*³⁰¹

A javító munkatelepekről és börtönökről szóló 1958-as határozat magába foglalta a büntetés-végrehajtási intézetekben működő politikai-nevelő tevékenység tartalmát és alapvető irányait. A határozat értelmében a fogvatartottak nevelésének célja a szovjet törvények és a szocialista együttélés szabályainak betartása, a munkához, valamint az állami és a személyi tulajdonhoz, az öntudatosság és a kulturális színvonal emelése volt.³⁰² A határozat kijelölte a büntetés-végrehajtási intézetekben folyó politikai-nevelő munka alapvető formáit. Ezek a következők voltak: *„a szovjet állam aktuális politikájának megbeszélése foglalkozások formájában; előadások, beszámolók,*

³⁰⁰ Ezt követően nem minősült bűncselekménynek az önkényes kilépés, a tehervonaton való utazás és az egyéni munkamulasztás.

³⁰¹ KABÓDI–MEZEY 1988, 46. o.

³⁰² GYETKOV 2007, 52. o.

felolvasások, beszélgetések politikai, természettudományos, irodalmi és más témákkal kapcsolatban; faliújságok, kiadványok, rádióadások gondozása; szocialista verseny, valamint élmunkások és termelési újítók találkozásainak megszervezése; az alkotó öntevékenység szervezése, a fogvatartottak hasznos ötleteinek felkarolása, a fogvatartottak részvétele a közösségi rendezvényeken; kulturális tömegrendezvények szervezése, a művészi öntevékenység fejlesztése, könyvtárak, felolvasótermek, klubok létrehozása, torna, -sporttevékenység szervezése."³⁰³

A szabadságvesztést végrehajtó intézményrendszert a javító-nevelő telepek³⁰⁴ és a börtönök rendszerei jelentették. A szovjet hatalom a szabadságvesztés végrehajtását az 50-es évek végére a javító-nevelő telepek tagolt hálózatára építette, a börtönök szerepe másodlagossá vált. A javító-nevelő munkatelepek 800-900 elítélt táborszerű elhelyezését szolgálták. A zárkákat 20-30 ember befogadására tervezték, 4-5 zárka alkotott egy munkabrigádot, élén a nevelőtiszttel. Az elítéltek kategorizálását nemek, életkor és osztályszempontból végezték. A végrehajtás elvi célja a munkáltatással összekapcsolt megjavítás lett.

Szintén ebben az időszakban fogalmazódott meg hivatalosan is az az igény, amely előre vetítette az össz-szövetségi börtönügy alapjául szolgáló börtönügyi kódex kidolgozását, amely alapvető szinten kifejezésre juttatja az *elítéltek átnevelésének* konkrét formáit és feltételrendszerét.³⁰⁵ A végrehajtás modernizálásához nagy segítséget nyújtott az SZKP XXII. Kongresszusa,³⁰⁶ amely a Lenin által felvázolt büntetés-végrehajtási elveket részesítette előnybe. Sürgette a büntetések egyéniesítését, támogatta a differenciálási törekvéseket és a büntetés-végrehajtás humanizálása mellett hangsúlyozta, hogy a szocialista börtönügy kulcskérdése: „*a helyes arány megteremtése a büntetés elnyomó-*

³⁰³ GYETKOV 2007, 53. o.

³⁰⁴ Megkülönböztetünk általános tábort, különös tábort és szigorított tábort.

³⁰⁵ 1961-ben hatályba lépett Btk. alapján elkészült és kiadták a szabadságvesztés végrehajtásának rendjét szabályozó új Büntetés-végrehajtási Törvénykönyvet.

³⁰⁶ 1961-ben a XXII. pártkongresszuson nyilvánosan elítélték Sztálint.

megtorló, illetve nevelő-meggyőző elemei, eszközei között”.³⁰⁷ Kabódi és Mezey a szovjet börtönügyi tudomány újraéledésének bizonyítékaként szólnak az időszakra jellemző és a büntetés nevelő hatása körül kialakult vitáról. Az általuk idézett egyik álláspont szerint a rabnevelés célja az elítélt személyiségének változtatásán keresztül érhető el, amelynek következtében a szabadult azért nem követ el újabb bűncselekményt, mert ez meggyőződésével, erkölcsi nézeteivel összeegyeztethetetlen. A többség nézetei szerint kevesebbel is meg kell elégedni, már az is eredmény, ha a szabadult jogi értelemben megjavul és a büntetéstől tartva nem követ el újabb bűncselekményt.³⁰⁸ A korszak szovjet elméleti szakemberei Szmirnov és Novikov³⁰⁹ kiemelték, hogy olyan börtönrendszer kialakítása szükséges, amely rendjét és módszereit tekintve a legjobban segíti a büntetési cél elérését, az átnevelést a cél eléréséhez vezető módszerként jelölték meg. Továbbá hangsúlyozták, hogy a szabadságvesztés hatálya alatt álló elítélt jogi helyzetének szabályozása nélkül sérül a végrehajtás törvényességének garanciája: *„Nem engedhető meg tehát a büntetés-végrehajtás rendjében, a börtönszervek működésében semmiféle önkény.”*³¹⁰ A következő években a bűncselekményt elkövető személyek megjavítása és átnevelése került központba, elsődleges szerepet szánva az elítéltek munkában történő részvételének, a börtön belső rendje, fegyelme megtartásának és a politikai-átnevelő tevékenység³¹¹ mellett az oktatásnak és a képzésnek.³¹² A politikai nevelőmódszer fontos eszközének és a javulás mércéjének tekintették az elítéltek mozgósítását, közösségi programokon történő részvételét és az ott tanúsított aktivitást.³¹³

³⁰⁷ KABÓDI – MEZEY 1988, 48. o.

³⁰⁸ KABÓDI – MEZEY 1988, 48. o.

³⁰⁹ SZMIRNOV – NOVIKOV 1964, Idézi: GLÁSER 1975, 50. o.

³¹⁰ GLÁSER 1975, 50. o.

³¹¹ A politikai nevelőmunka területén az alábbi feladatokat határozták meg: munkához való becsületes viszony kialakítása, a törvények tiszteletére és pontos betartására nevelés, a szocialista tulajdon iránti gondosság fokozása, az együttélés szabályainak tiszteletben tartására nevelés, az öntudat fejlesztése, kulturális színvonal emelése, a hasznos kezdeményezőkézség növelése.

³¹² 1969. november 1-jén lépett hatályba a Szovjetunió büntetés-végrehajtási törvénye.

³¹³ PÁL 1976, 117. o.

1.6. *A politikai-kulturális nevelés helye a szovjet büntetés-végrehajtásban*

Már a cári időszakban felbukkanó, a pozitivizmus talaján nyugvó javítási törekvések nyomát tartalmazta Fojnitszkij „intézkedési rendszerek” meghatározással illetett, tulajdonképpeni feladatszabása a büntetés-végrehajtásra vonatkoztatva. Majd ezt követően a determinizmussal, és marxista-leninista ideológiával átítatva jöhetett létre a lassan formálódó *javító-nevelés* eszmerendszere. A javító-nevelés középpontjában kezdetben a munkáltatás állt, amelynek egyeduralkodását a 1920-as évek elején szakította meg a *kulturális nevelés* előretörése. A totalitásra törekvő politikai hatalom önmagát jelölte meg minden érték, így a kulturális érték forrásának is. Ebből következett, hogy valamennyi kultúrához köthető tartalom szélsőségesen átpolitizálódott és politikai kérdéssé vált. A nevelés, átnevelés, javítás eszmei és politikai célja a hatalom által elfogadott tudományos ismeretek átadásán keresztül, ezentúl a kommunista erkölcs és világnézet kialakítását és megszilárdítását célozta meg. Nem véletlen, hogy gyakran együtt, vagy szinonimaként használták a *politikai-kulturális* nevelés fogalmát. A börtönrendszer először csak ideológiai szinten tudott azonosulni a javító-nevelés, ezen belül a kulturális-nevelés eszmeiségével, majd az erősödő elvárások egyre több gyakorlati megoldást termeltek ki a mindennapok szintjén. A hatvanas-hetvenes évek gondolkodói a szocialista jog nevelő szerepét már evidenciaként említik, és bizonyítottnak vélik a felnőttek esetében is a kényszer és meggyőzés, kényszer és nevelés szoros összetartozását.³¹⁴

2. A magyar büntetés-végrehajtási nevelés 1945-1989-ig

A magyar büntetés-végrehajtási rendszer fejlődését vizsgálva megállapítható, hogy a második világháborút követően, a korábban megszilárdult polgári börtönügyet a szovjet büntetőjog – történelmi léptékkal mérve – rendkívüli gyorsasággal alakította át és formálta saját képére. E két rendszer között feszülő

³¹⁴ FÖLDVÁRI 1970, 49. o.

ideológiai és filozófiai ellentét, olyan dogmatikai törésvonalat képviselt, amely feltételezésünk szerint zavart és értékválságot eredményezett a végrehajtásban. Ennek ellentmondva - közelebről megvizsgálva az átmenet időszakát - látható, hogy a váltás zökkenőmentes volt, az ideológiai transzformáció, a modernizáció és az új társadalmi rendből következő alapértékek hatása minden akadály nélkül érvényesülhetett a magyar büntető igazságszolgáltatásban. A szabadságvesztés céljához köthető fő feladatok valójában ugyanazok maradtak, így a vallási-erkölcsi alapon nyugvó javítás értelmezése jól transzformálódott és megalapozta a kommunista erkölccsel átítatott nevelés fogalom megjelenését.

2.1. Személyiségformáló törekvések a koalíciós időszakban és a „Rákosi korszakban”

Az 1945-ben megindult jelentős társadalmi, politikai változások mentén az új állam megteremtéséért folyó éles harcban, amikor a győzelem alapvető kérdése még nem dőlt el, a büntetési elméleteket is több irányból érték hatások. A büntetőjogi szabályozás alapját 1945 után a kibocsátását követően többször módosított és kiegészített, de még mindig hatályban lévő Csemegi-kódex adta. Ehhez csatlakoztak a büntetőjogi rendelkezéseket tartalmazó csekélyebb fajsúlyú, hatályban tartott további törvények, valamint az újonnan hozott különféle szintű jogszabályok.³¹⁵ A szovjetek által kikényszerített koalíciós kormányban a – belügyi tárcát és a fegyveres rendfenntartó szervezetek feletti ellenőrzést megszerzett – kommunista párt erős szovjet befolyásoltsága már igen korán megmutatkozott. Az 1945-től különbírásgként létrehozott népbíráóságok³¹⁶ elsődleges feladata volt, hogy a „népelnymó rendszer vezetőinek és támogatóinak felelősségre vonása megtörténjék, ezért szükségessé vált változtatni a büntető rendszeren. A fegyház és börtön fokozaton kívül megjelent az internálás és a kényszermunka büntetés.³¹⁷ A

³¹⁵ MEZEY 2004, 208. o.

³¹⁶ 81/1945. ME. sz. rendelet a népbíráskodásról

³¹⁷ Erre a célra kijelölte a férfiak számára a Budapesti Országos Gyűjtőfogházat, a Szegedi Kerületi Börtönt, a nők számára pedig a Márianosztrai Országos Büntető Intézetet.

rövid ideig főbüntetésként is létező *internálás*³¹⁸ időtartama az internált „magaviseletén” múlt, mivel a tábor parancsnoka a fogva tartást további hat hónapra meghosszabbíthatta.³¹⁹ Az internálás jogintézményét hamarosan hatályon kívül helyezték és rendőri kényszerintézkedéssé változtatták, lehetővé téve ezáltal, hogy az elnyomás egyik legfontosabb eszközévé váljon.

A korszak másik fontos jogintézménye a *kényszermunka büntetés*, amely akár határozatlan ideig³²⁰ kiszabható volt. Különös módon itt jelent meg az első nyoma a *szovjet mintára épülő nevelésfelfogásnak* az 1946-os végrehajtási szabályozásban,³²¹ amely a büntetés megtorló jellege mellett lényegében nevelési feladatokat is előírt. Az ország romba döntésében való közreműködés miatt kényszermunkára ítélt rabok elsődleges feladata az újjáépítésben való részvétel volt, de új elemként jelent meg annak névleges szándéka, hogy a szabadságvesztés során az elítéltet alkalmassá tegyék a beilleszkedésre.

A második világháború befejezésétől a szovjet megszállás alatt a politikai rendőrség irányítását a megszálló hatalom vette át. Az új szervezetnek célja: a kommunista párt hatalmi érdekeinek feltétel nélküli szolgálata volt, amely rövid időn belül országos hatáskörű szervvé nőtte ki magát. Kezdetben ÁVÓ-ként,³²² majd az 1948-as átszervezést követően BM ÁVH³²³-nak elnevezett szervezet a belügyminiszter irányítása alatt, 1950 januárjától – Államvédelmi Hatóság (a továbbiakban: ÁVH) – önálló országos hatáskörű főhatósággá vált. 1949-től a teljes kommunista hatalomátvétellel megkezdődött proletárdiktatúra elnyomó szerepét demonstráló *sztálini büntetőpolitika* térhódítása. Témánk szempontjából kiemelhető, hogy az új elnyomó szervezet *közvetlen felügyeletet gyakorolt a büntetés-végrehajtás egy része felett is*. 1950-től az ÁVH által átvett

³¹⁸ 1945. május 1-jéig maradt fenn.

³¹⁹ LŐRINCZ – NAGY 1997, 37. o.

³²⁰ Végrehajtásának szabályait a 78 000/1946. (XII. 9.) IM sz. rendelet állapította meg.

³²¹ 78 000/1946. (XII. 9.) IM sz. rendelet

³²² Az ÁVH jogelődjének az ÁVÓ (Magyar Rendőrség Államvédelmi Osztálya) megalakulása az 535.059/1946. MM sz. rendelet alapján 1946 őszére tehető.

³²³ Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága-ként működött tovább a 288.009/1948. BM sz. rendelet értelmében.

börtönökben és körletrészekben (Fő utcai Pestvidéki Fogház, Mosonyi utcai dologház, Markó u. II. és III. emelete, budapesti Gyűjtőfogház, Váci Országos Börtön, Kalocsa, Márianosztra) több ezer embert tartottak fogva és válogatott módszerekkel kínoztak meg,³²⁴ illetve vertek halálra. Az ÁVH jelenléte kitörölhetetlen nyomokat hagyott a hazai büntetés-végrehajtás történetében, és nagyon sokáig formálta a társadalom alapvetően negatív értékítéletét az ott folyó munkáról.

Az 1950-es évek elején a büntetés-végrehajtás személyzetét lecserélték, csak hűséges párttagok maradhattak a szervezetben. Tamáska karakteresen állapítja meg: „*A képlet – a börtönlelkészi státus megszűnésével és a politikai tisztek megjelenésével – leegyszerűsödött: személyzet és foglyok politikai ellenfelekként álltak egymással szemben.*”³²⁵ Fehérvári a „börtönök hiénáiként”³²⁶ emlegeti a politikai tiszteket, akik képzetesebb ÁVH-s tisztek közül kerültek kiválasztásra. Estók megállapítja,³²⁷ hogy intézeti szinten 1-3 fő politikai tiszt vagy tiszthelyettes működött, akik közvetlenül a parancsnokok irányítása alatt álltak, feladatuk közé tartozott a besúgóhálózat kiépítése, a rabok hangulatának, viselkedésének és politikai beállítottságának figyelemmel kísérése, ellenőrzése. Beleszólásuk volt a bentlakók életének minden részletébe, jelentésüket közvetlenül az ÁVH központjába továbbították, gyakran a börtönparancsnok megkerülésével.

A szigorítások hatására az ÁVH irányítása alatt álló börtönök embertelen végrehajtási helyekké váltak, ahol a szó klasszikus értelmében vett kínzások valósultak meg³²⁸, gyakorlatilag minden törvényességi kontroll nélkül. Egyéni és tömegverésekkel,³²⁹ gyakran alkalmazott alagsori, nyirkos és sötét

³²⁴ Sokakat halálukig vertek, másokat elektromos fejbúrák segítségével sokkoltak, illetve intravénásan injekcióztak be megfélemlítés gyanánt és a családjuktól való teljes elszigetelés is jellemző volt.

³²⁵ TAMÁSKA 2006, 32. o.

³²⁶ FEHÉRVÁRY 1990, 133. o.

³²⁷ ESTÓK 2013, 45. o.

³²⁸ Ezért is felháborító, hogy a rendszerváltást követően napvilágot láttak olyan tartalmú hivatalos igazolások, amelyek arról szóltak, hogy az „ÁVH börtöneiben nem vertek senkit.”

³²⁹ A raboknak a folyosón két sorban felállított örök között kellett végig futniuk, akik derékszíjjal és vaskos fahasábokkal ütötték őket.

büntetőkörletekkel nehezítették a rabságot. A sötétzárka mellett az ún. kurtavasat (láb és a kézfejek összebilincselése) egészen 1953-ig alkalmazták. A hatalom rács mögé kényszerítette a „reakciós, osztályidegen, megbízhatatlan, népellenes” elemeket, börtönbe kerültek politikai üldözötként a kuláknak kikiáltott középparasztok, pártonkívüli értelmiségiek, diplomások, köztisztviselők ezrei és dinasztikus családok leszármazottai. Ám a legnagyobb terror idején is voltak a személyzetben olyanok, akik arra bíztatták a rabokat, hogy ne adják fel a reményt.³³⁰

A „szocialista jogfejlődés” és a megváltozott hatalmi viszonyok egyre inkább sürgették az új büntető törvénykönyv kidolgozását, de legalább a büntetőjog általános részének, a legfontosabb szovjet elvek szerinti kodifikálását.³³¹ Az 1951. január 1-én hatályba lépett *1950. évi II. törvény* általános része (a továbbiakban: Btá.) eltörölte a Csemegi kódex szabadságvesztés-büntetési neveit és csak egyfajta szabadságvesztést ismert: *a börtönt*.³³² Célként határozta meg a dolgozó nép védelmét, az elkövetők megjavítását és nevelését.³³³ A szovjet minta készen állt arra, hogy átültessék a magyar végrehajtásba. Az 1950. évi 39. sz. tvr. (a továbbiakban: Btáé) kiemelte, hogy a *végrehajtás feladata a nevelés*, amelyet ezidáig így jogszabály még nem fogalmazott meg.³³⁴

Az igazságügyi kormányzat számára hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a zárt intézethálózat befogadási képessége nem megfelelő, csekély a rendelkezésre álló munkahelyek száma, ezért már 1949-ben megkezdődött az ún. nyitott végrehajtási helyek kialakítása. A börtönügy felügyeletére megalakult az Igazságügyi Minisztérium VI. főosztálya, más néven a Büntetés-végrehajtási

³³⁰ FEHÉRVÁRY 1990, 34. o.

³³¹ MEZEY 2004, 329. o.

³³² 1950. évi II. törvény indoklása a büntetőtörvénykönyv általános részéről (Igazságügyi Közlöny 1950. évf.), 32.§. magyarázata értelmében a szabadságvesztés - büntetés sokaságát feleslegesnek és károsnak ítélték, mivel megnehezíti annak gyakorlati megvalósítást.

³³³ 1950. évi II. törvény 50.§.

³³⁴ GLÁSER 1975, 144. o.

Főosztály, Garasin Rudolf³³⁵ irányításával.³³⁶ 1952-ben a büntetés-végrehajtás irányítása – szovjet mintára – az Igazságügyi Minisztérium szervezetéből a Belügyminisztérium felügyelete alá került.³³⁷ Gerő Ernő belügyminiszter az újjáalakult Belügyminisztérium központi szerveinek 31 vezetőjéből 27 főt az ÁVH-ból nevezett ki.³³⁸ Garasin Rudolf 1953 júliusában a Börtönügyi Osztály vezetője lett, amely szeptembertől új néven, a *BM Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságaként* működött.³³⁹ Az ország egész területén a gyárak, üzemek, bányák és egyéb építkezések mellé őrpapancsnokságokat és munkahely-parancsnokságokat telepítettek.³⁴⁰ A korabeli források szerint az 1948-49-ben meginduló *represszív büntetőpolitika* következtében 1951 végére a hazai büntetés-végrehajtás intézeteiben 46 ezerre nőtt az elítéltek, letartóztatottak, internáltak létszáma, amely 1952 decemberére 76 ezerre duzzadt.³⁴¹

Sztálin halálát követően megszüntették az internáló táborok rendszerét, a rendőrhatalmasi őrizet alá helyezést, általános kgyelmet hirdettek, amely több mint 15 ezer fő szabadulását jelentette. Megkezdődött a politikai elítéltek rehabilitációja. A bebörtönzöttek létszáma³⁴² 1954 végére a nagyarányú amnesztiát követően mintegy 50 ezer főre csökkent. A szocialista törvényesség látszatát keltette az 1955-ben megjelent, büntetés-végrehajtási tárgyú miniszteri utasítás.³⁴³ „Az 1955-ben megjelent *Büntetés-végrehajtási Szabályzat* –

³³⁵ Garasin Rudolf bv. ezredes (1895-1969) a Büntetés-végrehajtás első országos parancsnokaként 1956. december 20.-ig teljesített szolgálatot. Életútjának hármast prioritása – nyomdász gyökerei, politikai meggyőződése és vonzódása a katonai szellemiséghez – predesztinálta arra, hogy a büntetés-végrehajtás első országos parancsnokává váljon.

³³⁶ ESTÓK 2013, 43. o.

³³⁷ A Minisztertanács 2033/10/1952. sz. határozata értelmében.

³³⁸ HORVÁTH 2011, 5. o.

³³⁹ GYARMATI – PALASIK 2013, 222. o.

³⁴⁰ Dolgoztak ipari létesítmények építkezésein (például: Csepel Művek, Ajka, Oroszlány, Almásfüzitő, Tiszalök); középületek létesítésében (például: miskolci és veszprémi egyetem); bányákban (például: Tatabánya, Recsk, Várpalota, Komló).

³⁴¹ LŐRINCZ 2007, 74. o.

³⁴² Lőrincz József megállapításait figyelembe véve elmondható, hogy bár az 1948-tól 1956-ig kiszabott szabadságvesztés-büntetések számára vonatkozó adataink hiányosak, de az tudható, hogy a leggyakrabban alkalmazott büntetés 75%-a börtön volt. (LŐRINCZ 2007, 73. o.)

³⁴³ Minisztertanács 1105/1954. sz. határozata, mely elrendelte a börtönügyet átfogóan rendező szabályzat kiadását.

*szigorúan belső használatra – rögzítette, hogy a szervezet fő feladata a biztonságos őrzésre és a gazdaságos elítélt munkáltatásra irányul, ám emellett a letartóztatottak nevelésére is tartalmazott előírásokat, ezek azonban a személyzet ellenállása miatt (szükségtelen liberalizmusnak tekintették) csak papíron maradtak.*³⁴⁴

2.2. A nevelési szolgálatok létrehozásának előzményei

A büntetés-végrehajtás nevelési tevékenységének szocialista ideológiához köthető eszméi csak lassan nyertek teret az 1950-es évek jogpolitikai klímájában. Hiába deklarálta feladatként a büntetőpolitika, a végrehajtói állomány részéről erős ellenállásba ütközött, így a nevelésközpontú feladat meghatározás csak papíron létezett, de nem érvényesült a végrehajtási gyakorlatban. A büntetés-végrehajtási intézetekben 1945-50 között még a Csemegi-kódex által szabályozott börtöntanítói rendszer volt fellelhető, akiknek feladata az elemi iskolai oktatáson túl az ismeretterjesztő oktatásra is kiterjedt. Az Országos Parancsnokság szervezetében a szovjet mintára igen korán, már 1954-ben megalakult az ún. „nevelési csoport”, amellyel egyidőben a *börtöntanítói rendszer átszervezése* is megtörtént, és helyébe büntetés-végrehajtási nevelőtiszti állományt alakítottak ki.³⁴⁵ Kezdetben a nevelők feladata nem különbözött a börtöntanítókétól, a szolgálatot teljesítők többsége főhivatású tanító volt.³⁴⁶ Az ezt követő néhány évben a nevelők tevékenységi köre kiszélesedett: míg eleinte a hiányos általános iskolai végzettségűek oktatása és a rabkönyvtárak irányítása volt, 1952-53-tól már az elítéltek kulturális programjainak szervezését is ők látták el, követve a szovjet mintát, a *közösségi nevelést*, kultúrcsoportok (színjátszó, énekkari, zenekari csoportok, szakkörök) tevékenységének segítségét. A nevelés növekvő szerepét az is mutatta, hogy a nevelés fogalma az 1950-es évek közepétől egyre gyakrabban

³⁴⁴ MEZEY 2004, 338. o.

³⁴⁵ PÁL 1976, 178. o.

³⁴⁶ ESTÓK 2013, 47. o.

jelent meg a szakzsargonban, amely szó – eredetét tekintve – a Szovjetunióban használt „*voszpítátyel*” kifejezés fordításából került át. Ebben az időszakban a klasszikus értelemben vett nevelésről, a nevelők nagyarányú jelenlétéről még nem beszélhetünk, célként a *szocialista embertípus formálását* határozták meg. A nevelés „hőskorában” az Országos Parancsnokságon 2 fő jelentette az irányításért felelős csoportot,³⁴⁷ az intézetekben 25 fő foglalkozott a fogvatartottak nevelésével.

Sztálin halálát³⁴⁸ követően felborult politikai status quo hatására kialakult sokkhatás érzékelhető volt a büntetés-végrehajtás működésében is. Ennek legfőbb bizonyítékeként érzékelhető, hogy az elvek és a gyakorlat a feltételek és szemlélet vonatkozásában ellentmondásban álltak egymással. „*A szocialista pedagógia alapvetően kollektivistá vonulata okozott zavart az általános pedagógia célrendszerének megalapozatlan adaptálásával.*”³⁴⁹ Bár a Bv. Szabályzat alapvető jelleggel meghatározta a nevelés szükségességét, a törvényesség igényét és a szocialista humanizmust, ennek ellenére a gyakorlatban leginkább a *termelés centrikus szemlélet* érvényesült. Az elítéltek – vagy, ahogy a Bv. Szabályzat konzekvensen említi őket: a letartóztatottak – egyetlen értékmérője a munkateljesítmény volt, ezért ettől tették függővé a levelezés, a látogatás és az élelmiszersomagok engedélyezését is. Az egyéniesítés hiánya vezetett többek között oda, hogy a nevelés problémájával gyakorlatilag nem foglalkoztak, a szabályzat csupán utalást tett a nevelési tevékenység szükségességéről, de szakmailag értékelhető rendelkezések nem születtek ezzel kapcsolatban. Ezt követő 1955. novemberi párthatározat újfajta politika irányelveket fogalmazott meg, amely a büntetés-végrehajtási egyéniesítésben markáns különbséget tett az ellenséges elemek, a visszaesők, a veszélyes elkövetők csoportja és kisebb vagyon elleni, tiltott határátlépést

³⁴⁷ BvOP Jogi és Igazgatási Osztályán jött létre az első nevelési csoport.

³⁴⁸ 1953. március 3.

³⁴⁹ RUZSONYI 2014/A, 211. o.

elkövető hatóság elleni erőszakért fogva tartott és izgatás miatt bekerülő fogvatartottak között.³⁵⁰

2.3. Az átnevelés ideológiájának érvényesülése hazánkban

A korszak végén kezdődő politikai konszolidáció időszaka, egy igen kemény erőszak-hatalmi módszerekkel működő, militarista szellemű büntetés-végrehajtást igyekezett maga mögött hagyni. *„A szovjet példát követve, a büntetőpolitika befogadta és alkalmazni kívánta a pedagógia hatásrendszerét, azon fogvatartottaknál akik "csak" áldozatai a még meglévő kapitalista múlt csökevényeinek, ezért a büntetés a megtévedt, elkallódott, vétkes dolgozóknál az új típusúnak szánt társadalom építésébe való bekapcsolódást tűzte ki célul.”*³⁵¹ Az 1950-es évek második felére jellemző újfajta szemlélet középpontjában a *lenini büntetőpolitikát* idéző *kétarcú igazságszolgáltatás* tézisei álltak, melynek legfőbb jellemzője a politikai ellenfelekkel szembeni könyörtelenség mellett megjelenő, a „dolgozó osztályhelyzetű” bűnelkövetőkkel kapcsolatban tanúsított segítő-nevelő szándék volt.³⁵² A cselekményük népellenes jellegét felismerő és azt megbánó dolgozók tekintetében megnyilvánuló javító-nevelő szándék egészen a 1970-es évek elejéig a nevelés fontos céljaként szerepelt. A nevelés fogalmát fő üzenetként alkalmazva, törekedni kellett, hogy: *„bűncselekményét megbánja, legyen fegyelmezett és rendszerető, a munkát szeresse, tartsa be a törvények és a szocialista társadalom együttélés szabályait, védje és óvja a társadalmi tulajdont, tisztelje szocialista társadalmi rendszerünket.”*³⁵³ Természetesen nem feledték el az osztálypolitika érvényesítését az alkalmazott módszerek esetében, melyet leginkább a világnézeti oktatásnál, a kedvezményeknél és a fenytéseknél kívántak érvényesíteni.

³⁵⁰ GLÁSER 1975, 154. o.

³⁵¹ RUZSONYI 1999, 30. o.

³⁵² LŐRINCZ 2003 <http://jesz.ajk.elte.hu/lorincz16.html> (letöltve: 2012.09.)

³⁵³ 8/1959. BM. sz. utasítás 2. oldal

Témánk szempontjából jelentős változást az 1959. június 30-án hatályba léptetett *8/1959. BM. sz. utasítás* (a továbbiakban: BM. utasítás) jelentett, mely a büntetés-végrehajtási rendszert alapjaiban nem változtatta ugyan meg, de értelmezési kereteit módosította. Ennek egyik legfontosabb megnyilvánulása volt, hogy a Btá. 50.§-ában megfogalmazott büntetési célnak megfelelően, a *nevelés az őrzés mellett ténylegesen és hivatalosan is a büntetés-végrehajtás fő feladatává vált.* Alapos előkészítés előzte meg a szolgálati rend megváltoztatására irányuló törekvéseket. A BM. utasítás hat büntőt említ, ahol már bizonyított az új rendszer, amely pozitív hatással volt a belső rendre, fegyelemre, munkafegyelemre és jótékonyan befolyásolta a letartóztatottak belső életének irányítását.³⁵⁴ A BM. utasítás alapján 1960. januárjában *létrehozták a nevelési szolgálatot,* meghatározták a leendő nevelők képzését³⁵⁵ és előírták az intézetek vonatkozásában, hogy minden 100 letartóztatott nevelésével 1 fő nevelő foglalkozzon. Az utasítás már előírta a fogvatartottak *egyéni jellemzőinek figyelembevételét,* azt hogy a nevelésnek a fogvatartott személy jellemét, társadalmi veszélyességét és politikai nézeteit kell alapul vennie. Az eltökélt változtatásra való törekvést az is bizonyítja, hogy a BM. utasítás kritikusan közelített a meglévő gyakorlathoz. Felvállalta, hogy a jelenlegi rendszer már nem felel meg az újfajta követelményeknek, melyek leginkább az őrzést és a nevelést érintik. Az utasítás számos új rendelkezést is tartalmazott: rendezte a fogvatartottak munkajutalmát, újra lehetővé tette a fokozatosságot, enyhítette a kapcsolattartásra vonatkozó szabályokat, megváltoztatta a fegyelmi büntetések és kedvezmények gyakorlatát, bevezette a rabönkormányzatokat és gondoskodott az utógondozás intézményes megoldásáról.

Az 1961. évi btk. hatályba lépésével, elvi síkon előkészületek történtek a fogvatartás körülményeinek javítására.³⁵⁶ A valódi ideológiai-szakmai áttörést az *1966. évi 21. számú törvényerejű rendelet* teremtette meg, mely a

³⁵⁴ 8/1959. BM. sz. utasítás 3. oldal

³⁵⁵ A rabnevelők politikai és szakmai továbbképzése érdekében 6 hónapos tanfolyamot szerveztek.

³⁵⁶ MEZEY – LŐRINCZ 2019, 140. o.

fogvatartottak *átnevelését* tűzte ki célul. E szabályozásnak kétségkívül kiemelkedő érdeme volt, hogy hazánkban megkezdődhetett az a folyamat, amely az elíteltet lassan a végrehajtás mélyen alávetett tárgyából annak alanyává emelte. *"A frazeológia végig tartalmazza a pozitív irányú változás elérését, "mivel a szocialista államban a bűnözés elleni küzdelemben hatalmas szerepet játszik a meggyőzés, államszerveink kulturális, nevelő hatása.(...) a feladat kettős: az elítelt elszigetelése és átnevelése."*³⁵⁷ A rend és fegyelem fenntartásán kívül az *erkölcsi és politikai felvilágosítás, meggyőzés* elemei jelentek meg. A gyakorlatban a pedagógia hatókörébe vonni szándékozott nevelői hatásrendszer még mindig bővelkedett rendfenntartói feladatokban. Mivel a nevelők számára nem tették kötelezővé a pedagógiai előképzettséget, az annál jóval fontosabb politikai ismeretek és a megbízhatóság válhatott a kiválasztás fő szempontjává.

Az *átnevelés* középpontjába állított világnézeti nevelés a kommunista hatalomátvételt követően komoly ideológiai háttérrel szolgált. A felnőttnevelésben már ezt megelőzően is megjelenő politikai funkció – Durkó szerint³⁵⁸ – mindig is szoros kapcsolatot mutatott, fogalmába beletartozott a nemzeti tudat kialakítása és formálása egyaránt. Az 1940-es évek végétől a felnőttnevelés teljes eszköztára a társadalmi mobilitást szolgálva egy új, politikailag és ideológiailag felkészült elit kinevelésére lett felhasználva. Igen hatékony módszerek bizonyult az MDP később az MSZMP közvetlen irányítása alá tartozó, az egész országot behálózó pártiskolák működtetése, amelyek időtartama a rövidebb szemináriumoktól kezdve, a néhány napos, hetes, vagy akár egy éves tanfolyamig terjedt. A politikai-ideológiai oktatás a felnőtt lakosság 40%-át érintette, ez az arány jelzi, hogy a Párt milyen energiákat tudott összpontosítani e számára kiemelt feladat szolgálatába.³⁵⁹ Az ideológiai tartalom a konkrét oktatáson kívül is hatott, így beleszűrődött a

³⁵⁷ HUSZÁR 1997/A, 66. o.

³⁵⁸ DURKÓ 1999, 54. o.

³⁵⁹ DURKÓ 1999, 54. o.

szabadidő eltöltésébe, a munka világába egyaránt,³⁶⁰ és a börtönök is kiváló terepnek bizonyultak e hatások koncentrált érvényesítésére. A *jog nevelő hatása* a szovjet tudósok gazdag publicisztikájában már bizonyítást nyert, amelyről Földvári Kufaevet idézve írta: „Az átnevelés feltételezi az elitélt tudatának a gyökeres átalakítását, a mélyen gyökerező társadalomellenes nézetek és szokások legyőzését, ezzel egyidejűleg a kommunista erkölcs és a társadalmilag hasznos szokásoknak a meghonosítását. A megjavítás feltételezi az elitélnél a személyiség egyes vonásainak a megváltozását, a jellem egyes tulajdonságainak a megváltozását, egyes meglévő bűnös szokások, nézetek, viselkedési készségek megváltozását.”³⁶¹ Az 1959-ben megjelent és kritika nélkül magyar nyelvre lefordított a „Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelve”³⁶² című tanulmány a represszió humanizmusáról értekezve a jog nevelő hatásával kapcsolatban kijelenti: a büntetés magában foglalja a kényszert és az átnevelést egy rendkívül emelkedett cél érdekében, amely a szocialista állam védelmét tartja szem előtt.³⁶³

Az 1970-es évek elején a személyi állomány osztályharcos generációját egy konszolidáltabb körülmények között szocializálódott szakmai csoport váltotta fel. Számukra a büntetés-végrehajtásnak már egy komplexebb felkészítést kellett nyújtani, túl kellett lépni a szakma megkövesedett "munkáltatás-örzés" szemléletén és *biztosítani kellett az állomány szakmai felkészítését is. "1972-ben kezdődött el a tisztek speciális pedagógiai, jogi, biztonsági képzése a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán és a Rendőrtiszti Főiskolán (...)"*³⁶⁴

³⁶⁰ Érdekes példája ennek az 1950-es évek elejére jellemző Szabad Nép Félóra, amely a Szabad Nép c. lap legfontosabb cikkeinek irányított vitáját jelölte.

³⁶¹ FÖLDVÁRI 1970, 53. o.

³⁶² Megjelent a Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo c. folyóirat 1959. 2. számában

³⁶³ ROMASKIN 1959, 439. o.

³⁶⁴ LŐRINCZ – NAGY 1997, 41. o.

2.4. *A treatment szemlélet megjelenése és kudarca a nyugati államokban*

A második világháborút követően a fogvatartottak jobbítását célzó törekvés azért erősödhetett meg, mert tudományosan is elismert érvek³⁶⁵ szóltak amellelt, hogy a börtön olyan személyiségromboló intézmény, mely több szempontból diszfunkcionális. Elsősorban az amerikai társadalomtudományi kutatások eredményeként létrejövő elméletek jeles képviselői, Clemmer, Sykes és Goffman adtak fogalmi keretet a börtön világának jobb megismeréséhez.

A börtön lényegéből adódóan az elítélt bűnelkövetőt a szabadságvesztés időtartamára kirekeszti a szabad élet viszonyai közül és elszigeteli a társadalomtól. A teljes elzárttság a biztonságos őrzés feltételeként magában hordozza a mesterséges életviszonyok kialakításának szükségességét. A börtönnel foglalkozó társadalomtudományi kutatások első nagy hulláma azt vizsgálta, hogy hogyan alkalmazkodik az egyén a börtönhöz, a külvilágtól elzárt rendszer, a hosszantartó fogvatartás milyen hatást gyakorol a fogvatartottak személyiségére. Clemmer 1940-ben megjelent meghatározó művében³⁶⁶ "börtönösödésnek", vagyis *prizonizációnak* nevezi azt a folyamatot, mikor a bekerülő folyamatosan magáévá teszi a börtön formális, de főképpen informális szokásait, törvényeit, kultúráját, s minden tekintetben rabbá válik. A „magas szinten” prizonizált elítéltek vállalják a csoporton belüli összetartozás és a külső csoporttól való elzárkózás ideálját. Clemmer értelmezésében az ún. „prizonizáció univerzális tényezőihez” tartozik a hosszabb szabadságvesztés, az elégtelen kapcsolattartás, az instabil személyiség, az elítéltek nem hivatalos világába való bekapcsolódás és az aktív részvétel a börtönbeli illegális tevékenységekben.³⁶⁷ Goffman nevéhez az úgynevezett *mortifikációs elmélet* kötődik "(...) szerinte a totális intézményben a beérkezők önállósága olyan hatásnak, támadásnak van kitéve (az egyenruha, a hajnyírás, a személyes

³⁶⁵ Az amerikai társadalomtudományi kutatások eredményeként létrejövő elméletek jeles képviselői, Donald Clemmer (1920-1994), Gresham Sykes (1922–2010) és Erving Goffman (1922–1982) adtak fogalmi keretet a börtön világának jobb megismeréséhez.

³⁶⁶ Az utalás Donald Clemmer (1940) *The prison community* című művére vonatkozik.

³⁶⁷ PAPP 2011, 932. o.

tárgyak elvesztése, az intim tér hiánya stb.), amelynek következtében erkölcsi tartásában elkerülhetetlen változás következik be, nem képes magát úgy tekinteni, mint korábban, belsővé teszi új, bentlakói identitását. Ennek következtében személyisége fokozatosan szézilálódik, lepusztul.”³⁶⁸ Sykes 1958-ban³⁶⁹ öt csoportra osztotta a "börtön kínjait", ezek a szabadság megvonása, a különféle javaktól és szolgáltatásoktól való megfosztottság, a heteroszexuális kapcsolat hiánya, valamint a személyi biztonság elvesztése voltak, amelyek mind óhatatlanul jelen vannak a börtönben. A börtönbe került ember státuszvesztetté válik. A társadalomból kitaszított embereknek új informális rabtörvényeket és új értékeket kínál fel a "rabtársadalom", mely egy sajátos tagadása, mintegy *kirekesztő kirekesztése*³⁷⁰ a külső társadalmi rendszernek. A "rabtársadalom" bizonyos fokig lehetővé teszi, hogy a rabok kielégítsék azon szükségleteiket, amelyektől az intézmény megfosztotta őket. A bebörtönzés frusztrációs hatásaiból levezethető, sajátos értékrend kialakulását magában foglaló modell a későbbiekben „deprivációs modell”-ként vált ismertté. A prizonizáció magyarázatául szolgáló másik modell, amelyet a külvilágból behozott bűnözői értékrendszer börtönbeli kiemelt szerepe alapozott meg „import modell” elnevezéssel látták el a kutatók.

A börtön diszfunkcióinak felismerése nem hátráltatta, hanem inkább segítette a javító célzatú büntetés-végrehajtás előtérbe kerülését. A nyugati társadalmak börtönügyében egyre inkább felerősödött az a szemlélet, miszerint különösen a pszichológia, de a szociológia és a pszichiátria is olyan eszköztárral bír, amely alkalmas megváltoztatni az embert. Az ún. *treatment* alaptétele szerint a kriminális *viselkedés oka a személyiségben rejlik*, így arra nem büntetéssel, hanem kezeléssel kell hatni. A nemzetközi terminológiában meghonosodott *treatment* három alapvető elemet tartalmazott: a *határozatlan tartamú szabadságvesztés* elvét, mely abból az elképzelésből ered, hogy a büntetés célja

³⁶⁸ HUSZÁR 1997/B, 22. o.

³⁶⁹ Az utalás a szerző *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison* (Princeton University Press, 2007) című, először 1958-ban megjelent művére vonatkozik.

³⁷⁰ HUSZÁR 1997/B, 9. o.

a beteg gyógyulása, ezért a "zárt intézeti " kezelés a gyógyulásig tart, ennek következtében az ítélet hosszát nem a bűncselekmény határozza meg. A treatment magába foglalta a *klasszifikációt*, mely az elítélt problémájának diagnosztizálását, kategorizálását jelentette, és a *programokat*, melyek a klasszifikációra épülve terápiás, oktatási, képzési lehetőségeket jelöltek.³⁷¹

A pozitívizmus erőteljes hatásait hordozó, és az angolszász kriminológia által életre hívott medikális, vagy kezelési modell válsága, már az 1960-as évek végén érzékelhető volt Amerikában és Nyugat-Európában. Annak az ideológiai csatározásnak, amelynek a centrumában a büntetés és javítás feloldhatatlan ellentéte állt, 1974-ben Martinson³⁷² által publikált tanulmány³⁷³ vetett – ha csak időlegesen is – véget.³⁷⁴ Elhíresült cikkében Martinson tudományos tényként közölte, hogy néhány elszigetelt jelenségről eltekintve, a fogvatartottak rehabilitációs programjai nem voltak hatással a bűnisméltásra.³⁷⁵ Konkrétabban: a kezelték és a nem kezelték között semmiféle különbség nem mutatkozott a visszaesés szempontjából. Bár a későbbiek során súlyos módszertani problémák merültek fel a kutatással kapcsolatban, és maga Martinson is visszavonta nézeteit, mégis jelentős hatást gyakorolt a punitív trend felerősödésében. A korszak legfőbb jellemzőjeként a nemzetközi szintéren a *treatment ideológia háttérbe szorult* "(...) azt a következtetést vonták le (...) ami a korszak szlogenjévé is vált, hogy "semmi sem működik" (*nothing works*)."³⁷⁶

2.5. *Az átnevelési ideológia válsága, a treatment hatása hazánkban*

Bár hazánkban a rendszerváltásig a nyugatihoz hasonló szerves fejlődés a büntetés-végrehajtásban nem zajlott le, mégis a treatment egyes elemei

³⁷¹ HUSZÁR/A 1997, 65. o.

³⁷² Robert Martinson (1927-1979)

³⁷³ MARTINSON 1974, 22–54. o.

³⁷⁴ SZABÓ 2014, 29. o.

³⁷⁵ MARTINSON 1974, 25. o.

³⁷⁶ HUSZÁR/B 1997, 30. o.

bizonyíthatóan hatottak a tudományos gondolkodásra. A korszak közepére nyilvánvalóvá vált az átnevelés elérhetetlensége. A feladatok átfogalmazása következtében a nevelés erőszakosabb átformáló jellege megenyhült és az átnevelés helyett a *fogvatartottak nevelését tűzték ki elsődleges célként*. A fellendülő börtönügyi tudományosság, valamint a korszerűsítés irányába ható gyakorlati tapasztalatok felhasználásával megkezdődtek a büntetés-végrehajtás kodifikációs munkálatai, amelyek eredményeként lépett hatályba az 1979. évi 11. sz. törvényerejű rendelet a büntetések és intézkedések végrehajtásáról (a továbbiakban: Bv. tvr.). A jogszabály az 1966-os bv. tvr. szellemét követte, annak túlvállaló optimizmusa nélkül. Ez mindenekelőtt a szabadságvesztés végrehajtásának célmeghatározásában mutatkozott, mely már nem írta elő az elítéltek „törvénytisztelő állampolgárrá átnevelését”. Az új jogszabály a végrehajtás feladatává annak elősegítését tette, hogy „az elítélt szabadulása után a társadalomba beilleszkedjék és tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől.”³⁷⁷ A nevelés korábbi szűkebb fogalmából kilépve, gyűjtőfogalma lett mindazon pozitív hatásoknak, melyek növelték a szabadulók visszailleszkedésének esélyét. Általánosan kijelenthető, hogy a treatment jobbitó szándékú elgondolásai szinte mind megjelentek valamilyen formában a büntetés-végrehajtás fejlesztési terveiben, melynek hatására a Bv. tvr. új jogintézményként vezette be az *átmeneti csoportot*³⁷⁸ és a *gyógyító-nevelő csoportot*.³⁷⁹ A korszakra erőteljesen rányomta bélyegét az általános lemaradás, amely megváltoztatásához sokkal bővebb intézményi, anyagi, személyi háttér szükségeltetett volna.

Az 1980-as évek első felében a szakirodalomban megfogalmazott feladatok értelmében, legfontosabb követelmény volt, hogy *a nevelő megfelelő emberi, politikai és erkölcsi értékrenddel rendelkezve, az államhatalom képviselőjeként megtanítsa a fogvatartottat a helyes magatartásra és elfogadtassa vele a*

³⁷⁷ LŐRINCZ 2003 <http://jesz.ajk.elte.hu/lorincz16.html> (letöltve: 2012.09.)

³⁷⁸ A csoport működésével a hosszú – 5 év feletti – szabadságvesztés személyiségkárosító hatását kívánta csökkenteni szabadabb életkörülményeivel.

³⁷⁹ A csoport a személyiségzavarban szenvedő, az alkoholisták életmódját folytató és korlátozott beszámítási képességgel rendelkező fogvatartottak terápiás közössége volt.

*társadalmilag is megfelelő erkölcsi normákat. A fogvatartottakról alkotott emberkép még mindig súlyos paternalisztikus álláspontot tükrözött, mivel feltételezte, hogy a bűncselekmény elkövetője az alapvető udvariassági szabályoktól az absztraktabb erkölcsi normák ismeretéig, fogyatékoságokkal küzd. "A nevelés, mint kulcsfogalom tükrözi azt a viszonyt, ami a hatalom és a bűnöző között áll fenn utalva a szülő-gyerek illetve a tanár diák viszonyra. A bűnözővel tehát az a probléma, hogy infantilis, valamit nem tud, vagy éretlen annak belátására. Szerencse, hogy közbelép az apa, a tanító, adott esetben a Párt és Állam, és meggyőz, tanít, nevel."*³⁸⁰ Az elítéltek nevelésének alapelveiben, a nevelői bánásmód megfogalmazásában a korszakra jellemző terminológia köszön vissza, bár a gyakorlatban már egyre kevesebb jelentősége volt az ideológiai befolyásolásnak.

A nevelési szolgálatok felállításától számított 20 év elteltével e szakterület még mindig belső ellentmondásokkal küszködött. Ezen időszak naprakész szakirodalmát jelentő „*Módszertani füzetek*” publicistái heves vitákat folytatva, őszintén fogalmazhatták meg a korszakra jellemző legégetőbb problémákat. Egyik legtermékenyebb szakmai párbeszéd apropóját az *1979-es modellkörlet kezdeményezés*³⁸¹ szolgáltatta, megoldást keresve egy mai napig is létező problémára, melynek lényege: *a szabadságvesztés végrehajtásának célja csak egységes érték és hatásrendszer érvényesítése esetén valósulhat meg.* Nem volt nehéz megállapítani, hogy ennek legfőbb akadálya a szakterületi elszigetelődésben, a körletélet irányítására mutató feladatok ellentmondásában, a nevelés és a biztonság eltérő prioritásaiban keresendő. A feladatokon átívelő probléma orvoslását elsősorban abban látták a szakemberek, hogy a részt vevő intézetekben az akkori „*belső őrség*”³⁸² kettős irányítás alá került, mely változtatástól azt remélték, hogy a körletélet szervezettsége, a szakterületek közötti párbeszéd és az információáramlás jelentősen javul majd. A hét évig

³⁸⁰ HUSZÁR 1997/A, 66. o.

³⁸¹ A körletek belső életének egységes irányítására irányuló kísérletre a modellkörlet-kísérlet, a kísérletben részt vevő körletekre a modellkörlet kifejezést használok a tömörség érdekében. A kísérlet első fázisa öt intézetet érintett, és egy évig tartott.

³⁸² Ma a körletfelügyelők megfelelője.

tartó kísérlet 1986-ban ért véget, amikor is a kettős irányítású koncepció – az ún. előzetes házak és öt letöltő ház kivételével – bevezetésre került. A hosszú kísérleti időszak sem volt elegendő ahhoz, hogy az egymás mellé rendeltség megszüntesse a rivalizálást a nevelők és a felügyelők között.

1983-ban jelent meg a „*Büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója*” (a továbbiakban: Koncepció), amelynek kidolgozását a Bv. tvr. és az ehhez kapcsolódó utasítások készítették elő. A jogszabály legfőbb novumaként a „*társadalom védelme, a bűnözés csökkentése érdekében egyértelműen a nevelést tette a büntetés-végrehajtás fő feladatává, leglényegesebb tartalmi elemévé.*”³⁸³ Ebből adódóan jogos elvárásként fogalmazódott meg, hogy a nevelési tevékenységet átvilágítsák és a továbbfejlődés irányát meghatározzák. A Koncepció a nevelés feltételrendszerének szisztematikus és minden körülményre kiterjedő értékelését tartalmazta. Kiemelésre érdemes néhány máig helytálló megállapítás: az *elhelyezés* feltételei elégségesek, de nem megfelelően szolgálják a szabadságvesztés célját; a *személyi feltételek* nincsenek összhangban a nevelőmunka követelményeivel, ezért szükséges a nevelői létszám emelése³⁸⁴ és a körletélet átalakítása. A *munkáltatási feltételek* tekintetében a teljes körű foglalkoztatásra törekvés igényét összhangba kell hozni az elérendő nevelési célokkal, „*ki kell dolgozni (...) a konkrét munkatevékenységnek a személyiségre gyakorolt hatása fejlesztésének lehetőségeit.*”³⁸⁵ A megfelelő *szervezeti feltételrendszer* megteremtéséhez a Koncepció lényeges hiányosságokat tárt fel: a nevelés mint komplex feladat és a szakszolgálatokra tagolódó szervezet között ellentmondások keletkeztek, mivel nem alakult ki nevelőközösség a felügyelők és nevelők között, ezért az *elitáltakat nem érik egységes hatások*. A feladatok differenciáltsága szükségessé tenné az intézetek profiltisztítását és egy központi kivizsgáló létesítését. Összességében megfogalmazódott az a lényeges megállapítás, hogy „*a*

³⁸³ MÓDOS 1984, 34. o.

³⁸⁴ A jelzett időszakra jellemző fogvatartott–nevelő arány szerint átlagosan 80-100 fogvatartottra jutott egy nevelő. (VINCZE 1982, 6. o.)

³⁸⁵ VINCZE 1982, 12. o.

büntetés-végrehajtás szervezete – sajátos irányítási és magatartásszabályozási formák miatt – csak mérsékelten segíti elő a szabadulás utáni beilleszkedést.”³⁸⁶

A treatment egyes elemeinek jelenléte Huszár értelmezésében leginkább a *klasszifikáció* vagy az annak megfelelő módszerek bevezetésének lehetőségében nyilvánult meg. Egyrészt egy specializált központi kivizsgáló létesítésének gondolatában, másrészt, hogy a nevelő tevékenységében kiemelt szerepet kapott a fogvatartott megismerése, az ún. neveltségi szintek meghatározása és a nevelési terv kidolgozása.³⁸⁷ A klasszifikáció értelmezésében több olyan ismert és a büntetőügyi közbeszédben gyakran felbukkanó fogalom szerepel – mint *differenciálás, rezsim, egyéniesítés* –, melyek nem új keletűek a büntetés-végrehajtási terminológiában. A differenciálás – a végrehajtás egészét érintő komplex módszerként – már 1966-tól³⁸⁸ folyamatosan jelen volt a vonatkozó jogszabályokban. A pedagógia módszereinek egyeduralmát csak fokozatosan egészítették ki a pszichológia módszerei. A nemzetközi tudományos eredmények által életre keltett, treatment irányzat hatására – bár más ideológiai alapon – *"a nyugathoz képest mintegy 10-15 év késéssel, a nevelő mellett megjelent a pszichológus is. (...) elismertté vált, hogy (...) a büntetés-végrehajtásnak nem csak az elítélt osztálytudatát, hanem a személyiségét is meg kell céloznia (...). Nagyjából ugyanazt a célt tűzte ki maga elé, mint a nyugati koncepciók főárama: a megtorló jelleg mellett nagyobb teret engedni a megjavító eljárásoknak (...).*"³⁸⁹ Visszatekintve a jelzett időszakra Huszár az alábbi jellemzést adta a korszak szakmai szemléletét vizsgálva: *„A treatment magyar (általában szocialista) változatának sajátossága az volt, hogy a személyiség formálása nem elsősorban mint terápiás (tehát pszichológusi), hanem inkább mint pedagógiai (...) feladat jelentkezett.*”³⁹⁰ Míg a gyakorlati alkalmazással kapcsolatban komoly előrelépés történt, a nyugatihoz hasonló treatment programok előfeltételeivel – szakképzett terapeuták, szociális

³⁸⁶ Módszertani Füzetek 1984, 4. o.

³⁸⁷ HUSZÁR 1997/A, 67. o.

³⁸⁸ Lásd: 1966. évi 21. tvr. a szabadságvesztés - büntetés végrehajtásáról és az előzetes letartóztatás végrehajtásáról

³⁸⁹ HUSZÁR 1997/B, 25. o.

³⁹⁰ HUSZÁR 1997/A, 67. o.

munkások és tanácsadók bevonásával – nem rendelkezett a büntetés-végrehajtás.

2.6. *Neveléskritika a rendszerváltás időszakában*

A magyar büntetés-végrehajtás 1980-as évek végére jellemző nevelés értelmezésében már nyoma sem volt a korábbi időszak derűs optimizmusának, mivel nyilvánvalóvá vált, hogy a börtön nem vállalhatja a családi, iskolai nevelés teljes programját, nem tűzheti ki célul a személyiség sokoldalú kibontakoztatását. A redukált hatékonyság és a börtön személyiségkárosító hatásainak figyelembevételével született meg a nevelés új fogalma: *"A céltudatos, tervszerű fejlesztő és korrigáló hatások olyan összehangolt rendszere, mely jogszabályi keretek és zárt intézeti viszonyok között az elítélt személyiségéhez igazodó differenciáltsággal segíti a személyiség változását, a társadalmi beilleszkedésé és alkalmazkodódás képességének és készségének kialakulását."*³⁹¹ Az elítéltek nevelésének alapelvei, a nevelői bánásmód megfogalmazása még ekkor sem volt politikamentes, bár a gyakorlatban már egyre kevesebb jelentősége volt az ideológiai befolyásolásnak. A kriminológia és kriminálpolitika területén is intenzív változás volt tapasztalható. A szemléletváltáshoz jelentősen hozzájárult Szabó Dénes³⁹² személye, akinek ösztönzésére alakulhatott meg 1983-ban a Magyar Kriminológiai Társaság.

Az 1980-as évek közepére a hazánkban kialakuló gazdasági-, társadalmi-, és politikai válság nem kerülhette el a büntetés-végrehajtást sem. A börtönök túltelítettsége elviselhetetlenné vált, *„1986 májusában elérte a Kádár-korszakban tapasztalt csúcslétszámot, a 25 ezer főt.* A fogvatartottakat és az állományt egyaránt érintő fogvatartási feltételek romlása az elhelyezési körülmények, az ellátás, a munkáltatás romlása a hatékonyság csökkenéséhez

³⁹¹ Nevelői Szakkönyvtár 1986/1, 3. o.

³⁹² Szabó Dénes (1927-2018) magyar származású kriminológus, a Nemzetközi Összehasonlító Kriminológiai Kutatóközpont (Centre International de Criminologie Comrarée; CICC) megalapítója.

vezettek a büntetés-végrehajtásban. A változás Brezsnyev³⁹³ halálával vette kezdetét, mivel lassan érvényét veszítette a politikai befolyásolás, ezért az a végrehajtás mindennapjaiból is kivonulni látszott. Gorbacsov³⁹⁴ 1986-os hatalomra kerülésével meghirdetett „peresztrojka” és „glásznoszty” a represszív büntetőpolitika enyhülését eredményezte.

A tudományos életben megjelenő, a végrehajtás célját, feladatát és a nevelést egyaránt érintő éles rendszerkritika Kövér Ágnes tanulmányaiból³⁹⁵ bontakozott ki leginkább. Kövér a Jogtudományi Szemle hasábjain nevezte aggasztónak a szabadságvesztés végrehajtását körülvevő jogszabályok ellentmondásait és tisztázatlanságát. Elsőként a börtön feladatából kiindulva több paradoxonra hívta fel a figyelmet. Legnagyobb ellentmondásként említette – a nyugati börtönügyi szakirodalomra támaszkodva – hogy a börtön intézménye természetéből fakadóan legjobban a megtorlást és izolációt képes szolgálni, ezzel szemben a bűnelkövető személy rehabilitációjára alkalmatlan. *„A börtön céljainak meghatározásában hiányzik mindenfajta koherencia: egyidőben kell büntetnie és bűnhődtetnie, gyógyítania és rehabilitálnia, elkülönítenie és izolálnia. Ha büntetünk, hogyan indokolható egyáltalán a nevelés, a pszicho- és szocioterápia? Ha elkülönítünk és izolálunk, hogyan készíthetjük fel az elítélteket a szabadsággal való élés elfogadott formáira?”*³⁹⁶ Tanulmányában kiemelte, hogy a jogszabályok mindkét elvárást kiemelt szempontként kezelik, ezzel olyan helyzetet eredményezve, amellyel kioltják egymás hatását.

Kövérra is felhívta a figyelmet, hogy a jogalkotó több jogszabályi helyen érvényre juttatja, hogy az egész rendszernek a nevelés alapelveinek érvényesülését kell szolgálnia. Ennek ellenére bizonyítottan – a vertikális szabályokat is vizsgálva – sehol nem lelhető fel a büntetés-végrehajtáson belüli

³⁹³ Leonyid Iljics Brezsnyev (1906-1982)

³⁹⁴ Mihail Szergejevics Gorbacsov (1931-)

³⁹⁵ KÖVÉR/B 1989

³⁹⁶ KÖVÉR/B 1989, 173. o.

társterületek vonatkozásában (őrszolgálat, gazdálkodás, nyilvántartás) a nevelési feladatok konkrét meghatározása. Ennek következtében a *nevelésért felelős szolgálat tevékenységén kívül minden szolgálati ág esetében elsikkad a közös cél és csupán a szakterületi céltk kerülnek előtérbe.*³⁹⁷ Kövér erős kritikával illette a börtönben folyó nevelés érvényességét, amely célját tekintve a büntetés utáni időszakra, a börtön hatásrendszerén kívül eső szintérre koncentrálni kívánta kifejteni hatását. Véleménye szerint: „...a legminimálisabb siker érdekében rendkívül pontos és intenzív befolyásolási formákat és módszereket kellene alkalmazzon a börtön. Ennek érdekében a nevelés olyan speciális szintjének kialakítására volna szükség, amely az egyes elítéltek személyiségét egyedien kísérli meg az adaptív magatartás irányába befolyásolni.”³⁹⁸ Nézetei szerint helyesen, az egyéniesítést a szakmai alapokon nyugvó differenciálás kellene, hogy megelőzze. Kövér egyértelműen rávilágított arra, hogy a büntetés-végrehajtás nem rendelkezik megfelelő differenciálási rendszerrel, így egyes csoportokhoz nem lehet hozzárendelni speciális nevelési célokat és ennek megfelelő nevelési eljárásokat. Helyette a rendszer praktikus és mindennapi működést elősegítő szempontok alapján csoportosít, ami a gyakorlatban a munkahely és műszakbeosztás szerinti csoportképzést jelentette.³⁹⁹ Fent idézett tanulmányában Kövér elismeri, hogy a nevelés hatásrendszerének része egy ún. generális szint is, ahol a finomabb differenciálás nélkülözhető (ilyen a kulturális jellegű tevékenységek, oktatás, munkáltatás) tevékenységek zajlanak, de csak kizárólag ezeknek a foglalkozásoknak érvényesülése esetén a speciális, egyéni célok elsikkadnak. Éles kritikát fogalmaz meg a büntetés-végrehajtás szakmaiságát megkérdőjelező hamis és végtelenségig leegyszerűsített személyiségkép vonatkozásában, amelyet a nevelés hatásrendszereiként felsorolt területek (értelmi-kulturális nevelés, az erkölcsi-akarati nevelés, a társadalmilag hasznos tevékenységre nevelés) figyelembevételével csak túl általános és sematikus célokat tűzhetnek ki a nevelők elé. Hibaként említi a *nevelő tevékenységére*

³⁹⁷ KÖVÉR/B 1989, 176. o.

³⁹⁸ KÖVÉR/B 1989, 176. o.

³⁹⁹ KÖVÉR/A 1989, 5. o.

vonatkozó elnagyolt szabályozást, e mellett ellenpontként jelentkezik az adminisztratív feladatok részletes leírása, amely a tevékenységben a bürokratikus elemeket erősíti.

Kövér világosan látja, hogy a börtönnek, mint intézménynek hármas funkciót kell alapvetően betöltenie, meg kell oldania a biztonságos őrzést, a munkáltatás és a nevelés feladatait. Ez a hármas prioritás a gyakorlatban mégsem működhet, ennek okaként a nevelési tevékenység körülhatárolatlanságát jelölte meg. *„Mind a biztonság, mind a munkáltatás olyan tevékenységet igényel, amelynek egyes mozzanatai beláthatóak, a munka mennyisége és minősége mérhető, az eredmény vagy eredménytelenség pedig közvetlenül, a kifejtett munkával egyenesen összefüggésbe hozható, és belátható időn belül realizálódik. Mindezek a jellemzők nem mondhatók el a nevelésről, hiszen ez absztrakt, elvont jellegű.”*⁴⁰⁰ A kialakult helyzet eredményeképpen, az intézet működése szempontjából a mérhető funkciók előtérbe kerülnek, ezzel párhuzamosan a nevelés háttérbe szorul. Kövér nem is hívná fel erre a figyelmet, ha ennek következménye csupán az állomány kompetenciaharcában lenne megfigyelhető. A személyközi viszonyokon jóval túlmutat a lappangó problémának az eredménye, mivel a büntetés-végrehajtás rendszerszintű működését támadja meg, egy hamis helyzetet előidézve azzal a közös hazugsággal: míg a magasabb szintű jogszabályok a nevelés elsődlegességét hangsúlyozzák, addig az intézmény valóságos működésében ez mégis háttérbe szorul.⁴⁰¹ *„(A mai végrehajtást)... olyan elvek, nézetek, szemléletek és viszonyulások uralják, amelyeknek semmi közük nincs a szándékolt büntetőpolitikához, mert a börtön évszázados hagyományaiból és a leghétköznapibb előítéletekből fakadnak. Ehhez mérten kell elvárnunk „eredményességét” – „hatékonyágát” is.”*

⁴⁰⁰ KÖVÉR/B 1989, 177. o.

⁴⁰¹ KÖVÉR/B 1989, 178. o.

Kövér által felsorolt válságtünetek, egy olyan időszakban törtek felszínre, amikor a kutatók már erőteljesebben fogalmazhatták meg szakmai véleményüket. A büntetés-végrehajtás ekkor már teljesen nyitott volt a nemzetközi kutatások és trendek irányába. Felismerve a szervezet néhány diszfunkcióját változást kezdeményezett a körletstruktúrában (modellkörlet kísérlet) és előre gondolkodva stratégiát hozott létre a nevelés professzionalizálása érdekében (Konceptió). De nem áll készen egy olyan mély, több ponton hibát mutató elemzésre, amely a magyar büntetés-végrehajtás zászlajára tűzött nevelést kérdőjelezte meg. Ez lehetett az oka, hogy Kövér javaslatai és kritikai észrevételei elsikkadtak, így nem épülhettek be a rendszerváltás utáni végrehajtás reformtörekvéseibe.

3. A nevelési ideológia változása a rendszerváltást követően

Volt szocialista országok büntetési rendszerét vizsgálva a politikai rendszerváltásig hasonlóságot mutatnak büntetéstani koncepciójukat, börtönügyük fejlődéstörténetét tekintve és végrehajtási rendszerük felépítésében egyaránt, mivel mindannyian az egyetlen létező mintát követték. Már a rendszerváltást megelőző időszakban érezhető volt az a visszafordíthatatlan folyamat, amely az állam társadalmi-politikai és gazdasági életének több szférájában okozott változást. Ez a büntetés-végrehajtási intézetek vonatkozásában elsősorban a fogvatartottakra gyakorolt nevelési hatások részeként a politikai-nevelő tevékenységet, mint a szovjet ideológia egyik fontos alkotórészét érintette. Az az általános törekvés, ami az ország társadalmi politikai életének „deideologizációjára” és „depolitizációjára” irányult, nem kerülte el a büntetés-végrehajtási intézetek tevékenységét sem. A hivatalos iratokból kitörölték a politika, világnézeti nevelés mindennemű maradványát. Az ezt követő időszakban a büntetés-végrehajtással kapcsolatos törvényalkotás formálódása során az európai végrehajtásban meghonosodott módszerek, eszközök célok és feladatok kerültek be a normaszövegekbe.

A rendszerváltást követően Magyarország több globális és regionális emberi jogi nemzetközi egyezmény részes államává vált. Szükséges kiemelni az univerzális konvenciók közül az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmányát, valamint a Kínzás elleni Egyezményt. Magyarország 1990. november 6. óta tagja az Európa Tanács nemzetközi szervezetének. Az *Európa Tanács börtönügyi ajánlásaihoz* csatlakozva új fogalmak jelentek meg: a *rehabilitáció*, *normalizáció*,⁴⁰² *nyitottság*⁴⁰³ és *felelősség*⁴⁰⁴ elve, a továbbiakban ennek előzményeit ismertetjük röviden.

3.1. Az európai normák megjelenése a hazai büntetés-végrehajtásban

Európa nyugati államaiban a 20. század első felének kíméletlen történelmi tapasztalatai alapján már a második világháború után uralkodóvá vált büntetési rendszerek és a *büntetés-végrehajtás, ezen belül a börtönviszonyok humanizálása*. E törekvésnek két igényt kellett kielégítenie: az egyik *a társadalom biztonságához való joga*, másik a *fogvatartott személy emberi méltóságának tisztelete*. 1984 májusában a Bűnmegelőzési és Ellenőrzési Bizottság több ajánlást terjesztett elő, amelyek azt célozták, hogy a bebörtönzöttekkel való bánásmódban a minimális alapelveket minél hatékonyabbá tegyék a gyakorlatban. Az „*eljárások a minimális szabályok alkalmazására*” című ajánlás tartalmazza, hogy az államok öt évenként számoljanak be arról, milyen haladást értek el az alapelvek alkalmazása terén.⁴⁰⁵ A bebörtönzöttekhez való bánásmódhoz kiadott minimális szabályokat kötelező normának ismerik el mindazok az államok, amelyek képviselői részt vesznek az ENSZ által a bűnözés megelőzésének és a bűnözéssel kapcsolatos eljárásnak a

⁴⁰² A fogvatartott csak a szabadságától van megfosztva, ezért joga van egyéb emberi jogainak gyakorlásához, vagyis a börtönön belül is a normálhoz hasonló életkörülményekhez.

⁴⁰³ A börtönöknek nyitottakká kell válniuk, a teljes elszigeteltségnek csak különleges biztonsági okai lehetnek.

⁴⁰⁴ A fogvatartottnak éreznie kell, hogy a börtönön belül is felelős az életének alakulásáért.

⁴⁰⁵ VÓKÓ 2014

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_528_Voko_Gyorgy_Magyar_buntetes_vegrehajtasi_jog/ch01s03.html

kérdéseiről időszakonként megrendezett kongresszusokon. A nemzetközi fórumokon egyetértés alakult ki a büntetés-végrehajtási politika három lényeges irányát illetően:

- a szabadságvesztés - büntetésnek a *szabadságtól való megfosztásból* kell állnia, a büntetéshez többletként hozzáfűzött *kényszer vagy szenvedés nélkül*;
- a büntetés végrehajtásának elvileg a *bűnelkövető újbóli beilleszkedését kell céloznia*;
- a büntetés-végrehajtási rendszernek és tevékenységnek *biztosítania kell az ember alapvető jogainak betartását*.⁴⁰⁶

Az európai büntetés-végrehajtási jog szempontjából kiemelt jelentőséggel bír az Európa Tanács egyik fő szerve a *Miniszterek Bizottsága* (a továbbiakban: Bizottság), amely a tanács döntéshozó testületének szerepét tölti be. Hatáskörébe tartozik többek között az Európai Emberi Jogi Bíróság ítéletei végrehajtásának ellenőrzése is. A Bizottság kötelező jogi erővel nem bíró határozatokat, illetve ajánlásokat bocsát ki, közülük mindenképpen kiemelendő az *Európai Börtön szabályok* (a továbbiakban: EBSZ) néven ismert ajánlás, melynek közvetlen előzménye az ENSZ Minimum Standard Szabályok⁴⁰⁷ című gyűjtemény volt. Az Emberi Jogok Európai Egyezményén kívül az Európa Tanács még egy végrehajtási relevanciával bíró egyezményt fogadott el, a „Kínzás és embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzéséről szóló európai Egyezményt” (a továbbiakban: Kínzás elleni Egyezmény), amely 1989. február 1-jén lépett hatályba. Az egyezmény végrehajtását a *Kínzás és Embertelen vagy Megalázó Bánásmód vagy Büntetés Megelőzésére Létrehozott Európai Bizottság*⁴⁰⁸ (a továbbiakban: CPT) ellenőrzi.

⁴⁰⁶ VÓKÓ 2014

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_528_Voko_Gyorgy_Magyar_buntetes_vegrehajtasi_jog/ch01s03.html

⁴⁰⁷ Ezt a szabálygyűjteményt ajánlotta a tagállamok figyelmébe ugyanis némi módosításokkal az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 1973-ban.

⁴⁰⁸ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment

Az 1990-es években egy újabb szemléletváltás következett, melyet bizonyít, hogy a nemzetközi tudományos tanácskozások alapkérdéseiben Mi működik? Hogyan tudhatjuk meg? Hogyan mérhetjük? kérdések felvetődése kapcsán a treatment gyakorlati elemeinek visszaszivárgását figyelhetjük meg. Az új elvekkel összhangban az 1993. évi XXXII. törvény – amely a Bv. tvr. első átfogó módosítása volt – bevezette az *enyhébb végrehajtási szabályok* jogintézményét (a továbbiakban: EVSZ). A szabadságvesztés feladatának „*az elítélt önbecsülésének fenntartását és felelősségérzetének fejlesztését*” határozták meg, melyhez „*(...) fel kell használni a szükséges gyógyító, oktató, erkölcsi és szellemi erőforrásokat, biztosítani kell a rendszeres munkavégzés feltételeit.*”⁴⁰⁹A paradigmaváltás következményeként az elítélt személyiségi jogai kerültek előtérbe. Megfogalmazódott a *garanciális büntetés-végrehajtás gondolata*, melynek lényege a széleskörű jogállami biztosíték: az ügyészi törvényességi felügyelet, a bv. bírói hatáskör, a nemzetközi és társadalmi ellenőrzés volt. Újdonságnak számított, hogy a garanciális büntetés-végrehajtás érvényesítése napról-napra növekvő adminisztratív feladatokkal nehezítette a munkavégzést. Ezen időszak jellemzőjeként nagyobb hangsúlyt kapott a fogvatartott saját sorsával kapcsolatos döntési felelőssége, mind börtönbéli életkörülményei alakulása, mind a szabadidejének eltöltése tekintetében. A rendszerváltást követően fontos a végrehajtást befolyásoló körülménynek számít, hogy erre az időszakra tehető egy olyan *generációváltás*, melynek tagjai el tudták fogadni azokat az új szellemiségű jogintézményeket, amelyek alapjaiban változtatták meg a büntetés-végrehajtás fejlődésének irányát. A szakmai irányváltással kapcsolatosan azonban megjelentek a gyakorlatban az aggályok is. A személyi állomány egy része az új szabályozást túlzottan engedékenynek tartotta, erről Végh így írt: „*A közelmúlt történései és a várható jövő a büntetés-végrehajtáson belül is sok bizonytalanságot okoz. (...) Egyrészt lerakjuk fegyvereinket, másrészt a legkülönbözőbb csatornákat nyitjuk ki a fogvatartottaknak, hogy – reméljük csak képletesen – felfegyverkezzenek*

⁴⁰⁹ 1979. évi 11. tvr. 38.§(2) A szövegbe beemelte a 1993. évi XXXII. tv.

ellenünk! Aztán ha megszűnik a munkakényszer és a tanulási kötelezettség, még idejük is lesz kellemetlenkedni. Mi pedig nem győzzük majd kivizsgálni az ügyeket, járhatunk tárgyalásról tárgyalásra magyarázkodni. Ebben az eszköztelen kiszolgáltatottságban, a társadalmi ellenőrzés megannyi fórumán csak azzal igazolhatjuk tevékenységünket, ha az eddiginél nagyobb hangsúlyt fektetünk a reszocializációra.”⁴¹⁰

3.2. A pedagógiai alapú nevelésfelfogás krízise

A nevelés háttérében meghúzódó emberkép társadalmilag, kulturálisan és gazdaságilag is meghatározott, így a külső elvárások és az aktuális pedagógiai feladatok kapcsolódása minden időszakban természetesnek mondható. A büntetés-végrehajtási szempontból lényegesnek tekinthető, gyermekek és felnőttek nevelésének elválasztása az általános pedagógiában 1949 után történt meg, mikor is a szocialista ideológiai-politikai nevelés megrajzolta az iskolarendszerű felnőttnevelés kereteit. A belső meggyőződést alakító politikai-nevelő funkció erős gazdasági vetülettel rendelkezett. „(...) *a dolgozók világnézeti, erkölcsi, társadalmi kultúrája is lényeges összetevője a termelékenység növekedésének, a szocialista társadalmi előrehaladásnak. Ezért a polgári társadalomban nevelkedett dolgozók polgári szemlélet és a szocialista társadalom szükségletei közötti ellentmondás felszámolása nélkülözhetetlen feladattá tette a dolgozók szocialista szellemű átnevelését.*”⁴¹¹ Már a rendszerváltást megelőző években megfigyelhető volt a szocialista ideológia érvényvesztése, amely a felnőttnevelés lényegét megjelölő emberkép szétesésével járt együtt. Az új szocialista személyiség utópiájának helyébe a jelentős bizonytalanság léptett, e mellett egyfajta pesszimizmus volt megfigyelhető, amely a nevelhetőség irányába mutatott. Nemzetközi és hazai tudományos szintéren az ember nevelhetősége, annak problematikája éles viták középpontjába került és kerül napjainkban is. Bár sem a szélsőségesen

⁴¹⁰ VÉGH 1990, 9. o.

⁴¹¹ DURKÓ 1999, 55. o.

pesszimista irányzatot követő nativizmus,⁴¹² sem az extrém szociobiologizmus⁴¹³ nem vetette el teljességében a nevelés szerepét (elsősorban a gyermekek vonatkozásában), de a mindent eldöntő kérdésre: *Milyen arányban létezik bennünk a „saját” és az a külső tényezők által mennyire alakítható?* – meggyőző választ nem tudott adni. A szociális és perszonális nevelés a 20. század végére komoly válságtüneteket produkált, lehetőségei kimerültek. A folyamat erősödéseként, az ezt követő években számos szakmai fórumon kérdőjeleződött meg a nevelés jövőbeni létjogosultsága. Az *antipedagógia* irányzatának képviselői szerint nem lehet a jövőnek nevelni, le kell rombolni a hagyományos pedagógiai intézményeket, amelyek csupán a hierarchikus társadalmi viszonyokat támogatják. A poszt-patriarchális kor eszményét magába fogadó *posztpedagógia* képviselői egyértelműnek vélik a nevelhetetlenség tényét nemcsak a gyermeke, hanem a felnőttek esetében is.⁴¹⁴

4. Útkeresés az ezredforduló után

Az 1990-es évek első felében a demográfiai, szakmapolitikai és jogszabályi változások komplex módon éreztették hatásukat a nevelésben. A megváltozott körülmények ösztönzőleg hatottak azokra a törekvésekre, melyek ennek helyét és szerepét igyekeztek korszerűsíteni. A jövő nevelője Garami szerint elképzelhetetlen a korábbi attitűdrendszer átértékelése és megváltoztatása nélkül. Álláspontja szerint a paternalista szemléletet szükségszerűen fel kell váltsa a partnerség, az autokrata szemlélet helyébe a segítő együttműködésnek kell lépnie, a nevelő feladatának pedig mindinkább a tanácsadás irányába kell elmozdulnia.⁴¹⁵ Ruzsonyi és Módos a büntetés-végrehajtási pedagógia felől

⁴¹² Az ember természete adott, külső hatásokra nem alakítható.

⁴¹³ A túlélés eszköztrendszerét hordozzuk, amely genetikailag rögzített.

⁴¹⁴ MIHÁLYI 2005 <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00097/2005-11-vt-Mihaly-Oktatas.html> (letöltve: 2018.08.01.)

⁴¹⁵ GARAMI 1997, 73. o.

közelítette meg a nevelő változó szerepét.⁴¹⁶ E szerzők véleménye szerint a büntetés-végrehajtásban zajló nevelés leginkább korrekciós nevelésként értelmezhető, melynek célja a konstruktív életvezetés kialakítása. A korabeli tanulmányokból megfigyelhető, hogy a büntetés-végrehajtási szakemberek egymástól két jól elkülöníthető irányvonalat képviseltek: míg Garami a nevelői feladatrendszer jövőjét a *szociális munka* irányába fejlesztette volna, addig Ruzsonyi és Módos a *korrekciós nevelés* szerepét hangsúlyozta. Nézetük szerint a nevelési folyamat elképzelhetetlen a magatartás- és tevékenységformálás nélkül. Álláspontjuk szerint újfajta komparatív szakmai látásmódra van szükség, amely egyesíti és felhasználja a pedagógiában, a szociális munkában és a pszichológiában leírt módszereket.

Az elméleti bizonytalanságot erősítette a büntetés-végrehajtás egyik nagy sajtóvisszhangot kapott esete, a „Döcher ügy”,⁴¹⁷ amely jelentős törésvonalat jelentett a végrehajtás nyitottságának, a fogvatartottakkal való együttműködésnek a területén. Az ügy kihatott az esemény utáni jogszabályalkotásra is. A biztonsági kérdések előtérbe kerülése, az irányítás fokozottabb centralizálása a nevelői munka kompetenciavesztésével járt együtt. Az ezredfordulón a várt és tervezett reformfolyamat megtorpant, a korszerű elvek és a napi gyakorlat eltávolodtak egymástól. Az informatikai rendszer örvendetes kiépülése nem csökkentette, ellenkezőleg növelte a nevelői munka hivatali, bürokratikus szerepét. E folyamatok nem segítették elő a szakszolgálatok szerepkonfliktusának oldódását, ellenkezőleg, a nevelői szerep leértékelődéséhez vezettek. Módos erről így ír: „... *a nevelők erőfeszítését, munkáját kívülállók feleslegesnek, sőt károsnak tekintik... a nevelő... pedagógiai törekvéseivel egyedül marad, igyekezetét a kollégák részéről meg*

⁴¹⁶ Módos Tamás: Az elfelejtett tudomány. (A kriminálpedagógia időszerűségéről.) Börtönügyi Szemle, 2000. 2. 47-58.; Ruzsonyi Péter: Javíthatatlanok? (A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés fejlődési trendje.) Börtönügyi Szemle, 1999. 4. 24-45.; Ruzsonyi Péter: A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés új irányzatai. Nevelési tanszék. Budapest, BVOP. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 2003/2.

⁴¹⁷ Döcher György elítélt 1999-ben fegyveres erőszak áldozataként vesztette életét, miközben elítéltként külső munkáltatásban vett részt. Az ügy vizsgálata sorozatos szakmai hibákat tárt fel.

*nem értés, ellenszenv övezi...*⁴¹⁸ Garami sajnálkozva jegyzi meg, hogy *„a nevelésben évtizedeken keresztül felhalmozódott tapasztalatot az új típusú büntetés-végrehajtás nem tudja kellőképpen adaptálni, hasznosítani”*.⁴¹⁹

Módos kritikus megállapításokat fogalmaz meg, amikor a 2002-ben lezajlott vizsgálatának⁴²⁰ eredményeit elemzi:

- a pedagógiai akciók a jövőnek szólnak, ezért a napi gyakorlat során a munkatársak folytonos elutasításába ütköznek;
- csekély az eredménye a fogvatartottak pedagógiai befolyásolásának;
- a jelenlegi „kétarcú” gyakorlat káros, mivel a nevelők tényleges feladata (adminisztráció, felügyeleti kiegészítő tevékenység) nem egyezik meg a deklarált célokkal (személyiségfejlesztés, segítő támogatás), s ez negatívan hat a személyi állományra;
- a nevelők „a múlt megcsontosodott kövületei”, nincs valós funkciójuk, „lebegnek a struktúrában” ezért meg kell szüntetni beosztásukat.⁴²¹

Módos a vizsgálat eredményeinek értelmezésénél nem kerülte meg a *„nevelői munka hatékonyságának”* problémakörét sem. Utalva a BvOP által a nyolcvanas évek elején végzett kutatásra,⁴²² megállapította, hogy a nevelés eredményességének kritériumait nem ismerjük, nem fogalmaztuk meg azokat a normatívákat, melyek teljesülése esetén a nevelést sikeresnek tekinthetjük, s hozzátette: a *„visszaesési mutatók egyértelműen alkalmatlanok erre a feladatra”*.⁴²³

⁴¹⁸ MÓDOS 2000a, 75. o.

⁴¹⁹ GARAMI 1997, 71. o.

⁴²⁰ A büntetés-végrehajtási személyzet szubkultúrájának elemzése

⁴²¹ MÓDOS 2003a, 63. o.

⁴²² A kutatás a fogvatartottak neveltségi szintjének mérésére irányult. Ezzel összefüggésben vizsgálták a nevelés eredményességét, a nevelők munkájának hatékonyságát.

⁴²³ MÓDOS 2003a, 65. o.

4.1. *Kísérletek a magyar büntetés-végrehajtási rendszer professzionizálására*

A rendszerváltást követő évtizedben egyre gyakoribbá váltak a nyugati börtönrendszer tanulmányozására kínáló alkalmak. Közülük az egyik kiemelkedő lehetőség a Holland Helsinki Bizottság által irányított, és a magyar büntetés-végrehajtás professzionizálását megcélzó *MATRA program*⁴²⁴ volt. A program beindulását megelőző látogatások egyértelművé tették, hogy három nagy témakörben (fiatalkorú elítéltek, drogok a börtönben és napi programok témaköre) igényli a magyar végrehajtás a holland szakemberek segítségét. A program szokatlansága abban nyilvánult meg, hogy szakítani kívánt a szokásos előadások és továbbképzések alacsony hatásrendszerével. Nemcsak horizontálisan, hanem vertikálisan is szemléletet kívánt formálni a tapasztalatcserék és tanulmányi utak megszervezésével. A „Train the trainers” elnevezésű alprojekt azon trénerok kiképzését szervezte és irányította, akik, a magyar végrehajtói állomány több szintjéről érkező 200-300 fő továbbképzését biztosították e három témakörben. A program egyik legfontosabb alprojektje az ún. „Twining”, vagy ikeresítés elnevezésű volt, jelentősége abban állt, hogy a holland és magyar intézetek (6-6) munkatársai kölcsönösen megismerték a másik intézetet.⁴²⁵ A MATRA program meghatározó tényezője lett az elkövetkező tíz esztendőnek, hatására új részlegek jöttek létre (drogprevenciós részleg, hosszúidős speciális részleg) és a fiatalkorú elítéltek kezelésében is változásokat eredményezett. Az ekkor színrelépő új szakmai generáció érzékelhette a modernizáció biztató jeleit, ezt a folyamatot tovább erősítette a 2003-ban meginduló PHARE program⁴²⁶ is.

Az ezredforduló első évtizedében a magyar börtönrendszer infrastruktúrájának javítására kért és kapott Európai Unió támogatást. Elsősorban a fiatalkorú

⁴²⁴ Holland rövidítés, jelentése: a kelet és közép-európai országok demokratikus fejlődésének elősegítése. A program 2001-2004-ig tartott.

⁴²⁵ FLIEGAUF 2001, 51. o.

⁴²⁶ A PHARE (Pologne, Hongrie Aide a la Reconstrukcion Economique) program 1990-óta támogatja hazánk Európai Unió csatlakozására való felkészülését.

intézetek⁴²⁷ kedvezőtlen földrajzi elhelyezkedése és zsúfoltsága indokolta, hogy a támogatás erre a területre irányuljon. A „*Börtönbeli körülmények javítása a fiatalok bünelkövetők hatékonyabb reszocializációja érdekében*” elnevezésű PHARE program, egy új fiatalok intézet⁴²⁸ létrehozásának költségeihez járult hozzá, de az anyagi támogatást, az európai börtön szabályoknak megfelelő projekt kialakításához és működtetéséhez kötötte.⁴²⁹ A program lényegi elemeit a klasszifikációs szemlélet érvényesítése és az adottságokra szervezett fiatalok fogvatartottakat célzó képzések jelentették. Bár, a MATRA programmal ellentétben a PHARE program nem érintett több száz főt az állományból, mégis a projekt kidolgozása és a 2004-ben megtartott nemzetközi konferencia kijelölte az utat az európai végrehajtás irányába. Megismertette a hazai személyi állománnyal, hogy kérdőívek, strukturált interjúk, tesztek segítségével szakmailag megerősíthetjük a megismerés és az azt követő döntések folyamatát. A magyar viszonyokra átültetve, a nevelő, a pszichológus, az ápoló és a körletfelügyelő kezébe olyan eszközöket adott, amelyek az esetleges fogvatartási kockázatokra: agresszió, pszichológiai és pszichiátriai rendellenességek, kábítószer függőség jelzésére alkalmasak. Mindezeket nemcsak fiatalok, hanem felnőttekre is alkalmazhatóvá tették.⁴³⁰ A kezdeti lelkes fogadtatást érdektelenség követte, mivel az újfajta módszerek egy színhelyre, a felépült új fiatalok intézetre korlátozódtak, így elszigetelten csak az ott dolgozó állomány szakmaiságára hatottak. Néhány megjelent tanulmánytól⁴³¹ eltekintve, a módszer, amely ily könnyedén jutott a birtokunkba feledésbe merült. A büntetés-végrehajtás professzionalizálása, amely leginkább a nevelést és a nevelő tevékenységét helyezhette volna új és modern keretbe, néhány fennmaradt jogintézményen és épületen kívül nem hagyott maga után nyomokat.

⁴²⁷ Ebben az időszakban csupán a Fiatalok Bv. Intézetéről (Tököl) és a Bács-Kiskun Megyei Bv. Intézet fiatalok számára kialakított objektumáról beszélhetünk.

⁴²⁸ Baranya Megyei Büntetés-végrehajtási intézet területén létesült fiatalok regionális intézete.

⁴²⁹ MAANEN – HUSZÁR 2003, 81. o.

⁴³⁰ A felsorolt eszközökről részletes leírás a MAANEN – HUSZÁR 2003, 86-88. oldalán található táblázat.

⁴³¹ Ezek közül legismertebb: Krizsán József: Az EQUIP módszer: fiatalok felelősségteljes gondolkodásra és cselekvésre tanítása a kortársaikat segítő hozzáállással. Börtönügyi Szemle, 2006. 1. 79-88. o.

4.2. *A büntetés-végrehajtási nevelés elméleti és gyakorlati krízise*

Az ezredfordulót követő években a nevelésről szóló diskurzus a Börtönügyi Szemle hasábjairól áttevődött az elektronikus média világába. Számos szakember fogalmazta meg véleményét, kritikáját a neveléssel kapcsolatban. Kovács Mihály – elismert gyakorlati szakemberként – blogjában⁴³² a fogvatartás alapvető problémájának a *biztonsági és a nevelési szakterület között feszülő ellentétet* tekinti. Véleménye szerint a biztonsági szakterület képviselői a fogvatartottak feletti kontroll szigorítására törekednek, arra, hogy a fogvatartottak tevékenysége leginkább a zárka területére korlátozódjon. A neveléssel foglalkozó szakemberek stratégiája ezzel merőben ellentétes: törekvésük arra irányul, hogy növeljék a zárkán kívüli fogvatartotti programok idejét és gyakoriságát. A nevelők lényeges feladata tehát nemcsak a fogvatartottak motivációja, hanem a többi szakterület érdekeltté tétele a nevelési szakterület és az intézet vezetése által képviselt reintegrációs stratégia végrehajtásában.⁴³³

Fliegauf élesebb kritikát fogalmaz meg blogjában⁴³⁴: „... *meg vagyok döbbenve a nevelés presztízsének csökkenése láttán, [...] ez egy trend, ami úgy fog végződni, hogy a nevelés el fog tűnni a magyar börtönökből. Legalábbis abban a formában, ahogy jelenleg még éppen él.*”⁴³⁵ Több olyan problémát megemlít, amely felelős a jelenlegi helyzet kialakulásáért: „*a nevelők anyagi megbecsültsége alacsonyabb a biztonsági tiszti beosztásban dolgozó tiszteknél, ezért a nevelői beosztás nem vonzó a fiatalok számára; a börtönökre jellemző a nevelőnélküliség állapota (munkaidő utáni időszak, hétvége), azaz a börtön*

⁴³² KOVÁCS 2011

http://prisonunited.blogspot.com/2011_02_01_archive.html(2011.12.) letöltve: 2013.02.01.

⁴³³ KOVÁCS 2011

http://prisonunited.blogspot.com/2011_02_01_archive.html(2011.12.) letöltve: 2013.02.01.

⁴³⁴ FLIEGAUF 2011

<http://bortonblog2.blogspot.com/2011/12/bortonbeli-neveles-presztizscsokkenese.html#more>(2011.12.) letöltve: 2013.04.01.

⁴³⁵ FLIEGAUF 2011

<http://bortonblog2.blogspot.com/2011/12/bortonbeli-neveles-presztizscsokkenese.html#more>(2011.12.) letöltve: 2013.04.01.

töbnyire a nevelők nélkül működik; a nevelő segítő és a hatalomból adódó jutalmazó–fenyítő szerepének kettőssége azt eredményezi, hogy a fogvatartottak nem bíznak a nevelőkben; a nevelők „tolerancia meghasonulásban” élnek: segítséget kell nyújtaniuk a fogvatartottaknak a velük való azonosulás nélkül.”⁴³⁶

A szerzők többsége arra a következtetésre jutott, hogy a nevelői munka a rendszerváltás utáni időszakban folyamatosan veszített jelentőségéből, melyet súlyosbított az is, hogy nem alakult ki módszerspecifikus⁴³⁷ börtönnevelői képzés Magyarországon. A nevelés metódusa nem volt képes meggyőzően ellátni vállalt feladatát a személyi és anyagi feltételek hiánya, a szakterületek rivalizálása, szétagoltsága, az információáramlás elégtelensége miatt. Az oktatásban részt vevő szakemberek, a munkáltatás felelősei, a körleten szolgálatot teljesítő felügyelők és nevelők információcseréjének hiányosságai okozták, hogy az elítéltről készült vélemények gyakran sablonosak voltak, és nem tartalmaztak valós megismerésen alapuló szakmai megállapításokat. Ennek következménye pedig a fogvatartottról kialakított kép, amely alkalmatlan az intézetben belüli rendkívüli események megelőzésére, a prognóziskészítésre, a megfelelő módszerek és eszközök alkalmazására. Az időszakra jellemző konkrét nevelési tevékenység vizsgálatokor hasonló problémába ütközünk: a megismerés kiemelten fontos időszakában alkalmazott módszerek esetlegesek voltak (legtöbbször intézet, szakember és helyzetfüggőek), a befogadás során megszerzett információ felhasználása strukturálatlan, a megállapított szükségletekre – igen gyakran – semmilyen választ nem születt.

Az évtized közepére a szakmai nyilvánosság előtt világossá vált, hogy a nevelés *nem fejlődött a korábban prognosztizált irányba, sőt a pedagógia eszmerendszerére épülő, annak alapjait képező elvek egyre kevésbé szolgálták*

⁴³⁶ FLIEGAUF 2011

[http://bortonblog2.blogspot.com/2011/12/bortonbeli-neveles-presztizscsokkenese.html#more\(2011.12.\)](http://bortonblog2.blogspot.com/2011/12/bortonbeli-neveles-presztizscsokkenese.html#more(2011.12.)) letöltve: 2013.04.01.

⁴³⁷ Lásd részletesebben: A reintegrációs tisztek képzése III. fejezet 5.3. pontjában.

a büntetés-végrehajtási szervezet mindennapi működését. A nevelők feladatrendszerét formális tevékenységek sokasága uralta el, amely a mindennapi gyakorlattal (és elvárással) ellentétben állt, ezért a nevelők munkájukat esetenként súlytalannak és feleslegesnek érezhették. A pedagógia tudományterületén belül lezajlott változásokat követően még egy halvány próbálkozás erejéig felfedezhető volt némi kapcsolódás a büntetés-végrehajtással.

A pedagógia tudományterületén belül rendszertani próbálkozások kísérelték meg megtalálni a kapcsolatot a büntetés-végrehajtással. A Durkó Mátyás nevével fémjelzett rendszertani besorolás alapján vált elfogadottá az ún. antropagógia (általános embernevelés), ezen belül a gyermeknevelés (pedagógia), a felnőttnevelés (andragógia) és az öregkori nevelés (gerontogógia) fogalomköre.⁴³⁸ Durkó a felnőttnevelési területeket a nevelés céljának szempontjából osztotta fel, így jutott el a büntetés-végrehajtási nevelés fogalmköréhez legközelebb álló kriminál-andragógiáig.⁴³⁹ E terület meghatározásánál Durkó a büntetés-végrehajtás feladatait vette alapul, így az általa körvonalazott kriminál-andragógia magában foglalja a munkáltatást, oktatást, képzést és a szabadidő szervezését. *„Alapvető célja olyan felnőttkori ismeret-, képesség-, gyakorlati készség és magatartás-formálás, amely előkészíti a szabadulás után a társadalomba való reszocializációs folyamatok minél hatékonyabb lezajlását.”*⁴⁴⁰

5. Konceptuális áttekintés: a neveléshez kapcsolódó fogalmak értelmezése

⁴³⁸ DURKÓ 1999, 88. o.

⁴³⁹ DURKÓ 1999, 41. o.

⁴⁴⁰ DURKÓ 1999, 41. o.

A dolgozatban használt fogalmak értelmezését alapvetően a felhasznált és a feldolgozott szakirodalom határozta meg. A nevelés, átnevelés, rehabilitáció, reszocializáció és reintegráció fogalmának tartalmi azonosítását nehezíti az a tény, hogy azok a büntetési ideológiák függvényeként jelentkeznek. További nehézséget okoz, hogy ezek a magyar pönológia fejlődés történetében néhol egymás szinonimájaként jelennek meg, máshol egymásnak ellentmondó tartalmakat jelölnek meg. Mivel a büntetés-végrehajtás közelmúltjában a nevelés fogalmat használta, ezért megítélésem szerint ezt origóként, később befogadó, vagy ernyőfogalomként lehet értelmezni. Álláspontom szerint érdemes szakítani az interpretáció eddigi hagyományaival, amelynek jellemzője, hogy a kutatók a fogalmakat sorolják fel anélkül, hogy törekednének azok szintetizáló feldolgozására.

A nevelés fogalmának fejlődését vizsgálva három nagyobb, és egymástól jelentősen eltérő szakasz figyelhető meg. Az első a 20. század második felének magyar börtönügyét végig kísérő nevelés értelmezése, amely szakított a Kármán és Finkey-féle valláserkölcsei alapokra épülő felfogással és ezzel ellentétben megkísérelte megteremtteni a nevelés és büntetés filozófiai egységét. Ezt helyezte másféle megvilágításba a sztálini büntetőpolitika alapjain szerveződő szocialista típusú büntetés-végrehajtás hazai kiépülése, amely a kényszerrel való nevelést emelte filozófiájának centrumába. A korszakra jellemző, tulajdonképpeni politikai-ideológiai átnevelés, csupán elméletben volt javító szándékú, valójában a megtorlásra és általános (társadalmi) elrettentésre építő büntetőpolitika egy igen fontos eszközeként játszott meghatározó szerepet. Ennek ellenére az 1960-as évek közepéig tartó *nevelésértelmezés első szakasza* fontos időszaknak tekinthető, mivel elősegítette a torzult büntetőpolitikai felfogáshoz igazodó nevelés rendszer szintű kiépülését.

A kádári konszolidáció alatt végbement gazdasági-politikai változások a társadalmi béke látszólagos megteremtését eredményezték, mindezen hatások együttesen a büntetőpolitikai hangsúlyok enyhülését hozták magukkal, amelyek

látványosan öltöttek testet az 1961 évi büntetőtörvénykönyvben. Ez a pozitív irányú tendencia eredményezte a nevelés fogalmának átértelmezését és a fejlődés *második szakaszának* kezdetét. Az őrzés-munkáltatás értékei mellett megjelent a kriminálpedagógiai elméleteket magába foglaló nevelés, amely talán ebben az időszakban járt legközelebb a pedagógiai értelemben vett klasszikus neveléshez. A büntetés-végrehajtási jog immár, szinte, mint egyetlen üdvözítő megoldásként tekintett a pedagógia módszereire és a kriminálpedagógia hatásrendszerére. A szocialista viszonyok közti erkölcsi és politikai felvilágosítás, meggyőzés eléréséhez a pedagógia értelemben vett céltudatos, tervszerű, fejlesztő hatások összességének érvényesülését kívánták alkalmazni a szabadságvesztésre ítélt fogvatartottak esetében. Egy készen kapott tudományos háttérrel kellett csupán büntetés-végrehajtási tartalommal megtölteni. A nevelési cél, a nevelés fő feladatai, a megismerés, a személyiségformálás folyamata nem volt idegen a végrehajtás napi valóságának elméleti értelmezésekor.

Bár továbbra is a represszív elemeket túlsúlyban tartó gyakorlat uralta a végrehajtást, mégis kibontakozott annak valóságos igénye, hogy az emberközpontú és pozitív változást elősegítő folyamatokat is támogasson. A nevelés fogalmát az 1970-es évek elejéig egyértelműen a kriminálpedagógiai értelmezés uralta, amelynek egyik sokat idézett tétele szerint csak az ember nekrológiájában lehet kimondani, hogy nevelhetetlen volt. Több tényező együttes hatása vezetett oda, hogy az évtized végére a korábbi szűkebb fogalomból kilépve gyűjtőfogalommá válhatott, minden olyan pozitív hatást magába foglalva, amellyel növelhető a szabadulás utáni visszailleszkedés esélye. Mérföldkőnek számított a Rendőrtiszti Főiskola büntetés-végrehajtási tanszékének megalakítása, ahol 1972-ben indult meg a tisztképzés, amely szakmai-tudományos műhellyé fejlődve tette lehetővé a gyakorlati elemeken nyugvó komplex pönológiai gondolkodás megerősödését. A másik jellemző hatás, amely erre az időszakra vezethető vissza, az szakmai generációváltás, amelynek eredményeként a büntetés-végrehajtási szervezet

társadalomtudományokban jártas, korszerű börtönügyi trendekre nyitott gondolkodókat is befogadhatott a sorai közé. Ekkor már nem számított szemérmesen takargatni való gondolatnak, hogy az évtizedek óta tartó társadalmi kutatások bizonyították a büntetés diszfunkcióinak és börtön ártalmainak létezését. A treatment alaptételeinek legfontosabb beemelésével a pedagógiai eszközök és módszerek mellett a végrehajtás gyakorlata egyre inkább teret engedett a pszichológia hatásrendszerének. A nevelés ernyőfogalommá válásának legfőbb bizonyítéka az 1979-ben hatályba lépett Bv. tvr., amely a kezelés és nevelés elemeit egyesítette magában.

Erre az időszakra tehető a tudományos szintéren, a neveléshez szorosan kapcsolódó *reszocializáció* fogalmának előtérbe kerülése, önmagát olyan sajátos neveléstudományon belüli területként értelmezve, amely zárt intézményi rendszer keretei között, a visszailleszkedés elősegítése céljából végzett célirányos nevelési tevékenységet fed le. A szakmai terminológiában való elterjedéséhez jelentősen hozzájárult Popper Péter 1970-ben megjelent monográfiája.⁴⁴¹ Popper definitív értelmezése tekinthető alapnak, amit a későbbi tudományos gondolkodók vagy tovább vittek, vagy másképp értelmeztek, de mindenképpen utaltak rá.⁴⁴² A reszocializáció értelmezésekor Popper két jól elkülöníthető folyamatra bontva rehabilitációs és reintegrációs szakaszt jelölt meg. Rehabilitáció esetében a fogvatartott testi-, szellemi-, lelki állapot javítását jelölte meg a sikeres visszailleszkedés érdekében, míg a reintegráció túlmutatva a börtön hatóterén szolgálja ugyan ezt a célt. A reszocializáció tartalmát tekintve még napjainkban sem született teljes

⁴⁴¹ POPPER 1970.

⁴⁴² FLIEGAUF 2012, 51. o. *Fliegauf* értelmezésében a reszocializáció célja a fogvatartottnak a társadalomba történő visszailleszkedése és a további büncselekményektől való tartózkodása, eszközei a nevelés és az adminisztráció.

SZEGÁL 2007, 28. o. *Szegál*, a reszocializációt korrekciós szocializációként értelmezi, a korábban kialakult, szubkultúrákra jellemző személyiségi vonások korrekcióját jelölő fogalomként tartja számon. *Szabó*-féle konceptualizációt vizsgálva, a reszocializáció a bűnismétlés megelőzését célzó szocializációt jelenti. (SZABÓ 2015, 65. o.)

RUZSONYI 2019, 14. o. *Ruzsonyi*, a Volentics-féle reszocializációs narratívát építette be saját elméleti rendszerébe, komplex és speciális nevelési folyamatként értelmezve a reszocializációt, amelynek célja az aszociális, vagy antiszociális fejlődésirányú elkövetők speciális szükségleteinek kielégítése és szociális szintjük emelése, a társadalmi reintegráció céljából.

egyértés, de bizonyos azonosságok, találkozási pontok megfigyelhetőek a kutatók értelmezésében. Ilyen egyezőség az alkalmazás fizikális tere, amely zárt intézeti viszonyok közti tevékenységet jelöl, szoros kapcsolódása a reintegrációhoz és rehabilitációhoz, valamint, hogy kiemelt szerepet szán az eszközként megjelenített nevelésnek.

Az 1970-es évek nevelés értelmezésében már érzékelhető az a határozott törekvés, amely a nevelés fogalmát tudományos alapon értelmezve, a lehető legtöbb modern hatást beemelve, mégis a hagyományokat megtartva, szintetizálva kívánja életben tartani. Mindemellett észrevehető, hogy ebben az időszakban vette kezdetét az a folyamat, ami az 1980-as évekre teljesedett ki, mikor is a nevelés elméleti meghatározása és gyakorlati megnyilvánulásai eltávolodtak egymástól, ezzel súlyos szakmai és alkalmazási törést okozva a hétköznapiakban. A reszocializáció elméletén nyugvó célmeghatározás a gyakorlat oldaláról fokozatosan veszített jelentőségéből. Ennek egyik okaként említi Kövér hogy a reszocializációt célzó nevelés tartalmi kérdéseire a korabeli jogszabály nem adott megfelelő iránymutatást, a kitűzött célok elnagyoltak és sematikusak voltak, amit súlyosbított a végletekig leegyszerűsített, hamis és elavult személyiségkép.⁴⁴³ A nevelési paradigma biztos válságának jele az elmélet és a gyakorlat egymástól való eltávolodása volt, amely szakmai deficitet okozva felerősítette az akkori végrehajtási rendszer diszfunkcióit. A nevelési paradigma válságba került nevelés fogalmának dogmatikai karbantartása rendre elmaradt, az elmélet szülte értelmezésre a gyakorlat reflexiója hiányzott.

A *harmadik szakasz* a rendszerváltás időszakától kezdődően egy büntető-filozófiaiilag kiüresedett nevelés fogalommal szembesítette az elméleti és gyakorlati szakemberek új generációját. A beragadt, sőt anakronisztikus ideológiai tartalmak már sem politikai, sem pedagógiai rendszerben gondolkodva nem hordoztak a gyakorlat számára szakmai és követhető iránymutatást. Ezt érzékelve az 1990-es évek közepétől megindult egy szakmai

⁴⁴³ KÖVÉR 1989/A, 4. o.

együtt gondolkodás, amely a nevelés jövőjét kívánta megrajzolni és revízió alá kívánta venni az alkalmazott terminológiát. A vezető büntetés-végrehajtási szakemberek egymástól két jól elkülöníthető irányvonalat képviseltek: míg Garami a nevelés jövőjét a *szociális munka* irányába terelte volna, addig Ruzsonyi és Módos a *korrekciós nevelés* szerepét hangsúlyozta. Az évtized végére már nyilvánvalóvá vált, hogy a jól előkészített és elméletileg kiérlelt, nevelés-értelmezés minden olyan hatást önmagába foglalt, amely komplex és szintetizált elvárásként fogalmazódott meg, folyamatosan formálódva, sokszor a tudományos fejlődés irányát figyelmen kívül hagyva alkalmazkodott a változó politikai és társadalmi rendszerek szülte igényekhez. E fogalmi-értelmezési ellentmondások feloldására tett kísérletet a Bv. törvény, amely egyértelműen a szakmai nyelvezet és a tartalmi korszerűsítés megújítása jegyében a reintegráció fogalmára⁴⁴⁴ cserélte le a nevelést. Az új terminológia szellemiségében és tartalmában már sokkal jobban közelít annak a valós társadalmi és jogi elvárásnak a szolgálatához, amely a büntetés-végrehajtási szervezettel szemben a 21. században megfogalmazódik. Ennek ellenére elmondható, hogy napjainkban már megfigyelhetőek azok a tendenciák, amelyek a nevelés ernyőfogalomként válásában szerepet játszottak.

5.1. *A rehabilitációs paradigma megjelenése*

A rehabilitációt leginkább az angolszász szakirodalom által használt, az elkövetők kezelésének irányával és módszertanával foglalkozó gyűjtőfogalomként ismerhettük meg. Az ezredfordulót követően újra szakmai tanácskozások gyakori témájaként szerepelt a rehabilitáció folyamata, olyan szándékolt beavatkozások gyűjtőtégelyeként, amelyek különböző *pszichológiai tényezők* befolyásolását célzó beavatkozásokon keresztül segítik elő a visszailleszkedést és csökkentik a visszaesést.⁴⁴⁵ A treatment válságát követő

⁴⁴⁴ Meg kell azonban jegyezni, hogy a reintegráció szóhasználatot nem mindenki tartja tökéletes választásnak, de az tény hogy a jogalkotó ezt erősítette meg, csupán elméleti vitákra ad lehetőséget a jövőben.

⁴⁴⁵ SZABÓ 2012, 72. o.

időszakban nemzetközi szinten bizonyítottá vált, hogy a rehabilitációs paradigma téves alapokra támaszkodva, csupán az egyéni tényezőkre koncentrálva, figyelmen kívül hagyta a bűnelkövetést jelentősen befolyásoló társadalmi tényezőket.⁴⁴⁶ A treatment újraéledését követően, a rehabilitáció jelentésértelme és gyakorlata jelentős változáson ment keresztül. Angolszász kutatási eredmények hatására új elméletek jelentek meg, amelyek eredményeként a 21. századi kriminálpolitikai törekvések szerves részét képezik napjainkban is az elítéltek rehabilitációját célzó beavatkozások.

A bűnelkövetők kezelésének egyik legismertebb elmélete a személyiséglélektani és kognitív tanuláselméleti alapokon nyugvó *Risk – Need – Responsivity/Kockázat – Szükséglet – Reszponzivitás modell*⁴⁴⁷ (a továbbiakban RNR) amelynek első változata 1990-ben született meg.⁴⁴⁸ A szemlélet középpontjában a bűnismétlés valószínűségét növelő kockázati elemek, az ún. kriminogén szükségletek állnak, de e mellett szerepet kapnak az egyén fogékonyságának és válaszkészségének jellemzői is. A kezelés első szakaszában megtörténik a jellemzők felmérése, majd ezt követően minden további tevékenységet a mérés eredményei határoznak meg. Más alapokra szerveződött az RNR modell kritikájaként fellépő új reintegrációs irány,⁴⁴⁹ amelyet a szakirodalom leggyakrabban *dezsztencia központú gyakorlatként* említ. Az RNR modellel ellentétben elveti a deficit alapú megközelítést, és teret enged azoknak a programoknak, amelyek mobilizálják az egyénben már meglévő erőforrásokat, kialakítják azokat a készségeket, amelyek elősegítik a bűnelkövetői karrierből való kilépést. A dezsztencia központú gyakorlat egyik legfontosabb elemeként említhető az a törekvés, ami a közösség részéről a proszociális identitás kialakulását támogatva, a pozitív megerősítésben nyilvánul meg. Az áldozat felé irányuló jóvátételt és a közösség számára

⁴⁴⁶ SZABÓ 2014, 32. o.

⁴⁴⁷ Az utóbbi évtizedek fejlesztései hatására a modell eredeti 3 alapelve alaposan kibővült. Jelenlegi formájában 17 alapelvet tartalmaz.

⁴⁴⁸ Andrews, Donald – Bonta, James – Hoge, Robert D.: Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. *Criminal Justice and Behavior*, 17. 1990, 19-52. o.

⁴⁴⁹ Burnett, Ross – Maruna, Shadd: The kindness of prisoners: Strengths-based resettlement in theory and in action. *Criminology & Criminal Justice*, 6(1), 83-106. o.

hasznos munka elvégzését a *helyreállító igazságszolgáltatási* paradigmaként is említi a szakirodalom.⁴⁵⁰

A rehabilitációs tevékenység vizsgálatára rendkívül kevés példát találunk az időszak hazai szakirodalmában. A rehabilitáció fogalmának megtévesztő jelentése⁴⁵¹ mellett a nemzetközi szinten uralkodó fogalmi zűrzavar⁴⁵² is akadályozhatta annak hazai adaptációját. Az angolszász szakirodalom feldolgozásában, a magyar viszonyok kutatásában Szabó Judit és Borbíró Andrea tanulmányai kiemelkedőek.⁴⁵³ Helyénvaló megállapításaik között szerepelt, hogy a magyar büntetés-végrehajtási gyakorlatban nem alakult ki a bűnisméltés megelőzését, illetve a bűnelkövetők rehabilitációját szolgáló strukturált és egységes gyakorlat. Ennek okaként első sorban a reintegrációs szemlélet magasabb prioritását említik, amely ezzel párhuzamosan háttérbe szorítja a bűnisméltés megelőzésének pszichológiai eszközeit.⁴⁵⁴ Mindemellett Szabó a rehabilitációs gyakorlat elterjedésének legnagyobb akadályaként tartja számon a büntetés-végrehajtási rendszer finansziális eredetű problémáit, a rendkívüli méreteket öltő adminisztrációs tevékenységeket, a pszichológusi állomány hiányát és annak módszerspecifikus képzésének elmaradását.

Mint láttuk, a nevelés útkeresése az új évezred első évtizedében még nem fejeződött be. A felmerült problémák megoldására a 2013. évi büntetés-végrehajtási kodifikáció kínált lehetőséget, amikor is – a reintegráció fogalmának bevezetésével párhuzamosan – a legfőbb módosítások a fogvatartás alapját képező kockázatfeltárás és a visszailleszkedés elősegítésének összekapcsolódása irányába mutattak. Ezáltal egyértelművé vált, hogy a büntetés-végrehajtás tevékenysége a rehabilitációs szemlélet felé kíván elmozdulni. A dolgozat további része a reintegrációs praxist befolyásoló

⁴⁵⁰ SZABÓ 2012, 81. o.

⁴⁵¹ Korábban meglévő (egészséges) állapot visszaállítása.

⁴⁵² A pszichológusok inkább a rehabilitáció kifejezést használják, míg a kriminológusok a reintegráció és dezisztencia fogalmait részesítik előnyben.

⁴⁵³ BORBÍRÓ 2010, BORBÍRÓ – SZABÓ 2011, SZABÓ 2012, SZABÓ 2014, SZABÓ 2015

⁴⁵⁴ SZABÓ 2015, 287. o.

tényezők, a jogszabályi környezet, az elhelyezési feltételek és a személyi adottságok főbb jellemzőit járja körül.

III. RÉSZ – A REINTEGRÁCIÓ

1. A reintegráció definitív elemei

A büntetés-végrehajtásra vonatkozó szabályozást vizsgálva megállapítható, hogy a szabadságvesztés végrehajtásának célja, illetve feladata szoros összefüggést mutat a büntetés lényegéről és céljáról kialakított Btk-ban⁴⁵⁵ rögzített meghatározással. A Btk. a büntetés célját a törvényben szabályozott büntetésekre irányadóan határozza meg, kiemelve a társadalom védelme érdekében mind az egyéni, mind az általános megelőzést. A Bv. törvény erre is figyelemmel fogalmazza meg a szabadságvesztés-büntetés végrehajtási célját immáron csak e büntetési nem sajátosságait szem előtt tartva az alábbiak szerint:

- *„A szabadságvesztés végrehajtásának célja az ügydöntő határozatban meghatározott joghátrány érvényesítése, valamint a végrehajtás alatti reintegrációs tevékenység eredményeként annak elősegítése, hogy az elítélt a szabadulása után a társadalomba sikeresen visszailleszkedjen és a társadalom jogkövető tagjává váljon.*
- *A feltételes szabadság lehetőségének kizárásával kiszabott életfogytig tartó szabadságvesztés végrehajtásának a célja a társadalom védelme érdekében az ítéletben meghatározott joghátrány érvényesítése.”*⁴⁵⁶

A törvény által meghatározott komplex fogalomban egyértelmű az a fajta felfogás, amely a kitűzött célt a büntetőjogi vetületeken jóval túlmutató kapcsolatrendszerként azonosítja. *„Ennek megfelelően a szabadságvesztés célja kettős dimenzióban nyer értelmezést, mert a jogalkotó meghatározza a célt a határozott ideig tartó szabadságvesztés esetében éppúgy, mint a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés végrehajtása során.”*⁴⁵⁷ A személyi szabadság jogszabályi keretek között való megvonása, illetve korlátozása a

⁴⁵⁵ Btk.79. § A büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el.

⁴⁵⁶ Bv. törvény 83.§ (1-2)

⁴⁵⁷ PALLO 2016, 29. o.

szabadságvesztés elengedhetetlen velejárója, amely megtestesíti a büntetés lényegét jelentő joghátrányt. A fentiekből következik, hogy a *célok között elsődleges a fogvatartotti reintegráció* a büntetés-végrehajtás során. A célkitűzés nem újkeletű, hiszen a korábban hatályos Bv. tvr. is kimondta, hogy a szabadságvesztés időtartama alatt és azután is elő kell segíteni az elkövető társadalomba való beilleszkedését és a bűnismétlő magatartás elkerülését.⁴⁵⁸

A törvény indokolása értelmében az elítélt személyiségének fejlesztésére irányuló tevékenység tekinthető elsődleges feladatnak, de már nem csak azt tűzi ki céljául, hogy az elítélt ne kövessen el újabb bűncselekményt hanem, hogy saját meggyőződéséből törekedjen arra, hogy a társadalom hasznos tagjává váljon. Ennek a változtatni akarásnak a támogatása kizárólag egyénre szabott módszerek alkalmazását feltételezi, amelynek feltételeként említhető a progresszív és differenciált börtönrezsím működtetése. A reintegráció sikeressége érdekében a jog és a tudomány is tovább boncolgatja a szabadságvesztés célkitűzéseit, elsősorban a reintegrációs tevékenységekre fókuszálva. E témakörben érdemes megvizsgálni Fliegauf tanulmányának következtetéseit a reintegráció céljáról, mely szerint „... *a fogvatartottak a társadalomba való visszaillesztése és az állampolgári szerepek újbóli felvétele.*”⁴⁵⁹ A szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy a reintegrációs folyamat korántsem ér véget a szabaduláskor. A Bv. törvény a fogvatartottak reintegrációjára vonatkozó fejezete⁴⁶⁰ szerint a reintegráció során „*törekedni kell arra, hogy az elítélt bűncselekményének társadalomra veszélyességét felismerje, annak következményeit lehetőség szerint enyhítse.*”⁴⁶¹ A reintegráció tartalmának megértéséhez a Bv. törvény a reintegrációs program fogalmi meghatározásával járul hozzá „*az elítélt munkaerőpiaci integrációjának elősegítését, a befogadást megelőző életkörülményeiből, életviteléből eredő*

⁴⁵⁸ Bv. tvr. 19. § (1)

⁴⁵⁹ FLIEGAUF 2012, 51. o.

⁴⁶⁰ Bv. törvény 164. §

⁴⁶¹ Bv. törvény 164. § (1)

*hátrányok csökkentését, személyisége és szociális készségei fejlesztését célzó reintegrációs programok, foglalkozások*⁴⁶² összessége.

A reintegráció egyik legfontosabb és legáltalánosabb célja a bűnelkövető társadalomba való visszailleszkedésének elősegítése. Ehhez szükséges a bűnismétlés elkerülése, az elkövető munkaerőpiaci reintegrációja, életkörülményeiből adódó hátrányainak csökkentése, és személyiségének, szociális készségeinek fejlesztése. Ahhoz, hogy a reintegráció sikeres legyen, a reintegrációs tevékenység során az elkövetőnek fel kell ismernie tette társadalomra való veszélyességét, lehetőség esetén enyhíteni, jóvátenni azt. A szabadságvesztés során alkalmazott módszerek és eljárások nagymértékben befolyásolják a végrehajtás sikerét.

A magyar büntetés-végrehajtási rendszer működésének módszereihez kapcsolódó fogalmak meghatározásánál több évtizedes zavar uralkodik, aminek egyik oka az idegen nyelvű szakirodalmak eltérő szaknyelvi értelmezése és a különböző fordítások változó használata. A reintegrációval foglalkozó fejezet első része a reintegráció témaköréhez kapcsolódó fogalmak rendszerében történő eligazodáshoz kívánt segítséget nyújtani. A fogalmak meghatározásánál fontos szempont azok történetiségének és a hozzájuk kapcsolódó módszerek és eljárások leírása. Az általunk kiemelt és tárgyalni kívánt fogalmak a *reintegrációs programok működtetése, az egyéniesítés és differenciálás módszere és a rezsimek rendszere*, szoros kapcsolatot mutatnak egymással. A reintegrációs programok során az alkalmazott eljárásokat az elítélt személyiségéhez, egyéni képességeihez, szükségleteihez kell igazítani. A végrehajtás egyéniesítése szükségessé teszi az elítéltek meghatározott szempontok alapján történő differenciálását. Az egyéniesítés további érvényesítése az egyes rezsimeken belül kialakított elhelyezési körülmények, napirend és reintegrációs programok működtetésével valósul meg. Ezen módszerek alkalmazásával a végrehajtás kellő hatékonysággal járulhat hozzá a

⁴⁶² Bv. törvény 82. § (5)

fogvatartott sikeres visszailleszkedéséhez és bűnözői karrierből történő kilépéséhez.

1.1. A reintegrációs programok és egyéniesítés

A büntetés-végrehajtási szakemberek számára elégséges programkínálat áll rendelkezésre, amelyet az intézeti beilleszkedés és a későbbi reintegráció szolgálatába állíthatnak. A börtönben zajló reintegrációs tevékenység értelmezésekor megállapítható, hogy *reintegrációs programként azonosítjuk az előre eltervezett és tudatosan irányított események összefüggő sorozatát, amelyek előkészítik, illetve lehetővé teszik az elítélt intézeti rendbe,⁴⁶³ majd a társadalomba való beilleszkedését.* A végrehajtásért felelős szerv önállóan vagy más szervezetekkel együttműködve irányíthatja a programokat, mindemellett lehetőséget biztosít az önszerveződő fogvatartotti kezdeményezéseknek is.

Reintegrációs programok közé sorolandóak a következők:

- foglalkoztatás (munkáltatás, oktatás, képzés, sport, szabadidős programok, speciális kockázatsökkentő programok stb.);
- családi és társadalmi kapcsolatok támogatása;
- vallásgyakorlás, lelkipozítás;
- önállóan vállalt tevékenységek.

Más szempontból csoportosítva, a büntetés-végrehajtási intézet a szabadság elvonása során működtet *kötelező jellegű programokat* (munkáltatás, oktatásban való részvétel 16 éves kor alatt, szerződésben vállalt programon való részvétel); *jutalomból adható programokat* (kiemelt közművelődési programon való részvétel, kiemelt sportprogramon való részvétel) és támogat *szabadon választható programokat* (önsegítő csoportok, tankörök, szakkörök).

⁴⁶³ Magában foglalja az elítélt befogadását, megelőző életkörülményeiből, életviteléből eredő hátrányainak csökkentését, személyisége és szociális készségei fejlesztését.

A reintegrációs programok csak akkor szolgálhatják hatékonyan a visszailleszkedést, ha azok az elítélt személyiségéhez, egyéni képességeihez igazodnak, és szükségleteivel is találkoznak. Ebből következik a második kiemelendő szakmai módszer az *egyéniesítés*, amely már igen korán a büntetőeljárás időszakában érvényesül, mivel a bíróság mérlegeli az – elsősorban a bűncselekményben megnyilvánuló – egyéni társadalmi veszélyességet és ennek megfelelő differenciáltsággal állapítja meg a büntetés tartamát, a végrehajtás módját. Az egyéniesítés folytatódik az elítélt befogadásával és érvényesül a szabadulásig, sőt az utógondozás differenciált megszervezésével a szabadulást követően is. Az egyéniesítés módszere nemcsak a reintegrációs szakterület sajátja, hanem a végrehajtás egészét áthatva *megjelenik az őrzésben, felügyeletben és a foglalkoztatásban, valamint az egészségügyi ellátásban* is. A végrehajtás egyéniesítése nem jelentheti azt, hogy az intézet minden egyes elítéltet egyedi módon kezeljen, de szükségessé teszi az elítéltek nemek, életkor és fokozatok szerinti csoportosításán túl a személyiséghez igazodó kriminológiai, biztonsági, nevelési és egészségügyi szempontok szerinti csoportképzését is. Az egyéniesítés további érvényesítése az egyes csoportokon belül kialakított speciális nevelési, kezelési módszerek alkalmazásával történhet. A reintegrációs tisztt a befogadási eljárás során feltérképezett fogvatartási kockázati elemekből kiindulva kaphat képet a fogvatartott személyiségjegyeiről és egyéni motivációiról. Elsősorban a hiányzó és meglévő alapképességeit veszi figyelembe az egyéniesített fogvatartási programterv kialakításakor, amelynek szerves részét képezi a reintegrációs programok halmaza.

1.2. A differenciálás, mint szakmai módszer

A fogvatartottak jobbítását célzó törekvés sosem volt idegen a büntetés-végrehajtással kapcsolatos szakmai diskurzustól. A második világháborút követően ez a fajta szándék tovább erősödött, immáron tényként kezelve, hogy a börtön olyan személyiségromboló intézmény, amely több szempontból

diszfunkcionális. Az újfajta javító célzatú, leginkább kezelési módszerek megjelenése az ugrásszerűen fejlődő társadalomtudományokhoz köthető. A nyugati társadalmak börtönügyében felerősödő komplex szemlélet hatására (lásd: treatment), felértékelődött a pszichológia, a szociológia és a pszichiátria szerepe.

Bár hazánkban a nyugat-európaihoz hasonló fejlődési folyamat nem zajlott le, mégis a *treatment* egyes elemei kimutathatók a korszakra jellemző gondolkodásban. Huszár értelmezésében a *klasszifikáció* vagy az annak megfelelő módszerek bevezetésének lehetősége ekkor több formában (javaslat, koncepció) is felmerült. Egyrészt egy specializált központi kivizsgáló gondolatával, másrészt azzal, hogy a nevelő tevékenységében kiemelt szerepet kapott a fogvatartott megismerése, az úgynevezett neveltségi szintek meghatározása és a nevelési terv kidolgozása. A differenciálás – a végrehajtás egészét érintő komplex módszerként, hogy később a büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója⁴⁶⁴ kapcsán is kiemelt szerephez jutott. A nevelési szempontú differenciálás⁴⁶⁵ esetében a *treatment* eszmeisége köszönt vissza.

A differenciálás fogalmát több értelemben használták és használják napjainkban is. A szakmai terminológiában megjelenő *személyiség szerinti differenciálás*, leginkább az egyéniesítés megfelelőjeként értelmezhető, míg a *differenciált rezsim* fogalma az intézetben belüli, eltérő sajátosságokkal rendelkező részlegeket jelenti. A *szakterületek szerinti differenciálás*, segítségével egyes szakterületek (biztonság, reintegráció, egészségügy, nyilvántartás) saját prioritásuk szempontjából csoportosítják a fogvatartottakat. A differenciálás fogalmát használjuk az *intézet* vonatkozásában is, amely különböző feladatokra (például fiatalok, nők szabadságvesztésének végrehajtására) szakosodott intézeteket jelöl. És végezetül alkalmazzuk a *rendszer* szintjén is, amikor a

⁴⁶⁴ A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója 1986.

⁴⁶⁵ Amely az életkor, a kriminogén faktorok, a büntetési idő és a személyiség szerinti csoportosítást jelentette.

végrehajtás során alkalmazott módszerekről, eljárásokról beszélünk egy büntetés-végrehajtási szisztéma vonatkozásában. A reintegráció szempontjából vizsgálva a *differenciálás a végrehajtás egészét érintő komplex módszer, amely alatt a fogvatartottak csoportosítását értjük meghatározott szakmai szempontok alapján*. A kezelésszempontrú differenciálás alapja a fogvatartott megismerése során feltárt jellemzők segítségével a hasonló sajátosságokkal rendelkezők azonos csoportba sorolása, utat mutatva az egyéniesített bánásmód irányába, amely előfeltétele a visszaesés csökkentésének.

A differenciálás az alábbi előnyöket hordozza magában:

- a különböző módszereket és eszközöket koncentráltan lehet alkalmazni az azonos szükségletek megvalósítása érdekében;
- mivel a csoport azonos típusú elítéltekből áll, a specifikus kezelés az azonos csoporttagok kezelési szükségleteinek megfelelően történhet;
- az elítéltek nagyobb csoportjánál teszi lehetővé a hatékony kezelést;
- segíti a csoporttagok közötti feszültségek és konfliktusok csökkentését.

A kezelés szempontjából történő differenciálás nyolc fő kategóriába sorolható. Az *életkor szerinti differenciálás* során legfontosabb csoportjaként a fiatalkorú fogvatartottakat kell megemlíteni, akik aránya 1,08%-os⁴⁶⁶ a fogvatartotti népességben, az utóbbi években csökkenő tendenciát mutatva. Az életkor szempontjából speciális kezelési szükséglettel bírnak a fiatal felnőttek (19-24 év közöttiek), akik a fogvatartotti népesség 10,65%-ában⁴⁶⁷ képviseltetik magukat. Bár nem tartoznak a fiatalkorúak kategóriájába a végrehajtás szempontjából, mégis életkori sajátosságaik tekintetében hasonlítanak a fiatalkorúként nyilvántartott fogvatartottakhoz. Az életkor szerinti differenciálás sorában utolsóként említendő az időskorú fogvatartottak (60 éven felüliek) csoportja, amely 4,58%-a⁴⁶⁸ a fogvatartotti népességnek, arányuk pedig folyamatosan növekvő tendenciát mutat. A *nemek szerinti differenciálás*

⁴⁶⁶ RUTKAI – SÁNTA 2020, 4. o.

⁴⁶⁷ RUTKAI – SÁNTA 2020, 5. o.

⁴⁶⁸ RUTKAI – SÁNTA 2020, 5. o.

során a női fogvatartottak 7,68%-os⁴⁶⁹ aránya emelendő ki, mivel a reintegráció szempontjából a csoport sajátosságaihoz illeszkedő bánásmódot és reintegrációs támogatást igényelnek. A *büntetőjogi differenciálás* a végrehajtási fokozatok szerinti csoportosítást jelenti, amelyet a bíróság határoz meg. Elítélteknél a végrehajtási fokozat tekintetében a börtön szerepel az első helyen (41,67%)⁴⁷⁰, majd ezt követi a fegyház (29,65%) emelkedő tendenciával⁴⁷¹ és a fogház fokozata (4,44%).⁴⁷² Az elítélteknek – a végrehajtási fokozat függvényében – eltérő az életrend meghatározottsága, az intézeten belüli mozgása, őrzése, felügyelete, ellenőrzése, a programokon való részvétel lehetősége, jutalmazása, fenyítése, a feltételes szabadságra bocsátás ideje. A *fogvatartás jogi jellege szerinti differenciálás* során képzett csoportok között a legnagyobb arányban az elítéltek (79,08%)⁴⁷³ és a letartóztatottak csoportja (16,57%) képviselteti magát. A letartóztatottak csoportja az utóbbi években a fogvatartotti populációban csökkenő tendenciát mutat. Az elzárás hatálya alatt állók jóval szűkebb arányban vannak jelen (2,75%)⁴⁷⁴ a fogvatartotti népességben, míg a kényszergyógykezeltek és ideiglenesen kényszergyógykezeltek aránya alig haladja meg az 1%-ot.⁴⁷⁵ Az *egészségügyi és mentális állapot szerinti differenciálás* szakterületi vizsgálatot és diagnózist igényel. Egészségügyi szempontból megkülönböztetünk időszakos vagy végleges csoportba sorolást a fogvatartott állapotától függően. A mentális okokból történő csoportképzés lehetőséget ad enyhébb értelmi fogyatékossgal, pszichés zavarral küzdők vagy diagnózisban lefektetett kóros elmeállapotúvá vált fogvatartottak speciális elhelyezésére és kezelésére. A *visszaesés szempontjából történő differenciálás* esetén szakmailag indokolt az első büntényes elítéltek börtönártalmak kialakulását megelőző elhelyezése és kezelése. Az első büntényes elítéltek elkülönített elhelyezésére (a továbbiakban:

⁴⁶⁹ RUTKAI – SÁNTA 2020, 4. o.

⁴⁷⁰ RUTKAI – SÁNTA 2020, 7. o.

⁴⁷¹ RUTKAI – SÁNTA 2020, 7. o.

⁴⁷² RUTKAI – SÁNTA 2020, 7. o.

⁴⁷³ RUTKAI – SÁNTA 2020, 7. o.

⁴⁷⁴ RUTKAI – SÁNTA 2020, 7. o.

⁴⁷⁵ RUTKAI – SÁNTA 2020, 7. o.

specializált részleg)⁴⁷⁶ vonatkozó elgondolás kiindulási alapja, hogy a visszaesési kockázat csökkentésére jelentős hatást gyakorol a komolyabb büntőtapasztalattal, széles körű kriminális háttérrel bíró visszaeső fogvatartottaktól való különválasztás. A *bűncselekmény alapján történő differenciálás* szakmai szempontjából elsősorban a hosszú idős szabadságvesztéssel rendelkezők, kábítószerfüggők vagy szexuális indíttatású bűncselekmények elkövetőinek csoportosítása és speciális kezelése a cél. Az *iskolai végzettség szerinti differenciálás* a fogvatartottak foglalkoztatásában játszik nagy szerepet, konkrét elkülönítést nem igényel. A differenciálás során létrejövő csoportok (például a kötelező elhelyezés okán, a programok szervezésének megkönnyítése érdekében) együtt is elhelyezhetők, de az együttes elhelyezés nem feltétele a differenciálásnak (például alapfokú iskolai végzettséggel nem rendelkezők csoportja külön is elhelyezhető).

1.3. A rezsimek gyakorlati megvalósítása

A modern büntetés-végrehajtási rendszerek egyik legfontosabb jellemzője, hogy a fogvatartottakat szabadságelvonásuk jogi jellege szerint, továbbá szükségleteik és biztonsági besorolásuk által meghatározott végrehajtási körülmények közé, azaz *rezsimekbe* sorolja. A rezsimek sokszínűségét a *rendelkezésre álló elhelyezési formák, reintegrációs programok és a napirend kombinációja* adja.

Az intézetekben a fogvatartottak elhelyezése alapvetően *zárkában*,⁴⁷⁷ de a jogszabály által meghatározott esetben *lakóhelyiségben*⁴⁷⁸ is történhet. Bár a

⁴⁷⁶ Az első büntényes elítéltek koncentrált elhelyezése 2018 februárjától érvényesül.

⁴⁷⁷ A zárka az elítéltek elhelyezésére szolgáló olyan helyiség, amelynek ajtaja, ablaka (a továbbiakban: nyílászárók) a külön rendelkezésekben meghatározott biztonsági követelményeknek megfelel. A zárkában folyó vízzel ellátott mosdót, illetve – az ön- és közveszélyes magatartást tanúsító elítéltek elhelyezésére kialakított zárka kivételével – elkülönített WC-t kell kialakítani.

⁴⁷⁸ A lakóhelyiség az elítéltek elhelyezésére szolgáló olyan lakhatásra alkalmas helyiség, amelynek nyílászáróinál a zárkára meghatározott biztonsági berendezés (felszerelés) mellőzhető. A lakóhelyiségeknél a tisztálkodáshoz szükséges folyóvizet, fürdőt, illetve WC-t körletenként kell biztosítani.

zárka és a lakóhelyiség közti alapvető különbséget a jogszabály a nyílászárók biztonsági felszereltségére és a vizesblokk meglétére szűkíti le, a gyakorlatban ennél több lehetőség adott az intézetek számára, hogy a személyes élettér kialakításában jelentős különbséget tegyenek. A lakóhelyiség felszereltsége és kényelmi funkciói a jogszabály által megengedett korlátok között bővíthetők, míg a zárka vonatkozásában jóval szigorúbb szabályok az irányadók. A büntetés-végrehajtási intézetben az állandó elhelyezést biztosító zárkákon kívül több típus alakult ki a gyakorlatban, így beszélhetünk befogadó, egészségügyi, fegyelmi, biztonsági zárkáról vagy a speciálisan hosszú idős fogvatartottak részlegén kialakított két külön helyiségből álló lakózárkáról. Atipikus zárkaként tartjuk számon az ön- és közveszélyes magatartást tanúsító fogvatartottak elkülönítésére szolgáló zárkát, amely nem rendelkezik berendezési tárgyakkal.

A *reintegrációs programok* során az alkalmazott eljárásokat az elítélt személyiségéhez, egyéni képességeihez, szükségleteihez kell igazítani. A végrehajtás egyéniesítése szükségessé teszi az elítéltek meghatározott szempontok alapján történő differenciálását. Az egyéniesítés további érvényesítése az egyes csoportokon belül kialakított speciális reintegrációs, kezelési, gondozási módszerek alkalmazásával történhet, amely során kiemelten fontos, hogy a programot a fogvatartott együttműködésével kell meghatározni és kialakítani. (Bővebben lásd a fejezet elején.) A büntetés-végrehajtási intézet *napirendben* határoz meg minden olyan tevékenységet, amely a napi folyamatos működést biztosítja, így például a börtönélet rendszeresen ismétlődő történéseit,⁴⁷⁹ vagy a munkavégzés, az oktatás, az orvosi rendelés, a szabadidő eltöltése és a jogorvoslatok idejét, helyét, módját. Mivel a reintegrációs programokban történő részvétel szorosan összefügg a fogvatartott számára meghatározott életrendbeli kötöttségek mértékével és az intézeten belüli mozgásának lehetőségeivel, a napirend a kontroll egyik eszközeként is értelmezhető.

⁴⁷⁹ Az ébresztő és a takarodó, a nyitás és zárás, a létszámenőrzés, az étkezés, a szabad levegőn való tartózkodás időpontját.

A rendelkezésre álló elhelyezési formák, reintegrációs programok és napirend kombinációjaként létrehozható rezsimek számát – az átláthatóság és egységesség indokával – a büntetés-végrehajtás észszerű keretek között igyekszik tartani. Az intézetek elsősorban azokat a rezsiformákat részesítik előnyben, amelyek a jogszabály által meghatározva, részletes szabályozással rendelkeznek. A *jogszabályok által meghatározott rezsimeken* belül megkülönböztetjük az úgynevezett *standard rezsimeket*, amelyek különleges kezelést nem igénylő fogvatartotti csoportok számára lettek kialakítva. Ilyenek lehetnek a különböző végrehajtási fokozaton belül meghatározott enyhe, általános és szigorú rezsimek, az enyhébb végrehajtási szabályok (EVSZ), az átmeneti részleg, a befogadó részleg, a letartóztatottak számára létrehozott enyhe, általános és szigorú rezsimek. Szintén a jogszabályok által meghatározott rezsimek csoportjába tartoznak azok a *speciális rezsimek*, amelyek sajátos kezelési igényű fogvatartottak számára jöttek létre. Ebbe a csoportba tartozik a gyógyító-terápiás részleg, a hosszú idős speciális rezsimek (HSR), a drogprevenációs részleg, a pszichoszociális részleg és az alacsony biztonsági kockázatba sorolt fogvatartottak csoportja (ABE). Az intézet napi működését könnyítendő és a helyi sajátosságokat mutató fogvatartotti csoportok részére az intézet parancsnoka saját hatáskörében további rezsimeket hozhat létre. A dolgozó és nem dolgozó fogvatartottak elkülönített elhelyezését és a munkahely szerinti közös elhelyezést szolgálja a *gyakorlati szempontok által létrehozott rezsimek* csoportján belül a *napirend szervezésének érdekében létrehozott rezsimek* működtetése. A gyakorlati szempontok által meghatározva további rezsimek létrehozására adott lehetőséggel élve az intézetek működtethetnek *helyileg fontosnak tartott speciális fogvatartotti csoportok számára létrehozott rezsimeket* is (például erőszakmentes részleg).

<i>Rezsimek</i>	
Jogszabály által meghatározott rezsimek:	Gyakorlati szempontok által meghatározott rezsimek:
<ul style="list-style-type: none"> – standard rezsimek – speciális rezsimek 	<ul style="list-style-type: none"> – napirend szervezése érdekében létrehozott rezsimek – helyileg fontosnak tartott speciális fogvatartotti csoportok számára létrehozott rezsimek

3. sz. ábra: A rezsimek csoportosítása

Forrás: a szerző szerkesztése

2. A fogvatartás és reintegráció hagyományos alappillérei

Témánk szempontjából a továbbiakban nélkülözhetetlen a *fogvatartás fogalma*, amely szabadságvesztés végrehajtása során érvényesülve segíti a sikeres intézeti beilleszkedést, úgy, hogy a mindennapi gyakorlat szintjén egyesíti a kezelési és biztonsági célokat. Mivel e fogalom alá rendelhető elsődleges intézményi célok szoros kapcsolatot mutatnak a törvényben meghatározott reintegrációs céllal, ezért egymást kiegészítve együttesen járulnak hozzá e komplex hatásrendszer érvényesüléséhez. A Bv. törvény feladatrendszerét és az új jogintézményeit figyelembe véve öt alappilléren nyugszik. Az öt alappillér magában foglalja a *családi és a társadalmi kapcsolatok támogatását, a munkaerőpiaci esélyek javítását, a testi és a szellemi állapot megfelelő szinten tartását*. Új vagy részben új elemként azonosítható alappilléreknek tekintjük a *kockázati elemek feltárását és optimalizálását és a belső motiváció erősítését*.

Hagyományos elemek:	Új elemek:
<ul style="list-style-type: none"> – családi és társadalmi kapcsolatok támogatása – munkaerőpiaci esélyek javítása; – testi és szellemi állapot szinten tartása 	<ul style="list-style-type: none"> – kockázati elemek feltárása és optimalizálása – belső motiváció erősítése

4. sz. ábra: A fogvatartás és reintegráció alappillérei

Forrás: a szerző szerkesztése

Az öt alappillér a szabadságvesztés során érvényesülve a végrehajtás során segíti a sikeres intézeti beilleszkedést, a fogvatartás kezelési és biztonsági céljait. Ezen túl a szabadulást követő támogatással és utógondozással kiegészülve szakmailag is hatékonyan hozzájárulhat az elítéltek társadalmi visszailleszkedéséhez és újabb bűncselekmény megelőzéséhez.

2.1. *A családi és társadalmi kapcsolatok támogatása*

A reintegrációs programok közül kiemelt jelentőségűnek tekintjük a kapcsolattartást, mely leghatékonyabb segítője, vagy gátló tényezője is lehet a visszailleszkedésnek. Kapcsolattartók az elítélt életének különféle színterein játszhatnak szerepet. Az intézet által engedélyezett személyek lehetnek családtagok, barátok, de lehetőség van volt munkaadókkal történő kapcsolattartásra is. Elsősorban a visszailleszkedésben szerepet játszó szervezetek (karitatív szervezetek, egyházak) kerülhetnek fel az ún. kapcsolattartói listára. A kapcsolattartás gyakoriságát vizsgálva kiemelkedő a közeli hozzátartozók és barátok jelenléte a fogvatartottak életében.⁴⁸⁰ A visszailleszkedés szempontjából vizsgált társas kapcsolatok szerepe House⁴⁸¹ meghatározásában⁴⁸² *társas támogatásként* értelmezhetőek, melynek elemei: az érzelmi gondoskodás, az anyagi segítség, információ átadás és a megbecsülés. A magyar büntetés-végrehajtás által a fogvatartottak részére felkínált „kapcsolattartási repertoár”, a társas támogatás minden elemét magában foglalja. A kapcsolattartás lehetőségeinek tekintetében megkülönböztetünk intézetelhagyással nem járó módokat (levelezés, telefonbeszélgetés az intézet által biztosított telefonnal, csomag küldése és fogadása, látogató

⁴⁸⁰ HEGEDŰS – FEKETE – SIPOS 2016, 140. o.

⁴⁸¹ HOUSE 1981

⁴⁸² A társas támogatás olyan meghatározását alkotta meg, melyet eredetileg a társas támogatás és a mentális összefüggés vizsgálatainál használt. Idézi: BÍRÓ 2015, 74. o.

fogadása, elektronikus kapcsolattartás) és az intézet elhagyásával járó kapcsolattartási formákat (látogató büntetés-végrehajtási intézeten kívüli látogató fogadása, kimaradás és eltávozás).

A börtönbüntetés alatt a társas támogatás a kapcsolattartás szabályozott formáin keresztül érvényesül. Leggyakrabban használt kapcsolattartási lehetőség a *levelezés*,⁴⁸³ amely gyorsasága és költséghatékonysága miatt még napjainkban is kedvelt a fogvatartottak körében. A levelezés tartalmilag ellenőrizhető, gyakorisága és terjedelme nem korlátozható. A kapcsolattartás lehetőségei közül kiemelt jelentőséggel bír a *látogató fogadása*⁴⁸⁴ a társas kapcsolatok fenntartásában és az ezekből származó társas támogatás áramlásában.⁴⁸⁵ A látogatók személyét tekintve főleg a testvérek, a szülők és a házastársak szüleinek látogatásai növelhetik a visszailleszkedés esélyét.⁴⁸⁶ A kapcsolattartás ezen formája a család és hozzátartozók számára komoly költségekkel jár, ezért jelentős hatást gyakorol rá a család anyagi háttere. „*A látogatások gyakoriságát és mintázatait befolyásolja az is, hogy a fogvatartottak a börtönbe kerülés előtt milyen minőségű és mennyiségű társas kapcsolatokkal bírtak, és ezek milyen mértékben mobilizálhatók a börtönbüntetés alatt.*”⁴⁸⁷ Egyes látogatási szituációk igen különbözőek lehetnek. Az általánosan és leggyakrabban alkalmazott lehetőség az ún. „csoportos látogatófogadás”, ahol a résztvevők áttetsző plexivel vannak fizikailag elválasztva egymástól. A látogatás biztonságilag jobban behatárolt formája, rácson keresztül, vagy zárt fülkéből telefonnal történik. Ebben az esetben mindennemű érintkezés kizárt a fogvatartottal. A harmadik, talán a reintegrációt legjobban támogató módozata a látogatásnak az ún. „családi látogatófogadás”, ahol a családtagok a többi látogatótól térben (leginkább optikailag) elhatárolva, ezáltal bensőségesebb

⁴⁸³ A levél, írásos formában megjelenített, egyedi, illetve személyes jellegű közleményt, adatot, információt tartalmazhat, mely postai úton borítékban is küldhető. Levélként kezelendő a levelezőlap és a képes levelezőlap és a nyomtatvány is. A levelet tartalmazó borítékban fénykép is elhelyezhető.

⁴⁸⁴ Az elítélt havonta legalább 1 alkalommal, minimum 60, maximum 90 percben fogadhat 4 főt látogatóként.

⁴⁸⁵ CONNOR – TEWKSBURY 2015, 159–177. o.

⁴⁸⁶ DUWE – CLARK 2011, idézi: BODRÁCS – RÓZSA 2017, 161. o.

⁴⁸⁷ BÍRÓ 2015, 75. o.

formában lehetnek együtt. A családi és magánélethez való jog kapcsán – a nemzetközi gyakorlatok tanulmányozását követően⁴⁸⁸ – hazánkban is felvetődött többször annak igénye, hogy a börtönkörnyezeten belül, ellenőrzés nélkül, házastársukkal, partnerükkel intim környezetben legyenek együtt a fogvatartottak. Több tanulmány és hatásvizsgálat előzte meg a végső döntést, amelynek értelmében a Bv. törvény végül nem rendelkezett az ellenőrzés nélküli családi látogató fogadásáról, ezzel határozatlan időre elhalasztva ennek lehetőségét.

A látogatások nemcsak pozitív, hanem negatív vagy semleges hatást is gyakorolhatnak a fogvatartottak börtönbeli magatartására és a reintegráció eredményességére.⁴⁸⁹ A látogatások gyakorisága és időbeli trendje, a látogatók személye és a látogatáson történt események mind befolyásoló tényezők lehetnek. *„Negatív hatást gyakorolhat például, ha a fogvatartottat a börtönbüntetés elején látogatják, később viszont a látogatások elmaradnak. Ha viszont a fogvatartottat a börtönbüntetés kezdetétől rendszeresen látogatják, ez csökkenti a szabadulás utáni visszaesés esélyét”*⁴⁹⁰ Napi szinten használható kapcsolattartási lehetőség a *telefonálás*⁴⁹¹ az intézet által biztosított mobiltelefonnal. Jelentősen változott 2015-től a büntetés-végrehajtási intézetekben a fogvatartottak telefonálási lehetősége. Míg a jelzett időpontig a zárkán kívül és mások által is használt (ezért időben is korlátozott) telefonhasználatra volt csak lehetőség, addig napjainkban a fogvatartott magánál tarthatja „kölcsonkészülékét” és zárkán belül, sorbaállítás nélkül kezdeményezhet hívást a hozzátartozóval. A hívás indítás időszakát a napirend határozza meg, mi által egy jóval szélesebb idősáv áll a fogvatartott és kapcsolattartója rendelkezésére. A társas támogatás anyagi segítségnyújtásának kiemelt szereplője a *csomagküldés* és annak fogadásának lehetősége. A jogszabály lehetőséged ad arra, hogy az elítélt saját költségén küldjön csomagot

⁴⁸⁸ JUHÁSZ 2014, 144. o.

⁴⁸⁹ COCHRAN – MEARS 2013, idézi: BODRÁCS – RÓZSA 2017, 162. o.

⁴⁹⁰ COCHRAN 2012, 2014 idézi: BÍRÓ 2015, 75. o.

⁴⁹¹ A telefonálás adható mértéke rezsimkategóriánként változó heti 10 perctől, heti 75 percig terjedhet.

hozzátartozóinak, tehát a társas támogatások ezen formája kétirányú. Természetesen a gyakoriság szempontjából vizsgálva inkább a csomag fogadása a jellemző. Az elektronikus kapcsolattartás legújabb formája a *Skype-telefonálás*,⁴⁹² amely a gyakorlati alkalmazás beindításakor elsősorban az enyhébb rezsimszabályok alá tartozó elítélt részére volt biztosítható. Az egészségügyi válsághelyzettel összefüggő korlátozások hátrányos következményeinek enyhítése érdekében, 2020 áprilisától lehetővé vált az elítéltek számára – a rezsimbe tartozásuktól függetlenül – nagyobb gyakoriságban és időtartamban használni a kapcsolattartás e korszerű formáját. A járványügyi veszélyhelyzet következményeként általánossá váló kapcsolattartási forma a kép és hang együttes jelenlétét lehetővé téve támogatja az érzelmi kötődés fenntartását és erősítését az engedélyezett hozzátartozókkal.⁴⁹³

Az intézetelhagyással járó kapcsolattartási lehetőségek sorát a *látogató intézeten kívüli fogadása*⁴⁹⁴ nyitja. Progresszív rezsimszabályrendszer⁴⁹⁵ által meghatározott időtartamban és gyakoriságban, mely alkalmanként 2 óránál nem lehet kevesebb. Az eltávozás ezen formájának és minden intézetelhagyással történő kapcsolattartás engedélyezése esetén figyelemmel kell lenni az elítélt előéletére, visszaesés fokára, korábbi bűncselekményeire, az intézetbe kerülés körülményeire, a kapcsolattartásának rendszerességére és minőségére, valamint a fogvatartás alatt tanúsított magatartására. A látogató intézeten kívüli fogadásának feltétele, hogy az engedélyezett kapcsolattartó személyesen jelenjen meg az eltávozás napján. A *kimaradás*⁴⁹⁶ lehetősége és annak mértéke

⁴⁹² A Skype használata legfeljebb heti kétszer alkalommal engedélyezhető, alkalmanként maximum 10 perc időtartamban. Ezen időtartam alatt legfeljebb 2 elkülönülő felhasználó kapcsolattartó irányába történhet hívás.

⁴⁹³ JUHÁSZ 2019, 433. o.

⁴⁹⁴ Annak, aki a büntetése 1/3-át kitöltötte, (minimálisan fegyházban legalább 1 év, börtön 6 hónap és fogház fokozatban 3 hónap).

⁴⁹⁵ Valamennyi végrehajtási fokozaton belül általános szabály, hogy a rezsimszabályoktól függően a juttatás mértéke lépcsőzetesen bővíthető vagy szűkíthető. A bővítés/ szűkítés mértékét az elítélt kockázati tényezői, magatartása és a reintegrációs tevékenységben való részvétele határozza meg.

⁴⁹⁶ Annak, aki a büntetése 1/3-át kitöltötte, (minimálisan fegyházban legalább 1 év, börtön 6 hónap és fogház fokozatban 3 hónap).

az elítéltek számára a rezsimrendszer által meghatározott gyakoriságban biztosítható 24 órát meg nem haladó időtartamban. Az egyéni kimaradás elsősorban a kapcsolatok erősítése, munkahelyről, lakhatásról való gondoskodás előkészítése céljából engedélyezhető. A csoportos formában történő kimaradást célszerű havi egy alkalommal, illetve az adódó kulturális és egyéb programok függvényében megszervezni, amelyek alkalmazása további segítséget nyújt az elítélt felkészítéséhez, a szabadságvesztés végrehajtása alatt a szabad életben bekövetkezett változásokra (például közlekedés, árak változása). A kapcsolattartás erősítése szempontjából taglalt intézetelügyes sorát az ún. *eltávozás*⁴⁹⁷ zárja, amelynek egy évben adható időtartama nem haladhatja meg fegyházban az 5 napot, börtönben a 10 napot és fogházban a 15 napot. Az eltávozás önállóan történik, lehetőleg abban az időszakban, mikor az elítélt fizetett szabadságát tölti. A hosszabb intézetelügyes szakszerű előkészítésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni a lakó-, illetve a tartózkodási hely szerint illetékes rendőrkapitányságtól, a büntetés-végrehajtási intézet operatív tisztjétől, valamint – amennyiben rendelkezésre áll – a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelőktől beszerzett információkat. Meg kell vizsgálni azt a körülményt, hogy az elítélt szervezett bűnözői körbe tartozik-e, illetve a szabadságvesztés megkezdése előtt milyen volt az életmódja, különös tekintettel az alkohol- és a kábítószer-fogyasztásra, illetve az elítélt külső kapcsolatainak személyi, életmódbeli, anyagi viszonyaira.

A visszaesők számának nemzetközi szinten mért ugrásszerű növekedése láttán a 2000-es évek közepétől a kutatások jelentős része a családi kapcsolatok reintegrációban játszott szerepét vizsgálta,⁴⁹⁸ amelynek egyik legfontosabb megállapítása, hogy a szabadulás utáni, a családhoz fűződő optimista elképzelések hozzájárulnak a bűnözői karrier elhagyásához. A családi kapcsolatok a börtönbüntetés ideje alatt a kapcsolattartáson keresztül fejtik ki jórészt pozitív hatásukat. Beszélhetünk a társas támogatás jótékony hatásai

⁴⁹⁷ Annak, aki a büntetése 1/3-át kitöltötte, (minimálisan fegyházban legalább 1 év, börtön 6 hó és fogház fokozatban 3 hó).

⁴⁹⁸ BÍRÓ 2015, 73. o.

mellett egy ún. kontroll funkcióról is, mely arra sarkalja az elítéltet, hogy tartsa be a börtön szabályait, jó magaviseletével törekedjen a mihamarabbi szabadulás lehetőségének irányába.⁴⁹⁹ A hatékony kapcsolattartásnak szabadulást követően sem változik a támogató és ellenőrző szerepe. A kapcsolattartás hatásának elemzésekor a deviáns kapcsolatokat sem hagyhatjuk figyelmen kívül. A bűnelkövetés kockázati tényezői sorában előkelő helyet foglal el a családon belüli kockázati tényezők csoportja, melyet tovább erősít a család hátrányos társadalmi-gazdasági helyzete. Elképzelhető, hogy az elítélt személy belső indíttatásból megpróbál szakítani „régivel”. A zárt és korlátozott intézeti viszonyok között őt ért társas támogatás nyújtotta pozitív élmények hatása (szeretet, törődés) felerősödik, ezáltal jóval nagyobb nehézséget okoz a bűnözői kapcsolatok megszakítása.

A II.2.4. fejezetben már részletesen taglalt prizonizáció és a hozzá szorosan kapcsolódó deprivációs- és import modell elméleti alapvetéseit ültette át empirikus kutatásába Papp,⁵⁰⁰ aki az elítéltek értékrendszerét vizsgálta a Váci Fegyház és Börtönben. Kutatásában kitért a prizonizáció és a kapcsolattartás közötti összefüggésekre. Előzetes várakozásának megfelelően azt tapasztalta, hogy a *szabadulás utáni életesélyek romlásával együtt jár a bűnözői nézetek elfogadása*. Igaznak bizonyult az a feltevése is, mely szerint *minél hosszabb időt tölt valaki elzártan, kriminális öntudata annál erősebb*.⁵⁰¹ A kapcsolattartás gyakoriságát mérő mutatók, azonban nem várt összefüggéseket tártak fel a kriminalitáshoz fűződő elképzelések viszonyában. A csomagküldés, mint kapcsolattartási forma elemzésekor még a hipotézisnek megfelelő eredmény született: a csomagok csökkenő száma összefüggést mutatott a rabtársadalom elfogadásával, de a levelezés vizsgálatakor ellenkező jelű összefüggést mutatott ki a kutató. *„A kapcsolattartás gyakoriságát mérő mutatók közül a levelezés*

⁴⁹⁹ BÍRÓ 2015, 107. o.

⁵⁰⁰ A kérdezés eszmei időpontja 2010. március 1. volt. Ekkor különböző jogcímenek (előzetesen letartóztatottként, nem jogerősen és jogerősen elítéltként) összesen 764 fogvatartott volt az intézetben. A vizsgálat alapsokaságát az intézetben élő felnőtt korú, férfi jogerősen elítéltek köre jelentette, melynek létszáma 618 fő volt. A kérdőívre végül 368 elítélt válaszolt az öt héten át tartó kérdezési időszakban, ami a teljes elítélti kör 59,5 százalékának felelt meg.

⁵⁰¹ PAPP 2011, 930-956. o.

*gyakorisága mutat szignifikáns – ám a hipotézissel ellentétes irányú – összefüggést a bűnözői identitással. Vagyis az eredmények alapján azok, akik több levelet kapnak átlagosan egy hónapban, inkább tekintenek magukra bűnözőként*⁵⁰² Papp a kapott eredményeket az import modell logikájával magyarázva arra a következtetésre jutott, hogy a rendszeres kapcsolattartás ellenére kialakuló igény, a fogvatartotti szubkultúrában betöltött hely irányába, arra mutathat, hogy a fogvatartott és az őt visszafogadó mikrokörnyezet értékrendszere nem térhet el jelentősen a börtönben tapasztalttól. További következtetéseket levonva leszögezte: *„Az eredmények arra utalnak, hogy minél inkább érzi úgy egy elítélt, hogy szabadulás után számíthat szűkebb környezete támogatására, annál inkább elfogad bizonyos intézetellenes és bűnözést támogató nézeteket.*”⁵⁰³ Papp értelmezésében a kapott eredmények cáfolják azt a nézetet, miszerint a külvilágtól kapott társas támogatás nem csökkenti azt a késztetést, hogy társas kapcsolatot alakítson ki rabtársaival, ezáltal elutasítsa az elítéltek domináns érték- és normarendszerét. Amennyiben a deviáns kapcsolatok a szabadulást követően is fennmaradnak, úgy ez hatványozottan járul hozzá a visszaesés kockázatához. Albert és Bíró ennél árnyaltabban fogalmaznak és felhívják a figyelmet a deviáns kapcsolatokban rejlő értékre: *„A deviáns családi kapcsolatok szerepet játszhatnak a börtönbüntetéshez vezető bűncselekmények elkövetésében, ezáltal közvetve a börtönélmény létrejöttében. Ugyanakkor a deviáns családi kapcsolatok is nyújthatnak társas támogatást, és hozzájárulhatnak az önbecsülés növeléséhez is.*”⁵⁰⁴ Mindenképpen biztatónak mondható Albert és Bíró kutatási eredménye,⁵⁰⁵ amely szerint, annak ellenére, hogy a megkérdezettek 34%-ánál a családtagoknak⁵⁰⁶ is szerepe volt a bűncselekmény elkövetésében, az elítéltek tudatosan a nem-bűnöző kapcsolatokat részesítik előnyben. A kutatók esélyt látnak arra, hogy az eredeti családtól később eltávolodva és saját családot alapítva megnyílik a lehetősége a bűnelkövetői magatartás elkerülésének.

⁵⁰² PAPP 2011, 951. o.

⁵⁰³ PAPP 2011, 949. o.

⁵⁰⁴ ALBERT – BÍRÓ 2015, 80. o.

⁵⁰⁵ Szubjektív reszocializációs esélyek című, OTKA 101325 számú, 2012 és 2015 között zajló kutatás.

⁵⁰⁶ A családtagok közül legtöbbször a testvérek, unokatestvérek, sógorok szerepét említették.

2.1.1. A járványhelyzet hatása a kapcsolattartásra

A koronavírus járvány következtében kialakult helyzet az első pillanattól kezdve a büntetés-végrehajtási szervezettől gyors, hatékony, mindemellett humánus intézkedést kívánt. Napi szinten megjelenő külföldi példák mutattak rá a nem megfelelően átgondolt válságkezelés súlyos következményeire.⁵⁰⁷ Nyilvánvalóvá vált, hogy e komplex probléma kezelése kapcsán két fontos területen kell hiteles intézkedéseket kidolgozni, egyrészt meg kell előzni a vírus bejutását és terjedését, másrészt elengedhetetlen a megfelelő kommunikáció a fogvatartottak felé, elkerülve az esetleges rendkívüli eseményeket. Fontos feladatnak bizonyult a hozzátartozók megfelelő tájékoztatása és a kontaktus nélküli kapcsolattartáshoz szükséges minden eszköz biztosítása is.⁵⁰⁸ Mindez felelősségteljes magatartást követelt meg a fogvatartottak, hozzátartozóik és az állomány részéről egyaránt.

Első határozott lépésként 2020. március 7-én a büntetés-végrehajtási szervezet felfüggesztette az ideiglenes intézetelhagyások engedélyezését,⁵⁰⁹ majd ezt követően minden lehetséges járványügyi kockázatot szem előtt tartva adta ki intézkedéseit a Koronavírus-fertőzés Elleni Védekezésért Felelős Operatív Törzs.⁵¹⁰ A 71/2020. (III.27.) Kormányrendelet alapján, Magyarországon 2020. március 28-tól kijárási korlátozás lépett életbe, melynek értelmében a lakóhelyet csak munkavégzés vagy az alapvető szükségletek ellátása céljából lehetett elhagyni. *„Az intézkedés céljáról – amely az új koronavírus fertőzés*

⁵⁰⁷ Az olasz börtönrendszer több problémával szembesült ebben az időszakban. A börtönök túltelítettségéből adódóan a járványhelyzetet megelőzően is magas kockázatot hordozott a bíróságok lassú működése, amit a pandémiás helyzet még tovább fokozott. A fogvatartottak börtöneikben nem érezték magukat biztonságban, ezért több mint húsz börtönben erőszakos ellenállás alakult ki a fogvatartás rendjével szemben. (RUZSONYI 2020)

⁵⁰⁸ A büntetés-végrehajtási intézetekben a Skype eszközök beszerzése és rendszerbe állítása 2020. március óta folyamatos.

⁵⁰⁹ HORNYÁK 2020, 150.o.

⁵¹⁰ Megelőző intézkedések a koronavírus-járvány miatt a hazai börtönökben | Büntetés-végrehajtás (gov.hu) (letöltés ideje: 2020. 02.18.)

*terjedésének megelőzését szolgálja – a hazai börtönök reintegrációs tisztjeik útján, kiscsoportos foglalkozás keretében tájékoztatták a fogvatartottakat.*⁵¹¹ Annak érdekében, hogy mind a fogvatartottak, mind a hozzátartozóik megértsék a korlátozó intézkedések fontosságát, a büntetés-végrehajtás rövid kisfilmeken keresztül kommunikálta a szükséges döntéseket mindenki számára. A tájékoztató videókat az ország valamennyi börtönében, naponta többször zárt láncú televíziórendszeren vetítették le, de láthatóak voltak a szervezet weboldalán és YouTube csatornáján is. A gyors és hiteles tájékoztatást a BvOP telefonos call centerek létrehozásával segítette elő.⁵¹² *„Az aktív és állandó kommunikációnak köszönhetően a fogvatartottak megértették, hogy közös érdekünk a fertőzés terjedésének megelőzése. Sőt, ők maguk kérték a hozzátartozóikat arra, hogy a kijárási korlátozás érvényben maradásáig ne látogassák őket, inkább éljenek a Skype vagy a telefonos kapcsolattartás lehetőségével.*⁵¹³ Erre a felelősségteljes magatartásra, leginkább a már kiadott és érvényes látogatási engedéllyel rendelkező hozzátartozók esetében volt szükség. A közös érdek és belátás legfontosabb bizonyítéka volt, hogy a járvány legintenzívebb szakaszába sem történtek – a kirívó nemzetközi példákhoz hasonló – személyi sérüléssel és károkozással járó események a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben.

Először *a veszélyhelyzet kihirdetésével összefüggésben egyes büntetés-végrehajtási szabályok módosításáról* szóló 90/2020. (IV.5.) Kormányrendelet hozott döntéseket a fogvatartottak eddigi kapcsolattartására vonatkozóan, miszerint *a járványügyi intézkedéssel vagy az egészségügyi válsághelyzettel összefüggő korlátozások hátrányos következményeinek enyhítése érdekében az elítélt rezsimbe tartozásától függetlenül igénybe veheti az intézet által nyújtott elektronikus kapcsolattartási formákat.* Ezt követően valamennyi büntetés-végrehajtási intézetben fokozatosan, de rövid idő alatt kellett megteremteni a

⁵¹¹ Megelőző intézkedések a koronavírus-járvány miatt a hazai börtönökben | Büntetés-végrehajtás (gov.hu) (letöltés ideje: 2020. 02.18.)

⁵¹² TÓTH 2020, 140.o.

⁵¹³ HORNYÁK 2020, 151.o.

Skype hívások biztosításának technikai feltételei. A következő lépcsőben (2020. április 21-től) a büntetés-végrehajtás lehetőséget biztosított a fogvatartottak számára, hogy minimum 15 perc és maximum 60 perc között igénybe vegyék a Skype-ot az egyes alkalmak vonatkozásában. A *videó-hívással megvalósuló elektronikus kapcsolattartás eljárásrendjéről* szóló 37/2020. (VII. 24.) BVOP utasítás (a továbbiakban Skype utasítás) az addigi tapasztalatok figyelembevételével módosította és aktualizálta a korábbi *internet alapú Skype telefonálásról* szóló 53/2017. (VII. 10.) OP szakutasítást, mely alapján heti egy helyett már heti két alkalommal vált engedélyezhetővé a videó-hívás, alkalmanként négy engedélyezett kapcsolattartóval, legfeljebb 60 perc időtartamban. Következő lépésként 2020.10.30-ától az országos parancsnok döntése értelmében az egységesen megnövekedett Skype hívások minimum időtartama 2020.11.01-től visszavonásig nem lehet kevesebb 30 percnél.⁵¹⁴

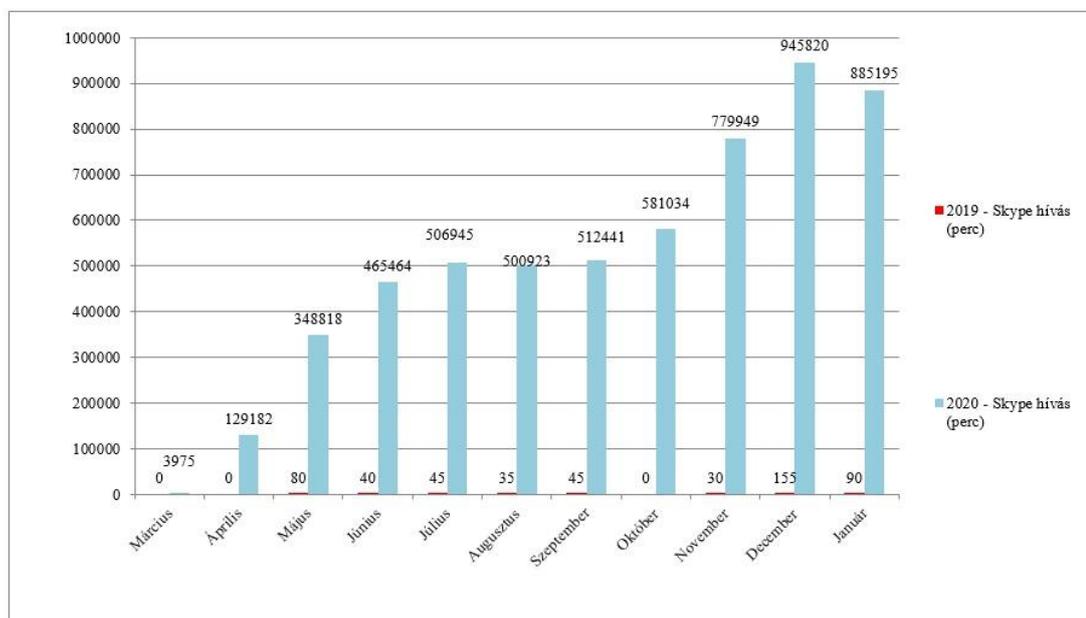
Időszak	Gyakoriság	Időtartam	Igénybe veheti
2017.07.10- 2020.04.21.	heti 1X	10 perc	enyhébb rezsimben és HSR részlegén elhelyezettek részére
2020.04.21- 2020.08.02.	heti 1X	15-60 perc	rezsimszabályoktól függetlenül
2020.08.02- 2020.11.01.	heti 2X	15-60 perc	rezsimszabályoktól függetlenül
2020.11.01- visszavonásig	heti 2X	30-60 perc	rezsimszabályoktól függetlenül

5. sz. ábra: Az internet alapú Skype telefonálás fokozatos bevezetése

Forrás: a szerző saját szerkesztése

⁵¹⁴ A nevezett utasítás végleges tartalma – a 2021.01.01-jén történt, elektronikus kapcsolattartást érintő jogszabály-változások és az eddigi intézeti tapasztalatok beépítése okán – jelenleg is (2021.02.23.) egyeztetés alatt áll.

A Skype lehetőségét, a gyakoriság és a minimális, maximális időtartam lépcsőzetes megnövelésével tette a büntetés-végrehajtási szervezet egyre vonzóbbá, mindemellett az egyszerre jelenlévő és hívható hozzátartozók létszámát is 2020 augusztusától 2 főről 4 főre emelte.⁵¹⁵ A Skype alkalmazásra vonatkozó utasítás kiemelt figyelmet szentel a hívásban szereplők pontos azonosítására és arra, hogy a beszélgetés ellenőrzött formában, mégis zavartalanul történjen.⁵¹⁶

6. sz. ábra: Az internet alapú Skype telefonálásra fordított percek változása
2019.03.01 és 2021.01.31-között

Forrás: a szerző szerkesztése

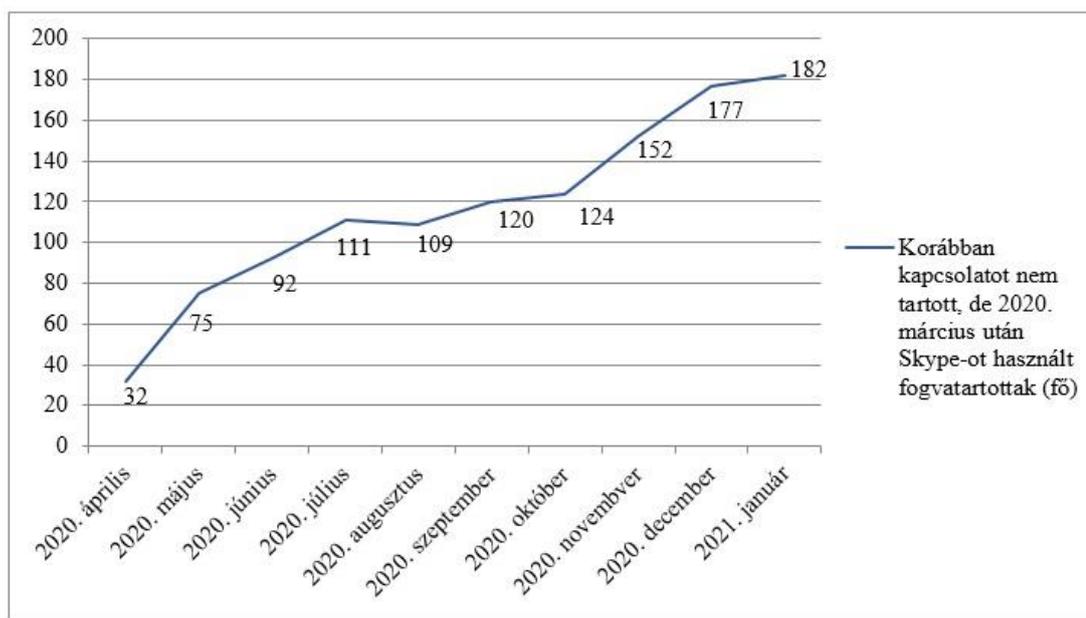
A fenti diagram is egyfajta lépcsőzetes, progresszív fejlődést mutat, amelyben a legnagyobb arányú növekedést a Skype utasításhoz köthető és 2020 októberében kiteljesedő további kedvezmények jelentették.⁵¹⁷

⁵¹⁵ A 37/2020. (VII. 24.) BVOP utasítás a videóhívással megvalósuló elektronikus kapcsolattartás eljárásrendjéről.

⁵¹⁶ Az elektronikus kapcsolattartás engedélyezése esetén a reintegrációs tiszt a nyilatkozaton szereplő személyi igazolvány számot és telekommunikációs alkalmazás azonosító nevét a videóhívások lebonyolításakor ellenőrzi.

⁵¹⁷ A járványhelyzet kapcsán kialakult, a kapcsolattartás elemeiben jól kimutatható változásokat a BvOP Fogvatartási Ügyek Szolgálatának támogató segítségével elemeztük, az adatszolgáltatás 2021.02.17. történt.

Elsődlegesen azon elítéltek⁵¹⁸ esetében vizsgáltuk a Skype telefonálás megjelenését, akiknél nem volt aktív kapcsolattartás, azaz látogatót nem fogadtak, csomagot nem küldtek és nem kaptak, nem telefonáltak, ennek ellenére regisztrált kapcsolattartókkal rendelkeztek.⁵¹⁹ A vizsgált időszak kezdetének a járványt megelőző időszak decemberi hónapját választottuk, mivel a karácsonyi időszakra jellemző intenzívebb kapcsolattartás jó hatással van az inaktív kapcsolatokra is. A meghatározott fogvatartotti kör esetében, ebben az időszakban (2019.12.01. és 2020.03.31. között) a folyamatosan jelenlévők közül⁵²⁰ 1638 fő jogerős és nem jogerős szabadságvesztés hatálya alatt álló elítélt nem folytatott aktív kapcsolattartást.

7. sz. ábra: 1638 fő jogerős és nem jogerős szabadságvesztését töltő elítélthez kapcsolódó Skype adatok a 2020.04.01. és a 2021.01.31 közötti időszakra vetítve

Forrás: a szerző szerkesztése

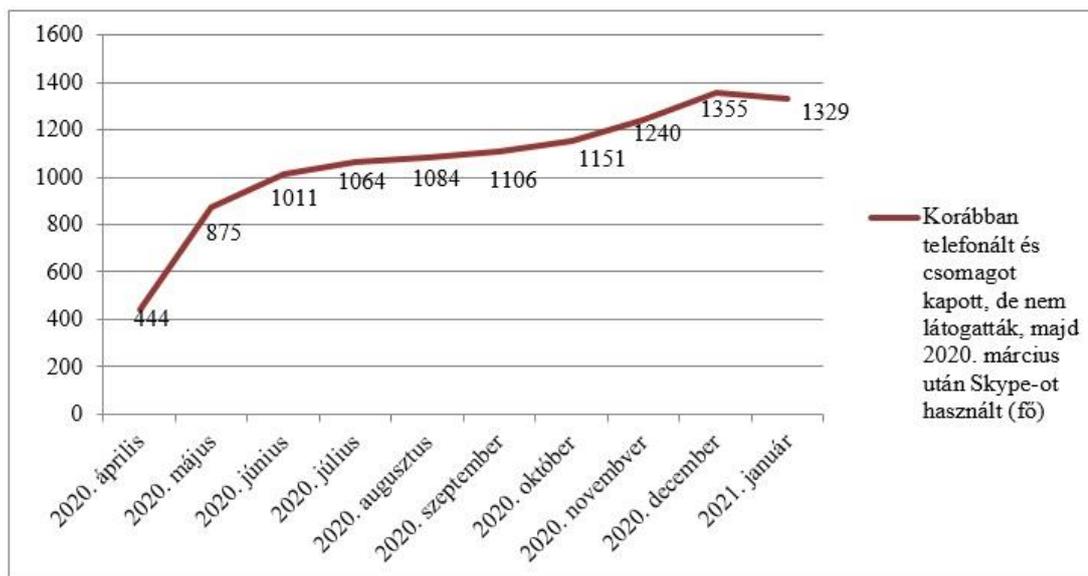
⁵¹⁸ Jogerős és nem jogerős szabadságvesztését hatálya alatt álló elítéltek, akik a vizsgált időszakban (2019.12.01-2021.01.31.) a büntetés végrehajtási intézetekben tartózkodtak.

⁵¹⁹ Az egyetlen kapcsolattartási forma a levelezés, amelyről nem rendelkezünk statisztikai adatokkal.

⁵²⁰ Azon fogvatartottak esetében vizsgáltunk csupán, akik 2019.12.01. és 2021. 01. 31-között folyamatosan szabadságvesztés hatálya alatt álltak.

Az adatokat elemezve megállapítható, hogy a Skype mindenki számára elérhető lehetősége pozitív változást hozott a jelzett fogvatartotti kör kapcsolattartásában, mivel fokozatosan növekvő tendenciát mutatva 2021 januárjában az aktív kapcsolattartással nem rendelkezők körében *11%, azaz 182 fő esetében jelent meg új kapcsolattartási formaként.*⁵²¹

A továbbiakban vizsgálat tárgyát képezte az aktív kapcsolattartással rendelkező, de látogatót nem fogadó elítéltek vonatkozásában, hogy milyen mértékű volt az új kapcsolattartási forma használata. Az adatok leválogatását követően azt az eredményt kaptuk, hogy 2019.12.01. és 2020.03.31. között 3 163 fő jogerős és nem jogerős szabadságvesztését töltő elítélt volt, akinek nem volt látogatófogadása, azonban telefonált vagy csomagot kapott a jelzett időszakban.

8. sz. ábra: A jelzett csoporthoz kapcsolódó Skype adatok a 2020.04.01. és a 2021.01.31. közötti időszakra vetítve

Forrás: a szerző szerkesztése

Az adatok alapján a 2020.03.31. és 2021.01.31. közötti időszakban, az *aktív kapcsolatot tartók, de látogatót nem fogadók* száma júniusig meredeken nőtt,

⁵²¹ A későbbiek során érdemes lenne megvizsgálni, hogy milyen hatással van ez a csoport az esetében a telefon és csomag kapcsolattartási formák alkalmazására.

majd egy néhány hónapos stagnálást követően a karácsonyi emelkedett létszámot megőrizve 2021 januárjában 1329 fő, *42%-os arányt mutatva kapcsolódott be a Skype használatába.*

A járványügyi vészhelyzet depresszív hatásainak enyhítésére bevezetett Skype telefonálás, az elmúlt egy évben beváltotta a hozzáfűzött reményeket. A kapcsolattartás e sajátos formája immár 25 éves múltra tekint vissza, ha az 1990-es években az USA-ban alkalmazott ún. „videó-látogatást” tekintjük az első hasonló kezdeményezésnek. A kezdeti időszakban még kísérleti jelleggel működő kapcsolattartási forma olyan esetekben nyújtott hatékony segítséget, amikor a személyes találkozás valamilyen akadályba ütközött (távolság, költségek, a látogató akadályozottsága stb.).⁵²² Juhász, a hatékonyságot vizsgáló kutatásokra hivatkozva 2016-ban már megjegyezte: *„Napjainkban úgy tűnik, hogy a személyes és a videó-látogatásokat egyaránt biztosító börtönkörnyezet nemcsak megőrzi azokat az előnyös vonásokat, amelyekkel a személyes látogatások rendelkeznek, hanem azokat tulajdonképpen kiegészíti, lehetőség szerint növeli.”*⁵²³

A statisztikai adatok elemzésén túl szeretnénk volna mélyebben megvizsgálni annak okait, hogy a fent elemzett két csoport esetében mi húzódott meg a Skype telefonálás fokozatos térnyerése mögött. Ennek érdekében a vizsgált csoportok résztvevői közül (1511 fő) véletlenszerűen kiválogattunk és rövid strukturált interjúkérdéseinkkel felkerestünk 51 fogvatartottat.⁵²⁴ Legtöbben arról számoltak be, hogy a kapcsolattartásukban a Skype telefonálás azért hozott változást, mert több év után újra láthatták szüleiket, testvéreiket, házastársukat. Visszatérő motívumként bukkant elő az akadályoztatás okaként, a közeli

⁵²² JUHÁSZ 2016, 91. o.

⁵²³ JUHÁSZ 2016, 91. o.

⁵²⁴ A felmérés a Balassagyarmati Fegyház és Börtön, az Állampusztai Országos Bv. Intézet, a Bács-Kiskun Megyei Bv. Intézet, a Kalocsai Fegyház és Börtön, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bv. Intézet és a Márianosztrai Fegyház és Börtön érintett fogvatartotti állományával rövid, strukturált kérdőív felvételével, 2021. 02. 23. és 2021. 02. 26. között történt. Az interjúra véletlenszerűen kiválasztott 51 fogvatartott a fent bemutatott, korábban kapcsolatot nem tartott (vagy csak levelezett) 182 főből, valamint a korábban kapcsolatot tartott, de látogatót nem fogadott 1 329 főből került ki.

hozzátartozó rossz egészségi állapota, és az áthidalhatatlan távolság: *”Román állampolgár vagyok, Márianosztrán nem tudtam látogatót fogadni egyszer sem. Skype-on láthattam utoljára édesapámat, aki azóta már meghalt (interjú/15)”* Többen pozitívként említették, hogy a kapcsolattartás ezen formája sokkal rugalmasabb és többször gyakorolható, mindemellett a kiskorú és iskolás gyermekek számára is kapcsolati élményt ad a hozzátartozóval: *„Pici baba is van a családban, őneki sokkal kényelmesebb ez a helyzet. (interjú/7)”, „Unokám iskolás, így őt is tudom látni! (interjú/23)”* Az előnyöket vizsgálva több alkalommal válaszként kaptuk, hogy a körülmények ebben az esetben nyugodtabbak, így zavartalanabb a kapcsolattartás a Skype telefonálás során: *„... nyugodtabb a beszélő környezete, nem kell senkit túlkiabálni, nincs hangzavar a többi hozzátartozó miatt. (interjú/4)”* Nem elhanyagolható érv, ami új és más élményt hozott be az eddigi intézetelhagyás nélküli kapcsolattartásba, hogy bepillantást enged a hozzátartozók lakókörnyezetébe is: *”... és láthatom a családommal együtt az otthonomat is. (interjú/7)”*.

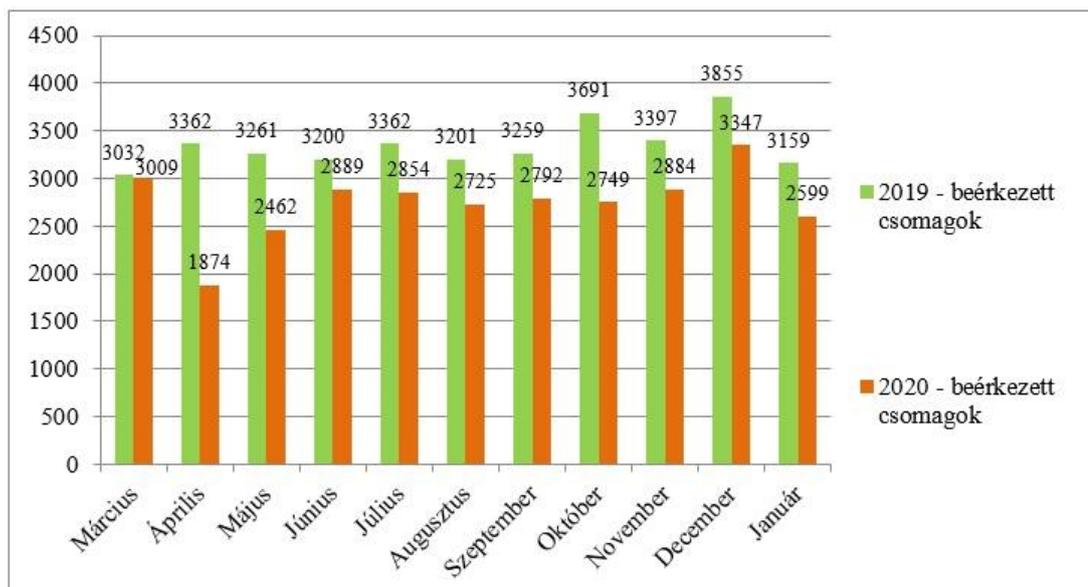
A továbbiakban kérdést tettünk fel arra vonatkozóan, hogy 60 év feletti hozzátartozók esetében milyen nehézségekbe ütközött a Skype telefon használata. Előzetes feltevésünk beigazolódott, mivel igen gyakran (14 esetben) vagy eszközhány, vagy alkalmazási problémák gyengítették a kapcsolattartást, annak ellenére, hogy a BVOP egy – a Skype használatát közérthetően bemutató – segédletet dolgozott ki és adott át az azt igénylő fogvatartottak részére, hogy azt kapcsolattartóik irányába továbbíthassák. Nem várt eredményként számoltak be a fogvatartottak a tevékenység közösség-szervező erejéről, így szomszédok, unokák, testvérek és mások segítettek a kapcsolat sikeres kiépülését: *„Technikai nehézségek adódtak, de az egyik gyermek tanárnője segített a program telepítésében, így azóta sincs probléma. (interjú/44)”* *„Testvérem segített a programot feltelepíteni és Skype profilt csinálni, de ez sem volt elég. Most úgy tudja anya kezelni a számítógépet, hogy színes jelölések vannak a számítógép billentyűin és egy papírra fel van írva, hogy mikor mit milyen sorrendben kell csinálni. Így már történt Skype beszélő is, szóval már rendeződött a dolog, de*

kellett hozzá segítség. (interjú/15) Feltételezésünk szerint, bár a Skype telefonálás a látogató fogadásával összehasonlítva sokkal költségkímélőbb, mégis szükséges egy kapcsolatfelvételi eszköz és internet előfizetés a használatához, ezért mélyszegénységben élő családok esetében alkalmazása komoly akadályba ütközhet. Várakozásunk ellenére a fogvatartottak kevésbé találták ezt akadályozó tényezőnek (6 alkalommal említették), mivel ez a típusú segítség – valakinek kölcsönözni egy eszközt – nem igényel többlet anyagi ráfordítást, ezért az emberek szívesebben támogatják egymást.

A Skype telefonálás vitathatatlan előnyei ellenére is csupán egy kiegészítő kapcsolattartási eszközként működhet a pandémiás helyzet elmúltával, ezért a legjobb gyakorlat kialakításához további kutatásokra van szükség. Azonosítani kell azokat a csoportokat és a csoportokhoz tartozó jellemzőket, amelyek fennállása esetén a folyamatos kapcsolattartásához a Skype telefonálás lehetősége járulhat leginkább hozzá. Ezeket a csoportokat – akár külső állami, nem állami, egyházi segítséggel – tanácsadással, technikai segítséggel, adományokkal támogatni kell a kapcsolattartás újbóli kiépítéséhez és fenntartásához.

A járvány kapcsán kialakult helyzet enyhítésére született intézkedések, a csomag fogadásának gyakoriságára és a telefonálásra fordítható időtartamra is jelentős hatást gyakorolt. Mivel a postai csomagküldemények esetében nem lehetett garantálni a vírusmentességet, ezért azt kiváltva a havi egy alkalommal engedélyezett web-es csomagküldemény lehetőségét kétfőre emelte a büntetés-végrehajtás, ami jelenleg is megmaradt szabad választásként.⁵²⁵

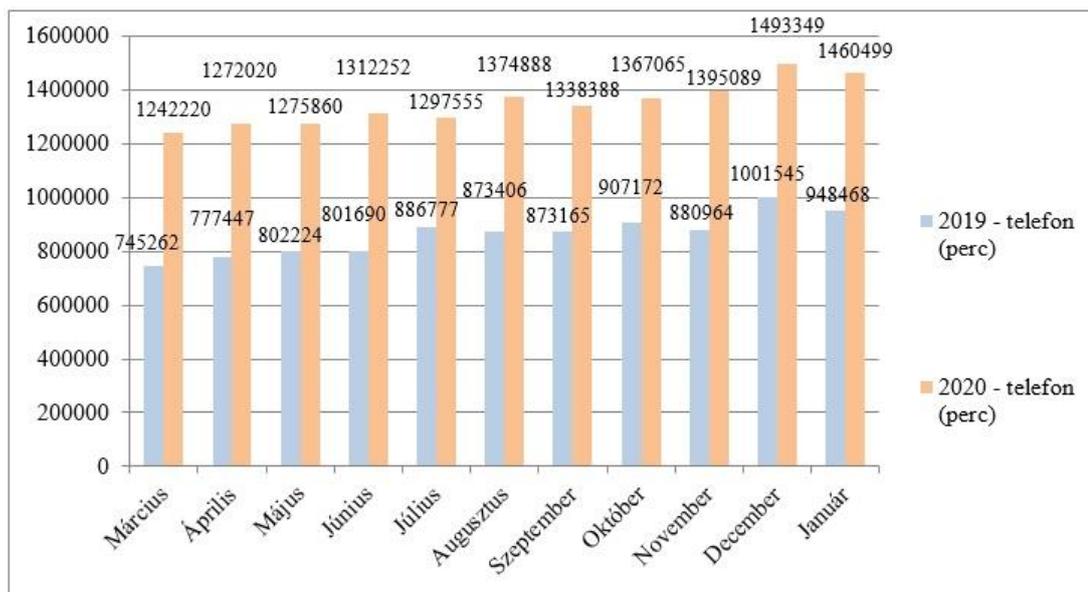
⁵²⁵ A fogvatartott választhat, hogy egy postai csomagot, vagy két web-es csomagot fogad kapcsolattartójától.

9. sz. ábra: A fogvatartottakra vonatkozó csomagfogadási adatok 2019. 03. 31. és 2019. 12. 31. között, összehasonlítva a 2020. 03. 31. és 2020.12. 31. időszakokkal

Forrás: a szerző szerkesztése

A 2019-es és 2020-as adatok összehasonlítása a csomagszám feltételezett növekedését nem erősítette meg, sőt ellentmond annak. Bár nézeteinket alátámasztó empirikus vizsgálat nem áll rendelkezésünkre, de valószínűsíthető, hogy az áprilisi-májusi időszakban hirtelen *lecsökkent csomagszám* mögött (a beküldött csomagok száma áprilisban 44%-kal esett vissza) a kijárási korlátozás következményeként, a társadalom széles rétegeire jellemző egzisztenciális szorongás húzódik meg, amit később a valós anyagi érintettség és veszteség váltott fel. Előzetes feltevéseinknek megfelelően ellenkező előjelű változás volt tapasztalható a telefonhívásra fordított idő vonatkozásában.

10. sz. ábra: A fogvatartottakra vonatkozó perc alapú telefonálás adatai 2019. 03. 31. és a 2019. 12. 31. között, összehasonlítva a 2020. 03. 31. és 2020.12. 31. időszakkal

Forrás: a szerző szerkesztése

A pandémiás időszak kezdetén érzékelhető volt a fogvatartottak körében a növekvő telefonálási hajlandóság, mivel az előző évhez képest már márciusban a felhasznált percek száma 40%-os emelkedést mutatott, ami kisebb ingadozást követően 2021 januárjában 35%-on stabilizálódott. A növekedés okait vizsgálva részben a megemelt telefonálásra fordítható idő áll a háttérben,⁵²⁶ de vélhetően a fogvatartottak a média által generált, a hozzátartozók irányából érkező fokozódó aggodalom miatt is ezt a fajta személyesebb és rugalmasabb kapcsolattartást részesítették előnyben. A mutatók további emelkedése prognosztizálható, mivel 2021. január 01-től általánosan nőtt a fogvatartottak telefonálási időkerete az egyes végrehajtási fokozatokon és rezsimkategóriákon belül.

⁵²⁶ A pandémia időszakában nőtt a fogvatartottak telefonálási időkerete az egyes végrehajtási fokozatok és rezsimkategóriák szerint. Ezen felül, a járványhelyzet miatt, minden fogvatartott végrehajtási fokozatától és rezsimkategóriájától függetlenül, az azok alapján meghatározottakon túl hetente 15 perc telefonhívás kezdeményezésére jogosult. Továbbá, az óvadék ellenében tartható telefonkészülékkel nem rendelkező fogvatartottak – egyéni elbírálás alapján – havonta 3x5 perc időtartamban az intézet költségére telefonhívást indíthatnak.

2.1.2. A családi döntéshozó csoportkonferencia

A családi csoport-konferencia Új-Zélandi eredetű, ahol az 1989. évi gyermek-, ifjúság- és családvédelmi törvény részeként látott napvilágot. *„A törvény a fiatal elkövetők tágabb családi körét is bevonja a normakövető magatartás szankcióinak megállapítását célzó döntési folyamatba. A jogszabály a maori őslakosok hagyományát vette alapul, melynek lényege, hogy az egyén családja és a közösség is részt vesz a normaszegés elbírálásában.”*⁵²⁷ A családi döntéshozó csoportkonferencia, a család és a közösség összetartó erejét kívánja alkalmazni a magatartás szabályozása érdekében, mint egyedülálló konferencia alapon végrehajtott módszert a resztoratív eljárások eszköztárában. A modell célja, hogy a közösségi normarendszerrel történő szembeállítás okainak, következményeinek feltárása érdekében összehozza az elítéltet és családját, illetve a közösség tagjait, azon túl pedig a racionális döntés érdekében a pártatlan álláspontú facilitátoron kívül mind az elítélt tágabb közegét képviselő személyeket. A büntetés-végrehajtási intézet szakemberei is jelen vannak a konferencián. A konferencia kiváló lehetőséget biztosít a prevenciót szolgáló elvárások megjelenítésére, ami pedig mindenképp segítséget nyújt azoknak az eszközöknek a felderítésében, amelyek kihasználása alkalmas a család problémamegoldó képességének fejlesztésére, illetve az elítélt szabadulását követő reintegráció támogatására. A konferenciamodell alkalmazásának jelentőségét az is bizonyítja, hogy egyrészt feltárulnak a bűncselekmény elkövetéséhez vezető körülmények; másrészt a résztvevők elvárásainak, illetve álláspontjainak megfogalmazását követően a konszenzus jegyében előkerülnek azok a konstruktív támogató faktorok, amelyek tulajdonságaikból adódóan alkalmasak a társadalmi reintegráció eszmerendszerének internalizálására. Az eljárás fókuszában a helyreállítás áll, mintegy támogató erő a reintegráció útján.

⁵²⁷ BUDAI 2014, 41. o.

2.2. *A munkaerőpiaci esélyek javítása*

A fogvatartás második alappilléreként jegyzett *munkaerőpiaci esélyek javításában* a munkáltatásban kiemelkedő szerepe van. Az elítéltek munkavégzése a börtönélet nélkülözhetetlen része. A nemzetközi dokumentumok előírásai, a külföldi szakirodalom és a törvényi szabályozások egyaránt kiemelik a munkavégzés jellemformáló hatásait. A fogvatartottak munkáltatásának célja, hogy segítse az elítélt testi és szellemi erejének fenntartását, lehetőséget adjon a szakmai gyakorlat megszerzésére és fejlesztésére, ezáltal megkönnyítse a szabadulást követő társadalmi visszailleszkedést. A Bv. törvény biztosítja az elítélteket megillető *munkához való jogot*,⁵²⁸ valamint előírja a *munkavégzés kötelezettségét*.⁵²⁹ A munkában történő részvétel szubjektív akadályai a fogvatartotti oldalon jelentkeznek. Az elítélteknek akkor van nagyobb esélyük a munkáltatásra, ha valamilyen szakképzettséggel, szakmai gyakorlattal rendelkeznek, a fogvatartottak jelentős része azonban szakképesítéssel nem rendelkezik, így legfeljebb segédmunkásként vagy mezőgazdasági idénymunkásként foglalkoztatható. A büntetés-végrehajtási munkáltatás több évtizedes történetéhez kapcsolódó sajátosság, hogy a büntetés-végrehajtás *ipari vállalatok* döntő részben a *könnyűipari ágazatba* tartoznak. Jelentős számban foglalkoztatnak a vállalatok férfi fogvatartottakat olyan szakmákban, mint például szövés, cipőipari munkák, amelyek az idők folyamán elnőiesedtek, és ezekben a polgári életben döntően nők munkavállalási esélyeit növelik. További akadály a munkáltatásnak az is, hogy a fogvatartottak egészségi állapota az átlagnépességnél rosszabb, így gyakran csak könnyű fizikai munkát végezhetnek. Külön problémát jelent a csökkent vagy megváltozott munkaképességűek⁵³⁰ foglalkoztatása, az állapotuknak megfelelő munka hiánya.

⁵²⁸ Bv. törvény 119. § (1)

⁵²⁹ Bv. törvény 133. § (2)

⁵³⁰ Felnőtt férfi fogvatartottak esetében 11,64%-os, míg nők esetében 22,26% -os arányban vannak jelen. (Forrás: Börtönstatisztikai Szemle 2016/2. adatai)

fő	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Bv. gazdasági társaságok általi munkáltatás	3 570	3 753	4 137	4 405	4 548	4 678	3 861
ebből ipari társaságnál munkáltatott	1 653	1 846	2 082	2 334	2 521	2 620	2 320
ebből mg-i társaságnál munkáltatott	1 917	1 907	2 055	2 071	2 027	2 058	1 541
Intézeti munkáltatás	2 430	2 765	2 741	2 963	3 334	3 483	3 125
PPP munkáltatás	781	723	684	672	749	633	723
Összesen:	<i>6 781</i>	<i>7 241</i>	<i>7 562</i>	<i>8 040</i>	<i>8 631</i>	<i>8 794</i>	<i>7 709</i>

11. sz. ábra: Munkáltatott fogvatartottak átlagos állományi létszáma 2012-2018 között

Forrás: Rutkai – Sánta 2019, 12. o.

A Bv. törvény értelmében a fogvatartottat vagy a büntetés-végrehajtási intézet, vagy az elítéltek foglalkoztatására alapított gazdálkodó szervezet foglalkoztathatja. A fogvatartottak munkáltatása ennek megfelelően a büntetés-végrehajtási intézeteknél költségvetési támogatás formájában, a munkáltatás céljára alapított kft-nél, valamint szerződéses alapon más büntetés-végrehajtáson kívüli szervezetnél történik, összességében elég széles tevékenységi körben (például növénytermesztés, állattenyésztés, építőipar, bőr- és cipőipari, konfekcióipari, faipari termékek készítése). A fogvatartottak külső munkahelyen való foglalkoztatása a büntetés-végrehajtási intézetek és a munkáltatók közötti szerződés alapján működik, és országosan eltérő képet mutat.

Az elítéltnak a munkavégzéssel kapcsolatos jogaira és kötelességeire a *normalizáció elve* értelmében a munkajog általános rendelkezései az irányadók, a büntetés-végrehajtás sajátosságaiból fakadó eltérésekkel. Az egyik fontos különbség, hogy az elítélt munkáltatása esetén nem munkaviszonyról, hanem *sajátos büntetés-végrehajtási jogviszonyról* van szó. Ezért az elítéltnak a végrehajtás során munkában töltött ideje *nem számít be a nyugdíj*

jogosultságába. Más vonatkozásban viszont az elítélt munkáltatásából fakadó egyéb jogok közelítenek az általános munkajog szabályaihoz. Így például az elítélt munkaideje megegyezik a munkajogi rendelkezésekben megállapított munkaidővel, vagyis az elítélt heti munkaideje általában 40 óra. Az elítéltet továbbá egy évi munkavégzés esetén húsz nap fizetett szabadság illeti meg. Az elítéltnak az elvégzett munkáért *munkadíj* jár a szabad munkavállalókra érvényes bértarifák alapján. A gyakorlatban azonban az *elítéltek díjazása lényegesen alacsonyabb, mint a szabad munkavállalóké a hasonló munkakörökben*, tekintettel arra, hogy az elítéltek ellátásáról az állami költségvetés gondoskodik. A fogvatartottak munkához való alanyi joga nem feltétlen, a büntetés-végrehajtás jellegéből következően korlátozható, büntetés-végrehajtási érdekből átmenetileg szüneteltethető a munkába állást akadályozó ok fennállásáig. A büntetés-végrehajtás jellegéből következően az elítélt bizonyos ideig – átmeneti jelleggel – mentesül a munkavégzési kötelezettség alól (például eltávozások során, az évi pihenőidőben, betegség idején). A társadalmilag hasznos munka végzése az elítéltek esetében nem csupán jog, de egyben kötelezettség is, mivel köteles a kijelölt munkát szakismereteinek és képességeinek megfelelően fegyelmezetten elvégezni, a munkavédelemmel kapcsolatos előírásokat betartani. A fogvatartottak a munkavégzéssel kapcsolatos kötelezettségüket általában teljesítik. A munkáltatási lehetőségekre is figyelemmel a munkavégzést megtagadó fogvatartottak száma csekély. A munkahelyi rend és fegyelem megsértése esetén fegyelmi felelősségre vonás kezdeményezésére kerül sor.

A munkáltatás törvényben meghatározott, szervezeti célja a büntetés-végrehajtási szervezet *önellátóvá és részben önfenntartóvá tétele*. Szervezett munkáltatás költségvetési kereteken belül minden büntetés-végrehajtási intézetben megvalósul; optimálisabb helyzetben azok az intézetek vannak, amelyek mellett gazdasági társaság, vagy esetlegesen külső vállalkozás is biztosít szerződés alapján valamilyen munkát. Reintegrációs szempontból

kiemelkedő jelentősége van a díjazás nélküli és az egyéb, munkaterápiás jellegű foglalkoztatásnak is.

2.2.1. Az oktatás és képzés

Az iskolarendszerű oktatás a reintegráció egyik legfontosabb tényezője.⁵³¹ Oktatás, szakképzés, továbbképzés együttesen vagy külön-külön is szervezhető a büntetés-végrehajtási intézet, jogszabály által arra felhatalmazott egyéb szerv, illetve magánszemély által, amelynek költségei a szervezőt terhelik, de ahhoz az elítélt önként is hozzájárulhat. Az iskolarendszerű képzésben történő részvétel csak 16 éven alul kötelező, ezért a büntetés-végrehajtási intézetnek a reintegrációs tiszten keresztül kell ösztönözni az elítélteket a tanulmányok folytatására. A tanulmányi kedv serkentését szolgálja az a jogszabályi rendelkezés, mely szerint, aki általános iskolai oktatásban vesz részt, közép fokú iskolába jár, szakképzésben vagy továbbképzésben vesz részt, képzésének ideje alatt *az alapmunkadíj egynegyedének megfelelő pénzbeli térítésben részesül*, feltéve, ha a büntetés-végrehajtási intézet működési körében felmerült okból nem állították munkába és nem bír egyéb jövedelemmel. Napjainkra a közép fokú képzésre tevődött át a hangsúly, ennek háttérében a fogvatartotti populáció alapvető iskolázottságának javulása mellett a büntetés-végrehajtási reintegrációs projektek állnak.⁵³² A jelenleg zajló A „Fogvatartottak reintegrációja”⁵³³ című EFOP projektben elsősorban azon fogvatartottak vehetnek részt, akik 5 éven belül szabadulnak, tehát a közeljövőben szembesülnek a visszailleszkedés nehézségeivel. A program teljes ideje alatt

⁵³¹ BODONYI – HEGEDŰS – FEKETE 2015, 22-33. o.

⁵³² Az európai uniós projektek körében a TÁMOP projektek bírtak kiemelt jelentőséggel, így például a 2008-2010 között futó, „A társadalmi kohéziót erősítő bűnmegelőzési és reintegrációs programok módszertani megalapozása” címet viselő TÁMOP 5.6.2 kiemelt projekt és annak megvalósítása, a 2012-ben lezárult „Tett” program. A 2012-ben indult TÁMOP 5.6.3 program célja volt „egy olyan, több szervezet összehangolt együttműködésén alapuló reintegrációt segítő szolgáltatási rendszer kialakítása, amely országosan egységes, akár a teljes fogvatartotti populáció által igénybe vehető, egyénileg differenciált fejlesztésekre ad lehetőséget, hozzájárulva ezzel a bűnisméltés és a társadalmi kirekesztődés mértékének csökkentéséhez”. A kiemelt projekt 2015-ben zárult le.

⁵³³ Az EFOP 1.3.3-16-2016-00001 azonosító számú, „Fogvatartottak reintegrációja” című projekt a Széchenyi 2020 program keretében valósul meg. (Erről bővebben a „Reintegrációs projektek” cím alatt olvasható.)

fogvatartottak közel ötödének bevonását tervezik, akik közül 1800 fogvatartott vehet részt kompetenciafejlesztő foglalkozásokon, 1000 fő pedig piacképes szakmát tanulhat.

	2010			2018		
	Teljes	Férfi	Nő	Teljes	Férfi	Nő
Analfabéta	1,02	0,88	2,93	0,55	0,46	1,58
Kevesebb, mint 8 osztály	27,48	27,21	30,5	10,41	10,41	13,35
Általános iskola	46,28	46,41	44,42	58,51	58,63	56,97
Befejezett középiskola	n.a.	n.a.	n.a.	6,48	6,50	6,22
Szakiskola	14,94	15,52	6,61	13,50	14,00	7,30
Érettségi	7,71	7,56	9,71	8,369	8,23	10,45
Egyetem-főiskola	2,57	2,4	4,81	2,16	2,00	4,15

12. sz. ábra: A fogvatartottak iskolai végzettsége (%)⁵³⁴

Forrás: a szerző szerkesztése

Az iskolai végzettség jelentős eltérést mutat a férfi és női fogvatartotti népesség tekintetében. A nők aránya kiemelkedően magas az alacsonyabb („analfabéta”, „kevesebb, mint 8 általános”) és magasabb végzettség (érettségi, egyetem-főiskola) terén, amely magában hordozza az egyik csoport esetében a felzárkóztatás igényét, míg a másik tekintetében a magasabb végzettséghez kapcsolódó munkáltatási tevékenységek bevonásának szükségességét.

A büntetés-végrehajtásnál a *szakmai képzésnek* jelentősége alapvetően kettős. Egyrészt segítse elő, hogy a fogvatartott szabadulás után könnyebben tudjon elhelyezkedni, megfelelő keresettel rendelkezzen; másrészt, hogy a büntetés-végrehajtási vállalatok és intézetek termelő munkájuk eredményes végrehajtásához megfelelő szakmai ismeretekkel rendelkező munkaerővel dolgozhassanak. A szakmaképzésnél előnyben kell részesíteni azokat a

⁵³⁴ Börtönstatisztikai Szemle 2015/1 és 2018/1 sz. adatainak felhasználásával. Az iskolázottságra vonatkozó adatok értelmezéséhez szükséges figyelembe venni, hogy az értékek egy aktuális állapotot rögzítenek. A táblázatban tehát a fogvatartás kezdőidőpontja óta, a fogvatartás során megszerzett végzettség is szerepel hozzáadódva a már korábban megszerzett végzettséghez.

szakmákat, melyek elősegíthetik a szabadulás után a társadalomba való beilleszkedésüket, vagy a büntetés-végrehajtási intézeten belül történő munkavégzésüket. Az elítélt a szakképzésbe, továbbképzésbe a kérelme alapján vonható be, a kérelem után megkezdett szakképzésben és továbbképzésben azonban részvétele már kötelező.

2.2.2. *A reintegrációs projektek*

A fogvatartottak reintegrációja szerves részét képezi a kormány *Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiájának*.⁵³⁵ A stratégia a bűnmegelőzést központba állítva elveket, módszereket és konkrét cselekvési programot határoz meg, amelyhez célcsoportokat rendel. A bűnisméltés megelőzése területén jelentős és igen összetett feladat hárul a büntetés-végrehajtási szervezetre és intézményeire.

2010–2015 között több olyan pályázatot írtak ki a Társadalmi Megújulás Operatív Program (a továbbiakban: TÁMOP) kiemelt projekt keretében, amelyek közvetlen kapcsolatban vannak a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiával. Két kiemelt projektben különösen érintett volt a büntetés-végrehajtás. Az egyik ezek közül a 2010–2012 között futó *A társadalmi kohéziót erősítő bűnmegelőzési és reintegrációs programok módszertani megalapozása* címet viselő TÁMOP 5.6.2 kiemelt projekt. Majd 2012-ben vette kezdetét *A fogvatartottak többszakaszos, társadalmi és munkaerőpiaci reintegrációja és az utógondozás kiemelt modellje* című projekt, amely 2015-ben sikeresen zárult. A 2012-ben indult TÁMOP 5.6.3 program célja volt egy olyan, több szervezet összehangolt együttműködésén alapuló reintegrációt segítő szolgáltatási rendszer kialakítása, amely országosan egységes, akár a teljes fogvatartotti populáció által igénybe vehető, egyénileg differenciált

⁵³⁵ 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013–2023).

fejlesztésekre ad lehetőséget, hozzájárulva ezzel a bűnismétlés és a társadalmi kirekesztődés mértékének csökkentéséhez.⁵³⁶

Az Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program (a továbbiakban: EFOP) keretében 2016–2020 között valósul meg az EFOP 1.3.3 a *Fogvatartottak reintegrációja* című projekt. A program célja a jogerősen kiszabott szabadságvesztés-büntetésüket töltő elítéltek, valamint a letartóztatás alatt álló személyek társadalmi és munkaerőpiaci visszailleszkedésének segítése, a bűnismétlési kockázat csökkentése. Emellett feladatának tekinti az elkövetők bűnismétlési kockázatának csökkentése érdekében sikeres és hatékony reintegrációs programok megvalósítását és a társadalmi kirekesztődés mértékének csökkentését. A projekt *célcsoportjaiban* jelentős változás történt, mivel nemcsak az együttműködést és részvételt vállaló *fogvatartottakat* érinti, hanem azok *hozzátartozóit* is, mivel a szabadulás utáni befogadó környezet kialakításához hozzájárul, ha a családtagok maguk is rendezett munka- és lakhatási körülményeket teremtenek. A projekt az *ország kevésbé fejlett régióira* (Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Alföld, Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl) terjed ki és az ott található büntetés-végrehajtási intézetekben valósul meg.

A *fogvatartott*⁵³⁷ tanácsadóval közösen egyéni fejlesztési tervet alakít ki, amelyben rögzítik a fogvatartott által vállalt együttműködés kereteit, a sikeres reintegrációjához szükséges szolgáltatásokat. A fogvatartottak a letöltő házakban 90 órás, az előzetes házakban 60 órás önismereti, agresszió- és konfliktuskezelési, kommunikációs, életvezetési, valamint a felmért szükségletek alapján egyéb készség- és kompetenciafejlesztő csoportfoglalkozásokon vesznek részt. A fogvatartottak szakképzés keretében a munkaerőpiaci igényeknek, valamint kompetenciájuknak megfelelő piacképes

⁵³⁶ BOLGÁR 2018, 109-127. o.

⁵³⁷ A projekt keretében az előzetes tervek alapján, 4000 fogvatartottal készül egyéni fejlesztési terv, amely alapján a szakemberek humán szolgáltatásokat nyújtanak. 1800 fogvatartott vesz részt kompetenciafejlesztő csoportfoglalkozáson, és 1000 fő részére biztosítják majd, hogy piacképes szakmát szerezzon.

szakmát szerezhettek. Annak érdekében, hogy a fogvatartottak a projekt időtartama alatt fenntartsák motivációjukat, a munkatársak rendszeres motivációs foglalkozásokat tartanak egyéni és csoportos formában. Az álláskeresésre való felkészítés, kompetenciafejlesztés szolgáltatáscsomag keretében azon képességek fejlesztése történik meg, amelyek a szabadulás utáni sikeres munkavállalást biztosítják. A program munkatársai a humán szolgáltatásokat utógondozás keretében a szabadulást követő egyéves időtartamban nyújtják a szabadultak számára. A tanácsadó feladata ilyenkor már a munkahelykeresés, az állami foglalkoztatási szolgálat rendszerével történő együttműködés támogatása, valamint a helyi közösségbe történő beilleszkedés elősegítése.⁵³⁸

A projektben részt vevő *hozzátartozókkal* is egyéni fejlesztési tervet készítenek, amely alapján munkaerőpiaci szolgáltatásokban, szociális ügyintézésben és egyéni esetkezelésben részesülnek. A projekt keretében a tanácsadó hozzátartozói csoportot szervez. A hozzátartozó ennek keretében találkozhat hasonló helyzetben lévőkkel, akikkel meg tudják beszélni a felmerülő nehézségeiket, a megoldási javaslatokat, és megoszthatják egymással a tapasztalataikat. A projekt támogatja a látogatóhelyiségek gyermekbaráttá tételét és a családi beszélők infrastrukturális fejlesztését. Hozzájárul a barátságos, családi környezet kialakításához, ahol a fogvatartottak mesefilmeket nézhetnek, rajzolhatnak, olvashatnak, játszhatnak gyermekükkel.⁵³⁹

2.3. *Testi és szellemi állapot szinten tartása*

Az Európa Tanács 1998-ban megjelentetett ajánlása a börtönbeli aktivitásokról, három tevékenységi programot sorol fel: az elsőbe tartoznak a zárt intézeti viszonyok között zajló oktatási-képzési tevékenységek, a második az életvezetéshez kapcsolódó programokat tartalmazza, melyek elsődleges célja a

⁵³⁸ *Tájékoztató füzet fogvatartottak részére 2017.*

⁵³⁹ *Tájékoztató füzet fogvatartottak hozzátartozói részére 2017.*

beilleszkedési nehézségek leküzdésén túl az egészségnevelés és a szabadidő hasznos eltöltése sport és kulturális tevékenységek szervezése. A harmadik csoport a börtönártalmak csökkentését célzó programokat foglalja magába a családi kapcsolattartás és közösségi tevékenységek támogatásán túl a szellemi aktivitás biztosításán keresztül.⁵⁴⁰ Hagyományosan a testi és szellemi állapot szinten tartásához hozzájáruló programnak tekintjük a szabadidős, sport és kulturális tevékenységeket, melynek gazdag tárházával rendelkezik végrehajtásunk.

A *testnevelés* és *sport* fontos helyet foglal el az elítéltek számára elérhető szabadidős programok között. A fogvatartottak többsége számára az egyik legvonzóbb kikapcsolódási forma a testmozgás. A testnevelés és sport zárt intézeti jelentőségét növeli a korlátozott mozgási lehetőségek szélesítésének, az elítéltek egészségi és pszichikai állapotának javítására gyakorolt kedvező hatása. A sport ezen túl alkalmas a szociális tulajdonságok fejlesztésére is, amennyiben az alkalmazott szabályok betartására, vagy a másokkal való együttműködésre késztet. A hazánk büntetés-végrehajtási intézeteinek javarésze rendelkezik a kielégítő, a rendszeres sportprogramok lebonyolításához szükséges torna- vagy kondicionálóteremmel, e mellett néhány intézet sportpályával is biztosítja a rekreációt. Az intézetek többsége azonban a közepesen vagy rosszul felszerelt kategóriába tartozik, ahol csak füves terület vagy lebetonozott pálya áll a fogvatartottak rendelkezésére.

A kulturális programok közé sorolható a *könyvtár*, a tömegkommunikációs eszközök használata, az ismeretterjesztő előadásokon, szakköri tevékenységben való részvétel. Az elítéltek művelődésének hagyományos bázisa a könyvtár. Súlyja ugyan a tömegkommunikációs eszközök (különösen a televízió) elterjedésével csökkent, de még mindig számottevő azoknak aránya, akik rendszeres olvasói az intézeti könyvtárnak. A könyvtárhasználóknak két

⁵⁴⁰ DI BLASIO, Barbara – UJKÉRY Zsófia (2011): *Az oktatás börtönkörnyezeti kihívásai*. In: Hungarian Educational Research Journal [online] 2011. 1. évf., 1. sz. [2011. szeptember 5.] http://olvasas.opkm.hu/portal/menu/hirek/hungarian_educational_research_journal

csoportja külön kiemelését érdemel: az olvasási problémákkal küszködők, akiket az egyszerű, gazdagon illusztrált könyvek vonzanak és a növekvő számú külföldi fogvatartottak, akik számára lehetőleg anyanyelvükön írott könyvek beszerzése vált szükségessé.⁵⁴¹ A beilleszkedést megkönnyítendő, biztosítani kell a fogvatartott számára, hogy tájékozódhasson az ország társadalmi, gazdasági és kulturális életéről, a világ eseményeiről. Ezt szolgálják a tájékoztatás különböző, alábbiakban érintett eszközei. A *tömegkommunikációs* lehetőségek közül legnépszerűbbek a televíziós közvetítések és az intézeti zárt láncú csatornán történő filmvetítések. A fogvatartottak korlátozás nélkül *újságokat, folyóiratokat* rendelhetnek, saját költségükön vagy a hozzátartozóik útján rendszeresen.

Az elítéltek számára az *önképzéssel* történő művelődés lehetőségeit is biztosítani kell. Ennek keretében magántanulóként vagy távoktatási programba bekapcsolódva folytathatják tanulmányaikat. E mellett népszerű az idegen nyelv elsajátítására irányuló magán, illetve tanfolyami felkészülés is. Az önszervezési lehetőségek biztosítása különböző klubok, szakkörök tevékenységében való részvétel, bizonyos szempontból kiemelkedik a programok sorából, mivel fokozottan járulnak hozzá a felelősség és önbecsülés erősítéséhez, valós döntési helyzetek megteremtéséhez.⁵⁴² A szabadidős, sport és kulturális programok igen sajátos helyet foglalnak el a hazai büntetés-végrehajtási intézetek fogvatartotti programjai között. Bár a szakirodalom nem tulajdonít nekik jelentős szerepet a bűnisméltést megelőzését célzó gyakorlatban, de a börtönadaptáció elősegítésében és a fogvatartási kockázat csökkentésében kiemelkedő jelentőséggel bírnak rendszerünkben. Ezt bizonyítja a témában 2011-ben zajló kutatás eredményei is: „Az *intézetparancsnokok, a nevelők és a pszichológusok többsége a szabadidő hasznos eltöltésén felül a fogvatartottak motiválását, önállóságuk fokozását, a*

⁵⁴¹ FORGÁCS – KÁNTOR 2006, 45. o.

⁵⁴² RUZSONYI 2006, 21-33. o.

*közösségi részvétel előmozdítását és az önbizalom növelését említették a rekreációs és kulturális programok legfőbb hozadékaként.*⁵⁴³

Nemzetközi ajánlások⁵⁴⁴ is arra ösztönzik a honi büntetés-végrehajtást, hogy megfelelő arányban és minőségben biztosítson teret a fogvatartottak szabadidős tevékenységének. Így a CPT az 1994. évi látogatásról szóló CPT/95/21. számú jelentés III/C. 2. pontjának ajánlása alapján a következő megállapítást tartalmazza: *„haladéktalanul és gondosan meg kell vizsgálni a valamennyi fogvatartottat érintő napirendi tevékenységek fejlesztésének lehetőségeit, azzal a céllal, hogy minden fogvatartott a nap jelentős részét (azaz 8 vagy több órát) a cellán kívül tölthessen különféle értelmes tevékenységek végzésével (munka, oktatás, sport, kikapcsolódás, társas tevékenység stb.).*⁵⁴⁵ A CPT ajánlásaira reagálva a Legfőbb Ügyészség büntetés-végrehajtási felügyeleti és jogvédelmi ügyészei 2005-ben megvizsgálták⁵⁴⁶ az intézetekben működő általános gyakorlatot. A vizsgálat életkort, nemi jelleg és fogvatartási helyek vonatkozásában is jelentősen eltérő eredménnyel zárult. Művelődési szabadidős és sportprogramokban sokszínű és intézetenként eltérő gyakorlat volt tapasztalható. Havi átlagos 10-12 óra töltöttek el a szabadidős programokban, a részvétel aránya a felnőtt férfi elítéltek esetében igen alacsony 25,6%-os, míg nők esetében magasabb 64,5%-os jelenlét volt kimutatható. A fiatalkorú férfi fogvatartottak részvétele átlagosnak (44,2%) tekinthető. A vizsgálat a fogvatartottak tájékozási lehetőségeinek tekintetében a várt eredménnyel zárult, amely szerint zárt intézeti viszonyok között a rádió és televízió a legjobban preferált információs forrás, háttérbe szorítva az írott médiát. A jogszabály által rögzített napi egy óra sétalehetőség biztosításával a felnőtt férfi elítéltek 47,7%-a, míg a nők 46%-a élt. Fiatalkorú férfi elítéltek vonatkozásában a részvételi arány 80%-os volt a vizsgált időszakban.⁵⁴⁷ A vizsgálat

⁵⁴³ BORBÍRÓ – SZABÓ 2012, 178. o.

⁵⁴⁴ Nemzetközi dokumentumok ajánlásai: ENSZ ajánlás, az Európai Börtön szabályokról szóló R/89/3. sz. Európa Tanács ajánlása, az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R/89/12. sz. ajánlása a börtönművelődésről, Alapelvek a fogvatartottakkal való bánásmódról (ENSZ közgyűlés 1990.12.14-én elfogadott 45/111. sz. határozata).

⁵⁴⁵ ALEKU – CSORDÁS – PACSEK 2006, 66. o.

⁵⁴⁶ A vizsgálat a jelen lévő teljes (17215 fő) fogvatartotti állományt érintette, témánk szempontjából csak az elítéltekre vonatkozó adatok relevánsak.

⁵⁴⁷ ALEKU – CSORDÁS – PACSEK 2006, 65-78. o.

megerősítette azt, hogy a testi és szellemi állapot szinten tartásának eredményességére több tényező is intenzív hatást gyakorol. A résztvevők motiváltságát jelentősen befolyásolhatja az életkor, nemi jelleg és az ehhez kapcsolódó végrehajtási sajátosságok. Fiatalkorúak esetében az életkorhoz kötődő intenzív fizikai aktivitás kiszolgálására rendezkedtek be intézeteink. A szabadlevegőn tartózkodás magas részvételi aránya az ő esetükben átfedést mutat a sporttevékenységek gyakorlásával. Nők esetében a közel 50%-os részvételi arány inkább a kulturális és szakköri tevékenységben való részvételt jelenti, amely érdeklődésüknek jobban megfelel, míg a sporttevékenységekben való aktív részvétel messze elmarad a fiataloknál tapasztalhatótól. Különböző fogvatartotti csoportok munkáltatásban és képzésben való aktív jelenléte, jelentős hatással lehet a sport kulturális és szabadidős programok kihasználtságára. Míg a nők és fiatalok jellemzően az oktatás irányába orientálódnak és alacsonyabb a munkában történő részvételük,⁵⁴⁸ addig a felnőtt férfi elítéltek esetében a munkáltatás az elsődleges foglalkoztatási lehetőség. Jellemzően az oktatás napirendben való elhelyezkedése nem ütközik az egyéb szabadidős programok időpontjával, addig a munkában történő részvétel (ez fokozottabb több műszakos munkáltatás esetében) jelentősen befolyásolhatja az egyéb programok érvényesülését.

A büntetés-végrehajtás keretein belül működő *terápiás programokat* általában pszichológus, pszichoterapeuta vagy más segítő szakember vezeti. A programokra csoportok szerveződhetnek akár egy téma köré (alkoholizmus, családon belüli erőszak, gyermekkori szexuális erőszak), vagy lehetnek általánosabb jellegű önismereti foglalkozások is. Léteznek úgynevezett önszorgító csoportok, ahol a traumatizáltak a tapasztalataik megosztásából merítenek erőt. Ezeket nem kizárólag szakember vezeti. A terápiában az egyéniesítésnek alapvető szerepe van, kiemelt cél a készség- és személyiségfejlesztés. A büntetés-végrehajtásban jelentős tapasztalat gyűlt

⁵⁴⁸ Munkára kötelezett női elítéltek 14,77%-a munkáltatott, míg a férfi elítéltek esetén ez az arány 75,33%-os. (Forrás: Börtönstatisztikai Szemle 2016/2.)

össze a *kisállat-terápiás eljárások* alkalmazása során. Levinson 1960-ban lejegyzett módszerének középpontjában az állatasszisztált terápiás eljárások alkalmazási területe igen széles. A módszer hasznosítható mozgásszervi, neurológiai betegségek gyógyítására, szellemileg sérült gyerekek fejlesztésére, tanulási, drog és alkohol problémák kezelésére, depresszió, időskori elmagányosodás, lelki terhek kúrálására és még igen sokféle baj kiegészítő terápiájára. A tudományos állatterápiában célzottan választanak ki egy-egy állatfajt és jellemző tulajdonságait használják fel a szakemberek. Az állatterápiával foglalkozó szakemberek jól tudják, hogy nem mindegyik, gyógyításra kismemelt állat egyénisége alkalmas az emberekkel való ilyen típusú szoros együttműködésre. Az utóbbi években a hazai börtönökben is megnőtt az érdeklődés az állatok terápiás alkalmazása iránt. Legelterjedtebb a kutyaterápia, ami az agresszió csökkentésén segíthet, de előfordulhatnak egzotikus madarak, kis emlősök, halak is. Manapság a hazai börtönökben is előszeretettel alkalmazzák a speciális csoportokban, a kábítószer-prevenációs és gyógyító-terápiás részlegén elhelyezett elítélteknél, de azok a fogvatartottak is örömmel vállalják az állatokkal való foglalkozást, akik nem ezekben a csoportokban vannak elhelyezve. Szitka⁵⁴⁹ tanulmánya szerint a terápia a fogvatartottak kezelésében több megközelítésben alkalmazható. A gondoskodás, és az együttélési készségek, képességek fejlesztésére rendkívül jól működik. A fogvatartottak az állatokkal végzett közös tevékenység során tapasztalják meg a gondoskodás rendszerességét örömeit.

A művészetterápia különféle művészeti ágakat használ terápiás módszerként. A biblioterápia egyik ágaként működő meseterápia a személyes problémák megoldására jött létre. *„A meseterápia mindazok számára lehetőséget nyújt önmaguk megtalálására és rendezésére, akik életük bármely szakaszában krízishelyzetbe kerültek: veszteségek, gyász, válás, magány, átmeneti vagy tartós egyensúlyvesztések esetén, párkapcsolati problémákban – pl. beteljesületlen szerelem, elhagyás és elhagyattatás, elengedni nem tudás,*

⁵⁴⁹ SZITKA 2008, 13-20. o.

*kapcsolaton belüli rivalizáció – valamint kommunikációs nehézségekben és a szorongások oldásában. A meseterápia életkortól függetlenül alkalmazható, de a legtöbb páciens a 20-50 év közötti nők és férfiak köréből kerül ki.*⁵⁵⁰ A módszer azon alapszik, hogy minden élethelyzetnek, életeseeménynek létezik egy már a mesékben leírt párja. A terápia első lépéseként azonosítani kell azt a bizonyos mesét, amelyik az adott ember problémáját rejti magába, amelynek hősével azonosulni lehet.⁵⁵¹ Több büntetés-végrehajtási intézet is alkalmazza a meseterápia jótékony hatásait, ezek közül kiemelkedő a Balassagyarmati Fegyház és Börtön, ahol DVD-re rögzítik az általuk interpretált mesét, de meg kell említeni a Heves Megyei Bv. Intézetet is, ahol 2010 óta működnek meseterápiás foglalkozások női fogvatartottak részvételével.

A fogvatartás és reintegráció hagyományosnak mondott alappilléreiről elmondható, hogy az elmúlt húsz év során sokat változtak. A családi és társadalmi kapcsolatok támogatása, a munkaerőpiaci esélyek javítása és a testi és szellemi állapot szinten tartása tekintetében napjainkra beértek azok a harmonizációs törekvések, amelyek a fogvatartás európai normáihoz való csatlakozás jegyében történtek. Ugyancsak kedvező a fejlődés iránya a normalizáció elve érvényesülésében az elítéltek jogi helyzetének, az elítéltek életmódjának, a fogvatartás anyagi, infrastrukturális feltételeinek területein, amelyek közelítenek a szabad élet általános feltételeihez, illetve az állampolgárok alapvető jogi helyzetéhez. Továbbá megfigyelhető az a törekvés is, hogy kihasználva az infokommunikációs lehetőségeket folyamatos modernizáció zajlik a kapcsolattartás területén.

3. A fogvatartás és reintegráció új elemei

Az eddig ismertetett hagyományosnak mondható reintegrációs elemeken túl a Bv. törvény eddig részben ismeretlen és modern szempontokat emelt be a

⁵⁵⁰ <http://www.meseterapia.hu/> (letöltve:2018.10.27.)

⁵⁵¹ MOHAROSNÉ 2017, 127. o.

fogvatartás és reintegráció sikeres megvalósítása érdekében. A negyedik alappilléreként számon tartott *kockázati elemek feltárása és optimalizálása* és a *belső motiváció erősítése* közelebb vitte hazánk végrehajtását a professzionális, 21. századi elvek és értékek alapján működő európai rendszerekhez.

3.1. *Kockázati elemek feltárása és optimalizálása a fogvatartás során*

A Bv. törvény hatálybalépését megelőzően a büntetés-végrehajtás nem rendelkezett mérésekkel és adatokkal a szabadságvesztését megkezdő fogvatartott intézeti és visszaesési kockázatára vonatkozóan, továbbá az sem volt mérhető, hogy az elítélt fogvatartása során milyen fejlődésen ment keresztül, azaz reintegrációs hajlandósága mely irányba változott.⁵⁵² A megismerés kiemelten fontos időszakában alkalmazott módszerek sokszor intézet-, szakember- és helyzetfüggők voltak, ezért a befogadás során megszerzett információértékelésre és a megállapított szükségletekre gyakran nem volt megfelelő programválasz. Az oktatásban és képzésben részt vevő szakemberek, a munkáltatás felelősei, a körleten szolgálatot teljesítő felügyelők és reintegrációs tisztek információcseréje egyéni döntéseken alapult, ezért az elítéltről készült vélemények szakmai sablonokat igen, de valós megismerésen alapuló szakmai megállapításokat nem tartalmaznak. Az úgynevezett *szubjektív kockázatelemzés* következményeként a szabadságvesztés hatékonysága egy adott intézet vonatkozásában – mintegy szükségmegoldásként – a rendkívüli események bekövetkezésének gyakorisága alapján volt mérhető. A továbbiakban röviden áttekintjük a kockázatelemző rendszerek fejlődésének állomásait és kritériumait.

A bűnisméltési kockázat előrejelzésének, illetve mérésének lehetősége régóta foglalkoztatja mind a kriminológia területén kutatókat, mind a bűnelkövetőkkel foglalkozó gyakorlati szakembereket. „*A büntető igazságszolgáltatási*

⁵⁵² SCHMEHL 2013. 19. o.

rendszerben már a múlt század elején felmerült az igény a döntéshozatal megalapozottságát, gyorsaságát és hatékonyságát biztosító, a jövőbeni viselkedés valószínűségét és veszélyességét megbecsülni képes eszközök alkalmazására.”⁵⁵³ Az angolszász szakirodalomra hivatkozva Szabó a kockázatértékelési eljárások négy generációját különíti el. Az 1970-es éveket megelőzően az *első generációs kockázatértékelési eljárások* jellemzően interjúkra és az aktákból nyert információkra támaszkodhattak. Ezt az úgynevezett klinikai kockázatértékelési folyamatot nem támogatták sem irányelvek, sem szabályok, ezért hatékonysága a szakemberek képzettségén és tapasztalatán múlott. A *második generációs kockázatbecslési eljárásokról* az 1970-es évek óta beszélünk, amikor is egyértelművé vált, hogy egy jövőbeni bűncselekmény bekövetkezésének valószínűsége csak azon változók összefüggésében becsülhető meg, amelyek empirikus összefüggést mutatnak a bűnismétléssel. A statisztikai alapon nyugvó eljárások eredményességének igazolásához hosszú tesztelési folyamat vezetett. A kockázatbecslési eljárások alapját ebben az időszakban az olyan statikus rizikótényezők alkották, amelyek stabilan jellemezték a bűnelkövetőt. Ilyenek voltak a demográfiai változók (nem, életkor, rassz), a bűnözői előélettel kapcsolatos változók (a belépés életkora, a korábbi büntetések stb.), a családi háttér, az intellektus és az elkövető szocioökonómiai státusza. A *harmadik generációs kockázatbecslési eszközök* a statikus kockázati tényezőkhöz kívül a dinamikus kockázati tényezőkkel (antiszociális személyiség és irányultság, a kriminális kapcsolatok, vagy például a szerhasználat) is számoltak, amelyek az idő múlásával változnak vagy változtathatók, ezáltal jelentős hatást gyakorolnak a bűnismétlés kockázatának megítélésére. 1990-től jelentek meg az úgynevezett *negyedik generációs kockázat- és szükségletértékelő eszközök*, amelyek a kockázati és szükségleti tényezők vizsgálatát esetkezelési tervvel ötvözik annak érdekében, hogy a felmért tényezőkhöz igazítsák az eljárást.⁵⁵⁴

⁵⁵³ SZABÓ 2015, 130. o.

⁵⁵⁴ SZABÓ 2015, 134. o.

A kockázatelemzés és -értékelés rendszerét jellemzően az angol és amerikai büntető igazságszolgáltatásban (ügyészek, bírók, pártfogók, büntetés-végrehajtási szakemberek stb.) többféle célból alkalmazzák. A rendelkezésre álló strukturált eszközök hatékony segítséget nyújtanak a hatósági és egyéb döntéshozatalban.⁵⁵⁵ A kockázatelemzési gyakorlat egyik kiemelt terepe a büntetés-végrehajtás. „*A szabadságvesztés-büntetés végrehajtását foganatosító intézetek számos országban alkalmaznak olyan klasszifikációs rendszert, amelyek a fogvatartottak különböző jellemzőik, így különösen veszélyességük alapján kategorizálják, helyezik el, illetve ennek megfelelően alakítják napirendjüket.*”⁵⁵⁶ A 20. század folyamán az európai és amerikai börtönrendszerekben a *treatment* irányzat hatására a bűnözés pszichológiai és szociológiai okainak feltárása került előtérbe, ezzel párhuzamosan az elkövetők felmérésének módszerei kifinomultabbá váltak. Megfigyelhető volt, hogy a börtönökben alkalmazott kockázatelemző rendszerek is eltávolodtak a kockázatelemzés középpontjában álló szubjektív modelltől, amely leginkább a besorolási osztályvezetők tapasztalatára és megítélésére támaszkodott, és gyakran következetlenséghez és hibákhoz vezetett a döntéshozatalban.⁵⁵⁷ Ezzel ellentétben az *objektív kockázatelemzés* jól meghatározott jogi tényezők és személyes jellemzők szűk halmazától függ. Ezeket a tételeket súlyozottan és egy jól definiált eszközön belül hozzárendelt differenciális értékekkel határozzák meg, amelyeket ezután a fogvatartottak kockázati szintjének vagy programigényeinek felmérésére használhatnak. Az objektív kockázatelemzés elterjedéséhez nagymértékben hozzájárult, hogy az elérendő cél szempontjából jobban azonosítható eszközök és módszerek álltak a büntetés-végrehajtási szakemberek rendelkezésére.

Az angolszász szakirodalom háromféle szempontot határoz meg, amelynek szolgálatába állították a kockázatelemzés és értékelés objektív rendszerét:

⁵⁵⁵ SZABÓ 2012, 73–88. o.

⁵⁵⁶ SZABÓ 2015, 131. o.

⁵⁵⁷ AUSTIN – HARDYMAN, 2004: *Objective Prison Classification: A Guide for Correctional Agencies*. Washington, D.C., George Washington University Institute on Crime, Justice and Corrections. Elérhető: <https://nicic.gov/objective-prison-classification-guide-correctional-agencies> (letöltve: 2019. 04. 26.)

- a *társadalom védelme és biztonsága* elsődleges szempontként érvényesítendő;
- amelyhez szorosan kapcsolódik másodikként a *fogvatartottak egyéni jellemzőinek feltárása és csoportosítása annak érdekében, hogy azonosítani tudják a programok szervezéséhez és működtetéséhez szükséges erőforrásokat*;
- harmadik szempontként említik a jól működő kockázatelemzési rendszerek ismertetésekor a *reintegrációs hatékonyság növelését*, amely együtt jár a *visszaesés csökkenésével és a fogvatartási költségek mérséklésével*.⁵⁵⁸

3.1.1. A kockázatelemzés hazai bevezetése

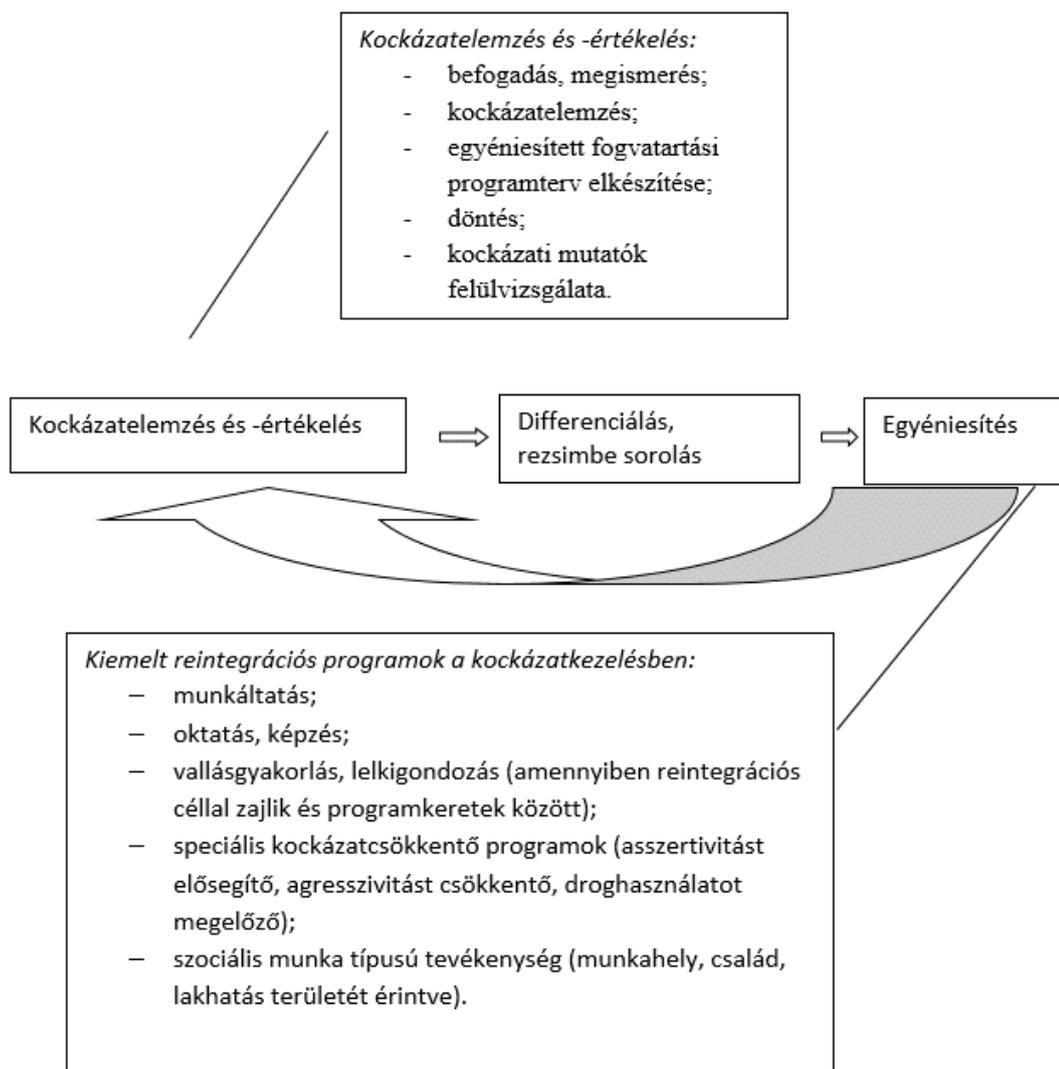
A Bv. törvény koncepciójának kidolgozásakor több szakmai fórumon is megfogalmazódott az egységes kockázatelemzési rendszer kialakításának igénye, amely a büntetés megkezdésétől a befejezéséig végigkíséri az elíteltet, megfelelő információval szolgálva a szabadságvesztés alatti és a szabadulást követő jogkövető magatartása valószínűségére vonatkozóan. A Bv. törvény hatálybalépését követően került be a hazai gyakorlatba a magyar sajátosságokra építő Kockázatelemzési és Kezelési Rendszer (a továbbiakban: KEK Rendszer). A KEK Rendszer lényege annak az elméleti alapvetésnek a gyakorlatba történő átültetése, miszerint az elítelt visszaesési kockázata és az úgynevezett intézeti kockázati tényezői több ponton találkoznak. Mindebből következik, hogy a kockázati faktorok csökkenthetők, ha a fogvatartott kezelési szükségletei megfelelő módon vannak kielégítve. A kockázatok kimutatásának és mérésének rendszere csak akkor lehet sikeres, ha a kockázatok csökkentésére megfelelő – lehetőleg programban megtestesülő – válaszlehetőségek állnak rendelkezésre. A büntetés-végrehajtás keretei között erre alapvetően két módszertani irány adódik. Az egyik a *biztonsági intézkedések köre*, amely elsősorban olyan

⁵⁵⁸ LAUREN 1997, 26. o.

kockázatokra tud válaszként szolgálni, mint például a szökés. A másik irány a *kockázatok csökkentését célzó fogvatartotti programok*, amelyek önkéntes alapúak. A kockázatkezelés elengedhetetlen, hogy kapcsolódjon a progresszív rezsimszabályozáshoz, amely egy stabil motivációs keretet nyújt a fogvatartottak együttműködő viselkedésének jutalmazására.⁵⁵⁹

A KEK Rendszer tehát, a *fogvatartási és visszaesési kockázatok felmérése, értékelése és kezelése érdekében kialakított és működtetett szakmai rendszer*. Részei a kockázatelemzésre kialakított prediktív mérőeszköz, a kimutatott kockázatokra irányuló kezelési programok, illetve a kettő között motivációs lehetőségként megjelenő progresszív rezsimszabályok. Az új szabályozással elérendő cél volt egy egységes kategorizálási, elemzési módszertan, valamint egy azzal szorosan összekapcsolt kezelési rendszer működtetése. Ebben a rendszerben egy olyan szakmai munkafolyamat valósul meg, amelynek elemei: a befogadás során az elítélt megismerése, az ismeretek rendszerezése, kiértékelése, differenciálás, rezsimbe sorolás, egyéniesített döntések meghozatala, ezt követően a fogvatartott személyiségváltozásának figyelemmel kísérése és a korábban meghozott döntések rendszeres felülvizsgálata.

⁵⁵⁹ HUSZÁR 2015, 44–51. o.

13. sz. ábra: A KEK Rendszer működésének összefoglalása

Forrás: a szerző szerkesztése

A kockázatelemzésnek három eltérő esetét különböztetjük meg a fogvatartás során:

- *elsődleges kockázatelemzésnek* tekintjük a közvetlen befogadást követő kockázatelemzési eljárást, amely során a szakterületek számára rendelkezésre álló idő alatt valamennyi releváns, aktuálisan hozzáférhető adatot és információt rögzíteni kell;
- az *időszakos felülvizsgálati kockázatelemzésre* a KEK Rendszer, valamint a reintegrációs tevékenység folyamatjellege miatt 6 havonta van szükség, ilyenkor a kockázati csoportok szerinti kockázati szintek felülvizsgálata történik meg;

- *rendkívüli kockázati besorolásra* akkor kerülhet sor, ha a fogvatartás kockázatára negatív hatással bíró életeseemény történt, vagy bekövetkezésének kockázata igen magas.⁵⁶⁰

A KEK Rendszer érvényesülésének első állomása a *befogadás*⁵⁶¹ során valósul meg a büntetés-végrehajtási intézetben működő szakterületek közös feladataként. A fogvatartott elhelyezésére, életrendjére, foglalkoztatására – ezáltal a reintegrációs tevékenységre – nagy befolyást gyakorolnak a biztonsági, igazgatási, egészségügyi, gazdasági szakterületek és az intézeti pszichológus által megfogalmazott vélemények. A reintegrációs tiszt feladatrendszerében is speciális helyet tölt be az elítélt intézeti befogadása, amely erre a feladatra kialakított körletrészen, a *befogadó részleg*en történik. A befogadó részleg alkalmazott bánásmód jelentősen meghatározhatja a fogvatartott és a büntetés-végrehajtás közötti kapcsolat minőségét. Sarkalatos pont a kölcsönös együttműködés alapjainak megteremtése, úgy a hivatali, mint a személyközi bizalom kiépítése, amely elengedhetetlen a reintegrációs folyamat sikeres megvalósításához. A befogadás megkezdése előtt szükséges felmérni, hogy van-e olyan körülmény, amely a tevékenységet jelentősen befolyásolja (például a magyar nyelv ismeretének hiánya, kulturális és vallási különbségek, gyámság, rossz egészségi állapot, védett személyi státusz, fokozott őrzés stb.) A befogadó részlegben olyan jogerős elítélteket is el lehet helyezni, akik már másik büntetés-végrehajtási intézetben letartóztatásban voltak, így elsősorban nem a börtönvilágba kerülés kezdetén jelentkező szorongásokkal, frusztrációkkal kapcsolatos negatív tendenciák érvényesülnek náluk, hanem az átszállítás miatt az új elhelyezéssel, az elhelyezés ismeretlensége okán élnek át negatív élményeket.

⁵⁶⁰ Módszertani útmutató 2016.

⁵⁶¹ A befogadás és megismerés nemcsak az elítéltek esetében történik meg. Megegyező a szakmai protokoll az újonnan befogadott letartóztatottak, szabálysértési elzárást hatálya alatt állók és kényszergyógykezeltek esetében is.

A büntetésüket megkezdő elítélteket (a megyei intézetek kivételével) befogadó részlegen kell elhelyezni. Az elítélteket *fel kell készíteni a szabadságvesztés letöltésére*, meg kell ismertetni velük az intézet rendjét és szabályait. A rendelkezésre álló módszerekkel *meg kell ismerni* az elítéltet, és el kell készíteni az *egyéniesített fogvatartási programtervet*. Az elítéltek felkészítése a szabadságvesztés letöltésére egyéni vagy csoportos formában történhet, amely során főbb tartalmi elem a házirend és a napirend ismertetése, tájékoztatás a legfontosabb fogvatartást érintő szabályokról. A fogvatartottak megismerésének elsődleges szerepe a *biztonságra veszélyes magatartás előrejelzésében, a fogvatartott személyiségének feltárásában, a büntetés tartama alatti, valamint a szabadulás utáni időszakra vonatkozó elképzeléseinek megismerésében van*. Az elítélt életútjának megismeréséhez fel kell használni a büntetés-végrehajtás rendelkezésére bocsátott iratokat (a nyomozati eljárás során, illetve a bírósági szakban keletkezett anyagok tanulmányozása, környezettanulmány, esetlegesen a korábbi szabadságvesztés során készített összefoglaló vélemények stb.). A fogvatartottak megismerésének rendelkezésre álló lehetőségei közül kiemelt szerepe van a *megfigyelésnek*. A megfigyelés olyan tudatos észlelés, amely lehetőséget ad valamely jelenség vagy folyamat nyomon követésére, és többletinformációval szolgál a végrehajtásra vonatkozóan.

A fogvatartott megismeréséhez a prediktív mérőeszköz (a továbbiakban: PME) alkalmazása nyújt kiemelt segítséget a befogadást követő elsődleges kockázatelemzés során. A 2015-től folyamatosan fejlesztett PME⁵⁶² a *különböző szakterületek bevonásával komplex elemzési folyamatot biztosít, amely a fogvatartottak kriminális előéletének, családi hátterének, szocioökonómiai helyzetének, büntetés-végrehajtási intézeten belüli magatartásának, pszichológiai és egészségügyi állapotának és egyéb*

⁵⁶² A KEK Rendszer részeként 2015-ben kezdődött meg a BvOP keretein belül a fejlesztési folyamat, amelynek célja a kockázatelemzési eszköz, illetve az ahhoz szükséges informatikai felület kidolgozása, továbbá standard tematikával bíró kezelési programok szakmai dokumentációjának, képzési anyagainak összeállítása volt.

jellemzőinek megismerésével segít előrejelzést adni a fogvatartottak várható viselkedésére, a fogvatartás releváns kockázataira, azok mértékére. A PME egy olyan informatikai felület, amely biztosítja az egyes fogvatartottakkal felvett adatok, kérdőívek válaszainak rögzítését, továbbá a felvett adatok alapján az elítélteket kockázati kategóriákba sorolja.⁵⁶³ A PME-re vonatkozó adatgyűjtést *a reintegrációs tiszt a nyilvántartási szakterülettel, az egészségügyi és pszichológiai szakterülettel* párhuzamosan és együttműködve készíti el, aminek a befogadástól a befogadó részlegre történő elhelyezést követően meghatározott időtartamon belül meg kell történnie. A PME összeállítását a hazai szakmai elvárások és tapasztalatok alapján pragmatikus szemléletmóddal alakították ki. A reintegrációs szakterület által egyéni elbeszélgetés során kitöltött kérdésblokk a személyes és demográfiai adatokra, a családi háttérre, a szociális háttérre, a kapcsolattartásra, az iskolázottságra, a korábbi foglalkoztatási és munkáltatási adatokra, a káros szenvedélyekre (függőség), illetve a reintegrációs programokon való részvételi és együttműködési szándéokra vonatkozik.⁵⁶⁴

A rendszer a visszaesés mellett az alábbi *kockázati csoportokra* fókuszál:

- öngyilkosság (önkárosítás);
- fogolyszökés;
- agresszivitás (a személyi állománnyal és a fogvatartottakkal szemben);
- pszichoaktív anyagok használata;
- fogvatartotti hierarchiában betöltött alacsony státusz;
- a fogvatartotti hierarchiában betöltött magas státusz.

A mérőeszköz alkalmazásával lehetőség nyílik a különböző kockázatok alacsony/közepes/magas kockázati szintbe történő besorolására. A PME objektív jellegénél fogva kiegészítésre szorul: mivel nem rendelkezik az adott szakember tevékenysége során megjelenő szakértelemmel, tapasztalattal, információval, ezért az egyes kockázatok felmérése után kapott érték nem

⁵⁶³ SOMOGYVÁRI 2018, 82. o.

⁵⁶⁴ *Módszertani útmutató* 2016.

evidencia. A szakterületek kitöltőinek megvan a lehetősége arra, hogy az adott szituáció elemeinek tekintetében – amelyekre a kérdőívvel nem volt lehetőség irányítottan rákérdezni – saját kockázati szintet állapítsanak meg (eltérítés) a kapott értékektől függetlenül.

*Az egyéniesített fogvatartási programterv, az a fogvatartottal közösen kialakított programterv, amely az együttműködési hajlandóságra épít, a fogvatartott egyéniségéhez, szociális helyzetéhez (iskolázottság, családi körülmények, korábbi foglalkoztatás stb.) igazodva a fogvatartást átölelő elemző-értékelő program, amely folyamatos kontrollt és korrekciós lehetőséget biztosít a fogvatartottaknak a reintegrációs célok elérése érdekében.⁵⁶⁵ Az egyéniesített fogvatartási programterv elkészítésének alapja a megismerés, ami a befogadást követően a legfontosabb információk alapján készül el. Az egyéniesített fogvatartási programterv megfelelő alapot szolgáltat arra, hogy a későbbiekben bővíthető, illetve átdolgozható legyen a további megismerés tapasztalataival, a fogvatartott helyzetében bekövetkezett változásokkal. Az egyéniesített fogvatartási programterv *tartalmazza* a büntetés-végrehajtási intézetben tanúsítandó – egyéni, illetve a társas viszonyokra is vonatkozó – magatartással kapcsolatos elvárásokat, a családi és munkahelyi kapcsolatok ápolásával, megőrzésével kapcsolatos feladatokat. Ezen túl a munkához való viszony fejlesztését; a tanulmányok folytatását, a tudás és készségek, illetve a műveltség fejlesztésére, valamint a sport és a szabadidő hasznos eltöltése irányuló tevékenységeket. A befogadás során feltárt önbecsülési, felelősségérzetbeli hiányosságokat, agressziókezelési, önkifejezési problémákat, a bűncselekményhez való viszonyt, a korábbi életvitel stb. megváltoztatására, javítására ajánlott feladatokat, tréningeket, programokat. Továbbá az arra történő figyelemfelhívást, hogy az elítélt érdemben foglalkozzon a társadalomba történő visszailleszkedés reális feltételeinek megteremtésével. A befogadási időszak leteltével az elítélt a személyes sajátosságaihoz (nem, életkor, bűncselekmény, ítélet, egészségügyi állapot,*

⁵⁶⁵ Módszertani útmutató 2016.

végrehajtási fokozat stb.) igazodó munkaterületre és a *számára meghatározott reintegrációs részlegbe kerül*. A részleg reintegrációs tisztjének feladata a reintegrációs programok szervezésében való együttműködés (tájékoztatás, segítségnyújtás, adminisztráció), a fogvatartott intézeti, munkahelyi magatartásának figyelemmel kísérése, értékelése, valamint az eseti és rendszeres egyéni és csoportos foglalkozások levezetése, reintegrációs tiszt vélemények készítése.

3.1.2. *A kockázatcsökkentést célzó reintegrációs programok*

A fogvatartási és visszaesési kockázatok csökkentésére irányuló *reintegrációs programok* eltérő hatékonysággal járulnak hozzá a visszailleszkedés sikeréhez. Egyénileg változó eredményt kapunk, ha a rendelkezésre álló programok közül a reintegrációhoz való hatékony hozzájárulást vizsgáljuk. Hagyományosan a munkáltatás, az oktatás és a képzés területén túl a vallásgyakorlás és a visszailleszkedés esélyeit növelő családi és társadalmi kapcsolatok jelentősége emelhető ki a sikeres intézeti beilleszkedéshez és a reintegrációhoz hozzájáruló programok sorából.

Hazánkban az elmúlt időszakban csak néhány kutatás irányult a hatékonysági mutatók vizsgálatára, ezek közül kiemelkedő jelentőségű Borbíró és Szabó kutatása,⁵⁶⁶ amelyben a szerzők a magyar végrehajtásban működő programok vizsgálata mellett összehasonlító elemzést végeztek a nemzetközi szinten megtalálható reintegrációs programok körében. A kutatók megállapításai között szerepel, hogy az *oktatás, a szakképzés és a munkáltatás* elsősorban a *börtönártalmak csökkentésében*, a szabadidő hasznos eltöltésében és ily módon a *biztonsági kockázatok csökkentésében játszanak szerepet*. E mellett rámutattak arra, hogy az ilyen típusú programok, ha *kis mértékben is, de szignifikáns csökkenést eredményeznek a bűnisméltési rátában*.⁵⁶⁷

⁵⁶⁶ BORBÍRÓ 2010, 7. o.

⁵⁶⁷ SZABÓ 2015, 167. o.

Borbíró és Szabó értelmezésében a magas hatékonyságú programok közé sorolhatók a terápiás programtípusok közül a kognitív viselkedésterápiás módszerek,⁵⁶⁸ amelyek a leghatékonyabbnak bizonyulnak a bűnismétlés megelőzése terén. *„Ez az a programtípus, amelyik leginkább megfelel az általános fogékonyság elvének, és amelyik a leginkább alkalmas a legjelentősebb kriminogén szükségletek – az antiszociális attitűdök, kogníciók, személyiség és ismeretségek – módosítására.”*⁵⁶⁹ A nemzetközi szakirodalom által leírt programok a *„(...) hagyományos viselkedésterápiák tanulásközpontú megközelítését ötvözik a személyiség beállítódásának vizsgálatával. Alapvetően az önismeret fejlesztésén alapulnak, céljuk, hogy feltárják a diszfunkcionális egyéni problémaérzékelést és rögzült attitűdöket, illetve az ezekből fakadó hibás reakciókészletet.”*⁵⁷⁰ A kognitív viselkedésterápián alapuló programok a nemzetközi kutatások megállapításai szerint átlagosan körülbelül 30%-kal nagyobb csökkenést idézhetnek elő a bűnismétlési rátában, mint más programok.⁵⁷¹

A KEK Rendszer egyik legfontosabb eleme a *kockázatkezelés*, amely a PME által feltárt kockázati tényezőkre válaszolva speciális programok keretében valósul meg. A hagyományos reintegrációs programoktól eltérően nem az edukációt és a szocializációt vagy a munkakultúra elsajátítását helyezi középpontba, hanem a személyiségfejlesztés kognitív terápiás eszközeivel egy az eddigiektől különböző megközelítési módot alkalmaz. A rehabilitációs jellegű, személyiség- és magatartás-központú strukturált programokat beemelve a kockázatcsökkentésbe nagyobb sikerrel járul hozzá a reintegrációhoz. Borbíró megállapításait idézve: *„Az egyéniesített viselkedéskorrekciós terápiák főszabály szerint eredményesebbek, mint pl. szakképesítést biztosító, képzési,*

⁵⁶⁸ A kognitív viselkedésterápiás megközelítés Aaron Beck nevéhez fűződik, aki az 1960-as években dolgozta ki terápiás rendszerét. E megközelítés lényege, hogy az emberek szemléletmódja és hiedelmei alapvetően meghatározzák az érzelmi reakcióikat és a viselkedésüket.

⁵⁶⁹ SZABÓ 2015, 163. o.

⁵⁷⁰ BORBÍRÓ 2014, 19. o.

⁵⁷¹ BORBÍRÓ 2014, 19. o.

vagy munkaerőpiacra belépést megkönnyítő programok – legalábbis az utóbbiak sikeréhez szükség lehet az előbbiekre.”⁵⁷²

A *speciális kockázatcsökkentő programok* központilag kidolgozott, minden intézetben azonos programterv alapján, a fogvatartottak együttműködésével történhetnek. Speciális programot kizárólag az arra felkészített büntetés-végrehajtási szakember⁵⁷³ vezethet csoportos foglalkozás keretein belül. Jelenleg három kockázatkezelő programot működtet a büntetés-végrehajtás, amely minden érintett intézetben elérhető az elítéltek számára. Az *asszertivitást (önérvényesítést) elősegítő program* elsődleges célja, hogy a fogvatartottak felismerjék és kezelni tudják azokat a helyzeteket, amelyekben sérülékennyé, esetleg áldozattá válhatnak. A tréning során a résztvevők önérvényesítő képességének fejlesztése a cél, e mellett különböző problémamegoldó technikák elsajátítása is szerepel a programban. Az *agresszivitást csökkentő program* a szociális készségek fejlesztésével teszi képessé a fogvatartottakat, hogy felismerjék és kezelni tudják azokat a helyzeteket, amelyekben kontrollvesztés, agresszív viselkedés jelenhet meg. A *droghasználat megelőzésére irányuló tréning* célkitűzései között szerepel, hogy a kábítószer-fogyasztó magatartás jellemzőivel, valamint a kábítószer-fogyasztás körmodelljével ismerkedjenek meg a résztvevők. A program elősegíti a függőség kialakulását akadályozó attitűd megjelenését.⁵⁷⁴

Összegezve elmondható, hogy a KEK Rendszer legnagyobb előnye, hogy a büntetés-végrehajtás szakmai tevékenysége során megjelenő szakértelmet, tapasztalatot, információt (szubjektív kockázatelemzés) rendezi egységes szakmai, elvi és végrehajtási keretek közé (objektív kockázatelemzés). A kockázatok kimutatásának és mérésének rendszere csak akkor lehet sikeres, ha

⁵⁷² BORBÍRÓ 2014, 16. o.

⁵⁷³ Az intézetek állományában 2017 decemberében 124 felkészített reintegrációs tiszt tartja a drogprevenációs, agresszivitáskezelő és az asszertivitást fejlesztő programokat. Az elítéltek programokba történő bevonása folyamatosan biztosított, eddig ezen reintegrációs tevékenységben 691 fő elítélt volt érintett. Forrás: SOMOGYVÁRI 2018, 84. o.

⁵⁷⁴ *Módszertani útmutató* 2016.

a kockázatok csökkentésére megfelelő – lehetőleg programban megtestesülő – válaszlehetőségek állnak rendelkezésre. A büntetés-végrehajtás során alkalmazott reintegrációs programok egyénre szabott eszközei a fogvatartási és bűnisméltési kockázatok csökkentésének.

3.2. *A belső motiváció erősítése a fogvatartás során*

A Bv. törvény egyik legfontosabb feladata, hogy minden elemével a szabadságvesztés céljának megvalósulását – az elítélt sikeres társadalmi beilleszkedését és újabb bűncselekmény megelőzését – szolgálja. Ennek elérése érdekében egy új szemléleten alapuló differenciált rezsimrendszer kialakítása vált szükségessé, amelyben megtalálhatóak azon szakmai módszerek és programok, amelyek a szabadságvesztés teljes folyamatát végigkísérik, tehát a reintegrációs cél elérésének módját komplex és zárt rendszert alkotva jelenítik meg. A *belső motiváció erősítésére* szolgáló ötödik alappillér a magatartás szabályozásának mélyebb értelmezését megadva hozzájárul az elítéltek magatartására vonatkozó szakmai szemlélet átalakulásához. Újfajta értelmezési keretbe helyezve: a pozitív értékeléshez már nem elég, ha az elítélt megtartja az intézet szabályait, hanem támogatott és elvárt a kötelező és a szabadon választható reintegrációs programokban történő részvétele.

A belső motiváció kialakításának reménye – a pedagógiai gyakorlat által kidolgozott módszerek és eszközök szerényebb készletével rendelkezve is – töretlenül jellemzi végrehajtásunkat.⁵⁷⁵ A motiváció tárgyalásánál általában a motiváció két típusát kell elkülönítenünk: az úgynevezett *extrinzik* (eszköz jellegű vagy külső) és az úgynevezett *intrinzik* (önjutalmazó vagy belső) motivációt. Az *extrinzik* jelző használata arra utal, hogy a viselkedés motivációjában valamilyen cél elérése vagy külső tényező játszik szerepet, esetünkben a büntetés-végrehajtás szabályrendszere, amely a napirend és

⁵⁷⁵ RUZSONYI 2012, 41. o.

házi rend betartásán keresztül érvényesül. Ezzel szemben az intrinzik motiváció esetében a cselekvés motivációja a cselekvésben rejlő élvezet maga. A büntetés-végrehajtásban kiemelt jelentőséggel bíró extrinzik motiváció típusát az határozza meg, hogy az egyén önállóságát mennyire befolyásolják külső korlátozó tényezők. Ryan és Deci⁵⁷⁶ az extrinzik motiváció négy szintjét különbözteti meg, ebből az első az, amely a szabadságvesztés során leginkább jellemző:

- az első szinten a *motivációt a külvilág erősen szabályozza*, a viselkedés közvetlenül a jutalomtól vagy büntetéstől függ. Az egyén célja a külső jutalom elérése vagy a büntetés elkerülése;
- a második szintnek az *introjektált szabályozás* tekinthető, amikor a jutalmak és a büntetések már belsővé váltak, és a motiváció ezek fényében alakul. Ebben az esetben a cselekvést a büszkeség, az önértékelés növelése vagy éppen a szégyen, a szorongás elkerülése motiválja;
- a harmadik szint az *azonosuláson keresztüli szabályzás*, amelynek során a személy tudatosan értékeli az adott cselekvés jelentőségét, és azt személyesen is fontosnak tartja;
- a negyedik szint az *integrált szabályozás*, amely az extrinzik motiváció leginkább autonóm szabályozási módja, ilyenkor a cselekvés a személy lényegének integrált részévé válik.

Bár a kutatók az intrinzik motiváció jelentőségét emelik ki, de nem vetik el annak lehetőségét sem, hogy egy erősen beszabályozott rendszer esetén az extrinzik motiváció is eredményeket hozhat. A külső motiváció – a büntetés-végrehajtás sajátos világát figyelembe véve is – hatékony lehet annak ellenére, hogy a jutalmazott vagy büntetett személy által tanúsított magatartás rövid távon a büntetés-végrehajtási intézet érdekeit képviseli, de hosszú távon a személyiségbe beépülve a fogvatartott érdekeit szolgálhatja.

⁵⁷⁶ RYAN – DECI 2000 https://selfdeterminationtheory.org/SDT/documents/2000_RyanDeci_SDT.pdf (letöltve: 2019.04.29.)

3.2.1. A jutalmazás

Nemzetközileg és hazánkban is elfogadott az a nézet, amely szerint a végrehajtás rendje betartásának a fogvatartottak önkéntességén kell alapulnia. Ezt a fajta önkéntességet segíti elő és erősíti meg a zárt intézeti viszonyok között történő jutalmazás. *A jutalmazásra úgy tekintünk, mint a magatartás szabályozásának alapvető módszerére, amely a kívánt viselkedés megerősítésére szolgál.* A fogvatartottak, különösen a visszaesők, többszörös visszaesők esetében az elismerés igénye nagyon nagy. A zárt intézeti viszonyok és a társadalmi kirekesztettség tényéből adódóan nagyobb jelentőségű a jutalmazás, mint a felnőtt szabad emberek társas közösségében. A szabadságvesztés végrehajtásának egészét átható egyéniesítés kiemelt jelentőséget kap a jutalmazás szempontjából. Kutatási eredmények bizonyítják, hogy az extrovertált személyek érzékenyebbek a jutalomra és kevésbé fogékonyak a büntetésre, míg az introvertáltak szorongásosságuk révén inkább a büntetésre reagálnak érzékenyebben.⁵⁷⁷ Jutalmazás esetén motivációnövelő hatású a javaslattevő személye, amely attól függően változhat (körletfelügyelő, reintegrációs tiszt, munkáltatási felügyelő, tanár, büntetés-végrehajtási osztályvezető), hogy mely indokok alapján javasolt az elítéltek jutalmazása. A jutalmazás javasolható az elítélt példamutató magatartásáért; a munkában elért eredményéért; a tanulásban tanúsított szorgalmáért; a közösség érdekében végzett tevékenységéért és élet vagy jelentős anyagi érték megmentéséért vagy súlyos veszély elhárításáért.⁵⁷⁸

A büntetés-végrehajtásban az *elítéltek számára adható jutalmak*⁵⁷⁹ a következők lehetnek: dicséret; kondicionáló terem használatának díjmentes

⁵⁷⁷ BOROS – CSETNEKY 2000, 180. o.

⁵⁷⁸ Bv. törvény 165. §.

⁵⁷⁹ Bv. törvény 165. §.

biztosítása;⁵⁸⁰ látogatófogadás soron kívül; a látogatási idő meghosszabbítása;⁵⁸¹ a személyes szükségletekre fordítható összeg növelése;⁵⁸² pénzjutalom; tárgyjutalom; a végrehajtott fenyítés nyilvántartásból törlése; látogató büntetés-végrehajtási intézeten kívüli fogadása soron kívül; jutalomkimaradás, jutalomeltávozás.

Kiszabott jutalmak	2014	2015	2016
Dicséret	17 547	20 233	20 317
Soron kívüli csomag ⁵⁸³	1 896	0	0
Soron kívüli látogatófogadás	3 974	7 697	7 208
Látogatási idő meghosszabbítása	1 727	884	811
Személyes szükségletre fordítható összeg növelése	3 019	695	315
Pénzjutalom	54	25	73
Tárgyjutalom	67	45	101
Kondicionáló terem használatának díjmentes biztosítása ⁵⁸⁴	0	185	648
Végrehajtott fenyítés nyilvántartásból törlése	943	999	877
Fenyítés hátralevő részének elengedése ⁵⁸⁵	2	0	0
Látogató bv. intézeten kívüli fogadása soron kívül	0	6	19
Jutalomként adott kimaradás	437	398	347
Jutalomeltávozás	882	526	797
Dicsérő oklevél ⁵⁸⁶	5	0	3
Összesen	30 550	31 693	516

14. sz. ábra: Kiszabott jutalmak 2014–2016 között

Forrás: Évkönyv 2016 adatai alapján a szerző szerkesztése

A jutalmazási gyakorlat során a reintegrációs tisztnek a fogvatartottat *havi rendszerességgel kell értékelni, elbírálni vagy továbbítani a beérkező*

⁵⁸⁰ Egy hónaptól három hónapig terjedő időtartamban.

⁵⁸¹ A látogatási idő maximálisan harminc perccel hosszabbítható meg.

⁵⁸² Egy hónaptól három hónapig terjedő időszakra növelhető maximálisan száz százalékkal.

⁵⁸³ Kivezette a Bv. törvény.

⁵⁸⁴ Bevezette a Bv. törvény.

⁵⁸⁵ Kivezette a Bv. törvény.

⁵⁸⁶ Fiatalkorúak esetében.

javaslatokat. Esetleges elutasítás alkalmával szükséges feltüntetni az elutasítás indokát. Kiemelt figyelmet kell fordítani arra, hogy „a közösség érdekében végzett tevékenységért” csak akkor indokolt a jutalom, ha az elítélt önként, folyamatosan és rendszeresen folytatja ezt a tevékenységét, illetve ha egy-egy egyedi feladatot jó színvonalon hajtott végre. A jutalmazási formák alkalmazásánál beszélhetünk *vezérlő elvekről*, amelyeket a folyamat során szakmailag indokolt alkalmazni. A *fokozatosság* elvének érvényesítéséhez az egyes jutalmazási formák egymás utáni alkalmazását, valamint azok gyakoriságát kell mérlegelni. Minden esetben biztosítani kell a *kiszámíthatóság* és a *progresszivitás* követelményének érvényesülését. Az *arányosság* elvének abban kell megnyilvánulnia, hogy a jutalom formája és mértéke arányos legyen annak okával és indokával. Jelentős szerepe lehet ebben az eseti kiemelkedő, önként vállalt, valamint a folyamatosan, magas színvonalon végzett munkának, tevékenységnek, amely általában példamutató, közösségformáló magatartással is párosul. Az *egyéniesítés* alkalmával figyelemmel kell lenni a jutalmazási forma és a személyhez kötődő feltételek kapcsolatára. A személyes szükségletre történő vásárlás növelésénél, a soron kívüli látogatás engedélyezésénél, az eltávozással járó jutalmazásnál vizsgálni kell az alkalmazás feltételeinek meglétét, várható hatását és szerepét.

Az alábbiakra szükséges figyelemmel lenni a jutalmazási javaslat elkészítésénél:

A „látogató soron kívüli fogadása” és a „látogatási idő meghosszabbítása” jutalmazási forma a kapcsolatok erősítésére, a szabadulás utáni beilleszkedés és reintegráció segítése érdekében ajánlott. Az engedélyezésnél körültekintően kell értékelni és elemezni a kapcsolattartás érzelmi megítélését, a kapcsolattartók körét, annak szerepét és jelentőségét. A „személyes szükségletre fordítható összeg növelése” jutalmazási forma megfelelően átgondolt gyakorisággal, jó hatékonysággal ösztönzi az elítélteket a nagyobb munkateljesítményre, a megfelelő közösségi normák kialakítására. A „tárgyjutalom, pénzjutalom” engedélyezése azon elítéltek részére javasolt

általában, akik valamilyen pozitív példát felmutató egy-egy eseménynek résztvevői vagy szereplői, így különösen, ha egy soron kívüli feladat elvégzésében, rendkívüli helyzet megszüntetésében vagy különböző programokban vesznek részt. A „végrehajtott fenyítés nyilvántartásból való törlése” jutalmazási formának kiemelt jelentősége van a pozitív, szabálykövető magatartás megerősítése szempontjából. A törlésnél az eltelt, hosszabb időszak kifogástalan magatartása mellett a szabadságvesztés hátralévő időtartamát is figyelembe kell venni. A hosszabb ítélettel rendelkező elítéltek intézeti életrendjének és az elérhető kapcsolattartási lehetőségek – feltételes szabadságra bocsátás, végrehajtási fokozat enyhítése, enyhébb rezsimkategóriába helyezés stb. – pozitív irányú változását teremtheti meg a fenti jutalomban való részesítés. A látogató büntetés-végrehajtási intézeten kívüli fogadása soron kívül jutalomban, jutalomeltávozásban, jutalomként adott kimaradásban való részesítés kivételességét nemcsak az eltávozás lehetősége, hanem azok jogszabályi és szakmai feltételei is indokolják.

3.2.2. *A fegyelmi felelősségre vonás*

A fegyelem fenntartása és a fenyítések kiszabása a börtönök működtetésének a legkényesebb és ezért legfontosabb szakmai kérdései közé tartozik. A megfelelő kontroll és a kellő fegyelem a személyes viselkedés és a közös tevékenységek vonatkozásában szükséges a fogvatartás elsődleges kezelési céljainak megvalósításához is. Ezen túlmenően, a társadalom joggal várja el, hogy a börtönök fegyelmezetten működjenek a börtönszemélyzet biztonságos és hatékony őrzési és kezelői munkavégzése eredményeként. Ezen ügyekben alapvető, hogy hatékonyan, emberségesen és magas szakmai normákkal biztosítsa a megfelelő és igazságos megoldásokat, amelyek révén a szükséges kontroll és a szankciók végrehajtása érvényesül. A büntetés-végrehajtási intézet rendjének, fegyelmének betartását a jogalkotó elsősorban az elítéltek önkéntes jogkövetésétől várja, de számol azzal is, hogy egy részük megszegi az intézet

rendjének szabályait.⁵⁸⁷ *A szabadságvesztést töltő elítéltet büntetőjogi és fegyelmi felelősség terheli.* A büntetés-végrehajtási intézetekben fogva tartottak fegyelmi felelősségét a fegyelmi eljárás és végrehajtás törvényességének garantálására való tekintettel törvény,⁵⁸⁸ rendelet⁵⁸⁹ és országos parancsnoki szakutasítás⁵⁹⁰ is szabályozza.

A fegyelmezés és az ahhoz kapcsolódó fegyelmi fenytés a végrehajtás rendjének fenntartásához, a büntetés-végrehajtás biztonságához kapcsolódó, helyreállító, együttműködésre ösztönző, az elkövetőt és más fogvatartottakat visszatartó szankció. A büntetés-végrehajtási intézetekben fogva tartott elítéltek és egyéb jogcímen fogva tartottak fegyelmi felelősségére vonatkozóan a 14/2014. IM rendelet (a továbbiakban: Rf.) tartalmaz részletes előírásokat. A fenytések célját a jogalkotó egyrészt a megelőzésben jelöli meg, amely lehet speciális (a fegyelemsértő fogvatartott visszatartása újabb fegyelemsértéstől), másrészt lehet általános, avagy generális. Utóbbi esetben az alkalmazott fenytéssel a prevenció valamennyi fogvatartottra irányul. A megelőzésen túlmenően további célkitűzés, kívánalom a rend és a biztonság helyreállítása, illetve nem utolsósorban az elkövető együttműködésre ösztönzése.⁵⁹¹ Az Rf. 2. §-a fogalmazza meg a *fegyelemsértés kritériumait*, amely szerint fegyelmi vétséget követ el az a fogvatartott, aki a büntetés-végrehajtás rendjét *szándékosan megszegi*, más fogvatartottat fegyelemsértés elkövetésére *szándékosan rábír*, vagy más fogvatartott részére fegyelemsértés elkövetéséhez *szándékosan segítséget nyújt*.

Fegyelmi vétségek lehetnek:

⁵⁸⁷ SZÜCS 2011, 69. o.

⁵⁸⁸ Bv. törvény.

⁵⁸⁹ A szabadságvesztés, az elzárás, az előzetes letartóztatás és a rendbírás helyébe lépő elzárás végrehajtásának részletes szabályairól szóló 16/2014. (XII. 19.) IM rendelet és a büntetés-végrehajtási intézetben fogvatartott elítéltek és egyéb jogcímen fogvatartottak fegyelmi felelősségéről szóló 14/2014. (XII. 17.) IM rendelet.

⁵⁹⁰ A büntetés-végrehajtás országos parancsnokának 25/2017 (II. 14.) a bv. intézetekben fogvatartottak fegyelmi ügyeinek intézésére kiadott szakutasítása.

⁵⁹¹ Rf. 3. §.

- a büntetés-végrehajtás rendjére és biztonságára, a fogvatartottak kötelezettségeire vonatkozó jogszabályok rendelkezéseinek megsértése;
- az intézet házirendjének megszegése;
- utasítás megtagadása;
- munkarend megszegése;
- élet vagy testi épség veszélyeztetése;
- tiltott tárgy birtoklása;
- pszichoaktív szer tartása, fogyasztása;
- az élelem átvételének megtagadása.

A fegyelmi eljárás kezdeményezésére a büntetés-végrehajtás személyi állományának tagja⁵⁹² jogosult, aki ha a fegyelemsértés elkövetésének gyanúját észleli, és a feltételezhető fegyelemsértést elkövető személyéről is tudomással bír, köteles a cselekmény észlelését vagy az arról való tudomásszerzést követő nyolc napon belül a fegyelmi eljárást írásban kezdeményezni.⁵⁹³ Az *észlelő* szerepe kiemelt az eljárás vonatkozásában, mivel minél pontosabban és tényszerűbben rögzíti a fegyelemsértés körülményeit, annál jobban segíti a jogkör gyakorlójának rendelkezéseit az eljárás során. A büntetés-végrehajtás biztonsága szempontjából kiemelt jelentőséggel bíró események vonatkozásában az elsődleges intézkedések sorából elengedhetetlen a *veszély elhárítása, az elkövető/elkövetők és a tanúk egymástól való elkülönítése*. A fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat része az eseményt követő meghallgatási jegyzőkönyvek felvétele, a tárgyi bizonyítékok összegyűjtése és a követő intézkedések megtétele.

A reintegrációs tiszt fogvatartottakkal való viszonyát, szerepét és alapfeladatát tekintve is az a személy, aki elsősorban azért felelős, hogy a fogvatartás és a reintegráció kettőssége sikeresen megvalósuljon, nem csupán a mindenki számára látható körülményeket tudja értékelni a fegyelmi eljárás során, hanem

⁵⁹² Lehet hivatásos, közalkalmazott vagy munkaviszonyban álló büntetés-végrehajtási dolgozó.

⁵⁹³ Rf. 6. §.

egyéb belső, mögöttes okokat is képes bevonni az eljárásba. A reintegrációs tiszt – a meghallgatást követően – három irányt szabhat az eljárásnak: a fogvatartottat *kioktatásban részesítheti*,⁵⁹⁴ ha a cselekmény tárgyi súlya és az elkövető személyisége miatt a feddés kiszabása szükségtelen; legenyhébb fenytésként *feddést szabhat ki*,⁵⁹⁵ vagy a jogszabályban nevesített esetekben⁵⁹⁶ köteles visszautalni az ügyet a fegyelmi jogkör gyakorlójának.

A büntetés végrehajtása során alkalmazott *közvetítői eljárás*⁵⁹⁷ az enyhébb tárgyi súlyú cselekmény (vagy jogszabályban közvetítői eljárásba utalt ügyben), fegyelmi vétség esetén az elítéltek egymás közötti konfliktusainak hatékony rendezési metódusa, amelyben az arra kiképzett személyi állománytag – jellemzően a reintegrációs tiszt – a mediátor szerepét végzi. A fegyelmi jogkör gyakorlója az elítélt másik elítélt sérelmére megvalósított fegyelemsértése miatt indult eljárást megszüntetheti, a fenytés végrehajtását felfüggesztheti, ha az elítélt közvetítői eljárásban vesz részt. Közvetítői eljárásra utalásnak akkor van helye, ha az eljárás alá vont fogvatartott beismerte a fegyelemsértés elkövetését. Ugyancsak feltétel a felek, azaz mind az eljárás alá vont fogvatartott, mind pedig a sértett hozzájárulása az eljáráshoz. A közvetítő feladata, hogy a tudomására jutott konfliktus mérlegelése után az elítéltek közti megállapodást segítse. A megállapodás tartalmi részébe a közvetítést végző személy csak a jogszabályi kereteknek megfelelő és az intézet belső rendjéhez igazodó módon és mértékben avatkozhat be. A közvetítő reintegrációs tiszt a megállapodás végrehajtását is ellenőrzi, nyomon követi, a megvalósulást rögzíti.

A *fegyelmi eljárással* szemben a tisztességes eljárás követelménye szempontjából a következő két feltétel támasztható: egyrészt meg kell felelnie a hatékonyság követelményének, azaz alkalmasnak kell lennie arra, hogy a

⁵⁹⁴ A kioktatás nem minősül fegyelmi fenytésnek, egyfajta speciális figyelmeztetésként kell értelmezni, amely megelőzi a fenytés kiszabását, de a nyilvántartásban nyoma marad.

⁵⁹⁵ A feddés fenytés nem jár egyéb következményekkel.

⁵⁹⁶ Rf. 7. §.

⁵⁹⁷ Hazánkban a polgári jogvitákban (perekben) 2003. március 17-étől, míg büntetőügyekben 2007. január 1-jétől elviekben alkalmazhatóvá vált a közvetítői eljárás. A fegyelmi eljárás során alkalmazható közvetítői eljárásról a Bv. törvény 171. §-a rendelkezik.

tényállást és a fegyelmi cselekmény mögöttes okait feltárja, ami egyfajta rugalmasságot és közvetlenséget feltételez. Másrészt érvényre kell juttatnia a tisztességes eljárás részét képező garanciális elemeket. A fegyelmi eljárás bonyolultabb, súlyosabb és kiemelt figyelmet érdemlő esetben a fegyelmi jogkör gyakorlójának döntése értelmében elrendeli a fegyelmi eljárást, ezzel egy időben megjelöli az ügy vizsgálatával megbízott személyt (a továbbiakban: kivizsgáló) és meghatározza a kivizsgálás határidejét. A fegyelmi ügy *kivizsgálója* a bizonyítási eljárás során meghallgatja az elítéltet, szükség esetén a tanúkat. Beszerzi a tárgyi bizonyítékokat, és helyszíni szemlét tarthat, a fegyelemsértést észlelő, jelen lévő személytől a szakterület illetékes vezetőjén keresztül jelentést is kérhet. Az *eljárás alá vont fogvatartott* nem köteles vallomást tenni, és a vallomástételt az eljárás során bármikor megtagadhatja, ez esetben figyelmeztetni kell arra, hogy ez az eljárás folytatásának és a fegyelmi felelősség megállapításának nem akadály. A vizsgálat során bizonyítási indítványt tehet, aminek teljesítéséről vagy megtagadásáról a vizsgáló dönt, döntése ellen külön jogorvoslatnak nincs helye, azonban a határozatban a megtagadás okát meg kell indokolni. Az eljárás alá vont fogvatartott – a büntetőeljárás során alkalmazott iratismertetés mintájára – a vizsgálat befejezésekor a *fegyelmi iratokat tanulmányozhatja*, azokról másolatot kérhet, kivéve a fogvatartotti tanú zártan kezelt adatáról, valamint a személyi állomány tagja írásos jelentésének a biztonságos fogvatartást veszélyeztető részéről.

A fegyelmi eljárás ezen szakaszában a fegyelmi fenytés kiszabására csak *fegyelmi tárgyalás* megtartása esetén kerülhet sor. A fegyelmi tárgyaláson a vizsgáló ismerteti az eljárás alapjául szolgáló cselekményt és a vizsgálat eredményét, a beszerzett bizonyítékokat – kivéve a zártan kezelt adatokat. Ezt követően a fegyelmi jogkör gyakorlója meghallgatja az eljárás alá vont fogvatartott védekezését. Az eljárás alá vont fogvatartott vagy védője indítványára a fogvatartott reintegrációs tisztjét is meg kell hallgatni. Az első

fokú eljárást a *fegyelmi határozat* zárja, amely tartalmazza az indoklás⁵⁹⁸ mellett a *fegyelmi fenyítésre* vonatkozó döntést. A Bv. törvény a korábban évtizedekig használt három fenyítési formát (feddés, személyes szükségletekre fordítható összeg, magánelzárás) további három lehetőséggel egészítette ki. A kiszabható fenyítések a következők:

- *feddés*;
- 1–6 hónapig terjedő időtartamig az elítélt *magánál tartható tárgyai körének korlátozása*;
- a *büntetés-végrehajtási intézet által szervezett programokon, rendezvényeken, művelődési, szabadidős, illetve sportprogramokon való részvétel korlátozása, az azoktól való eltiltás, amely meghatározott alkalmakra, de legfeljebb három hónapig tarthat*;
- a *többletszolgáltatások megvonása* 1–3 hónapig terjedő időre;
- a *személyes szükségletre fordítható összeg csökkentése* (amely 50%-ig csökkenthető, legfeljebb hat hónapig);
- *magánelzárás*.

Végrehajtott fegyelmi fenyítések	2013	2014	2015	2016
Feddés	4 087	3 878	3 753	5 154
Kiétkezés (a börtön boltjában való vásárlás) csökkentése	2 193	1 967	1 860	2 437
Magánelzárás	2 004	1 546	1 175	1 901
Magánál tartható tárgyak körének korlátozása ⁵⁹⁹	0	0	3	22
Többletszolgáltatások megvonása ⁶⁰⁰	0	0	20	38
Szervezett programoktól eltiltás, korlátozás ⁶⁰¹	0	0	23	253
Összesen	8 284	7 391	6 834	9 805

15. sz. ábra: Fegyelmi fenyítések száma 2013–2016 között

Forrás: Évkönyv 2013, 2014, 2015, 2016 adatai alapján a szerző szerkesztése

⁵⁹⁸ A fegyelmi jogkör gyakorlója szóban köteles indokolni döntését, az írásos indoklás öt napon belül kézbesítendő az eljárás alá vont fogvatartottnak.

⁵⁹⁹ Bevezette a Bv. törvény.

⁶⁰⁰ Bevezette a Bv. törvény.

⁶⁰¹ Bevezette a Bv. törvény.

A szabadságvesztés alatti súlyos és több alkalommal elkövetett fegyelemsértés előrevetítheti a fogvatartott *végrehajtási fokozatának szigorítását*. A végrehajtási fokozat határozza meg az elítélt életrendjét, intézeten belüli mozgását, elkülönítését a külvilágtól, őrzését – felügyeletét – ellenőrzését, adható jutalmak és fenyegetések mértékét. A büntetés-végrehajtási gyakorlatban tényként kezelendő az a megállapítás, amely szerint az elítéltek feltételes szabadságra bocsátására jelentős hatást gyakorol az úgynevezett „fegyelmi helyzet”.

3.2.3. *A progresszív rezsimrendszer működtetése*

A belső motiváció erősítésén keresztül fejti ki hatását a végrehajtásba beépült átlátható és kiszámítható fokozatosság. Az elítélt aktív és együttműködő részvétele esetén a számára felkínált reintegrációs programokban lehetősége nyílik arra – a vonatkozó jogszabályi környezettel összhangban –, hogy fogvatartásának és kapcsolattartásának lehetőségei és körülményei egyre nyitottabbá váljanak. A fogvatartás szabályainak enyhülése magával hozza annak lehetőségét, hogy több és biztonságilag kevesebb korlátozó tényezővel bíró reintegrációs program álljon az aktívan együttműködő fogvatartott rendelkezésére. Természetesen a továbblépés lehetősége nemcsak a kedvezőbb, de a szigorúbb rezsimszabályok felé is biztosított.⁶⁰² A fokozatosság eléréséhez a végrehajtás során az elítéltek életének szinte minden területére kiható rendszert kellett kidolgozni, amely leginkább a kapcsolattartást, az életrendet, az elhelyezést, a foglalkoztatásban történő részvétel lehetőségét és egyéb, a fenti kategóriákba nem tartozó lehetőségek meghatározását foglalja magában.

⁶⁰² SCHMEHL – PALLO 2015, 44–51. o.

Kapcsolattartás	Intézet elhagyása nélkül	<i>levelezés, látogató fogadása, telefon, Skype</i>
	Intézetelhagyással	<i>látogató intézeten kívüli fogadása, kimaradás, eltávozás</i>
Életrend meghatározottsága	Intézetben belüli mozgás	
	Zárkaajtók nappali nyitva tartásának rendje	
Elhelyezés	Zárka	
	Lakóhelyiség	
Reintegrációs programok	Munkáltatás	<i>munkaterület meghatározása</i>
		<i>intézetben kívüli munkáltatás</i>
	Oktatás	<i>intézetben kívüli tanulmányok folytatása</i>
	Rehabilitációs, szabadidős és sporttevékenységek	
Egyéb	Jutalmazás és fenyítés mértéke	
	Magánál tartható tárgyak köre	
	Egyéb juttatások	

16. sz. ábra: A progresszív rezsimszabályrendszer elemei

Forrás: a szerző szerkesztése

A progresszív rezsimszabályrendszer horizontálisan és vertikálisan is átjárható. A *horizontális átjárhatóság a három végrehajtási fokozaton belül létrehozott általános, enyhe és szigorú rezsimszabály által biztosított.* A végrehajtási fokozat meghatározásával a bíróság az ítélet meghozatalakor csupán annak kereteit adja meg, ugyanakkor a Bv. törvény a büntetés-végrehajtási szervezet számára további mozgásteret biztosít az egyes fokozatokon belül a rezsimszabályok alkalmazásával. Az egyes rezsimekben egyéniesített életkörülmények kialakítására kerül sor, ami a szabadságvesztés során – az elítélt együttműködésétől függően – módosulhat. Valamennyi végrehajtási fokozaton belül általános szabály, hogy a rezsimszabályoktól függően a juttatás mértéke lépcsőzetesen bővíthető, ugyanakkor a kapcsolattartási formákra meghatározott alsó határt minden esetben kötelező a büntetés-végrehajtási intézet biztosítani. *A vertikális átjárhatóság még nagyobb motivációs lehetőséggel bír, mivel kilépve a végrehajtási fokozatok szorító rendszeréből, egy új struktúrán alapuló rezsimszabályba jutással kecsegtet.* A vertikális átjárhatóság elemei különbséget mutatnak a végrehajtási fokozat szempontjából. A végrehajtás során egy alkalommal – a büntetés-végrehajtási bíró által – engedélyezhető eggyel

enyhébb végrehajtási fokozatba kerülés, ez értelemszerűen csak a fegyház- és börtönfokozatban szabadságvesztést töltőket érintheti. Az enyhébb végrehajtási fokozatban lévők (fogház, börtön) vertikális átjárhatóságának biztosítását szolgálják az enyhébb végrehajtási szabályok (a továbbiakban: EVSZ), a társadalmi kötődést erősítő program, míg a reintegrációs őrizet lehetősége mindhárom végrehajtási fokozat számára nyitott.

Bv. jogintézmény	Fegyház	Börtön	Fogház
Végrehajtási fokozat enyhítése	X	X	
Átmeneti részleg	X	X	
EVSZ		X	X
Társadalmi kötődést erősítő program		X	X
Reintegrációs őrizet	X	X	X

17. sz. ábra: A vertikális átjárhatóság rendszere

Forrás: a szerző szerkesztése

A szabadságvesztés végrehajtására eggyel enyhébb fokozat⁶⁰³ akkor jelölhető ki, ha – különösen az elítélt személyiségére, előéletére, egészségi állapotára, a szabadságvesztés során tanúsított magatartására, az elkövetett bűncselekményére, a szabadságvesztés tartamára, a társadalomba való beilleszkedési készségére tekintettel – a büntetés célja a szabadságvesztés enyhébb fokozatba történő végrehajtásával is elérhető. A végrehajtási fokozat szabadságvesztés-büntetés alatt történő megváltoztatása a gyakorlati tapasztalatokat figyelembe véve nagy motivációs bázissal és visszatartó erővel rendelkezik.

Az EVSZ jogintézménye⁶⁰⁴ jól szolgálja a társadalomba történő beilleszkedés elősegítését, illetve a börtön káros hatásainak mérséklését. A reintegrációs

⁶⁰³ Bv. törvény 115. §.

⁶⁰⁴ Bv. törvény 104. §.

programok sorában kiemelt jelentőségű a családi és társadalmi kapcsolatok támogatása. Az EVSZ bevezetésének indoka pont a sikeres reintegráció érdekében szükséges külső kapcsolatok megőrzése volt. A fogház, illetve a börtön végrehajtásának általános szabályainál enyhébb végrehajtási szabályok akkor alkalmazhatók, ha a szabadságvesztés célja az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazásával is elérhető, és az enyhébb büntetés-végrehajtási szabályok alkalmazása a büntetés-végrehajtás biztonságát nem veszélyezteti. Az EVSZ alkalmazása esetén az elítélt 24 órát, kivételesen 48 órát meg nem haladó időre havonta legfeljebb négy alkalommal eltávozhat az intézetből azokon a napokon, amelyeken nem végez munkát, a személyes szükségletére fordítható pénzt készpénzben is megkaphatja, és azt az intézeten kívül költheti el, a látogatóját az intézeten kívül is fogadhatja havonta egy alkalommal, három óra időtartamban, felügyelete mellőzhető, amikor a büntetés-végrehajtási intézeten kívül dolgozik.

*Az átmeneti részlegbe*⁶⁰⁵ fegyház- és börtönfokozatban szabadságvesztésüket töltő, hosszabb ítélettel rendelkező fogvatartott helyezhető be. A részleg célja, hogy csökkentse a hosszú időtartamú szabadságvesztésből fakadó börtönártalmakat, és segítséget nyújtson a szabadulást követően a családi életbe, a munka világába, összességében a társadalomba történő beilleszkedéshez. Céljából és elnevezéséből adottan az átmeneti részleg egyfajta hidat kell, hogy képezzen a börtönbüntetés és a szabad élet viszonyai között. Az átmeneti részleg akkor tudja kifejteni pozitív hatását, ha elsősorban olyan elítélteket helyeznek oda, akik aktív normakövetők, rendelkeznek olyan együttműködési hajlandósággal, amely alkalmassá teszi őket a csoportban folyó intenzív munkában való részvételre. Az átmeneti részlegben elhelyezett elítélt számos többletjogosultsággal rendelkezik. Számára engedélyezhető az intézetből történő eltávozás 24 óra időtartamban, továbbá jutalomként évente legfeljebb 15 nap eltávozás. Lehetőség szerint elő kell segíteni részvételét a büntetés-végrehajtási intézeten kívüli munkáltatásban. Ezen túl látogatót intézeten kívül

⁶⁰⁵ Bv. törvény 103. §.

is fogadhat; a büntetés-végrehajtási szabályok az ő esetében enyhíthetők, aminek következtében életrendje meghatározottsága csökkenthető. Esetlegesen az intézet kijelölt területén szabadon mozoghat, és a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelővel sikeres reintegrációja érdekében intenzívebb kapcsolatot tarthat.

Az első alkalommal szabadságvesztést töltő elítéltek számára kialakított *társadalmi kötődést erősítő program*⁶⁰⁶ azon elítéltek ártalomcsökkentését és visszailleszkedésének elősegítését célozza, akik két évet meg nem haladó szabadságvesztés - büntetéssel rendelkeznek. A programba bevont elítélt – amennyiben a jogszabályi feltételeknek megfelel, és egyéni teljesítménye, magatartása is kifogástalan – havonta legalább öt, legfeljebb tíz nap időtartamra elhagyhatja a büntetés-végrehajtási intézetet azokon a napokon, amelyeken nem végez munkát; felügyelet nélkül dolgozhat külső munkahelyen, tanulmányokat folytathat és képzésben is részt vehet az intézeten kívül. A társadalmi kötődés programban részt vevők részére biztosítható az átlagnál gyakoribb intézeten kívüli tartózkodás lehetősége, ami a társadalomba való visszailleszkedést hivatott elősegíteni. Ennek érdekében az elítéltnak törekednie kell családi kapcsolatai megerősítésére és mielőbbi munkába állására tanulmányai folytatására.

A *reintegrációs őrizet*⁶⁰⁷ már a teljes szabadságod nyújtja – természetesen bizonyos korlátozások mellett – az elítélteknek. A szabadságvesztés-büntetés vége előtt⁶⁰⁸ az arra jogosult személyek a büntetésük hátralévő részét otthonukban tölthetik, úgynevezett elektronikus távfelügyeleti eszközzel⁶⁰⁹ történő ellenőrzés mellett. A reintegrációs őrizet időtartama legfeljebb 10 hónap lehet, azonban ha gondatlan bűncselekmény elkövetése miatt ítélték szabadságvesztésre az elítéltet, akkor az 1 évet is elérheti. A társadalomba való

⁶⁰⁶ Bv. törvény 187. §.

⁶⁰⁷ Bv. törvény 187/A. §.

⁶⁰⁸ Beleértve a feltételes szabadság lehetőségét.

⁶⁰⁹ Elektronikus lábbilincs alkalmazásával.

visszailleszkedés elősegítésének érdekében alapvető elvárás, hogy a reintegrációs őrizetbe helyezett személy megtartsa az általános együttélési szabályokat, kerülje a volt bűntársaival való kapcsolattartást, tartózkodjon az alkohol és a drogok fogyasztásától.

Összefoglalva: A fogvatartás és reintegráció új és részben megújult elemeit vizsgálva elmondható, hogy a büntetés-végrehajtási rendszer elsősorban a külső motiváció eszközeivel tud élni, aminek oka a végrehajtás sajátos világában keresendő. A jutalmazást és fenyítést a külső motivációs bázis legfontosabb elemeként tartja számon. A Bv. törvény egyik kiemelt újdonsága a progresszív rezsimszisztem, amely részben a belső motiváció erősítésén keresztül fejti ki hatását a végrehajtásba beépült átlátható és kiszámítható fokozatosság biztosításával. Az elítélt aktív és együttműködő részvétele esetén a számára felkínált reintegrációs programokban lehetősége nyílik arra – a vonatkozó jogszabályi környezettel összhangban –, hogy fogvatartásának és kapcsolattartásának lehetőségei és körülményei egyre nyitottabbá váljanak. A jutalmazás, fenyítés és a progresszív rezsimszisztem működtetésének hatékonysága nem vitatható. A motivációs eszközök által támogatott együttműködő magatartás rövidtávon a büntetés-végrehajtási intézet érdekeit képviseli, de hosszú távon a személyiségbe beépülve a konstruktív életvezetés kialakulását szolgálja.

4. A fogvatartás feltételei az európai normák tükrében

A reintegrációs tevékenységet befolyásoló tényező a büntetés-végrehajtás feltételrendszerének megléte. Vizsgálatom főként az elítéltek elhelyezésének körülményeire irányul, mivel e területen mutatkoznak a hazai büntetőügy szerves fejlesztésének hiányosságai leginkább. A fogvatartás feltételei kapcsán – bár fontos tényező – nem kívánok foglalkozni az étellemezzel, egészségügyi ellátással, az elítéltek és személyzet viszonyával.

Európában az emberi jogok védelmének strasbourgi rendszere – a fogvatartás körülményeinek megítélésével kapcsolatban – az Egyezmény 3. cikkére hivatkozik, mely tartalmazza a kínzás tilalmát: *”Senkit sem lehet kínzásnak, vagy embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni.”* Az EJEB számos, a börtönkörülményekkel kapcsolatos korábbi ítéletére hivatkozva⁶¹⁰ idézte fel a 3. cikk megsértésének lehetséges kiváltó okait: (1) rendelkeznek-e minden fogvatartott saját alvóhellyel a zárkában, (2) rendelkeznek-e fejenként 3 négyzetméternyi személyes térrel, illetve (3) elég nagy-e a teljes zárkaméret ahhoz, hogy a zárkában tartózkodó fogvatartottak szabadon tudjanak mozogni a berendezési tárgyak közt. Bármely feltétel hiánya a 3. cikk megsértését alapozza meg. *A fejenkénti 3 négyzetméter meglétének hiánya pedig önmagában is a 3. cikk megsértését eredményezi.*⁶¹¹ Ugyanakkor az EJEB számos egyéb körülményt is figyelembe vesz az egyezményesértés megítélése és a kártérítés összege szempontjából, mint a fogvatartás hosszát, a szabadtéri mozgási lehetőségeket, vagy a fogvatartott testi- és lelki állapotát. A fogvatartás körülményei, akár már egy rövidebb, 10 napos fogvatartás mellett is elegendőek lehetnek a 3. cikk sérelmének megállapításához, ha azok a kérelmező által állítottan rosszak és az érintett kormány által nem cáfolhatóak (*Karapetyan v. Örményország, 27 October 2009, 22387/05*). *„Akár már néhány órán keresztül a bírósági tárgyalásra történő várakozás is egyezményesértő lehet, egy 1-2 négyzetméteres helyen, amennyiben itt a kérelmező sokadmagával kényszerül szorongani, nem kap vizet, élelmet és nem jogosult WC használatra (Valeriu és Nicolae Rosca v. Moldova, 20 October 2009, 41704/07)”.⁶¹²*

A fogvatartási körülmények sarokpontja az Európai Börtön szabályok szempontjából is az elhelyezés. Az EBSZ erre vonatkozó elvárása, hogy minden egyes fogvatartottat éjszaka, elvben egyszemélyes zárkában kell elhelyezni azon esetek kivételével, amikor vélelmezhető, hogy más fogvatartottakkal együtt elhelyezése kívánatosabb. Az *egyágyas zárkában történő elhelyezés* biztosítása az emberi méltóság védelmezésén keresztül a fogvatartás alatti káros

⁶¹⁰ pl.: *Ananyev és mások kontra Oroszország, 42525/07 és 60800/08, § 98*

⁶¹¹ *Nieciecki kontra Görögország, 11677/11, §§ 49-51.*

⁶¹² PÁZSIT – TALLÓDI 2017, 125. o.

hatások megakadályozását, az egymás ellen elkövetett nemkívánatos cselekmények megelőzését célozná. Az egyszemélyes elhelyezés biztosítása komoly finansiális gátakba ütközik a nálunk gazdagabb tagállamok esetében is, ennek ellenére törekedni kell a zsúfoltság elkerülésére. A fogvatartott személyek elsősorban a személyes komfortjukon keresztül tudják értékelni a túltelítettséget. Ez még akkor is így van, ha más és más életviszonyokból kerültek a börtönbe. A bebörtönzéssel együtt járó mentális és pszichés stressz minden kellemetlenséget, eltérő élethelyzetet extrém módon felerősít. A zsúfolt elhelyezés kedvezőtlenül hat a higiéniai körülményekre, túlterheli a szolgáltató rendszert, így például az egészségügyi ellátást és az oktatást.⁶¹³ Ez a helyzet pedig növeli a feszültséget a személyzet és a fogvatartottak között, miközben a mindennapokban erre van a legkevésbé szükség.

4.1. Minimális élettér meghatározása a nemzetközi normákban

Az EBSZ rendelkezik arról, hogy az elhelyezésre vonatkozó minimum követelményeket⁶¹⁴ be kell építeni a nemzeti szabályozásba, és a belső jognak garantálnia kell a megfelelő jogvédelmi mechanizmusokat. Fontos rögzíteni, hogy sem az EBSZ, sem más nemzetközi egyezmény nem írja elő az elhelyezés minimális négyzetméterét, miközben utal arra, hogy a minimális értékeket a hazai szabályozásban rögzíteni kell. A nemzetközi normarendszerben mégis van egy általánosan elfogadott érték, amely először az CPT 2. számú általános jelentésében⁶¹⁵ nyilvánult meg. A szervezet rögzíti, hogy *egyszemélyes elhelyezés esetén hat, míg közös elhelyezés során négy négyzetméter az elfogadható terület*. Esetjogában, a zsúfoltsághoz köthető konkrét ügyekben pedig az EJEB⁶¹⁶ következetesen hivatkozik erre a CPT-jelentésre,⁶¹⁷ így a

⁶¹³ PÁZSIT – TALLÓDI 2017, 125. o.

⁶¹⁴ R(99) 22. ajánlása a börtönök túltelítettségéről és a börtönnépesség növekedéséről.

⁶¹⁵ CPT 2nd General Report [CPT/INF(92) 3. 1992. április 13.

⁶¹⁶ Az emberi jogok védelmére felállított EJEB strasburgi székhellyel működik, jelenlegi formájában (a korábbi kétfokozatú Bizottság és Bíróság helyett) 1998. november 1-jén jött létre.

⁶¹⁷ A 2013-as CPT – ellenőrzés megállapításairól lásd részletesebben Ruzsonyi Péter: Presentation. TAIEX Workshop on prevention of ill-treatment by Prison and Police Officers. Podgorica, Montenegro,

bíróság jogalkalmazó tevékenysége jogforrássá erősödött.⁶¹⁸ Az EJEB Nagykamarája 2016. október 20-án hozott ítéletében⁶¹⁹ oldotta fel azt az ellentmondást, mely a saját esetjoga alapján kialakult gyakorlat és a CPT által irányadó értékek között feszült. Ekkor határozta meg pontosan a börtönzsúfoltság értékelése során irányadó elveket és követelményeket a többszemélyes zárkákra vonatkoztatva. A Nagykamara megerősítette, hogy az *irányadó minimum követelmény a 3 m² élettér biztosítása, amelynek számítása során a rendelkezésre álló térből le kell vonni a mosdó és illemhely területét, ugyanakkor bele kell számolni a bútorokat.* A 3 m²-es standard irányadó a letartóztatásban lévőkre és az elítéltekre is. Amennyiben egy többszemélyes zárkában 3 m² alá esik a rendelkezésre álló élettér, erősen vélelmezhető az Emberi Jogok Európai Egyezménye 3. cikkének megsértése. Ebben az esetben az érintett államnak lehetősége nyílik megcáfolni a vélelmet annak bemutatásával, hogy fennálltak olyan tényezők, amelyek képesek voltak megfelelően kompenzálni a szükséges élettér hiányát. A Nagykamara ezzel feloldotta a korábbi esetjogában meglévő ellentmondást, mivel elutasította azt a megközelítést, miszerint a 3 m²-nél kisebb élettér automatikusan a 3. cikk sérelmét eredményezi.

Ha egy többszemélyes zárkában 3 m² és 4 m² közé esik az egy főre jutó élettér, az EJEB fontos tényezőként veszi figyelembe az életteret a megfelelő fogvatartási körülmények értékelése során. Az ilyen esetekben akkor állapítható meg a 3. cikk megsértése, ha a szűk élettér a nem megfelelő fogvatartási körülmények más aspektusaival párosul: ilyenek tekinthető például a természetes fény vagy levegő hiánya, a szoba nem megfelelő hőmérséklete, a mosdók és illemhelyekre vonatkozó követelményeknek való meg nem felelés. E szerint 3 m² feletti elhelyezés viszonylatában csak egyes körülmények együttes fennállása esetén állapítható meg a jogsérelem.⁶²⁰

2015. http://ec.europa.eu/enlargement/taiox/dyn/taiox-events/library/detail_en.jsp?EventID=60228
(Letöltve: 2016.03.14.)

⁶¹⁸ PALLO – FORGÁCS 2015, 79. o.

⁶¹⁹ *Muršić kontra Horvátország* (7334/13) ügy

⁶²⁰ PÁZSIT – TALLÓDI 2017, 125. o.

4.2. Magyarország a túltelítettség csapdájában

Finkey 1932-ben adta közre a „*Büntetési rendszerünk égető sebei*” című tanulmányát. Ebben az írásában ugyan a korabeli büntetőjogi berendezkedés fogyatékoságait ostromozza, de mintegy mellékesen utalást tesz a börtönbeli férőhelyek és a bebörtönzöttek száma között feszülő ellentétre.⁶²¹ Természetesen nem azonosítja túltelítettség⁶²² néven ezt a helyzetet, hiszen az akkor uralkodó büntetőjogi szemléletmód alapvetően a megtorlást helyezte középpontba, ezért a szűkös elhelyezés gyakorlatilag erre is rímelhett.

Immáron tényként tartjuk számon, hogy a fogvatartottak létszáma a társadalmi, gazdasági és politikai válság idején megemelkedik. Jól mutatja, hogy 1986-tól, tehát amikor már nyilvánvaló repedések jelentkeztek a pártállami struktúrán, 26 000 fő volt a magyar börtönökben és mindehhez a jelenleginél 30%-kal kevesebb férőhely állt rendelkezésre. Nem volt ritka ebben az időszakban a három vagy akár négyszintes ágyon való elhelyezés.⁶²³ Ezt a fogvatartotti létszámot csak mesterséges módon tudták leszorítani, amelynek eszközeül egy általános amnesztiát választottak 1990-ben. Ez 12 000 fogvatartottat érintett, természetesen egy alapos szakmai szűrő átengedve, melynek eredményeként a terhes nők, a politikai okok miatt bebörtönzöttek, gondatlan elkövetők. Nyilvánvalóan ez nem egy remek jogászai megoldás, azonban az adott társadalmi és politikai helyzetben a büntetés-végrehajtás számára vonatkoztatott hasznosságán túl, aktuálpolitikai üzenete is volt.

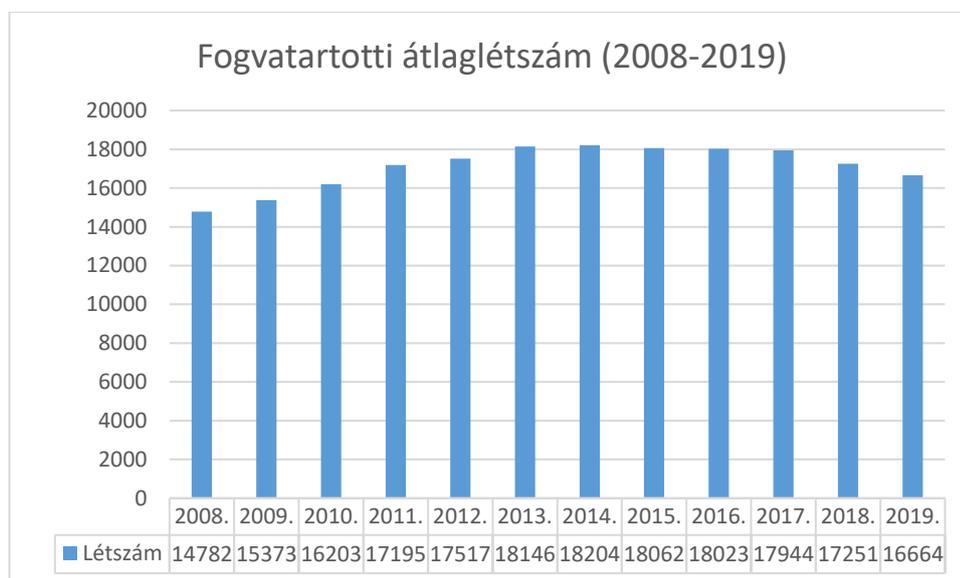
Visszatekintve az elmúlt évekre megállapítható, hogy 2008 óta emelkedő, majd stagnáló tendenciát mutat hazánkban a fogvatartotti létszám. Ehhez hozzájárul az is, hogy a magyar bíróságok jellemzően szabadságvesztés-centrikus büntetés kiszabás gyakorlatot folytatnak, sőt gyakrabban alkalmaznak fegyház és börtön végrehajtási fokozatot, mint fogház fokozatot. A túltelítettség külső

⁶²¹ Idézi: PALLO – FORGÁCS 2015, 77. o.

⁶²² A zsúfoltság – a hozzáadott többszörös negatív tartalom miatt – kevésbé nevezhető szakmailag megfelelő terminus technicusnak. Pontosabb fogalmunk a telítettség, amely az elhelyezési kapacitás és az aktuális létszám egymáshoz való viszonyát írja le. Dolgozatomban mindkét fogalmat azonos értelemben használom.

⁶²³ PALLO 2015, 21. o.

és belső megítélése természetesen ennél árnyaltabb képet mutat a valóságban. Jellemző rá egyfajta dinamikus változás, megfigyelhető, hogy mértéke az év elején és év végén csökkenő tendenciájú, mindemellett jelentős eltérés tapasztalható intézetenkénti bontásban is. Szakemberek számára nyilvánvaló, hogy a letartóztatást is végző büntetés-végrehajtási intézetekre nagyobb nyomás nehezedik e téren, mint a klasszikusan szabadságvesztés végrehajtására berendezkedett börtönökre. Tovább színesíti a túltelítettség megítélését az a tény, hogy akár egy intézeten belül, objektumonként jelentős, akár hatvan-hetven százalékos eltérést mutat az aktuális létszám és a rendelkezésre álló elhelyezési kapacitás aránya.

18. sz. ábra: Fogvatartotti átlagléttség alakulása 2008-2019 között⁶²⁴

Forrás: a szerző szerkesztése

Csupán érdekességként jegyezzük meg, hogy például Finnországban, ha egy börtön telítettsége eléri a 70%-ot, már vizsgálják a telítettség csökkentésének lehetséges irányait. Nyilván, a két ország teljesen eltérő úton ment végig a maga büntetés-végrehajtása tekintetében, azonban a két helyzet a két végletet szépen

⁶²⁴ SOMOGYVÁRI – DREXLER – BANYÁRNÉ 2015, 4. o. és RUTKAI – SÁNTA 2019, 4. o. alapján a szerző szerkesztése

prezentálja. A feltétlen befogadási kötelezettség ellenére a magyar büntetés-végrehajtás jelenleg is ellátja vállalt feladatát.

4.3. *A túltelítettség hatása egy 2015-ös vizsgálat tükrében*

A fogvatartotti létszám emelkedése az elméleti szakemberek figyelmét már korábban is felkeltette. Párhuzamot vélünk felfedezni az 1980-as évek egyik legégetőbb problémájával, amelynek kapcsán Lőrincz már akkor szoros összefüggést talált a túltelítettség és a fogvatartottak által előidézett események előfordulási gyakoriságában. *„A fogvatartottak romló hangulatához nyilvánvalóan hozzájárultak a zsúfoltság olyan mellékhatásai, mint a foglalkoztatottság csökkenése, a zárkán belüli élettér zsugorodása, az egyéni problémák, sérelmek feloldásának késedelmessége, vagy elmaradása, de a személyi állományban megjelenő sok új, a szakmában eddig nem tapasztalt emberi konfliktuskezelési járatlansága is.”*⁶²⁵ Nemes András 2013-ban végzett kutatásában is hasonló megállapításra jutott: *”Azt találtuk, hogy majdnem minden területen komoly deficitet okoz a büntetés-végrehajtásban tapasztalható nagy fogvatartotti létszám.”*⁶²⁶ Néhány fontosabb tényezőt kiemelve kedvezőtlen hatással bír a fogvatartottak fegyelmi helyzetére, az elkülönítésre, az egészségügyre, a foglalkoztatásra, a kapcsolattartásra és a vallásgyakorlásra egyaránt. Nemes az egyik legégetőbb problémát abban látja, hogy *”a személyi állomány létszáma a hivatalosan megállapított befogadóképességhez viszonyított ideális szint szerint van meghatározva”*⁶²⁷ ami a fogvatartotti létszám tartós növekedése esetén sem változik, determinálva a dolgozók túlterheltségét. A magas fogvatartotti létszám személyi állományra gyakorolt hatását szintén Nemes vizsgálta. Megállapításai között szerepelt az érzékenység elvesztése, magas munkahelyi feszültség, belső ellentétek, verbális agresszió lehetősége is. A kialakult helyzet statisztikai vizsgálata mellett döntöttünk, így

⁶²⁵ LŐRINCZ 2009, 83. o.

⁶²⁶ NEMES 2014, 34. o.

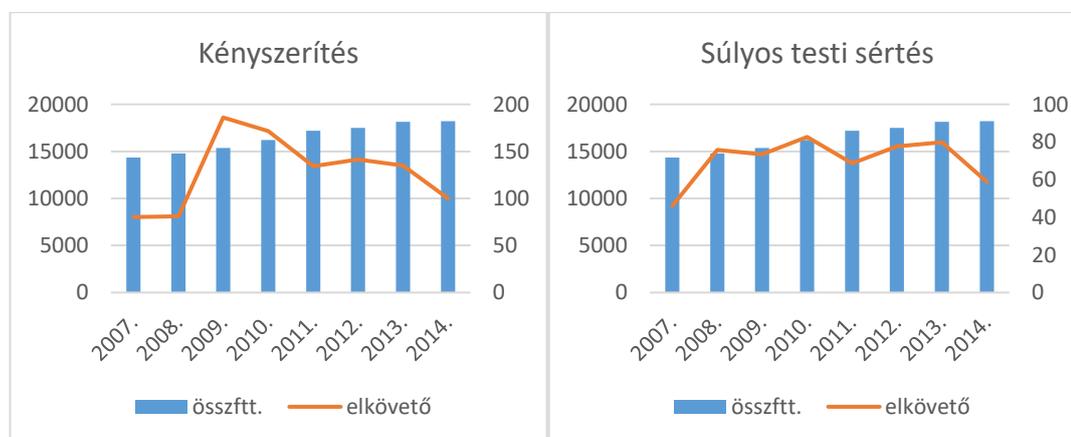
⁶²⁷ NEMES 2014, 36. o.

2015 januárjában⁶²⁸ az intézetek által megküldött jelentés köteles események statisztikai adatait a BvOP Fogvatartási Ügyek Szolgálata bocsátotta rendelkezésünkre elemzés céljából.⁶²⁹ Büntetés-végrehajtás nyilvántartása alapján, 2007-től kezdődően – párhuzamosan a fogvatartotti létszám emelkedésével – jelentős növekedés volt tapasztalható a hivatali bűncselekmények⁶³⁰ elkövetése miatt indult büntetőeljárások számában.

A fogvatartottak által elkövetett jelentésköteles események⁶³¹ statisztikai összesítőjét is vizsgáltuk, kerestük Nemes megállapításainak alátámasztására szolgáló bizonyítékokat. Az elemzés következtében kirajzolódott, hogy az események száma 2008-tól 2010-ig a létszám emelkedésével párhuzamosan nőtt, majd a tendencia megfordult és hasonlóképpen az állománynál tapasztalhatóhoz hasonlóan csökkenést mutatott.

19-22. sz. ábra: A fogvatartottak által elkövetett jelentésköteles események elkövetői rátája (2007-2014):

Forrás: Pallo – Forgács 2015, 89. o.

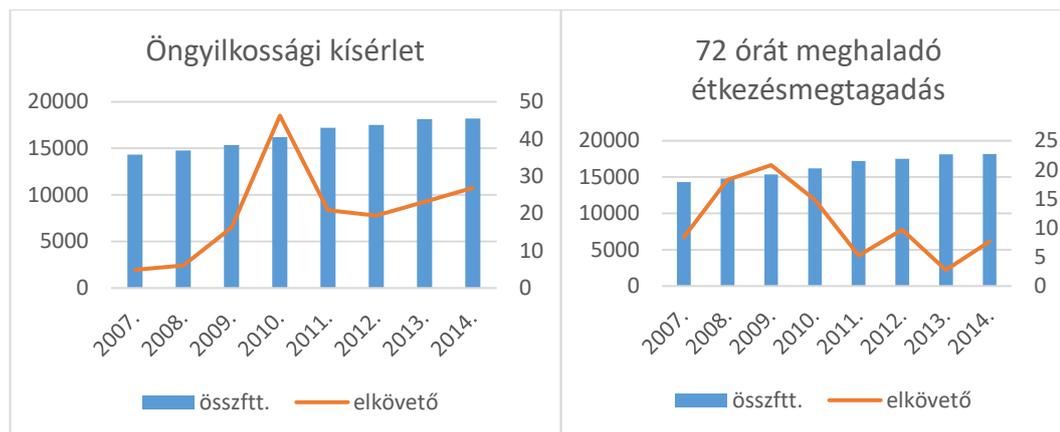

⁶²⁸ Érvényes kutatási engedéllyel rendelkezve.

⁶²⁹ Az elemzés eredményét 2015-ben adtam közre társszerzőként „A vonzások és választások, aktuális kihívások a magyar büntetőügyben” c. tanulmányomban.

⁶³⁰ Kiemelkedő esetszámot mutat a „hivatali visszaélést elkövetők”, „bántalmazás hivatalos eljárásban” és a „vesztegetés” minősítés alapján bejelentett elkövetők aránya.

⁶³¹ Súlyos testi sértés, kényszerítés, rablás, öngyilkossági kísérlet, zsarolás, 72 órát meghaladó étkezésmegtagadás, hivatalos személy elleni erőszak.

Kérdésként merült fel, hogy az évről-évre tovább növekvő fogvatartotti létszám és az azzal járó túlterheltség és feszültség, vajon miért nem eredményezte a kiemelt események párhuzamos növekedését? Mi lehet az oka, hogy 2009-ig, bizonyos esetekben 2010-ig tartó emelkedő esetszám majd minden jelentésköteles esemény esetében megfordult és csökkenni kezdett? Az okokat kutatva arra a megállapításra jutottunk, hogy a magyar büntetés-végrehajtást váratlanul érte a hirtelen és drasztikusan romló, a személyi állomány és a fogvatartottak ellen indított büntetőeljárások gyakoriságában tettenestől komplex probléma, amelyért leginkább a fogvatartotti létszám jelentős növekedése volt okolható. A vezetők a kialakult helyzetben a probléma megoldásához első sorban a belső tartalékok mozgósítására helyezték a hangsúlyt. Erről tanúskodnak a 2008 végétől egyre növekvő számban kiadott országos parancsnoki körlevelek. Az állomány minden tagja számára eljuttatott dokumentumok több alkalommal is felhívták a figyelmet a helyzet súlyosságára. Elvárást fogalmaztak meg a személyi állomány és a fogvatartottak által elkövetett események megelőzésére, visszaszorítására. A körlevelek külön kiemelték az öngyilkosságok növekvő esetszámát, melynek visszaszorítására számos szakmai elvárást fogalmaztak meg. Vélhetően a közvetlenebb és szokatlan tartalmú körlevelek indíthattak el egy sajátos szakmai regenerációt, mely a romló fogvatartási körülmények között is képes volt visszaszorítani a súlyosabb bűncselekmények gyakoriságát. A fentiekből is következik, hogy sokszor jelentéktelennek tűnő intézkedések, a figyelem egy bizonyos területre

történő fókuszálása nagyobb eredményekkel kecsegtethet, mint amire a szakma képviselői számítanának.

4.4. *A túltelítettség determinációs hatásai*

A fogvatartott személyek elsősorban a perszonális komfortjukon keresztül tudják értékelni a túltelítettséget. Ez még akkor is így van, ha mindenki más és más életviszony közül került a börtönbe. A bebörtönzéssel együtt járó mentális és pszichés stressz, minden kellemetlenséget, eltérő élethelyzetet extrém módon felerősít. Ez a helyzet pedig növeli a feszültséget a személyzet és a fogvatartottak között. A nemkívánatos jelenség a büntetés-végrehajtási szervezet vonatkozásában további, legalább három irányban jelentkező szakmai diszkomfortot eredményez. Az első és talán legfontosabb az, hogy a túltelítettség ellehetetleníti azt a személyes kontaktust, amely szükségképpen eleme a reintegrációs tevékenységnek. A második az a társadalmi igaztalanság, amely a túltelítettséget – teljesen leegyszerűsítve a problémát – a büntetés-végrehajtási szervezet hibájának valamiféle felróható szakmaiatlanságának tudja be. És végül a harmadik negatív hatás a nemzetközi elvárás rendszer és a magyar valóság között feszülő ténytyszerűségéből fakad, amely jellemzően a túltelítettségben ölt testet. Ebben a szegmensben közvetlen hatások érik a magyar büntetés-végrehajtást, elsősorban az EJEB és a CPT részéről.

A magyarországi börtönsúfoltsággal kapcsolatos ítéletét az EJEB első alkalommal 2012. január 17-én hozta. A *Kovács István Gábor kontra Magyarország* (15707/10) ügyben állapította meg az Egyezmény 3. cikkének megsértését, melyben leszögezte, hogy a kérelmező elhelyezése huzamosabb ideig a CPT által meghatározott minimum, azaz 4 négyzetméter alatt volt. Az EJEB ítéletében jelezte, hogy a börtönök túlsúfoltsága olyan, más strasbourgi döntésekben (pl. *Szél kontra Magyarország* ügy, 30221/06. sz. kérelem, 2011. június 7-én kelt ítélet) is kifogásolt súlyos probléma, amelyet a magyar hatóságoknak hatékony intézkedésekkel mielőbb ki kell küszöbölniük. A fenti

ítéletek hatására egyre több fogvatartott fordult az EJEB-hez, mely azt a feltételezést eredményezte, hogy Magyarországon tömeges, strukturális és rendszerszintű probléma alakult ki.

Figyelemre méltó és kiemelési igényel a *Varga és mások kontra Magyarország* ügyben 2015. március 10-én nyilvánosságra hozott ítélet,⁶³² melyben az EJEB megállapította: a hat kérelmező fogvatartási körülményei sértették az embertelen, megalázó bánásmód az Emberi Jogok Európai Egyezménye 3. cikkében foglalt tilalmát.⁶³³ Az EJEB emellett kimondta: a büntetés-végrehajtási intézetek túlzásfoltúsága Magyarországon *rendszerszintű probléma*, és ezért ún. *pilot ítéletet* hozott az ügyben. A testület megállapította, hogy a büntetés-végrehajtási hatóságok a panaszosok számára nem biztosították az őket megillető személyes mozgásteret. A zsúfoltsághoz további nem megfelelő fogvatartási körülmények társultak (leválasztás nélküli WC, a szellőzés hiánya stb.). Határozat született arról is, hogy a megalázó körülmények miatt elszenvedett sérelmek hazai jogorvoslati lehetőségei nem kellő hatékonyságúak, mivel az elítéltek kizárólag polgári peres/nem peres eljárás keretében érvényesíthetik kártalanítási igényüket. A pilot ítéletben az EJEB arra kötelezte a magyar államot, hogy 6 hónapon belül dolgozzon ki egy akciótervet a büntetés-végrehajtási rendszerben fennálló strukturális problémák megoldására. Az EJEB javaslatai szerint ennek módja a fogvatartottak számának csökkentése pl. a szabadságelvonással nem járó büntetések és kényszerintézkedések (házi őrizet, stb.) szélesebb körű alkalmazásával – a megoldás tehát nem egyszerűen új férőhelyek létesítése. Az EJEB emellett úgy határozott, hogy a további, túlzásfoltúságot sérelmező kérelmek elbírálását a pilot ítélet ellenére nem függeszti fel, vagyis a körülbelül 600 hasonló ügyben folytatja az eljárást – ezzel is emlékeztetve Magyarországot fenti kötelezettségére. A döntés elfogadva, több szinten is látványos intézkedést tett a kormányzat a jogsértés felszámolására. A Bv. törvény által bevezetett

⁶³² Varga és mások kontra Magyarország. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete, 2015. márc. 10. http://helsinki.hu/wp-content/uploads/Varga_v_Hungary_osszefoglalo.pdf (Letöltve: 2016.10.14.)

⁶³³ A magyar államnak összesen 73900 eurót kellett megfizetnie hat panaszosnak.

reintegrációs őrizet jogintézménye a saját lakhelyen történő, elektronikus felügyeletet hozta magával. A sérelmes ügyekben az eljárás megkönnyítését célozza *2016 októberében*⁶³⁴ az Országgyűlés által elfogadott törvény, melynek értelmében *lehetővé vált a nemzeti szintű jogorvoslat.*

4.5. A kártalanítás jogintézménye

A fogvatartottak számára kérdéses volt, hogy kinek, miért jár kártalanítás? Az egyik kiemelt hivatkozási pont a *jogszabályban előírt élettér biztosításának hiánya*, ennek kapcsán szabályozandó kérdésként vetődött fel, hogy mit is tekintsen a magyar jog zsúfolt elhelyezési körülménynek. 2016. december 31. napjáig hatályban lévő szabályozás⁶³⁵ értelmében, a zárkában vagy a lakóhelyiségben elhelyezhető létszámot úgy kellett meghatározni, hogy minden elítéltre 6 köbméter légtér, férfi elítélt esetén legalább 3 négyzetméter, női elítélt és fiataikorú esetén 3,5 négyzetméter mozgástér jusson. Problémaként merült fel, hogy az akkor hatályos a magyar jogszabályban meghatározott többes elhelyezés esetén minimum mozgástér az előzetesen letartóztatottak kivételével kevesebb volt, mint a CPT által elvárt 4 m², amely viszont irányadó az EJEB joggyakorlatában. Ez a helyzet további jogvitára adhatott volna alapot, mivel az EJEB rendszerszintű probléma fennállása miatt a 3 és 4 m² közötti elhelyezés esetén az utóbbi időben elbírált ügyekben nem vizsgált egyéb kompenzáló körülményt (szabad levegőn tartózkodás, több kapcsolattartási lehetőség biztosítása, több hasznos elfoglaltsági lehetőség), hanem megállapította az egyezményesértést. A kártalanításról szóló rendelkezések hatálybalépéséhez igazodóan 2017. január 1-jétől a magyar jogi szabályozásban a fogvatartottak

⁶³⁴ 2016. október 25. napján elfogadott a büntetések, az intézkedések egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény és ehhez kapcsolódó más törvények módosításáról szóló 2016. évi CX. törvényt meghozatalával kívánt eleget tenni annak az elvárásnak, hogy biztosítsa az elítéltek számára a hatékony jogorvoslati rendszert az alapvető jogokat sértő elhelyezési körülmények következtében elszenvedett sérelmeik miatt.

⁶³⁵ Lásd a szabadságvesztés, az elzárás, az előzetes letartóztatás és a rendbíróság helyébe lépő elzárás végrehajtásának részletes szabályairól szóló 16/2014. (XII. 19.) IM rendelet 121. § (1) bekezdését, miszerint férfi elítélt esetén legalább 3 m², női elítélt és fiataikorú esetén 3,5 m² mozgástér volt biztosítandó.

együttes elhelyezése esetén az egy főre biztosítandó élettér egységesen a CPT ajánlásainak megfelelő 4 m^2 -ben határozták meg. A CPT újabb gyakorlata alapján azonban nem mozgástér (nettó alapterület), hanem *élettér* (bruttó alapterület) került meghatározásra, *amelyből csak az illemhely és a mosdó elhelyezésére szolgáló terület* – függetlenül attól, hogy a leválasztás fizikailag megtörtént-e vagy sem – vonandó le.⁶³⁶

Másik lehetséges kárigény a fogvatartottak oldaláról, ha az *elhelyezés körülményei* nem megfelelőek, jelesül a *kínzás, kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmába ütköznek*. A törvény kitér az illemhely elkülönítésének hiányára, a nem megfelelő szellőztetésre, a nem megfelelő világításra, a nem megfelelő fűtésre vagy a nem megfelelő rovarirtás által előidézett sérelmekre.⁶³⁷ A jogszabályi megfogalmazás alapján a bírói gyakorlatra hárul annak meghatározása, hogy mit tekint kínzás tilalmába ütköző elhelyezési körülménynek. Az illemhely elkülönítésének a hiánya, objektív, egyszerűen megállapítható tény (biztosított, vagy nem az elítélt számára) ugyanakkor a többi felsorolt körülmény bizonyítása, tisztázása a jogalkalmazót kihívások elé állítja. Míg a fűtés vonatkozásában a 26/2016. OP szakutasítás VIII. fejezetének 57. pontja tartalmaz előírásokat, útmutatásokat,⁶³⁸ addig a többi körülmény vonatkozásában erre előírás nincs, a bírói gyakorlatnak kell majd tisztázni pl.: mi minősül megfelelő rovarirtásnak, szellőztetésnek, ami komoly bizonyítási nehézségeket vet fel.⁶³⁹ Itt kell megjegyezni, hogy a Bv. tv. alapján kizárólag a kínzás tilalmába ütköző elhelyezésért jár kártalanítás, magáért az elítélt által a büntetés-végrehajtási intézetben elszenvedett kínzásból eredő kárért a polgárjogi kártérítési szabályok az irányadóak.

⁶³⁶ CPT (2015): Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards, CPT/Inf (2015) 44, Strasbourg, <https://rm.coe.int/16806cc449> letöltve: 2021. 01. 19.

⁶³⁷ Bv. tv. 10/A. § (1) bekezdés.

⁶³⁸ OP szakutasítás értelmében pl. ameddig az elítélt a lakóhelyiségben, zárkában tartózkodik 20°C , fürdőhelyiségben, zuhanyzóban 24°C , étkező helyiségben 18°C -nak kell lennie. Míg a belső folyosókon, sportolásra alkalmas helyiségekben 18°C , WC helyiségben 16°C hőmérsékletet kell biztosítani.

⁶³⁹ SÖRÖS 2016 www.jogiforum.hu/files/publikaciok/soros_laszlo__napidij_az_eliteltnek_2017-es_kartalanitasi_szabalyok%5bjogi_forum%5d.pdf letöltve: 2017.08.02.

A Belügyi Szemle 2017 végén megjelent – büntetés-végrehajtásra fókuszáló – tematikus lapszáma tartalmazza *Pázsit és Tallódi* kutatását a kártalanítási mechanizmus hatályosulást követő 6 hónapos időszak vizsgálatán keresztül.⁶⁴⁰ A szerzők megállapításai között szerepel, hogy „*A kártalanítás iránti kérelmek száma erős korrelációt mutat az adott bv. intézetben uralkodó elhelyezési körülményekkel, vagyis a zsúfoltság mértékével.*”⁶⁴¹ A korrelációt befolyásoló körülményként határozható meg az intézetben elhelyezhető férőhelyek száma. Ezt alapozhatja meg a benyújtott kérelmeknek a férőhelyekhez mért eltérő aránya, amiből a szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy „*a nagyobb létszámú bv. intézetekben a fogvatartottak fokozottabbnak élik meg a zsúfoltságot.*”⁶⁴² Példaként szolgált az alábbi állítás bizonyítására a vizsgált időszakban kiemelkedő kártalanítási kérelemmel szereplő néhány intézet: Szegedi Fegyház és Börtön (telítettség 142%), benyújtott kérelmek száma 675, a Budapesti Fegyház és Börtön (telítettség 152%), benyújtott kérelmek száma 635, Márianosztrai Fegyház és Börtön (telítettség 150%), benyújtott kérelmek száma 523. Továbbá, vizsgálatukban 149 büntetés-végrehajtási bírói határozat indokolása alapján csoportosították az egyéb sérelmezett elhelyezési körülményeket:

- nincs elkülönített illemhelye a fogvatartottaknak,
- rovarok jelenléte a zárkában (csótányok, poloskák),
- kizárólag hideg víz áll rendelkezésre a zárkában,
- heti egyszeri zuhanyzási lehetőség adott a fogvatartottaknak,
- nem megfelelő a zárka szellőztetése,
- nem megfelelő intenzitású a téli időszakban megállapított fűtés (ritkábban fordult elő),
- szabadlevegőn végezhető testmozgás hiánya,
- megfelelő orvosi ellátás hiánya (kivételesen fordult elő),

⁶⁴⁰ A kutatás 2017. január 1. – 2017. július 14. közötti adatokat veszi figyelembe, 5202 kártalanítási kérelem vizsgálatával.

⁶⁴¹ PÁZSIT – TALLÓDI 2017, 139. o.

⁶⁴² PÁZSIT – TALLÓDI 2017, 139. o.

- természetes fény hiánya (ritkábban fordult elő).⁶⁴³

A szerzők az elhelyezés körülményeire vonatkozó büntetés-végrehajtási bírói döntések vizsgálatakor megállapították, hogy a kínzás, kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmába ütközés ténye nagyban függ attól, hogy azok tekintetében létezik-e kötelező előírás, pl. építésügyi szabályok, fűtési paraméterek, illetve hogy objektív alapon megítélhető-e. *„Az iratok tanulmányozása alapján – bár az nem terjedt ki valamennyi törvényszékre – úgy tűnik, a bíróságok nem tekintik az alapvető jogokat sértő elhelyezési körülmények közé tartozónak a sétáló udvar méretét, az ételmezés minőségét, a kapcsolattartás gyakoriságát vagy például a telefonálás díját”.*⁶⁴⁴ A pénzbeli kártalanítás napi tétele minimumának és maximumának (1200-1600 Ft) törvényi rögzítése mellett, a kártalanítás mértékét a magyar szabályozás szerint a büntetés-végrehajtási bíró a napi tétel összegének meghatározásával és annak az egyezményesértő körülmények között töltött fogvatartási napok számának szorzataként számítja ki. A kutatás során nyilvánvalóvá vált, hogy a bírói gyakorlat tükrében a kártalanítás mértékét jelentősen befolyásolja az elvártnál kisebb élettér és ehhez kapcsolódó magánszféra hiánya, amelyet tovább ronthat a rossz elhelyezési körülmények jelenléte. *„A kialakulóban lévő gyakorlat szerint, ha nagyon súlyos fokú volt a zsúfoltság, főként, ha hosszabb időn át fennállt, már önmagában megalapozza a napi tétel felsőhatárának, vagyis az 1600 forintos összeg megállapítását. Ugyanerre vezet, ha a zsúfoltság mellé társul az illemhely elkülönítésének vagy önálló szellőzésének a hiánya.”*⁶⁴⁵

4.6. Megoldási lehetőségek a túltelítettség kezelésére

A túltelítettség komplex problémájának generális kezelése kívül esik a büntetés-végrehajtási szervezet kompetenciáján. A végleges és megnyugtató megoldás

⁶⁴³ PÁZSIT – TALLÓDI 2017, 141. o.

⁶⁴⁴ PÁZSIT – TALLÓDI 2017, 142. o.

⁶⁴⁵ PÁZSIT – TALLÓDI 2017, 146. o.

egyértelműen magas szintű állami döntések meghozatalát igényli, amely markáns és karakteres jogpolitikai döntéseket foglal magába. A zsúfoltság csökkentése érdekében a nemzetközileg ismert és elismert jogtechnikai megoldásokat is célszerű megvizsgálni. Elsősorban a dekriminalizációt és a depönalizációt soroljuk ide. Kutatni kell az alternatív büntetések alkalmazásának további lehetőségeit, bár e körben kijelenthetjük, hogy ezek száma véges.

Az egyik legsikeresebb telítettségcsökkentő hatással bíró jogintézmény a reintegrációs őrizet, amelynek legfontosabb feltétele, hogy az elítéltek maximálisan 5 éves ítéletén kívül ne rendelkezzen más végrehajtásra váró szabadságvesztés-büntetéssel, a tartózkodási helyként megjelölt ingatlanban megfelelő térerő és működő elektromos hálózat álljon rendelkezésre. Kiemelt jelentőséggel bír, ha a reintegrációs őrizetbe helyezett elítéltet gondatlan bűncselekmény elkövetése miatt ítélték szabadságvesztésre, vagy szándékos bűncselekmény elkövetése miatt ítélték szabadságvesztésre, és erre első alkalommal került sor.⁶⁴⁶ A reintegrációs őrizetbe helyezés napján a büntetés-végrehajtási intézet informatikusa beüzemeli az elektronikus távfelügyeleti eszközt, és beprogramozza az ingatlan elhagyására engedélyezett zónát. A zóna azt a területet jelöli, amelyen belül a magatartási szabályok megszegése nélkül a fogvatartott meghatározott időszakban szabadon mozoghat. A reintegrációs őrizet alkalmazásának másik kiemelt célja, hogy az őrizetes elítéltek minél nagyobb arányban vegyék igénybe a civil oktatási-, képzési-, vagy munkáltatási lehetőségeket. 2019 januárjától az állami foglalkoztatási szervnél munkavállalási szándékkal jelentkező reintegrációs őrizetbe helyezett elítéltek – annak ellenére, hogy büntetés-végrehajtási jogviszonyuk fennáll – jogosultak az elérhető szolgáltatások igénybevételére. Mindez pozitívan hatott a reintegrációs őrizetbe kihelyezett fogvatartottak munkaerőpiaci integrációjára *„a 2019. december 31-én reintegrációs őrizet hatálya alatt álló 395 fő közül 288 fő (73%) munkaviszonyban állt, illetve közfoglalkoztatásban vagy oktatás-*

⁶⁴⁶ Visszaesőnek nem minősülő bűnismétlő, nem személy elleni erőszakos bűncselekményt követett el.

*szakmaképzésben vett részt.*⁶⁴⁷ A reintegrációs őrizetbe helyezett elítélt egyéni teljesítményét a távfelügyeletet ellátó büntetés-végrehajtási intézet bv. pártfogó felügyelője havonta ellenőrzi és értékeli.

További lehetséges út a középtávon megoldást kínáló börtönépítés, illetve a férőhelyek bővítése, amely már a szakmapolitikáról való gondolkodás körébe tartozik. A magyar büntetés-végrehajtás túltelítettségét megoldani kívánó börtönépítési program 2016-ban vette kezdetét, nyolc összesen 4500 férőhelyet biztosító intézet tervezésével. Minden szakmai igyekezet ellenére 2019-re nyilvánvalóvá vált, hogy az előzetes tervekből csupán öt⁶⁴⁸ intézet felépítésére van lehetőség.⁶⁴⁹ A 2010-ben elindult és napjainkban is zajló férőhely bővítési program felújítással, bővítéssel és nem működő intézetek újra indításával kívánta kivenni a részét a túltelítettség kezeléséből, amelynek eredménye első lépcsőben 1600 új férőhely volt, majd 2020 júliusától 10 objektumban 2750 új férőhely létesült. Az évek során csökkenő telítettség ellenére is látni kell, hogy az EJEB döntéseiben nincs jelentősége annak, hogy a túltelítettség 101% vagy éppen 201% ugyanis, ha a 100%-ot meghaladja biztos pervesztést von maga után. Ettől függetlenül, természetesen üdvözlendő, hogy gyakorlatilag olyan fejlesztési programnak vagyunk részesei, amelyre a Csemegi-kódex hatálybalépését követő börtönépítési hullám óta nem volt példa.

Mindezekon túlmenően, hosszú távon azonban egy biztos gyógyír ígérkezik és az nem más, mint a hatékony bűnmegelőzés, amely következtében eltűnik a túltelítettség problémaköre. A bűnmegelőzés napjainkban is kiemelt kormányzati célkitűzésként fogalmazódik meg, melyet már a 2010-es Nemzeti Együttműködés Programja is központi értéké tesz. Az is látható, hogy e téren a Nemzeti Bűnmegelőzési Tanács is hatékony és példaértékű munkát végez. A jövőben fontos szerep hárul a szakmai elemzőkre, a túltelítettséghez vezető

⁶⁴⁷ Évkönyv 2019, 16. o.

⁶⁴⁸ A tervezett intézetek Békés, Heves, Csenger, Komló és Komádi közigazgatási területén helyezkednek el.

⁶⁴⁹ Az 1457/2018. (IX. 25.) Korm. határozat megnevezett 2 új helyszínt (Kiskunhalas, Berettyóújfalu), így az egészségügyi ellátás körülményeinek rendezése is megoldottá vált.

okok vizsgálatakor (milyen típusú bűncselekmények vezetnek a hosszú távú szabadságvesztéshez, melyek a bűnözés előnyei, és milyen társadalmi attitűdök érvényesülnek). Végül, de nem utolsó sorban a túltelítettség szubjektív élményének csökkentésére a lehető legnagyobb mértékben lehetővé kell tenni a családdal való kapcsolattartást. Mindezek elérhetővé teszik, hogy azok a princípiumok és értékek érvényre juthassanak, amelyek garanciális jellegüknél fogva biztosítják a végrehajtás törvényességét.

5. A reintegráció szervezeti és személyi feltételei

A büntető igazságszolgáltatás átalakulásával a 19. század végétől a morális alapokon nyugvó büntetést felváltotta az adminisztratív és racionális végrehajtásra való törekvés.⁶⁵⁰ Így a központosítás nélküli büntető gyakorlat átalakulhatott egy adminisztratív infrastruktúrával felvértezett jól szervezett szakmai rendszerré. Az átalakulással párhuzamosan egyre inkább dominánssá váló hivatalnok réteg kialakította a sajátos szakmai szisztémáját az intézmények hálózatában, így elmondhatjuk, hogy napjainkban a büntetés-végrehajtási szervezet jellegéből adódóan *bürokratikus* rendszerként működik.⁶⁵¹ A *weberi*⁶⁵² értelemben használt bürokratikus szervezetek üzemszerűek, a hivatalnokok szoros alá-fölérendeltségben végzik mindennapi tevékenységüket, mellyel együtt jár a szakértelmen alapuló szisztematikus munkamegosztás. A munkakörök felosztása határozza meg az egyes hivatalnokok kompetencia határait, felelősségét és tekintélyük mértékét. A bürokratikus szervezetekre jellemző *hierarchikus* rend lényegét *Perrow* így fogalmazza meg: *"Alapelve szerint mindenki fölött kell állnia, egy olyan személynek, akinek a beosztott elsőként jelentést tesz, akitől az utasítást várja. A szervezet felépítése a piramishoz hasonlítható, melyben a csúcs irányítja az egészet."*⁶⁵³

⁶⁵⁰ GARLAND 1992, 180. o.

⁶⁵¹ KÖVÉR 1997, 209. o.

⁶⁵² PERROW 1994, 59. o.

⁶⁵³ PERROW 1994, 67. o.

A büntetés-végrehajtás mindennapi működését vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy a jogszabályok, a nemzetközi elvárások által megfogalmazott értékek és alapelvek, valamint az ezekre épülő feladatstruktúra prioritásai, nem feltétlenül vannak összhangban a szervezet belső presztízs és informális világával. A büntetés-végrehajtási dolgozók szerepfelfogásában is kifejeződő kettősség is mélyben megbúvó értékkonfliktust feltételez, melynek megismerése okainak feltárása csak a szervezeti struktúra és kultúra vizsgálatán keresztül lehetséges.

A börtönök formális működését tekintve, ami mégis megkülönbözteti más bürokratikus rendszerektől az a szervezetben meghonosodott, történelmi előzmények által determinált *katonai hierarchia*. A magyar büntetés-végrehajtásra legnagyobb hatást gyakorló Osztrák-Magyar Monarchia és a Szovjetunió is olyan történelmi hagyományokkal rendelkezett, melyből a speciális katonai ethosz átsugárzott az államhatalmi szervezetekre és részükké vált. Az 1918 utáni leszerelési hullám következtében a hadsereg számos tisztjét a börtönökbe helyezték át vezetői vagy középvezetői beosztásba, amelynek következményeként a börtönélet erőteljes militáns vonásokat öltött. A második világháború utáni koalíciós időszakban még a régi és természetesen a háborús időszak alatti tevékenységükre is tekintettel szalonképes- személyzet és szakember gárda működtette a börtönöket. A fordulat évét követően ezt a nagy tapasztalattal rendelkező állományt lassan kiszorították (nyugdíj, elbocsátás, politikai perek) és helyüket politikailag megbízható személyekkel töltötték fel, akik természetesen a szovjet mintát követve a nyers erőszak alkalmazásában látták küldetésüket. A katonai hierarchián alapuló rendszerek sajátossága a parancsokon és utasításokon keresztül működő irányítás, melynek eredménye az információáramlás töredezettsége, a közvetlen emberi kapcsolatok háttérbe szorulása, a vezetőktől való elidegenedés, az egyéni döntési szabadság és kreativitás gyengülése.

5.1. A börtön szervezeti kultúrája, szerepek

A börtön egyrészt a társadalom egészéhez kapcsolódó, egyben attól elkülönült *társadalmi intézmény*⁶⁵⁴, másrészt leképezi a társadalmat, így feltételezhetjük, hogy mini társadalomként is működik. „Az amerikai és brit szociológiában a szociológusok a szociális csoport kultúrájára, illetve fogalmára úgy hivatkoznak, mint bizonyos csoportok szokásaira, hiteire (beliefs) és életmódjára.”⁶⁵⁵ A büntetés-végrehajtás szociális csoportkultúráját a szervezet tagjai által megőrzött és átörökített szokások, hitek, hiedelmek, sajátos nyelv, szocializációs minták, normák és értékek szintén bizonyítják. A börtönökre jellemző viselkedésminták, értékek, attitűdök feltűnőek, ezért nyomon követhetők és leírhatók a *szerepeken* és az egyén szerepmegvalósításán keresztül. Linton a társadalmi struktúrák jellegzetesen megkülönböztethető pozícióihoz köti a szerepképződést, úgy véli, hogy az egyén szerepmagatartása inkább függ a környezet szerepelvárásaitól, mint az egyéni jellemzőktől.⁶⁵⁶ A szociológiai-szociálpszichológiai értelemben felfogott szerep az ember valóságos tulajdonságait, helyzetét, normáit és törekvéseit foglalja magába. A két felfogást ötvözve a szerep fogalmát a következő értelmezésben használjuk: „a szerep azt fejezi ki, hogy hogyan valósítja meg az egyén – személyes adottságaihoz mérten- azon jogok és kötelességek együttesét, melyek társadalmi pozíciójából következnek.”⁶⁵⁷ Buda⁶⁵⁸ a szerepek taxonómiai leírásánál azt vizsgálta, hogy a szerepek mennyire átfogóak az egyén élete szempontjából, így megkülönböztet pervazív-, rokonsági-, családi- és foglalkozási szerepeket egyaránt. A körlet életében a legfontosabb (Buda rendszerét követve a foglalkozási szerephez legközelebb álló) szerepek a következők:

- fogvatartottak

⁶⁵⁴ „... mely magába foglal intézményesült értékeket és normákat. Minden intézményesült viselkedésmódot erős szankció véd. Ezen intézmények alkotják a társadalom „alapját”, mivel ezek képviselik a viszonylagosan rögzített viselkedési módokat.” GIDDENS 1995, 692. o.

⁶⁵⁵ Idézi: CSEPELI 1997, 190. o.

⁶⁵⁶ Idézi: CSEPELI 1997, 190. o.

⁶⁵⁷ CSEPELI 1997, 190. o.

⁶⁵⁸ Idézi: CSEPELI 1997, 193. o.

- felügyelők
- munkáltatók
- reintegrációs tisztek
- pszichológusok
- pártfogók
- lelkészek, hitoktatók
- külső segítők

A börtön mindennapi életében a leggyakoribb és legszorosabb kapcsolat a fogvatartottak-felügyelők, fogvatartottak-munkáltatók és a fogvatartottak-reintegrációs tisztek viszonyában figyelhető meg. Témánk szempontjából a reintegrációs tisztek szerepével foglalkozunk hangsúlyosan.

5.2. *A reintegrációs tisztek jellemzői és feladatai*

A börtönben zajló reintegrációs folyamatként azoknak a módszereknek és eszközöknek alkalmazását tekintjük, amelyek elősegítik a végrehajtás céljának megvalósítását, az elítéltek társadalomba való beilleszkedését. Ebből következik, hogy a reintegráció nem feltétlenül és kizárólag a reintegrációs tisztek monopóliuma, ugyanakkor nem vitatható, hogy szerepük ebben kiemelkedő.

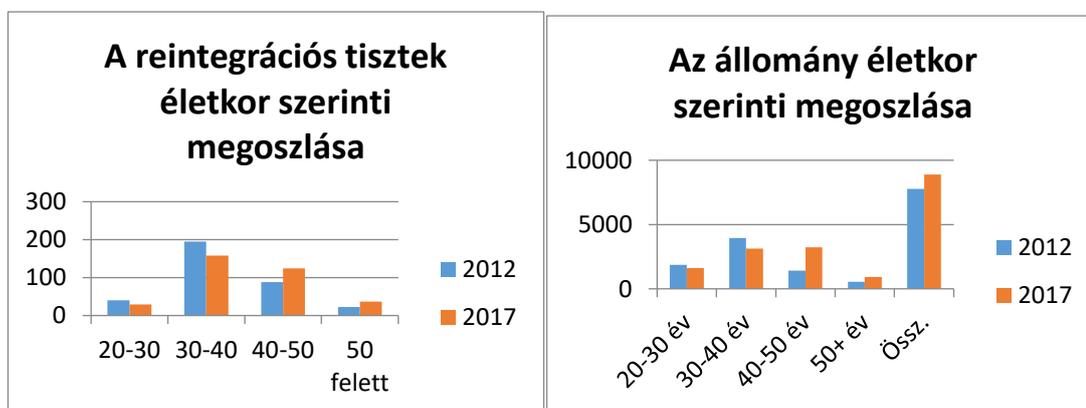
A reintegrációs tisztek helyzetének vizsgálatához⁶⁵⁹ a BvOP Humán Szolgálata bocsájtott rendelkezésünkre statisztikai adatokat.⁶⁶⁰ A rendelkezésre álló adatok feldolgozása alapján megállapítható, hogy a teljes személyi állományban a férfiak 65%-os, míg a nők 35%-os arányban találhatók meg az állomány tagjai között a vizsgált időszakban. A reintegrációs tisztek a tiszti állomány

⁶⁵⁹ A statisztikai adatok a reintegrációs tisztek összetételét a nemek aránya, az életkor, az iskolai végzettség, és a tényleges szolgálati idő alapján határozzák meg.

⁶⁶⁰ „A reintegrációs tisztviselők oktatásának, képzésének fejlesztése az eredményes fogvatartotti reintegráció érdekében” című Ludovika Kiemelt Kutatóműhely eredményeit felhasználva. Adatszolgáltatás ideje: 2017.08.13.

jelentékeny hányadát, mintegy 29%-át⁶⁶¹ alkották. Az egyes szakterületek között a reintegrációs tisztek csoportját jellemzi egyedülként *a férfiak és a nők arányának (46–54%-os) viszonylagos kiegyenlítettsége*. A CPT korábban⁶⁶² felhívta hazánk figyelmét, hogy törekedjen a vegyes nemi összetételű személyzet alkalmazására, mivel az javítja a körleten uralkodó légkört és jótékony hatást gyakorol a fogvatartottakkal történő társas viszonyokra. Jellemzően a férfiak fogvatartására kialakított intézetek fogvatartotti körletein a nők jelenléte a reintegrációs tiszteken keresztül látszik megvalósíthatónak.

A 2017-es kutatásunk adatait összevetve az azt megelőző öt év adataival, a reintegrációs tisztek életkora szempontjából vizsgálva megállapítható, hogy – hasonlóan az állomány többi tagjához – változatlanul a 30-40 közötti korosztály létszáma dominál. Ezen csoport esetében megfigyelhető az az egész állományt jellemző tendencia, amely a 40-50 közötti korosztály növekvő jelenlétére mutat. Megítélésünk szerint mindenképp előnyösnek mondható, hogy a reintegrációs tisztek átlagéletkora nem tér el jelentősen az állomány többi tagjától, nem okozva ezzel generációs feszültséget a munkavégzésben.

23-24. sz. ábra: Életkor szerinti megoszlás 2012-ben és 2017-ben

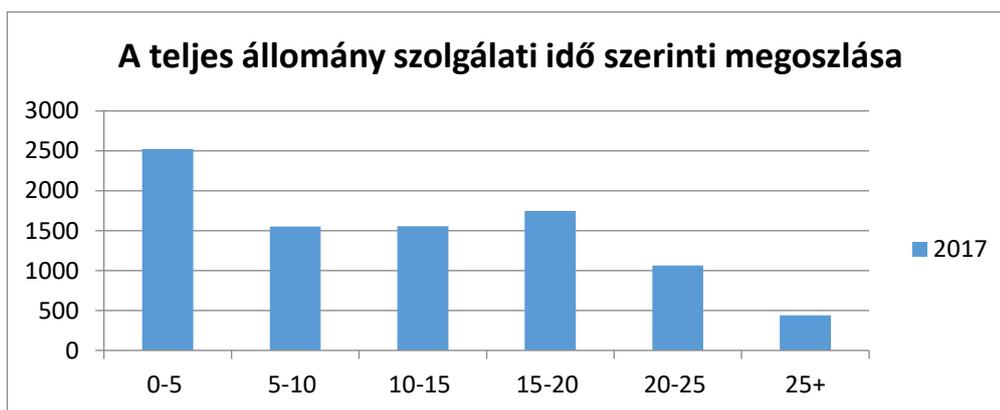
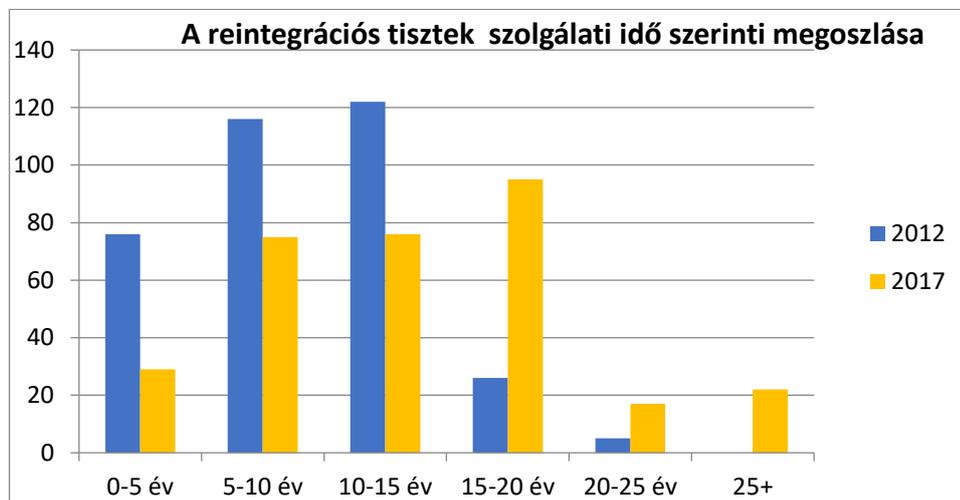
Forrás: a szerző szerkesztése

Jelentős növekedést mutat az eltelt öt évhez képest a reintegrációs tisztek és az állomány egészének vonatkozásában a 40 év felettek aránya (46%-os). A

⁶⁶¹ 348 fő

⁶⁶² Európa Tanács CPT/Inf (2004) 18 54. pont

magasabb életkorral szerencsés esetben együtt jár az érettebb, felelősségteljesebb magatartás, a nagyobb élettapasztalat, amely elengedhetetlen a büntetés-végrehajtási munka sikeréhez.

25-26. sz. ábra: Szolgálati idő szerinti megoszlás 2012-ben és 2017-ben

Forrás: a szerző szerkesztése

Az életkori összetevők elemzése csak a *tényleges szolgálati viszony időtartamát* bemutató grafikonnal lehet teljes. Ebből a szempontból vizsgálva már árnyaltabb képet kapunk. A teljes állomány vonatkozásában 0-5 év szolgálati viszonyal rendelkezők aránya 28%-os, míg a reintegrációs tisztek esetében csupán 8%-os arányt jelölnek a számadatok. Ennek oka az alacsonyabb fluktuáció és a pályán maradási hajlandóság fokozottabb jelenléte, amely a vizsgálatok közötti időszakban tovább erősödött. A reintegrációs tisztek büntetés-végrehajtásban eltöltött 10 évet meg nem haladó szolgálati viszonya,

bár csökkent az öt év során, még mindig a magasnak mondható 43%-os arányt mutatott 2017-ben. Feltételezéseink szerint ez annak a következménye, hogy a reintegrációs tiszti beosztást betöltők általában nem kezdőként választják a büntetés-végrehajtást, előzetes munkatapasztalattal, valamiféle – jellemzően polgári – *munkahelyi szocializációval már rendelkeznek.*

A munkahelyi szocializáció többféle formájával találkozhatunk, ezért e folyamatot többféle jelzővel illetik a szakirodalomban. Beszélhetünk *munkaszocializációról*, vagyis arról, ahogyan a munkavégzés során viselkedünk, amilyen az adott munkához a viszonyunk. A *foglalkozási szocializáció* jelentése, hogy elsajátítjuk a foglalkozási szerepet jellemző viselkedési formákat és azokat a saját habitusunkhoz igazítjuk. A *szervezeti szocializáció* az egyén szervezethez való alkalmazkodását jelenti (beilleszkedés a csoportba, szervezet elvárásaihoz való alkalmazkodás, kommunikációs csatornák megismerése), igen összetett folyamatként több időt és egyfajta szociális intelligenciát igényelve rögzös útja a szervezetnél maradásnak. A reintegrációs tisztek előzetes munkatapasztalatai hátrányt is jelenthetnek a munkahelyi szocializáció során. A beosztásba pályázó, leginkább szociális és oktatási ügyben jártas dolgozók nem is sejtik, hogy a büntetés-végrehajtás által felkínált foglalkozási szerepek fő jellemzője, hogy nagyon erős, ellenállás nélküli alkalmazkodást és azonosulást kíván a munkavállalótól.

A reintegrációs tisztek *átlagos pályán maradási mutatója a vizsgált időszakban 15 év volt*, ami meghaladta a tiszti munkakört betöltők tényleges szolgálati viszonyát, amely átlagosan 11 év. Ez egyfajta magyarázatul szolgálhat arra, hogy a büntetés-végrehajtás egyéb szakterületeitől (gazdaság, egészségügy, biztonság) eltérően a reintegrációs tiszti beosztásba érkezők elhelyezkedési mutatói rosszabbak a munkaerő piacon, ezért a leginkább közalkalmazotti jogviszonnyal rendelkező munkavállalók kiszolgáltatott helyzetükben a magasabb anyagi megbecsüléssel járó munkát választják. A nagyobb pályán

maradási hajlandóság pozitív hozadéka, hogy a reintegrációs tisztek stabil szakmai közeget jelentenek a mindennapokban.

A reintegrációs tiszt feladatrendszere a büntetés-végrehajtási intézetek napirendi feladatainak végrehajtása érdekében erősen szabályozott, tevékenységük szorosan kapcsolódik a biztonsági, foglalkoztatási, nyilvántartási és egészségügyi feladatokhoz. A reintegrációs tiszt tevékenységének szakaszai: a befogadás, megismerés; az egyéniesített fogvatartási programterv elkészítése; szabadságvesztés - büntetés végrehajtása és a szabadulás előkészítése.

*A befogadás*⁶⁶³ a büntetés-végrehajtási intézetben működő szakterületek közös feladata. A fogvatartott elhelyezésére, életrendjére, foglalkoztatására – ezáltal a reintegrációs tevékenységre – nagy befolyást gyakorolnak a szakterületektől és az intézeti pszichológusától kapott vélemények. A reintegrációs tiszt feladatrendszerében az első állomás az intézeti befogadást követő *megismerés*, amelynek kiemelt szerepe a biztonságra veszélyes magatartás előrejelzésében, a fogvatartott személyiségének feltárásában, a büntetés tartama alatti, valamint a szabadulás utáni időszakra vonatkozó elképzeléseinek megismerésében van.

Az egyéniesített fogvatartási programterv elkészítésének alapja a megismerés, amelyet az érintett fogvatartottal együttműködve kell kialakítani, és elsősorban a fogvatartott által elérendő célokat tartalmazza. Az egyéniesített fogvatartási programterv a befogadást követően a legfontosabb információk alapján készül el, megfelelő alapot szolgáltatva arra, hogy a későbbiekben bővíthető, illetve átdolgozható legyen a további megismerés tapasztalataival, a fogvatartott helyzetében bekövetkezett változásokkal. A befogadási időszak leteltével⁶⁶⁴ az elítélt a személyes sajátosságaihoz (nem, életkor, bűncselekmény, ítélet,

⁶⁶³ A befogadás és megismerés, nemcsak elítéltek esetében történik meg. Megegyező a szakmai protokoll az újonnan befogadott letartóztatottak, szabálysértési elzárás hatálya alatt állók és kényszergyógykezeltek esetében is.

⁶⁶⁴ Az újonnan befogadott elítéltet befogadó részlegben kell elhelyezni. Itt kell elvégezni az egészségügyi, pedagógiai, munka alkalmassági – és beleegyezésével – pszichológiai vizsgálatát.

egészségügyi állapot, végrehajtási fokozat stb.) igazodó munkaterületre, elhelyezési részlegre és a *számára meghatározott reintegrációs csoportba kerül*. A csoport reintegrációs tisztjének feladata a reintegrációs programok szervezésében való együttműködést (tájékoztatás, segítségnyújtás, adminisztráció). Ezen túl a fogvatartott intézeti, munkahelyi magatartásának figyelemmel kísérése, értékelése. Eseti és rendszeres egyéni és csoportos foglalkozások levezetése, reintegrációs tiszti vélemények készítése.

A *szabadulás előkészítésének* feladata az elítélt sikeres beilleszkedéséhez szükséges optimális feltételek megteremtése áll, amely Módos szerint⁶⁶⁵ három tényezőtől függ. Az első és legfontosabb a *fogvatartott szándéka*, hogy a törvények megtartásával kíván élni szabadulása után. A második a szükséges *elemi anyagi feltételek* (munkahely, vagy más rendszeres jövedelmet biztosító lehetőség, lakás vagy szállás) megléte, amelyek alkalmasak az önálló életvitel megteremtésére. A harmadik feltétel olyan *támogató közeg*, amely befogadja a szabadulót, emberi kapcsolatokat, közösséget nyújt a számára, amelyen keresztül kialakulhat vagy újraépülhet kapcsolata a társadalommal. E három feltétel közül az első az, amelyre a büntetés-végrehajtási időszaknak jelentős hatása lehet. A másik kettő olyan társadalmi kötelezettségvállalást igényel, amely nem oldható meg kizárólag állami intézmények segítségével, hanem a civil közösségeknek is fontos és mással nem helyettesíthető feladata van. Ehhez tájékoztatással, koordinációval, szakmai-módszertani ismeretek átadásával a büntetés-végrehajtás is hozzájárul.

5.3. *A reintegrációs tisztek képzése*

A szolgálati beosztásokhoz kapcsolódó képzésnek a szakmai szocializáció több területén kiemelt szerepe van. A képzés alapozza meg a törvényes szolgálatellátáshoz szükséges szakmai magabiztosságot,

⁶⁶⁵ MÓDOS 2003b, 3. o.

kezdeményezőkézséget, kreativitást, felelősségtudatot, az önálló mérlegelési körben való döntést és támogathatja a szervezeti lojalitás kialakulását és elmélyülését. A reintegrációs tisztek esetében fokozott jelentőséggel bírnak a képzés minőségi mutatói. A jelenlegi rendszer ismertetését megelőzően vizsgáljuk meg a képzési szisztémánk elmúlt évtizedeit.

Előljáróban elmondható, hogy a tisztek állománycsoportjába tartozó nevelők, későbbiekben reintegrációs tisztek képzése – az alapok elsajátításának időszakában – közösen történt és történik napjainkban is a tiszthelyettesi állománycsoporttal. Csak az alapképzést követő szakirányú specializáció időszakában válik külön a tanulmányok és a tananyag struktúrája tekintetében. A tisztképzés történetét vizsgálva a nevelők speciális szaktiszt-képzésének igénye folyamatosan napirenden volt, ennek ellenére a büntetés-végrehajtási felsőoktatás rendszerében *az általános tisztképzés keretében történt.*

A tisztképzés hőskorában, a speciális (nem rendészeti) diplomát igénylő szakterületek kivételével (orvos, jogász, pedagógus) kizárólag zárt rendszerben, a büntetés-végrehajtási előmenetel függvénye volt a tisztté válás. A nevelők belső képzése az 1959. június 30-án kiadott 8/1959. BM. sz. utasítás alapján indulhatott meg, amely minden 100 fő fogvatartottra 1 fő nevelői státusz felállítását rendelte el. A képzési feladatot az általános tisztképzés keretein belül kezdetben két intézményben oldották meg. A szakmai képzés korabeli fellelővárának számító, 1951-ben alapított Büntetés-végrehajtási Központi Kiképző Iskola⁶⁶⁶ csak néhány hónapig adott otthont a nevelők tanfolyami képzésének, melynek végleges helyszínéül 1959 szeptemberétől a főváros XII. kerületében (volt Rendőrtiszti Főiskola helyén) létrehozott BM Rendőrtiszti Akadémiát jelölték ki. A két éves nappali és a három éves levelező tagozaton megszerezhető végzettség a tiszti rendfokozat elnyerésén kívül az érettségivel volt egyenértékű, lehetőséget kínált arra is, hogy az itt végzettek felvételi nélkül

⁶⁶⁶ X. kerület Maglódi út 125. szám alatti volt egyházi ingatlan, amely parancsnoka neve után „Bakondi Akadémia” néven vált ismertté.

megkezdhessék tanulmányaikat a jogtudományi egyetemen.⁶⁶⁷ Az oktatást az akadémia tanárain kívül a büntetés-végrehajtási szakcsoport két tanára látta el. A büntetés-végrehajtási szakos hallgatók tantervében *politikai-világnézeti ismeretek, jogi (büntetőjog, büntető eljárásjog) ismeretek, közismereti (történelem, földrajz, magyar irodalom és nyelvtan) tárgyak, szakmai (szolgálati és őrszolgálati, valamint büntetés-végrehajtási szabályzat, rabnevelés, anyagi és pénzügyi ismeretek) tárgyak* szerepeltek, továbbá bőséges óraszámban *karhatalmi, harcászati ismeretek*.⁶⁶⁸ A fellendülő képzés ellenére 1965-ben az MSZMP Politikai Bizottsága a büntetés-végrehajtás tevékenységéről végzett vizsgálata alapján – többek között – megállapította a tiszti állomány szakmai felkészültségének hiányosságait és hathatós lépéseket sürgetett a valóban megfelelő képzés feltételeinek megteremtésére. „*A jelentés következményeként emelték a tisztekkel szembeni felvételi követelményeket, előirányozták a tiszti állomány felsőfokú végzettséghez kötését. A képesítési követelményt előíró 1971. évi 10. sz. törvényerejű rendelet megjelenésének időpontjában a bv. tiszti állományának mindössze 16%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel.*”⁶⁶⁹ Még ebben az évben döntés született arról, hogy a büntetés-végrehajtási tisztképzés betagoľódjon a felsőoktatás rendszerébe az 1971-ben alapított Rendőrtiszti Főiskola (a továbbiakban: RTF) önálló szakaként. A büntetés-végrehajtási felsőfokú graduális képzés 1972-ben két felsőoktatási intézményben indulhatott meg. Az RTF elsősorban a biztonsági és igazgatási szakirányú képzést vállalta fel, a nevelési szakterület felé orientálódó tiszthelyettesi állomány a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola speciális büntetés-végrehajtási szakirányát választhatta. Említést érdemelnek az 1970-es évek végén indított szaktiszt-képzések közül a Pénzügyi és Számviteli Főiskolán, valamint a katonai felsőoktatási intézményekben szervezett képzések, ezek azonban sem volumenüket, sem büntetés-végrehajtási specializáltságukat tekintve nem hasonlíthatók az előző két képzési formához.

⁶⁶⁷ LŐRINCZ 2001, 3. o.

⁶⁶⁸ LŐRINCZ 2001, 5. o.

⁶⁶⁹ LŐRINCZ 2001, 2. o.

A korszak kritikájaként elmondható, hogy a gyors beiskolázás, a "diplomagyárok" gőzerejű működése javított ugyan a tisztai állomány iskolázottsági mutatóin, de ellentmondásosan járult hozzá a valóban hatékony munkavégzéshez. A szaktisztek elhelyezkedését ugyanis az intézetek fogadókészsége és érdeke határozta meg, így alakulhatott ki az a sajátos helyzet, hogy a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola elvégzését követően biztonsági szakterületen, vagy a Rendőrtiszti Főiskola végzett hallgatójaként nevelési szakterületen teljesíthettek szolgálatot.

Az 1980-as évek szakmapolitikai döntéseinek következménye a mai napig meglévő gyakorlat, hogy a diplomával érkezők és a zárt rendszerű büntetés-végrehajtási képzést elvégzők egyaránt tisztai beosztást tölthetnek be. *„1972-től 1984-ig a fent említett három főiskolán 370 fő kapott felsőfokú diplomát, ez ugyan rendkívüli erőfeszítések árán történt, de 12 év alatt lényegében elértük, hogy a tisztek csaknem 80%-ának felsőfokú végzettsége legyen.”*⁶⁷⁰ A képzés történetének ezen időszakában elmulasztottuk azt a lehetőséget, hogy a nevelők speciális szaktiszt-képzésében részesüljenek.

Az RTF büntetés-végrehajtási szak nappali tagozatának tantárgyi struktúrája és óraelosztása számos módosítást követően az 1970-es évek végére stabilizálódott, és változatlanságát a rendszerváltásig megőrizte, amely szorosan követte a jogszabályi környezet által diktált szakmai igényeket is.⁶⁷¹ A nappali tagozat képzésének három éve során a képzésre fordítható összes óraszám 3500 óra volt. Ebből az akkor hatályos tanterv szerint 1500 órát foglalt le a klasszikus büntetés-végrehajtási tantárgyak csoportja (bv. jog, bv. igazgatás, bv. pedagógia és pszichológia, bv. biztonság, bv. gazdálkodás és pénzügyi ismeretek). Már akkor kiemelkedett a jogi ismereteket közlő tantárgyak csoportja, amely összesen 1004 órát ölelt fel. A képzési rendszerben nem elhanyagolható arányban voltak jelen a világnézeti tárgyak és alapozó

⁶⁷⁰ LŐRINCZ 2001, 5. o.

⁶⁷¹ PALLO 2014, 24. o.

humán tárgyak (pszichológia, statisztika, vezetési ismeretek). A gyakorlati képzés kiemelt jelentőségét bizonyította a szakmai gyakorlat, a testnevelés, az idegen nyelvi képzés, a gépjárművezetői jogosítvány megszerzése, illetve a katonai-karhatalmi felkészítésre fordítandó óraszám.⁶⁷² A RTF-en folyó szakmai képzés megindulásának 15. évfordulójára (1987) kiadott vizsgálat megállapításai között szerepelt néhány, a hallgatók bevalására vonatkozóan. A vizsgált időszakban végzetek 85%-a a testületnél maradt és 23%-a vezetői beosztásban teljesített szolgálatot. A vizsgálat meglepő adatokkal szolgált a szakterületi elhelyezkedésre vonatkozóan, rácsújt arra a hivatalosan ki nem mondott állításra, miszerint a képzés a biztonsági és igazgatási szakterületet támogatja leginkább: a kibocsátottak többsége, 34%-át a bv. biztonsági szolgálatához, 20%-át a nevelési, 12%-át az igazgatási, 28%-át anyagi-pénzügyi, míg 6%-át egyéb szakterületen osztották be.⁶⁷³

Az 1980-as években büntetés-végrehajtási személyi állománya anyagi-pénzügyi ellátottságának elmaradása a társszervezetektől, a börtönök túlsúfoltsága miatt a munkahelyi feltételek romlása a kvalifikált munkaerőnek, köztük számos pedagógus, és pszichológus szakember elvándorlását indította meg.⁶⁷⁴ A megnövekedett fluktuáció arra készítette a szervezetet, hogy a belső erőből történő tisztii utánpótlást, külső forrásból, diplomások felvételével egészítse ki, ettől kezdve az évi körülbelül 100-120 tisztii utánpótlásának 70%-át diplomásokkal oldotta meg. Megkezdődött a diplomások *átképzése*, amelynek során az újfelszerelők két éves tanfolyami rendszerű próbaszolgálatos és büntetés-végrehajtási szakvizsgára való felkészítésen vettek részt, ezek eredményes teljesítése esetén rendelkezhetnek felsőfokú szakmai végzettséggel, ami a tisztii munkakör betöltésének feltétele volt.⁶⁷⁵

⁶⁷² LŐRINCZ 2001, 3. o.

⁶⁷³ LŐRINCZ 2001, 8. o.

⁶⁷⁴ LŐRINCZ 2011, 56. o.

⁶⁷⁵ LŐRINCZ 2011, 55. o.

Az átképzés a rendszerváltozás után sem változott, a felsőfokú végzettséggel állományba vett munkatársaknak az egy éves próbaidőn belül szükséges elvégezniük a felsőfokú szaktanfolyamot, ezt követően kell teljesíteniük a büntetés-végrehajtási szakvizsgát. A bevezető képzés harmadik hetében kezdődik el a szakvizsgára történő felkészítés, az RTF Bv. Tanszék tanárai közreműködésével. A felkészülés alapvetően az önképzésre épül. A képzésben résztvevő saját felkészültségének függvényében maga döntötte el, hogy a rendelkezésére álló tizenegy hónapon belül, a közzétett vizsganapok közül mikor tesz szakvizsgát a Büntetés-végrehajtási Szervezet Oktatási, Továbbképzési és Rehabilitációs Központjában (a továbbiakban: BvOK)⁶⁷⁶ a Bv. Tanszék szaktanárai előtt. *„A rendszerváltást követően a főiskola más szakkaival együtt a bv. szakos képzés tantárgyi struktúrája is jelentősen átforgalmazódott, a fejlesztés „szlogenje” a professzionális tisztképzés lett.”*⁶⁷⁷ Jelentős volt a világnézeti tárgyak óraszámának csökkenése, ezzel párhuzamosan tovább emelkedett a jogi alapozó tárgyak óraszámja és a professzionális képzés jegyében a szakmai tantárgyakra fordítható órák száma. A tisztképzés elindulásának 20. évfordulóján (1992), a Tanszék által összesített adatok alapján, 399 végzett tisztből minden ötödik, míg a külső diplomával rendelkezők közül minden második hagyta el a pályát. *„A főiskolán folyó bv. szakos képzés első húsz esztendejének mérlege egyértelműen pozitív volt, amely nem csupán mennyiségi, de minőségi szempontból is elősegítette a tiszt állomány generációváltását.”*⁶⁷⁸

A specializált nevelőképzés igényére reagálva 2005-ben indulhatott meg hazánkban a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen a Büntetés-végrehajtási nevelő alapképzési szak külső jelentkezők számára. A szak tudományos műhelye a Szociológia- Pszichológia- és Pedagógia tanszék volt, azon belül is a pszichológia szakcsoport. Céljaik között szerepelt, hogy hallgatóikat

⁶⁷⁶ A jelenleg működő Büntetés-végrehajtási Szervezet Oktatási, Továbbképzési és Rehabilitációs Központja 2015. július 1-jén két intézmény egyesítésével jött létre.

⁶⁷⁷ LŐRINCZ 2001, 8. o.

⁶⁷⁸ LŐRINCZ 2001, 8. o.

megismertessék a fogvatartottak szociálpszichológiai jellemzőivel és megfelelő bázist adjanak a szükséges nevelési módszerek kiválasztására; a zárt intézményekben alkalmazható csoportos és egyéni fejlesztési módszerek bevezetésére és alkalmazására. Bár a meghirdetett szakon történő képzés nem volt folyamatos, de kisebb megszakításokkal a Nemzeti Közszerológati Egyetem létrejöttéig (2012) működött.

Az ezredforduló után a RTF-en folyó általános tisztképzés három éve alatt elsősorban *jogi ismeretek* (31%) elsajátítására volt lehetőség, melyet a *biztonsági tantárgyak* (17%) és a *gyakorlati ismeretek* (16%) egészítették ki, a neveléstudományi, pszichológiai és más humán tantárgyak 6-8%-os arányban voltak jelen a képzésben.⁶⁷⁹ A *jogi- és biztonsági tárgyak hegemoniája* a szakma és az intézetek elvárásait tükrözték, a képzésben végzett tisztek leginkább ezekkel az ismereteikkel tudtak érvényesülni. Ennek következménye, hogy „(...) a humán értékeket közvetítő tantárgyak és az ahhoz kapcsolódó speciális tudás háttérbe szorultak a valós büntetés-végrehajtási kompetenciakörben.”⁶⁸⁰

A RTF 40 éves működés után 2012. január 1-jén betagolódtott a *Nemzeti Közszerológati Egyetembe*, annak Rendészettudományi Karaként. A bolognai folyamat részeként a több évtizedes múltra visszatekintő duális képzést a 2013/2014-es tanévtől, felmenő rendszerben egy új, több ciklusú képzés váltotta fel. A régi duális rendszerben a képzés elemei nem épültek egymásra, a kiegészítő képzés kivételével az egyetemi szintű tanulmányoknak nem volt előfeltétele a főiskolai szintű végzettség megszerzése. Az új többciklusú képzési rendszerben (alap-, mester- és doktori képzés)⁶⁸¹ javult a képzés minősége, s az eddiginél sokkal szerteágazóbb lehetőségek nyíltak meg a hallgatók előtt. Az alapfokozatot (BA) nyújtó első ciklus magas színvonalú szakmai ismereteket nyújt a végzés utáni elhelyezkedéshez, és egyúttal egy megfelelő elméleti

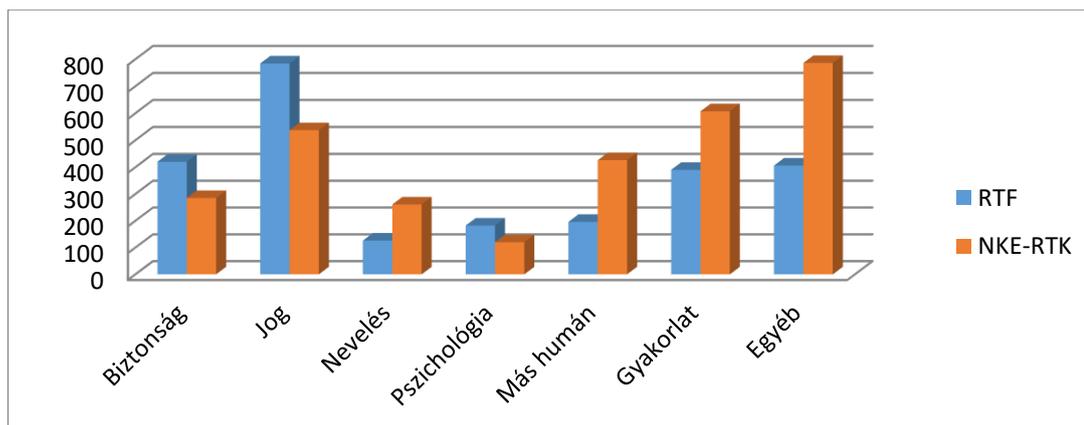
⁶⁷⁹ FORGÁCS 2012, 67. o.

⁶⁸⁰ FORGÁCS 2013, 9. o.

⁶⁸¹ Ebben a rendszerben a hallgatók, oktatók és kutatók sokkal könnyebben utazhatnak és építhetnek nemzetközi kapcsolatokat, vagyis ez a rendszer biztosítja, hogy a közösségi állampolgárok bármelyik tagállamban akadálytalanul tovább tanulhassanak.

alapozást is a tanulmányok mesterképzésben történő néhány éves munkavégzést követő folytatásához, a mesterfokozat (MA) megszerzéséhez. A mesterképzés 4 féléves, s ennek szintén két kimenete van: a szakterületen történő elhelyezkedés, illetve a doktori képzés (PhD), amely a tudományos fokozat megszerzésére készít fel, és e képzési piramis csúcsát jelenti.

A Bv. Tanszék hallgatói nappali és levelező munkarendben három éves alapképzési, valamint levelező munkarendben két éves mesterképzési szakon folytatják jelenleg tanulmányaikat. Az új képzési rendszer a Büntetés-végrehajtási szakirányon hallgatott tantárgyak mennyiségére és azok rendszerére is jelentős hatást gyakorolt. Az alapképzésen, nappali munkarendben részt vevő hallgatók óraszámja több mint *1200 órával növekedett* a hat félév során. A továbbiakban elmondható, hogy a klasszikus büntetés-végrehajtási szakterületeket támogató ismeretek belső aránya is jelentősen változott. Míg a régi rendszerben a joghoz és a biztonsághoz köthető tantárgyak hegemoniája figyelhető meg, úgy *az új tantárgyi struktúra a gyakorlati ismeretek terén eredményezett növekedést. E mellett jelentős változást hozott a klasszikusan humán értékekkel bíró tantárgyak terén is*, amely arányait tekintve a duplájára nőtt. Újdonság még, hogy a képzésbe bekapcsolódó hallgatók több száz órányi *társ fegyveres szervhez* kapcsolódó (rendőri, határrendészeti, katasztrófavédelmi, katonai, nemzetbiztonsági stb.) tudás birtokában szerzik meg diplomájukat. Az új képzési rendszer, természetesen új tárgyak – szám szerint *22 új tárgy* - bevezetésével is járt. A tantárgyi struktúra összehasonlítása 2011-es (RTF) és 2012-es (NKE-RTK) adatok figyelembe vételével a ráfordított óraszámok tükrében.

27. sz. ábra: A tantárgyi struktúra összehasonlítása a büntetés-végrehajtási szakma szempontjából

Forrás: a szerző szerkesztése

A reintegrációs tisztek jellemzőinek 2017-es vizsgálata⁶⁸² következtében relative újabb eredmények állnak rendelkezésünkre a felsőfokú végzettséghez kapcsolódóan. A vizsgált időszakban az *aktív tiszti állomány 16%-a (362 fő) a Bv. Tanszéken szerezte diplomáját, mely az 1987-es vizsgálat eredményeihez képest a felére csökkent. Míg ugyanez a vizsgálat 20%-os nevelési szakterületen történő elhelyezkedésről ír, jelenleg a reintegrációs tisztek 16%-a (56 fő) szerezte diplomáját a felsőfokú büntetés-végrehajtási képzésben. Az eredmények tükrében elmondható, hogy a tiszteket, így a reintegrációs tisztek állományát jellemzően a külső diplomával rendelkezők alkotják, ebből következik, hogy átképzésükért az Oktatási Központ felel. A reintegrációs szakterületen elhelyezkedő büntetés-végrehajtási szakirányról érkezett hallgatók alacsony arányának okait a képzés tantárgyi rendszerében és ehhez kapcsolódóan a kezdetektől meglévő biztonsági irányultságú megítélésében keresendő.*

A Nemzeti Közszerületi Egyetem Rendészettudományi Kara az Egyetem Fenntartói Testületének határozata alapján 2015 szeptemberében kezdte meg a

⁶⁸² „A reintegrációs tisztviselők oktatásának, képzésének fejlesztése az eredményes fogvatartotti reintegráció érdekében” című Ludovika Kiemelt Kutatóműhely eredményeit felhasználva. Adatszolgáltatás ideje: 2017.08.13.

nappali munkarendes képzés esetében a 4 éves képzésre történő áttérés előkészítését, majd fokozatosan az áttérést. Az egyetemi oktatás egyik legfontosabb célja a szakma-specifikus ismeretanyag átadása annak érdekében, hogy az elsajátított ismeretek biztos alapot teremtsenek a gyakorlatban jelentkező további elvárásoknak való megfelelésre, amelyek a hatályos jogszabályi környezet megfelelő interpretálásával valósulnak meg.

A büntetés-végrehajtási felsőfokú tisztképzés az eltelt évtizedek során bizonyította, hogy a folyamatos korszerűsítésre való igény eredményeként létrejött komplex tananyagrendszer kiegészülve a szerteágazó gyakorlati tudnivalókkal, elősegíti a pályaorientációt, erős kötődést alakít ki a büntetés-végrehajtási szakmához. Ennek ellenére a képzés pozitív megítélése nem tűnik elégségesnek ahhoz, hogy az 1980-as években meglévő pozícióját visszaszerezze, az áhított 30%-os arányt a tisztek képzésében újra teljesítse.

A felsőfokú képzéssel szembeni elvárás továbbra is az általános tisztképzés, amely a szaktiszt-képzést nem támogatja. A jövőre vonatkozóan, a Rendészettudományi Kar általános (4 éves) képzési rendszeréhez való felzárkózás fejlesztési tervei között azonban már szerepel, hogy az utolsó képzési év lehetőséget nyújtana a két fő terület (biztonság és reintegráció) specializációhoz kötött különválására, ahol már nagyobb sikerrel megvalósulhatna a reintegrációs tisztek mélyebb elméleti, ugyanakkor gyakorlat-orientált szakmai ismeretátadása.

6. Értékkonfliktus a büntetés-végrehajtásban

A Kurt Lewin nevével fémjelzett csoportdinamikai iskolában jelent meg először az a gondolat, hogy a csoport nem kevesebb, vagy nem több mint részeinek összege, hanem más minőség: a csoport és az egyének közötti összefüggés nem statikus, hanem dinamikus, az egyén létének tere a többi egyén, az egyén a

csoportjától függ, de függősége nem egyirányú, mivel ő is hat a csoportra.⁶⁸³ Csányi Vilmos csoportidentitásról vallott nézete szerint a tartós csoportokban speciális szokások, nyelvhasználat, rítusok, sajátos kultúra alakul ki, mely mind arra szolgál, hogy jelölje az adott csoportot, mint egy önálló entitás, mint egy önálló individuum létét, amelynek fennmaradása bizonyos mértékben független az őt éppen alkotó csoporttagoktól.⁶⁸⁴ Mi lehet és honnan eredeztethető az a fajta "más minőség", amit az ember a csoportba kerülve érez, s mely a csoportot jól körül határolhatóvá teszi, megkülönbözteti más emberi csoportoktól? A válasz *Ancsel Éva: Éthosz és történelem (1984)* című művében található meg: „(...) az ember tettének mélységes értelmet kölcsönözhet, hogy általa és benne újratermelődik az ethosz, hogy annak kontinuitása így fennmarad – hetedízigen. (...) Az ember tőle független erőknek is ütközőpontja, de függ tőle, hogy pusztán az-e, s hogy mennyire marad az övé, amit tett. Még akkor is, ha tette bekerül egy nem általa alkotott és nem is ellenőrizhető folyamatba. Ám ugyanaz a tett megőrződhet a személyiségben, s nem is csupán mint annak belső tartása, hanem kisugárzódhat éveken át nagyon sok emberre.”⁶⁸⁵

Vajon beszélhetünk-e *ethoszról*⁶⁸⁶ a börtönök világát tanulmányozva? Az ethosz fogalmának használatában – filozófiai és etikai tanulmányokban – többféle megközelítés figyelhető meg. Eredetét tekintve, hasonló jelentéssel bír, mint a latin eredetű *morál*, mégis az ethoszt szűkebb értelmezési körben használjuk és megkülönböztetjük (nem azonos a morállal, etikával, erkölccsel). A "fegyőr közösségre" jellemző lelki klíma – ítéletek és önítéletek, a közösség által megosztott jelek, értékek, hitek rendszere – nyilvánul meg a fegyőrökre jellemző erkölcsi alapmagatartásban. Az erkölcsi alapmagatartást meghatározó normák, szokások, cselekvési minták és szabályok összessége nem objektíven

⁶⁸³ CSEPELI 1997, 399. o.

⁶⁸⁴ CSÁNYI, 1999

⁶⁸⁵ ANCSEL 1984, 15. o.

⁶⁸⁶ "Ethosz: (gör. 'megszokás', 'származás', 'erkölcs') erkölcsi alapmagatartás, amelyre az egyének vagy meghatározott csoportok viselkedésében a szokás vagy törvényi előírás kötelez. (...) az etikával ellentétben ezeket a normákat nem kell racionálisan megalapozni. Az ethosz normái nem csak különbözhetnek az etikai előírásoktól, hanem szemben is állhatnak velük." Magyar Nagylexikon 2004, 542. o.

adott, nincs alapkódexbe foglalva, de tetten érhető a *fegyőr-ethoszt* tanulmányozva, léte így mégis valóságos, sőt erősnek bizonyul. A fegyőr-ethosz vizsgálatához sorra kell venni a kialakulásáért és változásáért felelős tényezőket. A fegyőr közösségre ható külső tényezőnek számítanak, azok a kívülről ható (import) étékek, normák, szokások, melyekkel a fegyőrök leginkább azonosulni tudnak, így beépülve a fegyőr-ethosz részévé válnak. Belső tényezőként, pedig a fegyőr-szubkultúra által kitermelt normák, szokások, cselekvési minták alakítják a közösségre jellemző, sajátos lelki klímát. A fegyőr-ethosza kívülről ható elemek és azt belülről alakító tényezők jellegükből adódóan a *felügyelői állomány* szerepfelfogásában, értékrendszerében, általános attitűdjében mutathatóak ki leginkább.

6.1. *A fegyőr-ethosz import elemei*

A *büntetés-végrehajtási jogszabályokban* foglalt formális elvárások a börtön életében mindenképpen meghatározó érvényűek: segítik a formális eligazodást, meghatározzák feladatainkat és a jogszabályok megsértése alapján történik a felelősségre vonás. Természetes, hogy a megfogalmazott elvárások, amelyek megszegését szankció követ, beleépülnek, alakító tényezői a fegyőr-ethosznak. Kézenfekvő bizonyítékként szolgálnak erre a jogi nyelvezetből átszivárgott kifejezések: „*fogvatartott, bűncselekmény, folyamatban lévő ügy, büntetés félbeszakítás, fegyelmi lap, első büntényes, elzárásos (fogvatartott), hivatalos levél, kapcsolattartó, feltételes kedvezmény, börtönös-fegyházas-fogházás, kérelmi lap, beadvány stb.*”

Az ethosz szintén kívülről alakító tényezője, a büntetés-végrehajtás katonai jellegéből adódó *fegyveres lét*, amely magába foglalja a legitim erőszak alkalmazásának lehetőségét. A fegyveres testület tagjának, akár saját élete és testi épsége kockáztatásával is teljesítenie kell vállalt kötelességét, vagyis a testületbe való tartozásával, tudomásul veszi, hogy munkája veszélyes, sérüléseket szenvedhet, akár életét is kockáztathatja. A mindennapi munka

során a fegyver jelenléte szimbolikus,⁶⁸⁷ de minden más megmarad, ami egy fegyveres szervezet külsőségeiben megnyilvánulhat. A fegyveres létből adódóan olyan elvárások és kötelességek hárulnak a fegyveres testületekre, amelyek az emberekben tiszteletet kelthetnek. Az ilyen irányú külső megítélés tovább erősíti a különlegesség, összetartozás élményét. A büntetés-végrehajtáson belül a fegyveres ethosz a használt kifejezésekben, rítusokban is jól megfigyelhető. Érdekes kifejezésünk a "beöltözés" "beöltöztetés", amely a hivatásossá válást, az egyenruha viselésének engedélyezését jelöli. Egyértelmű a szó pozitív jelentése, be – vagyis bekerülve az állományba, öltözik azaz egyenruhássá válik valaki. A "felszerelés" szavunk, hasonló jelentésűnek tűnik, de az értékítéletet nélkülözve csak az egyenruha átadását jelenti. A beöltöztetés ellentéte a "kivetköztetés" mely a hivatásos léttől való megfosztást, az avval járó jogok elvesztését jelöli.

A fegyőr-ethosz leírása nem lehet teljes, ha nem foglalkozunk a rabok által képviselt értékrenddel, amely jelentős hatást gyakorol a személyzet ethoszára. A *rabok* elnevezés fogvatartotti státuszba került emberek csoportját jelöli. Kiközösített, stigmatizált helyzetük rájuk kényszerített, csoportba rendeződésük alapja az ítélet, miszerint bűnt követtek el, az adott társadalmi normákat súlyosan megszegtek. A kiközösítés magában hordozza a negatív megítélést, másságot és az éles elhatárolódást a rossztól, a bűnt elkövetőtől. A börtönbe került ember státuszvesztetté válik. A társadalomból kikerülő embereknek új informális rabtörvényeket és új értékeket kínál fel a "rabtársadalom", mely egy sajátos tagadása "kirekesztő kirekesztése"⁶⁸⁸ a külső társadalmi rendszernek. A "rabtörvények" íratlan szabályok, a fogvatartottak sajátos értékrendjét, normáit tükrözik. A külső hatásokon kívül, beszélhetünk a fegyőr-ethoszt belülről alakító tényezőkről is, mely a tradíciókon alapuló rendies jelleg, és a fegyőr-szubkultúra által kitermelt értékeken alapul.

⁶⁸⁷ Nem szabad elfeledkeznünk azonban az előállításról, külső őrzésről, vagy a szállításokról, amelyek kizárólag lőfegyverrel láthatóak el, és a személyi állomány jelentős részének mindennapi munkájához kapcsolódik.

⁶⁸⁸ HUSZÁR/B 1997, 9. o.

6.2. *A fegyőr-ethosz belülről ható elemei*

A *tradíciókon alapuló rendies jelleg*,⁶⁸⁹ egy olyan informális kapcsolatrendszert jelöl, melyet védekezésképpen termel ki minden hierarchikus rendszer. A szervezetek nem automatikusan működő rendszerek, hanem olyan struktúrák, melyre a hivatalos értékeken kívül az emberi értékek és kapcsolatrendszerek is nagy befolyással bírnak. Perrow az informális rendszer kialakulását a partikularizmushoz köti.⁶⁹⁰ A *fegyőr-szubkultúra* önmagából is kitermelt bizonyos értékeket, hiteket, melyeket az amerikai szakirodalom összefoglaló néven *"The Staff Code"*-ként (A személyzet "belső" törvénye) említi. A törvények íratlan szabályok, amelyek arról tanúskodnak, hogy az amerikai börtönökben sincs egyetértés a "jó munkavégzéssel" kapcsolatban, így lehetséges az, hogy a munkatársak egymásra hatása erősebb, mint a tanult szakma.⁶⁹¹ Bowker a személyzet munkájának három alappillérét emeli ki, amely a fent leírtak összegzéseként értelmezhető és megegyezik a magyar börtönökben szerzett tapasztalatokkal: *„Az első és legfontosabb feladat, a biztonságra törekvés és a fogvatartottak folyamatos kontroll alatt tartása. A második alappillér, hogy a személyzetnek minden esetben meg kell tartani a szociális távolságot a raboktól. A harmadik alappillér, hogy a személyzet tagjainak keménynek és "dörzsöltnek" kell lennie, hogy kellőképpen dominálni tudják a rabokat. A megfelelő tudás birtokosa tökéletesen ismeri a börtönéletet, kellőképpen tájékozott a szervezet formális és informális szabályrendszerében."*⁶⁹²

⁶⁸⁹ Erdei Ferenc szociológus fogalma a társadalmi rendszer olyan formáját jelöli, melyben nem tisztán modern polgáris viszonyok, hanem a hagyományok, a vérségi, a baráti kapcsolatok játszanak jelentős szerepet. Idézi: ANDORKA 1990, 115. o.

⁶⁹⁰ PERROW 1994, 22. o.

⁶⁹¹ BOWKER 1982, 179. o.

⁶⁹² BOWKER 1982, 177. o.

6.3. A reintegrációs tisztt szerepmagatartására ható tényezők

A reintegrációs feladatokat megelőző nevelési tevékenység válságtüneteit vizsgálva kitűnik, hogy e tevékenység ellentmondásai már az 1980-as évek elején érzékelhetőek voltak, az időszakot követő évtizedek a megoldás helyett a meglévő problémák további elmélyülését hozták magukkal. A büntetés-végrehajtási szervezet vitathatatlanul egyik leghangsúlyosabb foglalkozási szerepe a nevelő utódjái a reintegrációs tisztté, amelynek az 1960-as években elindult és napjainkig tartó metamorfózisa leképezi szakmánk újkori történelmének fordulatait, tükör, amelyben a végrehajtás változó felfogása megmutatkozik meg. A treatment ideológia gyakorlati elemeinek hatásaként, feladataiba beépült egyfajta *terápiás irányultság*, pontosabban az erre irányuló elvárás. A reintegrációs tiszttnek kiemelt szerepe van a fogvatartott megismerésében, problémái kezelésében, amelyek főképp a bezártságból, megfosztottságból adódó krízisszerű helyzetek megelőzését és kezelését jelentik. A reintegrációs tisztt feladatához köthető megismeréshez szorosan kapcsolódik az írásos véleményalkotás, egyéni vélemények elkészítése, gyakran ad tanácsot családi viszályokban, zárkán belüli problémák feszültségek megoldásában.

A pedagógiai hagyományokra épülve a reintegrációs tisztt bizonyos szempontból *pedagógus* is, hiszen gyakran használja a pedagógia eszköztrendszerét a csoportjába tartozó fogvatartottak magatartásának befolyásolására, szükség esetén jutalmaz, fenyít. Speciális esetben⁶⁹³ csoportot épít, ünnepekkor műsort szervez, gondozza a faliújságot, könyvtárba viszi az elítélteket, ellenőrzi a zárka tisztaságát, az egyéni ápoltságot, kapcsolatot tart a munkáltatókkal. A reintegrációs tisztt tevékenységi körének része egyfajta *szociális munka* is: önkormányzatokkal levelez, társadalombiztosítási ügyeket intéz; a fogvatartott pártfogójával építhet a kapcsolatot, rabsegélyt intéz szabadulás után; megkeresi az ismeretlen helyre szállított hozzátartozókat. A

⁶⁹³ Pl.: Fiatalkorú fogvatartottak esetében, gyógyító-terápiás részlegen.

börtönön belül a reintegrációs tiszt tájékoztatást kér a fogvatartottak pénzügyeit, újabb büntetőügyeit illetően és intézkedik a kapcsolattartásra (látogatás, csomagküldés, telefonálás stb.) vonatkozóan. A reintegrációs tiszti tevékenység nem öncélú, hanem a büntetés-végrehajtási intézetek napirendi feladatainak végrehajtása következtében erősen beszabályozott. Szorosan kapcsolódik a biztonsági követelményekhez, foglalkoztatási, nyilvántartási és egészségügyi feladatokhoz, amelyek egymást segítő, kiegészítő programok. Ez a fajta szemlélet teremtette meg annak igényét, hogy a reintegrációs tiszt büntetés-végrehajtási *hivatalnokként* is működjön. A hivatalnoki feladatkör kirajzolódó dominanciájának egyik felelőse a digitális tevékenységi kör kiszélesedése. Az informatika térnyerésével a fogvatartottak adataiból vezetett nyilvántartást napjainkban az ügyintézés leegyszerűsítését szolgáló alrendszerek, majd egyes szakmai tevékenységekhez köthető modulok vették át.⁶⁹⁴

Formális, azaz szakmai elvárásnak tekinthetjük a büntetés-végrehajtási jogszabályokat, amelyek magukba olvasztották a fegyveres jellegből adódó feladatokat és a segítő hivatás egyes elemeit. A reintegrációs tiszt azon szakmai kötelessége, hogy minden információt továbbítania kell, amely a biztonságot és a végrehajtást veszélyezteti, gyakran összeütközésben van azzal, hogy minden erkölcsi és emberi erőforrást fel kell használnia ahhoz, hogy a fogvatartott önbecsülését fenntartsa és felelősségérzetét fejlessze, amely elvárás egyébként alapvetően jelenik meg a jogi szabályozásban. A kétféle feladatrendszer ellentmondásos jellege már önmagában a szerep konfliktusát eredményezi. Mivel a reintegrációs tiszt is a fegyőr közösség tagjai, természetes, hogy a közösség által képviselt értékek beépülnek a nevelői szerepet betöltő személy értékrendjébe. A börtönön belül nem lehet "parttalanul" *hivatásos segítőként* működni. Gyakori hiba kezdő reintegrációs tisztéknél, hogy nem találják meg a segítői lét akadálymentes megvalósulását a büntetés-végrehajtás sajátos

⁶⁹⁴ A körletlethez szorosan kötődő szakmai tevékenység legfontosabb felülete a Főnix rendszer, amely egy Windows alapú, Internet Explorer 9-es böngészőbe futó kliens-szerver alapú alkalmazás. A rendszert folyamatosan fejlesztve alkalmazkodóvá tették a büntetés-végrehajtás változó igényeire. E mellett jelentős szerepet jut a munkavégzés során a RobotZsaru NEO, ForrásSQL, Marathon Terra stb. rendszereknek.

feltételrendszerében, szakmai naivitásukkal nem érik el a céljukat, ütköznek a rendszer elvárásaival, sikertelenné válnak és elhagyják a pályát.

6.4. *Kutatások a személy állomány körében*

6.4.1. *TÁMOP 5.6.3., kutatás a személyi állományra vonatkozóan*

Érdemtelenül elhanyagolt területre irányul a 2012 decemberében kezdődött *TÁMOP 5.6.3. kiemelt projekt*⁶⁹⁵ folytatása, amelynek első állomása a büntetés-végrehajtás személyi állományát, valamint a szervezeti diszfunkciókat érintő *hazai és nemzetközi tudományos eredmények feldolgozása volt*. Továbbiakban a vizsgálat tárgyát képezte a kelet-európai országok rendszerváltás utáni útkeresésének, szervezeti alternatíváinak feltérképezése. A kutatás második szakaszának célja az egyes szakterületek és állománycsoportok közti törésvonalak jellemzőinek, egymásra gyakorolt hatásának feltárása volt *fókuszcsoportos interjúk* segítségével. A kutatás harmadik lépcsőjében – az elkészült fókuszcsoportos interjúkra alapozva – *országos reprezentatív felmérés*⁶⁹⁶ készült, amelynek részeként lehetőség nyílt az egyes szakmai csoportok együttműködési hatékonyságának vizsgálatára és a büntetés-végrehajtás személyi állomány általános attitűd, motivációs és sajátos belső presztízrendszerének feltárására.⁶⁹⁷

A körlet személyközi működését kutatva szerteágazó elvárások rendszerével szembesültünk, amely korántsem volt meglepő, mivel a fegyintézetek céljainak ellentmondásossága egyidős a börtön intézményével. Ennek legfőbb bizonyítékeként említhetőek az időről időre fellángoló, és az elzárás „valódi

⁶⁹⁵ TÁMOP 5.6.3-12/1-2012-0001 kódszámú, „A fogvatartottak többszakaszos, társadalmi és munkaerőpiaci reintegrációja és az intenzív utógondozás modellje” című kiemelt projekt keretében valósult meg a „Büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” elnevezésű kutatás.

⁶⁹⁶ 2013-ban, öt magyarországi büntetés-végrehajtási intézetben 758 személy töltötte ki a kérdőívet.

⁶⁹⁷ SCHUCKERTNÉ 2012, 30. o.

célját” érintő társadalmi viták. Ruzsonyi szerint⁶⁹⁸ nemcsak a régi neveléssel összefonódott célok irrealitása, hanem a fogvatartottak passzív jelenlétének elfogadása felett is eljárt az idő. Fiáth szakirodalmi összefoglalójában hangsúlyozza, hogy a biztonságért felelős személyzet célja a rendbontás és a működést akadályozó tevékenységek megelőzése és felszámolása.⁶⁹⁹ A körletélet ellenpólusaként, a reintegrációért felelős személyzet a kezelés ideológiáját középpontba állítva, a fogvatartott nem büntető jellegű kontrollálását végzi. Poole és Monchick már egy 1976-os kutatásukban⁷⁰⁰ e szerepkonfliktusról azt találták, hogy hatására csökken a személyzet motivációja és a kezelési ideológia támogatottsága, ezáltal romlik a munkateljesítménye. Mindezek hatására *csökken a munkahelyi elégedettsége, elkötelezettsége*. A szervezettel kapcsolatos bizalom csökkenése jelentősen befolyásolja a hiányzások számát, végső soron növeli a felmondási hajlandóságot.

A TÁMOP 5. 6. 3. program keretében lebonyolított, csaknem 800 büntetés-végrehajtási dolgozó bevonásával készült 2014-es országos reprezentatív felmérés vizsgálta az egyes szakterületek munkahelyi elégedettségét, szakmai autonómiáját és döntési kompetenciáját. Rózsa a kutatásról készült tanulmányában arra mutatott rá, hogy a körletélet polarizáltságaért két különálló csoport – a biztonsági szakterület és a reintegrációs szakterület – képviselőinek „szakmai közérzete” felelős leginkább.⁷⁰¹ A kutatási beszámolóra támaszkodva elmondható, hogy a legfontosabb szakterületek munkahelyi elégedettségét, vizsgálva a *biztonsági és a reintegrációs szakterület képviselői találhatóak a képzeletbeli mező két legtávolabbi pontján*. A vizsgálatot megelőző hazai kutatások jelentős különbséget tártak fel a felügyelők és a reintegrációs tisztek munkavégzésének megítélésekor a mérhetőségről. Fiáth⁷⁰² értelmezésében a felügyelők értékelése egyértelműbb, mivel feladatuk jellemzően a büntető

⁶⁹⁸ RUZSONYI 2004, 39. o.

⁶⁹⁹ FIÁTH 2015, 13. o.

⁷⁰⁰ Idézi FIÁTH 2015, 13. o.

⁷⁰¹ RÓZSA 2014, 41. o.

⁷⁰² FIÁTH 2015, 13. o.

jellegű ellenőrzés, melynek eredményességét a rendkívüli események száma adja meg. Azonban a reintegrációs tisztek esetében a nagyobb érzelmi bevonódás és a csökkent távolságtartásból táplálkozó felismerésen alapuló meggyőzés (reintegrációs hajlandóság kialakítása) igen nehezen mérhető. 2013-ban készült tanulmányomban⁷⁰³ a körletéltre jellemző konfliktusokat a szerepküldők által képviselt elvárásokra vezetem vissza, amelyek a mindennapi munka során a biztonság és reintegráció kompetenciaharcában nyilvánulnak meg. E feltevésnek ellentmondani látszanak a 2014-es TÁMOP kutatás tanulmányában közölt eredmények, amelyek elemzésére Fiáth vállalkozott: *"Az eredmények a treatment–custody szembenállást az elvártnál lényegesen kisebb mértékűnek mutatják."*⁷⁰⁴ A reintegrációs tisztek és felügyelők között feltételezett erős ideológiai ellentétek nem nyertek megerősítést a reprezentatív mintán. *„Statistikák azt is mutatják, hogy a Custody csoportnak mindössze 17%-a sorolható egyértelműen az Autoriter csoportba (azaz a felügyelet nagyobb hányada nem ért egyet azzal, hogy minden területen szigorúbbnak kellene lenni a fogvatartottakkal szemben)."*⁷⁰⁵ A megállapítások között témám szempontjából kiemelt jelentőséggel bír, hogy a felügyelői munkakörben dolgozók majdnem fele a reintegrációs tisztek kevéssel több mint a feléhez *hasonlóan* gondolkozik a fogvatartás mikéntjéről.⁷⁰⁶

Tewksbury és Erhardt Mustaine⁷⁰⁷ 2008-as kérdőíves vizsgálata csak részben oldja fel az állítások között tapasztalt ellentétet. Nézetük szerint az egymásnak ellentmondó értékeket képviselő felügyelői és a kezelésért felelős személyzet között éles és világos határvonal nem létezik, mivel mindkét csoportra nehezednek olyan elvárások, amelyeket a másik csoporttól is számon kérnek. A probléma vizsgálatakor valószínűbbnek látszik az általam megfogalmazott ok-okozati összefüggés, amely szerint az utolsó két évtizedben olyan erőteljes

⁷⁰³ FORGÁCS 2013, 12. o.

⁷⁰⁴ FIÁTH 2015/B, 153. o.

⁷⁰⁵ FIÁTH 2015/B, 153. o.

⁷⁰⁶ FIÁTH 2015/B, 153. o.

⁷⁰⁷ FIÁTH 2015, 13. o.

hatások érték a reintegrációért felelős szakmai közösséget, amelyek az értékátrendeződésen keresztül hatottak a szerepmegvalósításra.

6.4.2. *A kompetenciára vonatkozó nézetek vizsgálata 2011, 2017*

A reintegrációs tiszt⁷⁰⁸ változó szerepének feltárásához a szerepküldők és a szerepmegvalósítók által megfogalmazott, a beosztáshoz köthető kompetenciákat⁷⁰⁹ vizsgáltuk meg 2011-ben és 2017-ben. A kutatás szervezése és irányítása mindkét esetben az általam gondozott büntetés-végrehajtási nevelés⁷¹⁰ című tantárgy keretein belül zajlott.⁷¹¹ A reintegrációs tisztek által megfogalmazott és környezetük irányából érkező elvárásokat két nagy csoportba osztottuk, így megkülönböztettük a szerepmegvalósításhoz szükséges ismeretek és tulajdonságok csoportját. A 2011-es vizsgálat során 350 válaszoló által megfogalmazott 5 – 5 fontosnak tartott ismeret és tulajdonság adta a kutatás kiindulási alapját.⁷¹²

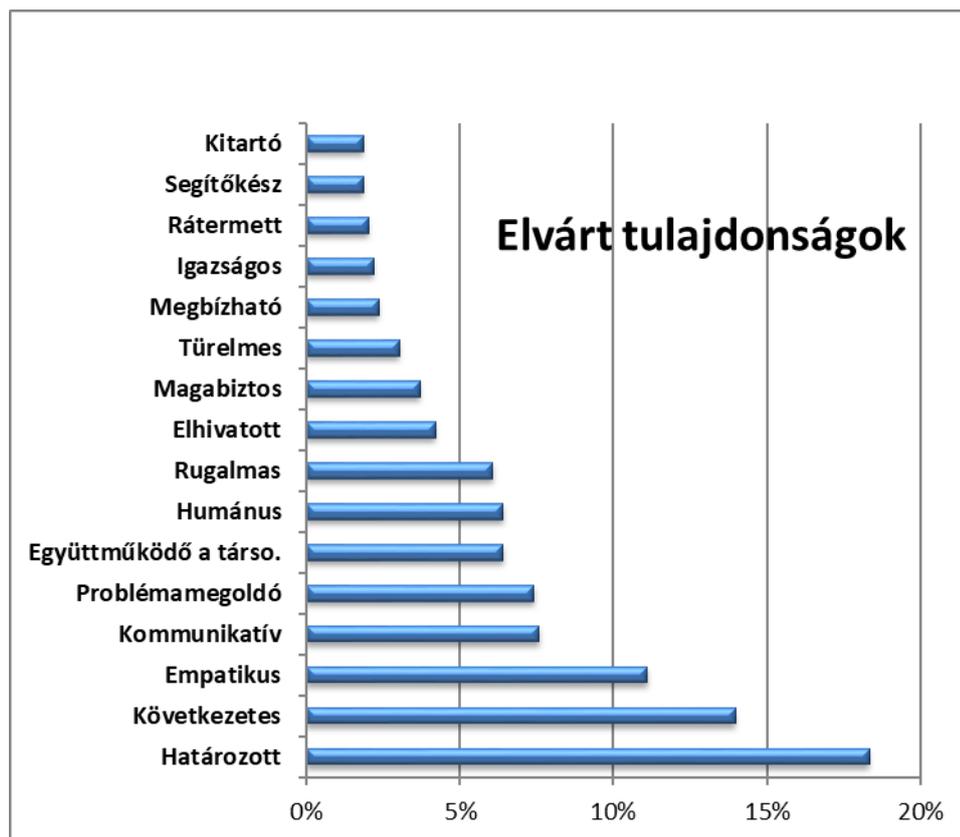
⁷⁰⁸ Bár a kutatás kezdeti szakasza akkor zajlott, amikor a vizsgált munkahelyi szerep elnevezése még nevelő volt, ennek ellenére a fogalmi koherencia miatt reintegrációs tiszt elnevezést használunk.

⁷⁰⁹ A kompetencia a tudás, képességek és attitűdök olyan komplex rendszere, amely lehetővé teszi valaki számára, hogy egy adott területen eredményesen tevékenykedjen.

⁷¹⁰ Büntetés-végrehajtási nevelés 1-4.

⁷¹¹ „A reintegrációs tisztviselők oktatásának, képzésének fejlesztése az eredményes fogvatartotti reintegráció érdekében” című Ludovika Kiemelt Kutatóműhely eredményeit felhasználva. (Kutatási engedély a melléklethez csatolva)

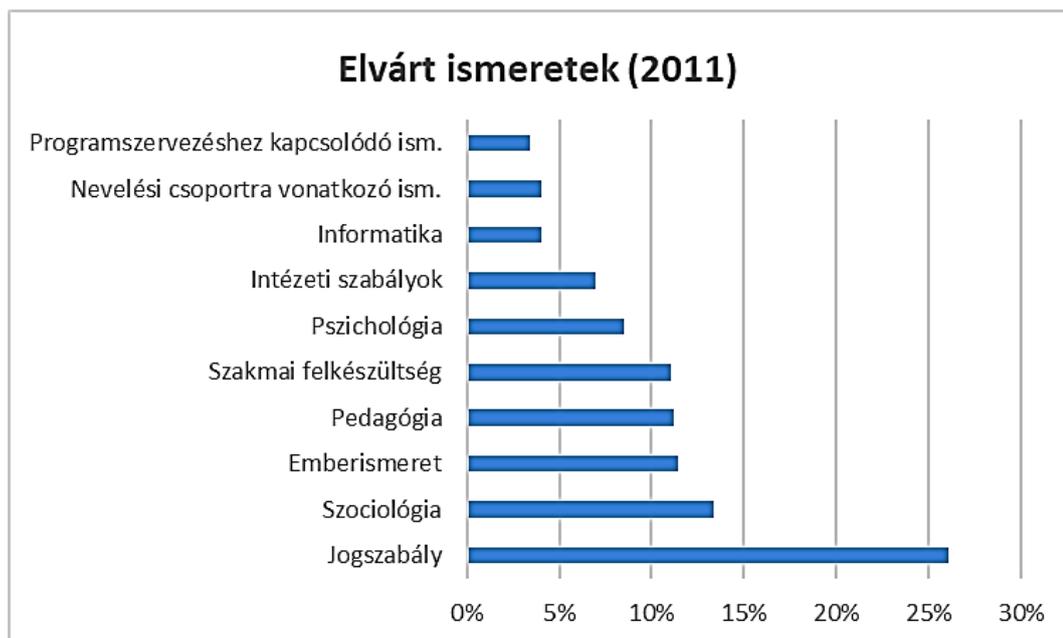
⁷¹² Közvetlenül a fogvatartottakkal érintkező (nevelők, körletfelügyelők, körlet-főfelügyelők, biztonsági felügyelők) 18 intézetben, 350 dolgozó kérdőíves vizsgálat módszerével megkérdezve vett részt a kutatásban.

28. sz. ábra: Elvárt tulajdonságok 2011

Forrás: a szerző szerkesztése

Az *elvárt tulajdonságok* közül a válaszadók 18%-a nevezte meg a *határozottságot* és 14%-a jelölte meg a *következetességet*. A két szorosan összefüggő és egymást támogató tulajdonság mellett megjelent még az *empátiára*, a *kommunikáció* és a *problémák megoldására való képesség*. Az eredményt vizsgálva arra a megállapításra jutottunk, hogy már ebben az időszakban is elsődleges jelentőséggel bíró katonai hagyományok által erősen átítatott fegyőr-ethoszból táplálkozó *határozottság* és *következetesség* dominált, amelyet a reintegrációs tiszt „segítő” szerepköréhez köthető *humánus*, *türelmes*, *segítőkézség* és *igazságosság* igénye egészítette ki.

29. sz. ábra: Elvárt ismeretek 2011

Forrás: a szerző szerkesztése

A reintegrációs tisztektől *elvárt ismereteket* tekintetében az intézeti gyakorlatban a *jogszabályok ismeretére* (26%) helyeződött a hangsúly, maga mögé utasítva a hagyományosan a neveléshez kötődő *pedagógiát* (13%), *emberismeretet* (11%), *szociológiát* (11%) és *pszichológiát* (8%). A csoport vezetésével kapcsolatos ismeretek igényének alacsony százaléka (7%) arról tanúskodik, hogy a tevékenységben háttérbe szorult a nevelési csoporthoz köthető tevékenységek sora.

A jogszabályi változást követően, 2017-ben szintén lehetőségünk nyílt a kutatás lényegi elemeinek újbóli vizsgálatára.⁷¹³ A kérdőív annyiban módosult, hogy a megkérdezettek már nem választhattak szabadon az általuk fontosnak tartott tulajdonságok és ismertek közül, hanem a 2011-es vizsgálatban szereplő tételeket kellett 1-5-ig terjedő skálán értékelniük. Az elvárt ismeretek és tulajdonságok tekintetében jelentős átrendeződést tapasztaltunk. A reintegrációs tiszt hagyományos szerepköréhez köthető humán tudás

⁷¹³ Közvetlenül a fogvatartottakkal érintkező (reintegrációs tisztek, körletfelügyelők, körletfőfelügyelők, biztonsági felügyelők) 18 intézetben, 350 dolgozó kérdőíves vizsgálat módszerével megkérdezve vett részt a kutatásban.

(szociológia, emberismeret, pedagógia, pszichológia) háttérbe szorult, helyette a mindennapi munkavégzés során jobban támogatott jogszabályismeret, jogalkalmazói biztonság és szakmai felkészültség kerültek a fókuszba. Mivel változás nem történt a programszervezés elhelyezkedésében, kijelenthető, hogy ha külső hatásra ez az elvárás nem erősödik, akkor lassan eltűnik a reintegrációs tiszttól elvárt ismeretek köréből.

2011	2017
Jogszabály ismeret	Szakmai felkészültség
Szociológia	Jogszabály ismeret
Emberismeret	Emberismeret
Pedagógia	Intézeti szabályok
Szakmai felkészültség ⁷¹⁴	Pedagógia
Pszichológia	Informatika
Intézeti szabályok	Szociológia
Informatika	Pszichológia
Nevelési csoportra vonatkozó ismeretek	Reintegrációs csoportra vonatkozó ismeretek
Programszervezéshez kapcsolódó ismeretek	Programszervezéshez kapcsolódó ismeretek

30. sz. ábra: Elvárt ismeretek változó sorrendisége (2011, 2017)

Forrás: a szerző szerkesztése

Az elvárt tulajdonságokon belül tapasztalt átrendeződés ismételten megerősítette azt a feltevésünket, hogy a hagyományosan humán tudáshoz kapcsolódó tulajdonságok (empatikus, humánus, segítőkész) egyre inkább háttérbe szorultak, helyüket a végrehajtás, felügyelet világához szorosan kapcsolódó tulajdonságok (határozott, magabiztos, következetes) veszik át, amelyek leginkább a hivatalnoki szerepkörbe beépülve azt tovább erősítik.

⁷¹⁴ A büntetés-végrehajtás sajátos szakmai szabályainak ismerete.

2011	2017
Határozott	Megbízható
Következetes	Határozott
Empatikus	Magabiztos
Kommunikatív	Kommunikatív
Problémamegoldó	Következetes
Együttműködő a társosztályokkal	Kitartó
Humánus	Igazságos
Rugalmas	Problémamegoldó
Elhivatott	Humánus
Magabiztos	Empatikus
Türelmes	Segítőkéz
Megbízható	Türelmes
Igazságos	Együttműködő a társosztályokkal
Rátermett	Rátermett
Segítőkéz	Rugalmas
Kitartó	Elhivatott

31. sz. ábra: Elvart tulajdonságok változó sorrendisége (2011, 2017)

Forrás: a szerző szerkesztése

A rendszerváltás utáni büntetés-végrehajtási nevelés útkeresésének időszakában bejósolt lehetséges továbbfejlődése a szociális munka, vagy korrekciós nevelés irányába nem történt meg. Ezzel párhuzamosan a kutatások arról tanúskodnak, hogy a 21. század elején elindult folyamat, amely a reintegrációs szakterület humán értékeitől való eltávolodást jelentette, befejeződni látszik. A szervezeti kultúrát jelentősen befolyásoló katonai hagyományok, a bürokratikus rendszer intenzív jelenléte, erős hatást gyakorol a reintegrációs tiszt szerepmagatartására. Mindemellett természetesnek mondható az a folyamat, amely a foglalkozási szerepen belül feszülő ellentmondást igyekezett – bár nem tudatos törekvésként – a reintegrációs szerepkört betöltő csoport enyhíteni. A szervezeti értékekből táplálkozó hatásrendszer által közvetített kompetenciák az elvart képességek és ismeretek terén erős elvárásokkal szembesülnek a reintegrációs tisztek. Munkájukat mérhetővé, ezáltal eredményessé teszi, ha jártasságot szereznek a jogszabályok ismeretében, mindehhez magasszintű jogalkalmazói képesség, határozottság és magabiztosság társul. Végezetül, a hivatalnoki

szerepmagatartás dominanciájához jelentősen hozzájárult a digitális felület kiszélesedése a büntetés-végrehajtási szoftverek elterjedésével.

6.5. *Modellkörlet: egy lehetséges megoldás reintegráció hatékonyságának növelésére*

A fogvatartás és reintegráció elvárt sikerének hátterében több tényező tárható fel. Úgy vélem, hogy az egyik legfontosabb, de legnehezebben befolyásolható tényező a személyi állomány beállítódása a szabadságvesztés - büntetés mindennapi gyakorlatára vonatkozóan. A szociális attitűd egyik ismert sajátossága, hogy nem tudatos értékelő viszonyuláson keresztül befolyásolja az egyént körülvevő megismerését és annak jelenségeinek befogadását. Az állomány attitűdje esetünkben szoros kapcsolatot mutat a munkahelyi közérzettel. A személyi állomány vizsgálatát középpontba helyező TÁMOP kutatás⁷¹⁵ – a fókuszcsoportos interjúk és a felvett kérdőívek elemzését követően – megerősítette azt az elképzelést, miszerint a szervezet önmaga is hatékonyan léphet fel a munkahelyi elégedettség növelésére vonatkozóan. A célként meghatározott munkahelyi elégedettség rengeteg pozitív következménnyel jár együtt. *„Az elégedett dolgozó munkára való motiváltsága kreativitása és produktivitása nő. Azokban az intézetekben, ahol a munkavállalók elégedettebbek voltak, az elítéltek is nagyobb biztonságban érezték magukat, és javultak a személyi s fogvatartotti állomány közti kapcsolatok erősebb volt a reszocializációra irányuló szándék, illetve csökkent az elítéltek büntetésére való törekvés.”*⁷¹⁶ A TÁMOP kutatással egyidőben elfogadott Bv. törvény tálcán kínálta annak lehetőségét, hogy az elítéltek magatartására vonatkozó szakmai szemlélet ártértelemezése megkezdődjön. Nyilvánvalóvá vált, hogy már nem lehet elég, ha a fogvatartott megtartja az

⁷¹⁵ TÁMOP 5.6.3-12/1-2012-0001 kódszámú, „A fogvatartottak többszakaszos, társadalmi és munkaerőpiaci reintegrációja és az intenzív utógondozás modellje” című kiemelt projekt keretében valósult meg a „Büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” elnevezésű kutatás, amiről a III.6.4.1. fejezetben már részletesen szoltunk.

⁷¹⁶ FIÁTH 2015, 19. o.

intézet szabályait, hanem el kell várni a hathatós együttműködését a kötelező és a szabadon választható reintegrációs programokban.

6.5.1. A 2015-ös modellkörlet kísérlet

A TÁMOP kutatás empirikus vizsgálati szakaszán túl, megvalósult egy képzési elemeket is magában foglaló, modellkörlet elnevezésű projektem. A modellkörlet⁷¹⁷ kialakítása a Szegedi Fegyház és Börtönben⁷¹⁸ történt meg. Működése összesen 16 hétig⁷¹⁹ tartott 7⁷²⁰ büntetés-végrehajtási szakember és 120-130 fogvatartott részvételével. „A kísérleti körlet célja volt, hogy a személyi állomány attitűdjeiből, valamint a szervezeti struktúrából fakadó hatásokat, illetve ezen hatásokra visszavezethető diszfunkciókra adott megoldási alternatívák jellegét, eredményességét le lehessen modellezni.”⁷²¹ Mindemellet egy meglévő struktúrába illeszkedő, minimális anyagi ráfordítást igénylő, a reintegrációs hatékonyság növelését célzó team-működést kívánt megvalósítani.

A tervezés korai szakaszában az alábbi kérdésekre kellett a kísérletet irányító csoporttagként megadni a válaszokat: „Miért?”(mi az alapvető probléma a körleten) „Kik?”(kik vegyenek részt a modellkörlet működtetésében) „Hol?” (van-e szerepe a térbeli viszonyoknak, érdemes-e ezeken változtatni) „Mikor?” (a meglévő feladatrendszer időbeni struktúráján érdemes-e változtatni). Mindannyiunk számára nyilvánvaló volt, hogy a modellkörlet szerkezetében, összetételében és működési mechanizmusában, nem térhet el a hagyományos körlet formájától és funkciójától. A fennálló szervezeti modellt megtartva

⁷¹⁷ Mivel a kísérlet a körlet elnevezést használta, ezért ebben a fejezetben a körlet a részleg szinonimájaként jelenik meg.

⁷¹⁸ A Szegedi Fegyház és Börtön I. objektumában a 2. emeleten elhelyezett két (az 5. és a 6.) reintegrációs részleg vett részt a programban. Ez a körlet jelentette a modell-körletet, a kontroll csoportot pedig a 3. emeleten lévő két (9. és 11.) részleg. A kontroll csoport hasonló adottságokkal rendelkezett mind a fogvatartotti, mind a személyi állomány tekintetében.

⁷¹⁹ Előkészítő fázis: 2015.01.12–01.18-ig, aktív fázis: 2015.01.19–04.31-ig

⁷²⁰ A modellkörlet működésében részt vett 2 fő reintegrációs tiszt, 4 fő körletfelügyelő és 1 fő szociális segédelőadó.

⁷²¹ SOMOGYVÁRI 2015, 7. o.

(körletfelügyelő – szociális segédelőadó – reintegrációs tisztt – vezető reintegrációs tisztt) a személyi állomány tagjait egységes, problémamegoldó csoportként tekintve kaphat csak más minőséget a körlet. A megváltozott jogszabályi környezet kapcsán egyik legfontosabb feladatként jelentkezett a biztonság és a reintegráció között meglévő ellentét feloldása, vagy legalábbis közelítése, amely leginkább a munkafeladatok és kompetenciák újra osztásával, a régi struktúra átértelmezésével tűnt lehetségesnek.

A modellkörlet tervezésekor felhasznált kutatási eredményekből⁷²² következett, hogy törekedni kell a polarizált feladatmegosztás elkerülésére, ezzel párhuzamosan a kettő szintézisével támogatni szükséges annak megbonthatatlan egységét. A végrehajtás szempontjából meg kellett találni azt a kitörési pontot, amely a szűkös humán erőforrás ellenére képes új és szakmaibb minőséget képviselni. Ezeket figyelembe véve az alábbi célok fogalmazódtak meg a modellkörlet működésével kapcsolatban: *számolja fel a polarizált körletstruktúrát, team rendszerben működjön, kevés eszköz és anyagi ráfordítással mozgósítsa a rendszerben meglévő szakmai tartalékokat.*

A kísérlet kapcsán kiemelt figyelmet kellett szentelni a biztonsági szakterülethez sorolt körletfelügyelőknek, amely csoportról elmondható, hogy feladataikat és a munkaidő beosztást tekintve elavult rendszerben, *jelentős szakmai tapasztalatuk alacsony hatékonyságú kihasználásával* látják el. Ezért a modellkörlet legfontosabb novuma a körletfelügyelők szolgálati időbeosztásának és szakmai feladatainak újragondolása volt. Leginkább változtatásra szorult a körletfelügyelők éjszakai szolgálatteljesítése. A viszonylagosan eseménymentes éjszakák, a végrehajtás klasszikus értelemben vett biztonsági feladatait igénylik, ezért az általánosan jellemző váltásos⁷²³ szolgálatszervezés helyett a kizárólagos nappali⁷²⁴ szolgálat ellátás

⁷²² „Büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” Kutatási beszámoló (2014)

⁷²³ 12 óra nappali szolgálatot 24 óra pihenőidő, majd 12 óra éjszakai szolgálatot 48 óra pihenőidő követ.

⁷²⁴ A nappali 12 órás szolgálat egymást követő két munkanapon történt, amelyet két munkanapnyi pihenőidő követett.

gyakorlatának bevezetésével felszabadult szakmai potenciál a nappali munkavégzést erősítette. A modellkörleten szolgálatot teljesítő *körletfelügyelők új típusú szakmai feladatai* közé tartozott a heti rendszerességű *véleményezés* a fogvatartotti (zárka) csoport együttműködési hajlandóságával és belső konfliktusaival kapcsolatban. Előre meghatározott szempontrendszer szerint megfigyeléssel, és az ezt követő értékeléssel járultak hozzá a reintegrációs tiszt által adott szakterületi vélemény elkészítéséhez. Javaslattételi és ügyintézési jogkörre tettek szert meghatározott fogvatartotti kérelmek ügyintézésével kapcsolatban. A körletfelügyelők párban, *állandó személyi összetételű*⁷²⁵ team rendszerben teljesítettek szolgálatot. *„Az, hogy ugyanazon felügyelők szolgáltak a kijelölt körleten, megsokszorozta rálátásukat a körlet életére. Többet tudtak meg a fogvatartottakról, tudták az adódó szituációk előzményeit és felismerhették az események közötti összefüggéseket. Az állandó jelenlétük és hatékony munkavégzésük egyre inkább bizalmat ébresztett a fogvatartottakban, ennek hatására egyre több információt adtak át a felügyelőknek”*.⁷²⁶ A modellkörlet működését megelőzően 30 órás képzésen vettek részt a hatékony együttműködéshez szükséges kompetenciák fejlesztése és az együttműködési metódusok kialakítása miatt. A képzés mindenképpen hozzájárult a kommunikáció és munkaszervezés hatékonyságának növeléséhez, de e mellett másodlagos hatásként nőtt a résztvevők önismerete, emberi kapcsolataik elmélyültek.⁷²⁷

A modellkörlet-kísérlet időszakában, folyamatosan 140%-os telítettségi adatokkal működő Szegedi Fegyház és Börtön kijelölt részén az alábbi tapasztalatokról számoltak be: *„A fogvatartottak kezdetben büntetésként élték meg a felügyelők személyének állandóságát. A felügyelői munka hatékonyságának növekedése, a fokozottabb figyelem, az információk*

⁷²⁵ A modellkörlet általános bevezetésének legnagyobb akadálya, hogy megfelelő létszámú és szakértelmű személyzet álljon folyamatosan rendelkezésre a napi feladatok végrehajtásához. Optimális helyzetben biztosítható állandó személyzet, pontosabb és jobb minőségű információt képes összegyűjteni és továbbítani a döntéshozóknak.

⁷²⁶ VOLFORD 2015, 131. o.

⁷²⁷ VOLFORD 2015, 131. o.

*minőségének és mennyiségének javulása, természetesen nem kedvezett a fogvatartottak azon rétegének, akik illegális tevékenységet folytattak. Rövid idő alatt egységes elvárásokat képviseltek a felügyelők. A fegyelemsértések számának csökkenésével a felszabadult idő, energia és figyelem átfordítható lett a normakövető fogvatartottak felé. Az ügyintézés gördülékenyebbé vált, ami növelte a fogvatartottak bizalmát az őket körülvevő személyzettel szemben. A bizalmi szint növekedése pedig újabb információk szolgáltatásához és az egyének mélyebb megismeréséhez vezetett.*⁷²⁸ A kísérletben résztvevők megtapasztalták, hogy a modellkörlet új szervező elvek alapján működtetett struktúraként, már egy másfajta minőségű körletélet lehetőségét hordozza magában. A csoport vezetése – javaslatom értelmében – továbbiakban, a felsőfokú végzettséggel rendelkező reintegrációs tisztek feladatát bővítve jelentkezne. Elfogadva e foglalkozási szerep fejlődésének feltárt irányát, egy új és pontosabb elnevezéssel élve *büntetés-végrehajtási koordinátorként*⁷²⁹ (a továbbiakban bv. koordinátor) jelentené fontos részét a szintén új szervezeti elnevezésű „Fogvatartás és programszervezés” szakterületnek, kiegészülve a szabadidős, kulturális és sport tevékenységet irányító programszervezőkkel és az oktatási referensekkel. Az új elnevezés lényege nem egy újfajta feladatrendszer jelölne, inkább a jelenlegit határozná meg pontosabban. A szabadságvesztés megkezdésekor a bv. koordinátor átfogó interjút készítené - akár a jelenlegi reintegrációs tiszt – az elítélt fogvatartási és reintegrációs igényeinek azonosítása érdekében. Ezen információk felhasználásával egy sorba rendezett, prioritások szerinti tervet dolgozna ki abból a célból, hogy a rendszer a felmerült igényekhez és kockázatokhoz megfelelő programokat rendeljen. A programszervezés szakterületi képviselőivel folyamatos együttműködésben motiválnák és támogatnák a fogvatartottat, hogy az egyéniesített fogvatartási programtervben szereplő célok elérésére törekedjen.

⁷²⁸ A Szegedi Fegyház és Börtön által készített jelentés a modellkörlet helyi tapasztalatairól. Kézirat, 2015, 6. o.

⁷²⁹ Az amerikai case-managerekhez hasonlóan, olyan büntetés-végrehajtási szakemberekként, akik intézményi környezetben végzik munkájukat, amelynek központi eleme a fogvatartottak ügyeinek intézése, értékelése és a programszükségleteiknek elemzése, és az egyéni előre haladások értékelése.

A projekt későbbi folytatására vonatkozóan felmerült annak lehetősége, hogy a belső kohézió és az információáramlás erősítése céljából, a reintegrációs tiszt havonta egy alkalommal kötelező jelleggel team-gyűlést tartson, ahol a csoportvezető értékelheti az elmúlt időszak eseményeit, és ismertetné a csoport jövőbeni feladatait.⁷³⁰ A továbbiakban javasolt a modellkörlet megváltozott struktúrájába illesztve ezt a fajta kiegészítést alkalmazni, mivel az eltelt időszak értékelése kapcsán felszínre kerülhetnek a követendő és kerülendő gyakorlatok, jellemző problémák és a belső konfliktusok is. A modellkörlet kezdeményezés egy résztvevő szakember tollából az alábbi különbségeket mutatta: *A program során a bevont személyzet feladatai alapvetően nem változtak. A tagoknak továbbra is végezniük kellett a jogszabályok által meghatározott feladataikat. Ebben a modellkörlet és a kontroll-körlet élete megegyezett. Ami a meghatározó különbséget adta, az az alaptevékenységen felül zajló tréningek, foglalkozások, valamint a felügyelők kiterjesztett feladatköre. A program során, a módosult szerepekhez és feladatokhoz illeszkedően felmerült a dokumentációk megváltoztatásának igénye is. A reintegrációs tisztek és a körletfelügyelők összeszokottabb munkája, a fogvatartottak jobb megismerése és a némi felszabaduló idő hatására a körletszemlék a „rutinműveleten” túl egyre több hasznos információ forrásává váltak, ennek hatására a hozzárendelt dokumentációt is megváltoztattuk.*⁷³¹

6.5.2. Reintegrációs kohézió és a modellkörlet kapcsolata

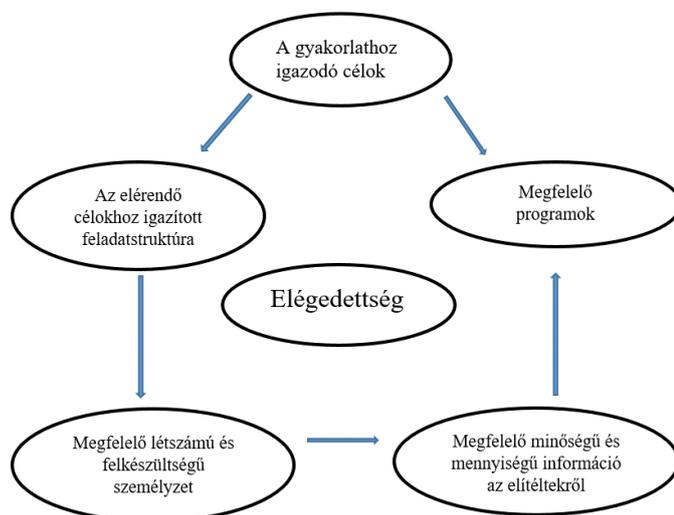
A büntetés-végrehajtásra ható modernizációs folyamat több kiemelkedően fontos eleme⁷³² egymástól elszigetelve működik. Ezek összehangolását indokolja, hogy jelentős mértékű átfedést mutatnak az idő, a célcsoport és az elérendő célok vonatkozásában is. A modellkörlet kiterjesztett működtetésével

⁷³⁰ Itt például az időszakos és soron kívüli szakterületi vélemények, folyamatban lévő jutalmazási/fenyítési ügyek véleményezésére gondolva.

⁷³¹ VOLFORD 2015, 130. o.

⁷³² A Bv. törvény hatására létrejött progresszív rezsimszisztem, a prediktív mérőeszköz alkalmazása a kockázatértékelésben, Szervezeti Teljesítményértékelési Rendszer bevezetése (SZTÉR), a szakmai oktatás modernizációja stb.

a feladatvégzés hatékonyságát lehet növelni pl.: a KEK Rendszer által kockázati elemként azonosított tényezők⁷³³ felismerésével. Mindemellett megfelelő terepként szolgálna ahhoz, hogy a kockázatelemzési vizsgálatok eredményeit a gyakorlat a lehető legnagyobb mértékben képes legyen felhasználni a kezelés során. De nem csak az ún. KEK Rendszer működéséhez ad segítséget, hanem a progresszív rezsimrendszer kiteljesedéséhez is hozzájárulhat egy olyan új típusú, gyakorlati megoldással, mely az ún. *reintegrációs kohéziót* teremthetné meg a büntetés-végrehajtásban. A továbbiakban ehhez nyújthatna hathatós támogatást a képzés reformjába beilleszthető új ismeretrendszer a körletfelügyelők mindennapi gyakorlatára vonatkozóan.

32. sz. ábra: A reintegrációs kohézió legfontosabb elemei, és azok hatása a munkahelyi klímára

Forrás: a szerző szerkesztése

A TÁMOP projekt eredményei alapján a modellkörlet kísérletben résztvevő intézet személyi állománya, illetve vezetése több pozitívumát is tapasztalta a team-rendszernek, illetve a kutatás keretén belül nyújtott tréningeknek és foglalkozásoknak. Az intézet beszámolója alapján a személyi állomány

⁷³³ A prediktív mérőeszköz (PME) az alábbi kockázati faktorokat méri: önkárosítás, öngyilkosság, szökés, agresszivitás a személyi állománnyal szemben, agresszivitás a fogvatartottakkal szemben, pszichoaktív anyagok használata, szubkultúrában betöltött alacsony státusz, szubkultúrában betöltött magas státusz

hangulatában, közérzetében, munkamoráljában jelentős pozitív változás állt be. A fegyelmi cselekmények száma csökkent, csakúgy, mint a betegszabadságok száma. Az itt felsorolt eredmények vezettek oda, hogy az EFOP program keretein belül 2020 második felében a modellkörleten alkalmazott technikák és team-rendszer kiterjesztik a Szegedi Fegyház és Börtön I. objektumának egészére,⁷³⁴ illetve további 2-3 intézet egyes körletrészeire. Az újból indított modellkörlet programnak célja a már megvalósult kutatást továbbfejlesztve, egyfelől további intézettípusokban való alkalmazhatóságának feltérképezése, másfelől az érintett büntetés-végrehajtási intézetek vonatkozásában a modellkörlet többtényezős költséghatékonyságának vizsgálata.⁷³⁵

6.6. *Az új pönológia megjelenése és térnyerése*

A felvilágosodás eszméin alapuló, a szabadságvesztés humanizálását sürgető tudományos elméletek organikus fejlődését vizsgálva megfigyelhető, hogy már a 18. század végén megjelent annak igénye, hogy a végrehajtás elemeit dogmatikai és gyakorlati összefüggésében vizsgálják. A börtön intézménye, annak belső rendje, történetisége Beccariától és Benthamtól egészen Foucault-on át, napjaink központi kutatás tárgyát képezi.⁷³⁶ A legutóbbi időszakban Ruzsonyi kutatásaiból ismerhetjük meg részletes a pönológia tudományának történetiségét,⁷³⁷ a szerző tanulmányában utal arra, hogy a pönológia kifejezést első ízben Lieber⁷³⁸ jegyezte le, aki a büntetőtudományok egyik fajtájaként azonosította azt.⁷³⁹ Napjainkban a pönológiát interdiszciplináris tudományágként tartjuk számon, amely a kezdetektől szorosan kötődik a bűnügyi tudományokhoz, ezen belül leginkább a kriminológiához; de fejlődése

⁷³⁴ Az EFOP programon belüli alkalmazás a pandémiás helyzetre hivatkozva 2020-ban elmaradt.

⁷³⁵ Megvalósíthatósági tanulmány, EFOP-1.3.3-16-2016-00001 azonosítószámú, „*Fogvatartottak reintegrációja*” című kiemelt projekt

⁷³⁶ FINSZTER 2011, 2. o.

⁷³⁷ RUZSONYI 2015

⁷³⁸ Franz Lieber (1798-1872)

⁷³⁹ RUZSONYI 2015, 94. o.

és önállósodása során egyre több átfedést mutat a pszichológiával, szociálpszichológiával, pedagógiával és kulturális antropológiával is. „*A pönológia a büntetés – elsősorban a szabadságvesztés-büntetés – célrendszerével, fejlődésével, végrehajtásának elméletével és gyakorlatával, valamint a társadalomra kifejtett hatásával foglalkozik. Célja olyan végrehajtási módszerek kidolgozása, amelyek biztosítják a szabadságvesztés-büntetés hatékonyságát, valamint a törvényben megjelölt célok megvalósítását.*”⁷⁴⁰ A bűnelkövetők reintegrációjának elősegítése mellett foglalkozik a személyi állomány képzésével, mindezen tevékenységeivel a bűnismétlés elkerülését, a bűnmegelőzést is szolgálja.⁷⁴¹ Korinek értelmezésében a pönológia elméletének legalább öt kérdésben kell állást foglalnia, ebbe beletartozik a bűn és a büntetés fogalma a büntetés igazolása; a büntetőjogi felelősség elvei; a megfelelő büntetés kiszabásának szempontjai; és a büntetés-végrehajtásának kívánatos módszerei.⁷⁴²

A pönológia értelmezésének lineáris fejlődéséről vallott nézeteket Feeley és Simon 1992-es cikke⁷⁴³ kérdőjelezte meg először. A szerzők az ún. „új pönológiáról” értekező befolyásos publikációjukban azzal érveltek, hogy a 21. századi büntetőpolitikában megjelent újfajta célkitűzésekről folytatott diskurzusok, jelentősen megváltoztatták a büntető igazságszolgáltatás tendenciáit. Ennek legfőbb okaként említik, hogy a büntetési rendszerekkel szemben csökkenő elvárások figyelhetők meg, amely abból a felismerésből következett, hogy a „rég pönológia” a visszaesés csökkentésére irányuló ígéreteinek nem tudott megfelelni.⁷⁴⁴ A büntetés lényegéről folytatott diskurzust az „új pönológiát” vizsgálva, már nem a megszokott erkölcsi alapokon nyugvó párbeszéd jellemzi csupán, hanem megfigyelhető a büntető igazságszolgáltatásban a piaci vállalatok menedzsment módszereinek haszonelvű tanait magyarázó fogalmak megjelenése. Vitatható véleményük

⁷⁴⁰ RUZSONYI 2015, 96. o.

⁷⁴¹ RUZSONYI 2015, 96. o.

⁷⁴² KORINEK 2016, 358. o.

⁷⁴³ FEELEY-SIMON 1992

⁷⁴⁴ FEELEY-SIMON 1992, 456. o.

szerint a „régii pönológiára” jellemző központi vezérelvben megfogalmazott egyéniesítés – amely a fogvatartott személyiségéhez igazodó tevékenységek kijelölésében látta a megoldást – nem vezetett látványos változásokhoz. Ezért az új pönológia az egyéntől elfordulva a büntető igazságszolgáltatás rendszerének érdekeit figyelembe véve a csoportot helyezte a tevékenységének központjába. A szerzők általános érve az, hogy míg a "régii pönológia" a bűnösség megállapításával és az egyéni elkövetővel való megfelelő bánásmód diagnosztizálásával volt elfoglalva, az "új pönológia" már nem említi ezt a legfontosabbak között. Ehelyett magától értetődőnek veszi a bűnözést, és elfogadja, hogy a deviancia széles körben elterjedt, a társadalom működésének szükséges velejárója.⁷⁴⁵ Így az egyén megjavítása helyett a normaszegő csoportok társadalmi szintű menedzselésére törekszik. Feeley és Simon munkájukban kiemelték, hogy egyes igazságszolgáltatási rendszerek a bűncselekményeket egyre inkább statisztikai eloszlásokon, valószínűség-számításokon és rendszerszintű célokra alapuló kockázatkezelési stratégiákat alkalmaznak az elkövetés visszaszorítása érdekében.⁷⁴⁶ Ugyanez a szemlélet köszön vissza a szabadságvesztés végrehajtása során, mikor a fogvatartottakat kockázati mutatóik és szükségleteik alapján rendezik csoportokba.

Feeley és Simon tanulmányában a büntetés domináns haszonelvű modelljét felhasználva fogalmazzák meg legnagyobb visszhangot kiváltott tézisüket, amely a bűnözés társadalmi hatásainak csökkentéséhez vezető lehetséges utat az elkövetők elszigetelésében és semlegesítésében (incapacitation) jelöli meg.⁷⁴⁷ A *semlegesítés elmélete*⁷⁴⁸ szerint a börtön legfontosabb feladata, hogy a büntetés idejére az elkövetőt kiemelje a társadalomból, ezáltal késleltesse az újabb bűncselekmény elkövetését. Szélsőséges esetben a szerzőpáros megfontolásra ajánlja, hogy a büntetés hosszát ne a bűncselekmény jellegétől

⁷⁴⁵ FEELEY-SIMON 1992, 457. o.

⁷⁴⁶ FEELEY-SIMON 1992, 457. o.

⁷⁴⁷ FEELEY-SIMON 1992, 458. o.

⁷⁴⁸ Az eredeti kifejezés: theory of incapacitation

tegyék függővé, hanem az elkövetés kockázati szintjéhez igazodva határozzák meg.

Feeley és Simon publikációja több tekintetben vitatható, egyik legfontosabb kritikai érvként felhozható ellene, hogy elutasítja a visszailleszkedés hagyományos intervencionista filozófiáját, lemond az egyénről, és e helyett a veszélyességi szintek szerint válogatott csoportok azonosításával, osztályozásával és kezelésével foglalkozik. Az egyéni érdekeket semmibe véve, céljai között szerepel a magas kockázatú elkövetők azonosítása és a lehető leghosszabb távú ellenőrzése. Ugyanakkor el kell fogadnunk, hogy az új pönológiai gondolkodás legfontosabb elemei (kockázati elv érvényesítése, menedzserializmus és csoportközpontú szemlélet) az elmúlt harminc év során meghatározókká váltak a börtönrendszerek működtetésében, így a magyar büntetés-végrehajtási gyakorlatban is. Az „új pönológia” által felkínált értelmezési keret már jobban használható a hazai végrehajtásban tapasztalt fejlődési tendenciák értelmezésekor, amikor is a rendszer hétköznapi gyakorlatából eltűnni látszik a humán segítő értékek egy igen fontos halmaza, amelynek következményeként a reintegrációs tiszttal feladatuköre a koordináció és ügyintézés irányába fejlődik majd tovább. Mindezt tapasztalva el kell fogadnunk, hogy a régi megközelítésekhez kapcsolódó eszközrendszerek bizonyos elemeik vonatkozásában háttérbe vonulnak és a végrehajtásban újfajta szempontok válnak majd dominánssá.

IV. RÉSZ – EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

1. Következtetések a javítás elméletére vonatkozóan

Az európai fejlődés történetében végbement társadalmi és politikai változások hatására, a 19. századra jól körvonalazódott, hogy az államnak nem csupán joga, hanem kötelessége is a társadalmi rendet sértők szankcionálása. A büntetés és a büntetés céljának szoros kapcsolódása a jogi, azon belül is a büntetőjogi és erkölcsi filozófiai vagy világnézeti elemek egymásba fonódásának következménye. A 19. századi *abszolút büntetőjogi elméletek kulcsfogalma a megtorlás* volt, amely a tartalom és cél tekintetében egyaránt jellemezte a büntetés és annak végrehajtásának lényegét. A megtorlás büntetőjogi értelemezésében az elkövető által okozott jogsérelem viszonzása, melynek arányban kellett állnia az elkövetett cselekmény súlyával (proporcionalitás). A korszakra jellemző *javítási elméletek* forrását kutatva Protagoraszhoz és Platonhoz juthatunk vissza. A 19. század közepén a változtatás eszméjét képviselő reform büntetőjogászok, a klasszikus tanokat tovább fejlesztve, a büntetési rendszereket különféle *relatív elméletekre* alapozták, és a jövőre tekintve vizsgálták a büntetés hasznosságát. Alaptételük értelmében az emberi cselekedetek csak a jövőre vonatkoztatva értelmezhetőek, ezért a büntetés alkalmazására a jövőbeni bűncselekmény megelőzése érdekében kerülhet sor. Későbbiek során a relatív teóriák modernizált célkitűzésekként a speciális prevencióhoz kapcsolódó javítási elméletek képviselői között az *erkölcs, a morál javítása, helyreállítása került a középpontba*. Az erkölcsi akaraterő edzését emelte ki Krause, míg Ahrens az egyén személyisége, tulajdonságai, vallási és erkölcsi nézetek tökéletesítése mellett tette le a voksát. A büntetés zárt intézeti viszonyok között történő végrehajtása, kiemelt szerepet játszott ezen elméletek tekintetében, mert bebizonyították, hogy a kívánt javítás leginkább a szabadságvesztés végrehajtása során érhető el. Mindezek ellenére a javítás eszméje a 19. században még nem találhatta meg az őt megillető helyet.

A 19. század második felében bekövetkezett büntetőfilozófiai paradigmaváltás gyökeresen átalakította a bűnözéshez és a bűnös emberi viselkedéshez kapcsolódó gondolkodás irányát. A társadalomtudományok kiteljesedésével, a filozófiai és vallásközpontú gondolkodás kizárólagossága megingott, így a tudományos közbeszéd elfogadott elemévé válhatott, hogy a bűnözés oksági elemei tapasztalati úton feltárhatók és megismerhetők. Míg a teológia a hitre és valláserkölcsekre támaszkodott, addig a *tudományos alapokon nyugvó erkölcs* a társadalmi közösség szerepét hangsúlyozta. Európa szerte egyre inkább felerősödni látszott a relatív teóriák hatása, de hazánk sem politikai, sem gazdasági szempontból nem állt még készen a változások befogadására. Az időszakra jellemző polgári átalakulás fő eszmei irányzatát – Magyarország számára – az osztrák büntetőjog és a német jogtudomány dominanciája jelentette, amely leginkább a hitbéli alapokon nyugvó javítást támogatta. A protestáns erkölcsfilozófiából táplálkozó tanok a szabadságvesztés végrehajtásának legfontosabb tényezőjeként a bűnelkövetők javító célzatú oktatását és munka általi nevelését képviselték. Hazánkban szabadságvesztés - büntetés általánossá válásához – paradox módon – az Osztrák Birodalmi Büntetőtörvénykönyv bevezetésére járult hozzá. A magyar börtönrendszer intézményhálózatának elmaradottsága és a szervezeti, elméleti alapok hiánya nem szolgálhatta a modern javítás eszményét. Bár a magyar „börtönjavítási törekvések” mindvégig szerves részét képezték a büntetés-végrehajtási rendszer átfogó reformjának, de a fennálló rendszer ellentmondásai a kiegyezést követően sem tették lehetővé annak megfelelő gyakorlati kiteljesedését. Ez a tendencia kísérte tovább az 1869. évi Házaszabályok törekvéseit is, amelyben központi helyet kapott a magányrendszer alkalmazása, a humánus bánásmód és az elítéltek erkölcsi javítása. Feltűnő, hogy már itt a központosított és szervezett intézményhálózat kialakításának korai időszakában, hatalmas szakadék húzódott a modernizációs törekvések és a végrehajtásra kijelölt személyzet hozzáállása, a meglévő feltételek és a végrehajtás irányítása között. Csemegi Károly nevével fémjelzett első magyar büntető törvénykönyv leginkább a klasszikus iskola tanait képviselve – a megtorlásra alapozva – a magány és

fokozatos rendszerre építve vezette át a magyar börtönügyet a századfordulón. Az azóta is példátlan pénzügyi támogatás hatására fokozatosan kiépülő intézményi hálózat rendszerében érvényesülő javítás gondolata az *oktatásban és a lelki gondozásban* mutatkozhatott meg leginkább. A protestáns erkölcsfilozófiából eredő tanok a századfordulótól kezdve jelentősen meghatározták a pedagógia eszköztárával változtatni akaró oktatás szerepét a hazai börtönügyben. A 19. század végén fellendülő felnőttoktatási törekvések a börtön világát sem kerülték el, hatásukra indulhatott meg – bár mindvégig szűkös személyi feltételek mellett – a fegyintézeteken belüli szervezett oktatás.

A 20. század elejének társadalomtudományi eredményei jelentősen befolyásolták a büntetéstani felfogás nézetrendszerét, melynek értelmében a társadalomra veszélyes emberek a tudomány eszközeivel felismerhetők, a büntetéssel javíthatók. A pönológiai paradigmaváltás hazánkban a közvetítő iskola segítségével nyert teret, amely a klasszikus értékekkel együtt – és a büntetés rendszerét dualista vonásokkal kiegészítve – foglalta magába a pszichológiai, szociológiai és biológiai tényezőket. Mindez megnyilvánult a szokásszerű bűnözők esetében, a büntetéseket kiegészítő vagy helyettesítő intézkedésekben, a fiatalkorúak végrehajtásában kialakult pedagógiai és szociális intézkedések rendszerében, és megjelent a gyógyító jellegű intézkedések esetében egyaránt. A pozitivista tanokra támaszkodó kriminálpedagógiai nézetek a 20. század elején érték el hazánkat. Az időszak neves gondolkodói közül *Kármán Elemér* és *Finkey Ferenc* munkásságához köthető a nevelés hangsúlyos szerepének fontossága a börtönügyben, amelynek javító hatása továbbra is a hagyományos polgári értékeken alapuló erkölcsi átalakításon keresztül bontakozott ki elsősorban. Finkey rendszeralkotó gondolkodásában a büntetés legfejlettebb eszmei céljaként kaphatott helyet a nevelés. Finkey „Büntetés és nevelés” című művében a büntetési célok fejlődési vázlatát lejegyezve a megtorló büntetéstől tökéletes fejlődési ívet leírva jutott el a *nevelő büntetésig*. Kármán és Finkey egymástól függetlenül hangsúlyozzák a nevelés kiemelkedő szerepét a büntetés célja tekintetében. Közös bennük, hogy az erkölcsi értelemben vett jóra nevelés nem csupán a börtön feladata, de nem

mondhat le a büntetési rendszer sem a testi, értelmi, és erkölcsi nevelésről, a helyes társadalmi viselkedés kialakításáról. Mindketten tisztában voltak azzal, hogy a jobbító szándékú büntetéstani törekvések ellenére sem lehetett számon kérni e magasztos eszméket a honi börtönügytől, amíg a végrehajtásért egy korlátozottan alkalmas intézményhálózat és képzetlen személyzet felel. Az elmélet alkotta vágyak és a valóság között mutatkozó ellentmondás csak egyik akadálya volt annak, hogy a javító-nevelő büntetés hazai gyakorlattá váljon. Valójában e törekvés legelkötelezettebb hívei sem tudták megteremteni a nevelés és büntetés filozófiai egységét. Ezt a hiányt pótolta a *szocialista típusú büntetés-végrehajtás*, amely legnagyobb vívmányaként, legitímálta a kényszerrel való nevelést, amelynek dogmatikai alapjai a sztálini büntetőpolitikában teljesedtek ki.

2. A nevelési törekvések összegzése

A második világháborút követően az európai büntetés-végrehajtási rendszerek két irányba építkeztek tovább. Az egyik az a fejlődéstörténeti ív, amely a polgári börtönügy alapjaira épült, és a mai európai normák fundamentumát képezte, a másik – a sokszor retrográd irányzatot jelentő, de mégis humánus irányvonalnak beállított – szovjet eszmerendszerben valósult meg. A kettő között feszülő ideológiai és filozófiai ellentét alajában eltérő végrehajtási rendszereket honosított meg. A szovjet büntetőpolitika a bűnözés természetének magyarázatára a *történelmi materializmus* szemléletét alkalmazta. A proletárforradalom kiiktatta az ún. burzsoá jogtudományokat, azok helyébe lépő népbíráskodás jogalkalmazásához a marxizmus klasszikusai szolgáltatottak ideológiai alapot. Alapelvei szintre emelték tézisüket, miszerint a bűnözés az osztálytársadalmak terméke, amely az osztályok kibékíthetetlen ellentétének felszámolása után megszűnik. Az 1917-es forradalmat követően az orosz társadalom megújításának legfőbb szereplőjévé a nyugati szociológiai iskola által képviselt javítási elméletet kiegészítő *pedagógia tudománya* vált. A szovjet pedagógia úttörői számára nem volt kétséges, hogy a kommunista társadalom

emberét csakis új módszerekkel lehet nevelni. Az új társadalomelméleti törekvéseket „szovjetesítették”, az új társadalmi-, gazdasági- és tudati viszonyok közé átültetve saját képükre formálták. Ennek következtében fokozatosan a pedagógiai hatásrendszerének kiemelt szerepe elválaszthatatlanná vált a szovjet hatalom kiteljesedésétől. A javító-nevelő tevékenység későbbi kialakulására is igen nagy hatást gyakorolt a reformpedagógiai irányzatok közül kiemelkedő, Makarenkó által képviselt munkaiskola filozófiája. A munka és a munkával nevelés közösségformáló ereje kulcsfontosságú szerepet töltött be a mindenoldalúan fejlett ember létrehozását középpontba állító makarenkói eszmerendszerben. A munkafolyamatok kivitelezése, annak militarista színezete, a termelés és a nevelés összekapcsolása, a közösség egyénre ható ereje teljességgel illeszkedtek a javítómunka-táborok és a javító-nevelés eszmeiségéhez.

A Szovjetunióban a marxista-leninista ideológia determinista elmélete alapozta meg a *javító-nevelés* eszmerendszerét. Az emberek tudatának átformálhatósága, majd ennek szélsőségbe hajló gyakorlata határozta meg nem csupán az államélet mindennapjait, a szocialista pedagógiát, de a büntetés-végrehajtást is. Az 1920-as évektől a javító-nevelés középpontjában a haszonelvű munkáltatás állt, amelyet a politikai-világnézeti tudatformálás egészített ki. Az 1930-as évektől a totalitásra törekvő politikai hatalom a büntetés-végrehajtást a vele szembe szegülőkkel való felszámolásra használta fel. Az 1950-es évektől a nevelés, átnevelés, javítás eszmei és politikai céljaként a hatalom által elfogadott tudományos köntösben a kommunista erkölcs és világnézet kialakítását, a *politikai-kulturális nevelést* szorgalmazták. A hatvanas-hetvenes évek tudományos képviselői a *szocialista jog nevelő szerepét* már evidenciaként említik, és bizonyítottnak vélik a felnőttek esetében is a kényszer és meggyőzés, a kényszer és nevelés szoros összetartozását.

Magyarország polgári alapokra épült büntető igazságszolgáltatási rendszerét a második világháborút követően a szovjet büntetőjog rövid idő alatt formálta saját képére. Az *1950. évi II. törvény* általános része egy új korszakot nyitva

alapvető változást eredményezett a büntetés rendszerében. Ezzel lehetővé vált a jogi gondolkodás további deformálódása, a *sztálini büntetőpolitika* hatalomátvétele előtt minden ajtó nyitva állt. A Btá. teljesen új elveket meghonosítva, a bűncselekmény felfogásának középpontjába a társadalomra veszélyes cselekményeket helyezte, melyet a jogalkalmazók már egyszerűen transzformálhattak át az *osztályszempontú megítélés érvényesítésére*. A váltás zökkenőmentes volt, az *ideológiai transzformáció*, a modernizáció és az új társadalmi rendből következő alapértékek hatása könnyen érvényesülhetett. A szabadságvesztés céljához köthető fő feladatok valójában ugyanazok maradtak, így a vallási-erkölcsi alapon nyugvó javítás könnyedén alakult át a rendszer létét messzemenően igazoló *kommunista erkölccsel* átítatott neveléssé. Csupán jogszabályi-ideológiai szinten már igen korán (1950) megjelenő nevelés fogalma – a végrehajtás feladataként meghatározva – alapjaiban különbözött Finkey és Kármán által azonosított nevelés fogalmától.

A büntetés-végrehajtás jogszabályokhoz köthető működésének felmorzsolódását tovább fokozta az a tény, hogy a 20. század második felét jellemző kommunista pártegyeduralom a társadalom minden szegmensét ellenőrzése alá kívánta vonni. Magyarországon működő politikai rendőrséget a második világháború végét követően, kommunista irányítással és szovjet ellenőrzéssel szervezték meg. Az új szervezetnek egyetlen célja volt: a kommunista párt hatalmi érdekeinek feltétel nélküli szolgálata. A későbbi ÁVH, az államhatalom hierarchiájában feltűnően gyors karriert befutva,⁷⁴⁹ hamarosan országos hatáskörű szervvé nőtte ki magát. A büntetés-végrehajtás rendszerében aránylag rövid ideig tartott az *ÁVH szervezetszerű jelenléte (1950-1956)*, mégis hatása kitörölhetetlen, mivel jelentős befolyást gyakorolt a szervezeti kultúrára, ezáltal erősen hatott annak működésére.

Az 1950-es évek második felére jellemző szemlélet középpontjában a lenini büntetőpolitikát idéző *kétarcú igazságszolgáltatás* tézisei álltak. A szovjet példát követve, a büntetőpolitika pedagógiai hatásrendszerét érvényesítő segítő-

⁷⁴⁹ 1945-46-ban Budapest rendőrkapitányának egyik alárendelt osztályaként kezdte meg működését.

nevelő szándéka csupán a dolgozó osztályhelyzetű elítélteket érintette, míg a politikai ellenfelekre az elnyomás és megsemmisítés várt. A javító-nevelő munkával egybekötött *átnevelés*, egyik legfontosabb vezérelvként szerepelt a büntetés-végrehajtás feladatainak tekintetében, ennek ellenére e speciális tevékenység nem tudta átvenni a *termeléscentrikus szemlélet* helyét. Hiába deklarálta a nevelést fő feladatként a büntetőpolitika, szervezeti feltételek híján az intézetek részéről erős ellenállásba ütközött, így a nevelésközpontú feladat meghatározás csak papíron létezett. A szovjet gyakorlatra építő átnevelés szervezeti feltételeit az évtized végén kiadott BM. utasítás teremtette meg. A *nevelési szolgálatok felállításával* és a nevelők rendszerszintű kötelező foglalkoztatásával, 1960-ban kezdődött meg az az 55 éven át tartó időszak, amely a reintegráció bevezetésével zárult le. Jelentős változás volt, hogy a represszív elemekkel tarkított végrehajtás kritikusan közelített az elmúlt időszak gyakorlatához. Az átnevelés középpontjába állított világnézeti nevelés első sorban erkölcsi és politikai felvilágosítást, meggyőzést jelentett, amelynek módszertani alapjait a szovjet modellen túl, az 1960-as évekre már kiforrott pedagógiai alapokon nyugvó politikai-ideológiai oktatás jelentette. A nevelést támogató szolgálat felállításával együtt a végrehajtás elemeit is – bár leginkább csak jogszabályi szinten – humanizálták: pl. támogatták a fokozatosságot, bevezették a rabönkormányzatokat és gondoskodtak az utógondozás intézményes megoldásáról. A szovjet minta kényszerítő hatása és a tudományos élet politikai meghatározottsága, behozhatatlan előnyt jelentett a börtönügy tekintetében a pedagógia tudomány számára a humán tudományok relációjában. Ennek ellenére nem tették a nevelők számára kötelezővé a pedagógiai előképzettséget, annál fontosabb szerepet kaphatott a politikai felkészültség és a megbízhatóság a kiválasztásnál. Egy új "szakmai elit" kialakításának voltak ezek a kezdeti lépései, amelyet a következő évtizedek során a fokozatosan bővülő belső oktatási rendszer is megtámogatott.

Újabb jelentős paradigmaváltásnak lehettünk tanúi hazánkban az 1970-es évek elején. Nemzetközi szintéren, már a második világháborút követően tudományosan bizonyított tényként kezelték a börtön intézményének

diszfunkcionalitását. Egyrészt az amerikai társadalmi kutatások által feltárt *prizonizációs hatások* elismerése segítette a javító célzatú büntetés-végrehajtás előtérbe kerülését Magyarországon. Másrészt az angolszász kriminológia által életre hívott, medikális alapokon nyugvó *treatment* modell gyakorolt erőteljes hatást. A fellendülő börtönügyi tudományosság jelentős támogatást nyújtott a korszerűsége törekvő kodifikátoroknak. Az 1979-ben hatályba lépett Bv. tvr. a *treatment* törekvéseit szem előtt tartva vezette be a gyógyító jellegű jogintézményeket. A szabadságvesztés célmeghatározásában az átnevelés helyébe a nevelésen keresztül ható támogatás lépett, ezzel párhuzamosan a nevelés erőszakos átformáló jellege megenyhült. A *treatment* ideológia hatása az 1980-as évek folyamán fellelhető a fogvatartottak megismerésével kapcsolatos eljárások vonatkozásában, az ún. neveltségi szintek meghatározásában és a nevelési terv kidolgozásában. Ez a hatás érvényesült akkor is, amikor a nevelés, korábbi szűkebb fogalmából kilépve, gyűjtőfogalma lett mindazon pozitív tényezőknek, amelyek növelték a szabadulók visszailleszkedésének esélyét. A *treatment* szocialista, így magyar változatának legfőbb sajátosságaként a *személyiségformálás* első sorban nem terápiás, hanem *pedagógiai feladatként jelentkezett*. Míg a gyakorlati alkalmazásban komoly előrelépés történt, addig a nyugatihoz hasonló *treatment* programok előfeltételeivel – szakképzett terapeuták, szociális munkások, és tanácsadók jelenléte – nem rendelkezett a magyar büntetés-végrehajtás.

A nevelés történetében fontos állomásnak számított az 1983-ban megszületett *Büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepció*, amely a nevelési tevékenység átvilágítását és a tovább fejlődésének irányát kívánta meghatározni. A Koncepció lényeges hiányosságokat tárt fel: a nevelés, mint komplex feladat és a szakszolgálatokra tagolódó szervezet között. Ekkor már megfogalmazódhatott az a lényeges megállapítás, hogy a büntetés-végrehajtás szervezete – sajátos irányítási és magatartásszabályozási formák miatt – csak mérsékelten segíti elő a szabadulás utáni beilleszkedést. Az 1980-as évek végére jellemző nevelés értelmezésében már nyoma sem volt a korábbi időszak derűs optimizmusának, mivel nyilvánvalóvá vált, hogy a börtön nem vállalhatja a

családi, iskolai nevelés teljes programját, nem tűzheti ki célul a személyiség sokoldalú kibontakoztatását. A lecsökkent hatásrendszer és a börtön személyiségkárosító hatásainak figyelembevételével alakult át a nevelés fogalma. A hivatalos iratokból kitörölték a politika, világnézeti nevelés mindennemű maradványát. Az ezt követő időszakban a büntetés-végrehajtással kapcsolatos jogalkotás formálódása során az európai végrehajtásban meghonosodott módszerek, eszközök, célok és feladatok kerültek a szabályozás középpontjába. A rendszerváltást megelőző években megfigyelhető volt a szocialista ideológia érvényvesztése, amely a felnőttnevelés lényegét megjelölő emberkép szétesésével járt együtt. Az új szocialista személyiség utópiájának helyébe a jelentős bizonytalanság léptett, e mellett egyfajta pesszimizmus volt megfigyelhető, amely a nevelhetőség irányába mutatott. Nemzetközi és hazai tudományos szintén egyaránt az ember nevelhetősége, annak problematikája éles viták középpontjába került.

Az 1990-es évek első felében a demográfiai, szakmapolitikai és jogszabályi változások komplex módon éreztették hatásukat a nevelésben. A megváltozott körülmények ösztönzőleg hatottak azokra a törekvésekre, melyek ennek helyét és szerepét igyekeztek korszerűsíteni. Egy újfajta komparatív szakmai látásmód igénye merült fel ekkor, amely egyesíti és felhasználja a pedagógiában, a szociális munkában és a pszichológiában leírt módszereket. Kutatásaim eredményeként megállapítható, hogy a gyakorlat és az elmélet között meglévő szakadék volt a legfőbb akadálya annak, hogy a *nevelés tartalma nem változhatott abba az irányba, melyet a témával foglalkozó szakemberek prognosztizáltak*. Az ezredforduló az áhított modern, minden részében megújult nevelés helyett, egy szakmailag megrekedt gyakorlatot talált, így a modernizációs törekvések csak részlegesen jutottak el a végrehajtó állományhoz. A továbbfejlődés iránya a garanciális büntetés-végrehajtáshoz kapcsolódó felduzzadt adminisztrációs tevékenység befolyása alá került. A magyar büntetés-végrehajtás európai mintákat követő *professzionizálása*, amely leginkább a nevelést és a nevelő tevékenységét helyezhette volna egy új és modern keretbe, nem vezetett eredményre. A nevelői munka veszített

presztízséből, amihez az is hozzájárult, hogy nem alakult ki módszerspecifikus börtönnevelői képzés Magyarországon. A gyakorlati tevékenység diszfunkciói megmutatkoztak a szakterületek rivalizálásában, az információáramlás szakadozottságában, a professzionális módszerek teljes hiányában. Kutatásaink szabadságvesztés - büntetés arra az eredményre vezettek, hogy az ezredfordulóra a feladatának a nevelési tevékenységhez kapcsolódó tényezői komoly válságba kerültek. A klasszikus pedagógia eszmerendszerére épülő, annak alapjait képező elvek egyre kevésbé szolgálták a büntetés-végrehajtási szervezet mindennapi működését. Végző soron az informatikai rendszer teljes kiépülése vezetett oda, hogy a segítő hivatástól eltávolodva a *nevelő tevékenységében a hivatalnoki szerepkör vált leginkább hangsúlyossá.*

3. A reintegrációs törekvések összefoglalása, de lege ferenda javaslatok

A magyar börtönügyre jelentős hatást gyakorló *rehabilitációs paradigma* a 2000-es évek elején, nemzetközi szakmai szintéren újra kiemelt szerephez jutott. Immáron halaszthatatlanná vált, hogy a honi börtönügy több mint fél évszázados nevelés fogalmát és tartalmát hátrahagyva elkezdjen egy új és modernebb rendszert kiépíteni. Börtönügyünk történetében a harmadik nagy irányváltására a 2013-ban elinduló büntetés-végrehajtási kodifikáció kínált lehetőséget. A Bv. törvény által kiemelt célként kezelt reintegráció és a hozzá kapcsolódó törekvések alapján egyértelművé vált, hogy a büntetés-végrehajtás tevékenysége a rehabilitációs szemlélet felé mozdul el, mivel a legfőbb módosítások a fogvatartás alapját képező kockázatfeltárásra, annak kezelésére és a visszailleszkedés elősegítésére irányultak.

1. A nevelés fogalmának változása kapcsán érzékelt válság biztos jele volt az elmélet és a gyakorlat egymástól való visszafordíthatatlan eltávolodása, amely felerősítette az akkori végrehajtási rendszer diszfunkcióit, ezzel szakmai deficitet okozott. A nevelés fogalmának dogmatikai pontosítása rendre elmaradt, az elmélet szülte értelmezésre a gyakorlat helyes reflexiója hiányzott. A nevelés fogalmának elértéktelenedéséből tanulva, javaslatom értelmében

törekedni kell az elmélet és gyakorlat szintézisére a fogalmi rendszerek szintjén is. A büntetés-végrehajtás megújult tevékenységéhez hozzá tartozik a *fogalmi elemek pontosabb körülhatárolása* is. Nézetünk szerint a reintegrációs tevékenység fogalma, amely törekvéseiben a szabadságvesztés utáni időszakra irányul, *ki kell, hogy egészüljön a fogvatartási tevékenység fogalmával*, amelynek bizonyos elemei szintén hatást gyakorolnak a visszailleszkedésre, de leginkább olyan elemeket tartalmaz, amelyek a fogvatartást támogatják. A jogszabály szintjén is világosan szét kell választani, ahol lehet, a fogvatartás és reintegráció sajátos területét, és azokhoz szakmai tartalmat és konkrét feladatokat kell rendelni.

2. A Bv. törvény feladatrendszerét és az új jogintézményeit figyelembe véve a fogvatartás és reintegráció öt alappilléren nyugszik. Az öt alappillér magába foglalja a *családi és a társadalmi kapcsolatok támogatását, a munkaerőpiaci esélyek javítását, a testi és a szellemi állapot megfelelő szinten tartását*. Új vagy részben új elemként azonosítható alappillérnek tekintjük a *kockázati elemek feltárását és optimalizálását és a belső motiváció erősítését*. Az öt alappillér a szabadságvesztés során érvényesülve a végrehajtás során segíti a sikeres intézeti beilleszkedést, a fogvatartás kezelési és biztonsági céljait. Ezen túl a szabadulást követő támogatással és utógondozással kiegészülve szakmailag is hatékonyan hozzájárulhat az elítéltek társadalmi visszailleszkedéséhez és újabb bűncselekmény megelőzéséhez.

Kutatásaim során megállapítást nyert, hogy a fogvatartás és reintegráció hagyományosnak mondott alappillérei, átalakultak, jelentős modernizáción mentek keresztül. A családi és társadalmi kapcsolatok támogatása, a munkaerőpiaci esélyek javítása és a testi és szellemi állapot szinten tartása tekintetében napjainkra beértek azok a törekvések, amelyek a fogvatartás európai normáihoz való csatlakozás jegyében születtek. A normalizáció elve érvényesül, amikor a szabadságvesztés végrehajtási körülményei (az elítéltek jogi helyzetét, az elítéltek életmódját, a fogvatartás anyagi, infrastrukturális feltételeit tekintve) a fogvatartási körülményekből adódó korlátozások mellett

is közelítenek a szabad élet általános feltételeihez, illetve a civil, állampolgári jogi helyzethez. Továbbá megfigyelhető az a törekvés is, hogy kihasználva az infokommunikációs lehetőségeket folyamatos modernizáció zajlik a kapcsolattartás területén. A hagyományosnak mondható reintegrációs elemeken túl a Bv. törvény eddig részben ismeretlen és modern szempontokat emelt be a fogvatartás és reintegráció sikeres megvalósítása érdekében. A negyedik alappillérként számon tartott *kockázati elemek feltárása és optimalizálása* és a *belső motiváció erősítése* közelebb vitte hazánk végrehajtását a professzionális, 21. századi elvek és értékek alapján, bizonyítottan jól működő európai rendszerekhez.

Bebizonyosodott, hogy a KEK Rendszer legnagyobb előnye a büntetés-végrehajtás szakmai tevékenysége során megjelenő szakértelmet, tapasztalatot, információt rendező egységes szakmai, elvi módszertani és végrehajtási keretek közé. A továbbiakban a kockázatok kimutatásának és mérésének rendszere csak akkor lehet sikeres, ha a kockázatok csökkentésére megfelelő – lehetőleg programban megtestesülő – válaszlehetőségek állnak rendelkezésre. A büntetés-végrehajtás során alkalmazott reintegrációs programok egyénre szabott eszközei a fogvatartási és bűnisméltési kockázatok csökkentésének. A végrehajtás sajátos világából fakadóan a büntetés-végrehajtási rendszer elsősorban a külső motiváció eszközeivel tud élni, amelyben a jutalmazás és fenytetés a külső motivációs bázis legfontosabb elemeként van jelen napjainkban is. Mindemelllett a Bv. törvény egyik kiemelt újdonsága a progresszív rezsimerendszer, amely a belső motiváció erősítésén keresztül fejt ki hatását a végrehajtásba beépült átlátható és kiszámítható fokozatosság biztosításával. Az elítélt aktív és együttműködő részvétele esetén a számára felkínált reintegrációs programokban lehetősége nyílik arra – a vonatkozó jogszabályi környezettel összhangban –, hogy fogvatartásának és kapcsolattartásának lehetőségei és körülményei egyre nyitottabbá váljanak. Javaslatunk között szerepel, hogy a *bv. bíró döntéshozatali rendszerébe szervesen épüljön bele a fogvatartott kockázatelemzése kapcsán feltárt kockázatokban bekövetkezett változás*, annak a vizsgálatával egyetemben, hogy a befogadástól eltelt időszak során milyen

mértékben és területeken történt ez a meg. Felállítani javaslom a döntéshozatali folyamatba beépített újfajta szempontrendszert, amely alapján pontosabban lehet következtetni a fogvatartott visszaesési kockázatára, és ezen keresztül a reintegrációs hajlandóságára.

3. A fogvatartott személyek elsősorban a perszonális komfortjukon keresztül tudják értékelni a túltelítettséget, ezért a bebörtönzéssel együtt járó mentális és pszichés stressz, minden kellemetlenséget, eltérő élethelyzetet extrém módon felerősít. Ez a helyzet pedig növeli a feszültséget a személyzet és a fogvatartottak között. A zsúfoltság csökkentése érdekében a férőhelybővítésen túl nemzetközileg ismert és elismert jogtechnikai megoldásokat is célszerű megvizsgálni. Elsősorban a dekriminalizációt és a depönalizációt soroljuk ide. Kutatni kell az alternatív büntetések alkalmazásának további lehetőségeit, bár e körben kijelenthetjük, hogy ezek száma véges. A jövőben fontos szerep hárul a szakmai elemzőkre, a túltelítettséghez vezető okok vizsgálatakor (milyen típusú bűncselekmények vezetnek a hosszú távú szabadságvesztéshez, amelyek a bűnözés előnyei, és milyen társadalmi attitűdök érvényesülnek). Végül, de nem utolsósorban a túltelítettség szubjektív élményének csökkentésére a lehető legnagyobb mértékben lehetővé kell tenni a családdal való kapcsolattartást.

4. Disszertációm egyik vezérfonalaként szerepel az a tézis, mely szerint a jelenlegi fogalomhasználat értelmében a reintegráció nem feltétlenül és kizárólag a reintegrációs tisztek monopóliuma, ugyanakkor nem vitatható, hogy emblemikus szereplői a rendszernek, hiszen a reintegrációs folyamat forgáspontjában állnak. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a szolgálati beosztásokhoz kapcsolódó képzésnek a szakmai szocializáció több területén kiemelt szerepe van. Az egyén számára ideálisnak mondható képzés alapozza meg leginkább a törvényes szolgálatellátáshoz szükséges szakmai magabiztosságot, kezdeményezőkézséget, kreativitást, felelősségtudatot, az önálló mérlegelési körben való döntést és támogatja a szervezeti lojalitás kialakulását és elmélyülését. A nevelők, később *reintegrációs tisztek szaktiszt-képzésének* igénye – a képzés történetét vizsgálva – folyamatosan napirenden

volt, ennek ellenére a büntetés-végrehajtási oktatás rendszerében leginkább az általános tisztképzésbe beágyazva jelenik meg napjainkban is. Javaslataim között szerepel a reintegrációs tiszti funkcióira épülő szaktiszt-képzésének bevezetése, akár alapszak specializációjában, akár diploma utáni szaktiszt-képzésben gondolkodva.

5. A rendszerváltás utáni büntetés-végrehajtási nevelés útkeresésének időszakában bejósolt lehetséges továbbfejlődése a szociális munka, vagy korrekciós nevelés irányába nem történt meg. Ezzel párhuzamosan a kutatások arról tanúskodnak, hogy a 21. század elején elindult folyamat, amely a reintegrációs szakterület humán értékeitől való eltávolodást jelentette, befejeződni látszik. A szervezeti kultúrát jelentősen befolyásoló katonai hagyományok, a bürokratikus rendszer intenzív jelenléte, erős hatást gyakorol a reintegrációs tiszti szerepmagatartására. Mindemellett természetesnek mondható az a folyamat, amely a foglalkozási szerepen belül feszülő ellentmondást igyekezett – bár nem tudatos törekvésként – a reintegrációs szerepkört betöltő csoport enyhíteni. A jogalkotó által meghatározott feladat- és célrendszer, illetve annak gyakorlati megvalósulása között feszülő ellentmondásos elvárások következményeként, egyfajta *szakmai értékkonfliktus* övezte a gyakorlatot, amely abból táplálkozott, hogy segítőként is át kellett venni a leginkább felügyelőkre jellemző magatartás mintákat és meg kellett felelni a rendszer által közvetített értékeknek és elvárásoknak.

E szerepkonfliktus következményét empirikus kutatásaim során igyekeztem bizonyítani, amelynek eredményeként megállapítottam, hogy a reintegrációs tisztektől elvárt ismeretek és tulajdonságokon belül az elmúlt években átrendeződés volt megfigyelhető. A hagyományosan a humán értékek egyre inkább háttérbe szorultak, helyüket a fogvatartás világához szorosan köthető ismeretek és tulajdonságok vették át, amelyek leginkább a hivatalnoki szerepkörbe beépülve azt tovább erősítették. Napjainkban már evidenciaként tartjuk számon, hogy a reintegrációs tisztek munkáját mérhetővé, ezáltal eredményessé az teszi, ha jártasságot szereznek a jogszabályok ismeretében,

mindehhez magasszintű jogalkalmazói képesség, határozottság és szintetizált szakmai tudás kell, hogy társuljon. Végezetül, a hivatalnoki szerepmagatartás dominanciájához jelentősen hozzájárult a digitális felület kiszélesedése a büntetés-végrehajtási szoftverek elterjedésével.

A szakma egészséges továbbfejlődésének érdekében azonosítani kell az aktuális tendenciákat, tudomásul véve a humán segítő foglalkozási szereptől való eltávolodást, és leginkább a fogvatartás szervezői tevékenységéhez kapcsolódó tudáselemek előretörését. Javaslatom értelmében a reintegrációs/rehabilitációs jelzőt a gyakorlat területén csupán a visszailleszkedést segítő szakemberek (pártfogók, utógondozók, gyógypedagógusok és addiktológiai konzultánsok) birtokolnák. A jelenlegi reintegrációs tisztek – elfogadva a foglalkozási szerep fejlődésének feltárt irányát – büntetés-végrehajtási koordinátorként alkotnák fontos részét a „Fogvatartás és programszervezés” szakterületnek. Kiegészülve a szabadidős, kulturális és sport tevékenységet irányító programszervezőkkel és az oktatási referensekkel. Mindezt nyilvánvalóvá téve, olyan *szakmai itinert szükséges megalkotni, amely tartalmazza a konkrét célokat és feladatokat, hozzárendelve az azok eléréséhez kapcsolódó útvonalakat.*

6. Kiemelt és előremutató szakmai törekvésnént tartom számon a többek között általam irányított modellkörlet kísérletet, mert a közvetlenül fogvatartottakkal végzett munkát, annak speciális jellege miatt más tevékenységgel nem lehet összehasonlítani, ezért annak sajátosságai elsődlegesek a gyakorlati javaslatok megfogalmazásakor. A fogvatartás és reintegráció elvárt sikerének hátterében több tényező tárható fel. Számunkra egyik legfontosabb, de legnehezebben befolyásolható tényező a személyi állomány beállítódása a szabadságvesztés - büntetés mindennapi gyakorlatára vonatkozóan. A *modellkörlet kísérlet* abból a feltevésből indult ki, hogy a büntetés-végrehajtás egyik legfőbb alapértékét hordozó személyi állományt, s a rá jellemző szervezeti struktúra diszfunkcióit csoport szinten kell kezelni. A kialakításánál fontos szempont volt, hogy a meglévő struktúrába illeszkedjen és minimális anyagi ráfordítást igényelve, a reintegrációs hatékonyságot jelentősen növelve működjön. Az egyik

legfontosabb elvárás volt a modellkörlettel kapcsolatban, hogy számolja fel a polarizált körletstruktúrát és mozgósítsa, leginkább a felügyelői állományban meglévő kiaknázatlan szakmai potenciált. Javaslataim között szerepel a modellkörlet kezdeményezés kiszélesítése, kezdetben csak a speciális fogvatartottakat magába foglaló részlegeken, később viszont annak kiterjesztése az elítéltek teljes körére. Vallom, hogy a rendelkezésre álló eszközeink optimalizálásával munkánk hatékonysága növelhető. A megfelelő és azonos irányba ható döntés mechanizmus és az elmélet, valamint a gyakorlat szintézise olyan távlatokat nyithat meg a napi tevékenységünkben, amelyek koherensebbé teszik, és ezen keresztül hatékonyabbá a legtágabb értelemben vett büntetés-végrehajtási munkát.

ÖSSZEFOGLALÓ

Kutatásom kiindulópontja, hogy hazánkban a szabadságvesztés praxisa terén jelentős távolság figyelhető meg a gyakorlati működés és az elmélet alapvetései között, amely egyik legfőbb akadálya a problémák azonosításának és a szakmai továbbfejlődésnek. Disszertációm három fő témakörének elnevezését a gyakorlatban elterjedt, jogszabály által meghatározott kifejezések adják, így a javítás, nevelés és reintegráció tartalmi elemeit, ideológiai háttérét vizsgálva tárom fel e három szakmatörténeti korszak jellemzőit.

Dolgozatom első része tartalmazza a javítás elméletének fejlődését, s annak történeti forrásokból megismerhető gyakorlati megvalósulását. E témakörben kiemelt szerepet kapott - a fenytőházak vonatkozásában - a javító célzatú egyházi büntetések és a protestáns munkaethosz hatásainak elemzése nemzetközi és a magyar börtönügy viszonylatában egyaránt. Értekezésem második fő témaköre, a hazai nevelés elmélet szovjet eredetének vizsgálatával alapozza meg a korszakra vonatkozó tudományos téziseit. A rendszerváltást megelőző évek egyik fontos jellemzőjeként jelenik meg a szocialista ideológia érvényvesztése, amely a felnőttnevelés lényegét megjelölő emberkép szétesésével járt együtt. A harmadik, a reintegrációt középpontba állító rész, a börtönügy gyakorlatához kapcsolódó fogalmak értelmezését kísérel meg, majd a végrehajtás körülményeinek vizsgálata, a börtön szervezeti kultúrája és a reintegrációs tisztek jellemzői, feladatai és képzése ismeretében, önálló kutatási eredmények figyelembe vételével tesz javaslatot a szabadságvesztés végrehajtásának gyakorlatára vonatkozóan.

Disszertációmban végezetül az új pönológiai gondolkodás legfontosabb elemeit megvizsgálva - amely a kockázati elv érvényesítése, a menedzserializmus és csoportközpontú szemlélet – arra hívja fel a figyelmet, hogy a régi megközelítésekhez kapcsolódó eszközrendszerek egyre inkább háttérbe szorulnak és megfigyelhető, hogy a végrehajtásban újfajta szempontok válnak dominánssá. Értekezésem legfontosabb törekvése, hogy pontosan megjelölje

azokat az irányokat, amelyek a dogmatika és a praxis szintetizálásával új szemléletű reintegrációs dimenziókat nyithatnak meg a jövőben.

SUMMARY

The premise of the research is that in Hungary, a significant distance can be observed between the praxis and the theoretical foundation of custodial sentence. This constitutes a major obstacle to problem identification and professional development. The three main topics of the dissertation originate from terms that are defined by legislation and are widely used within the praxis, therefore we will examine the meaning and ideological background of correction, education and reintegration, while introducing the characteristics of these three periods of professional history.

The first part of the dissertation discusses the development of correction theory and presents its practical realization, based on historical sources. The main focus—in terms of penitentiaries—is on the punishment administered by the Church, with the aim of improvement, and on the analysis of the effects of the protestant work ethic, in the context of both the international and the Hungarian prison systems. In the second part, by examining the Soviet origins of the Hungarian educational theory, we establish the foundations of our theoretical theses. The years preceding the regime change were characterized by the diminishing importance of the socialist ideology, accompanied by the disintegration of the concept of man that was previously central to adult education. The third part, focusing on reintegration, aims to interpret the terminology related to the prison system, and offers practical recommendation on the enforcement of custodial sentence, taking into account the context of execution, the organizational culture of prisons, the characteristics, tasks and training of reintegration officers and also independent research results.

Finally, the dissertation examines the main aspects of the new penological philosophy—including the implementation of the risk principle, managerialism and group focused approach—and highlights

that the instruments of previous approaches are being increasingly pushed to the background, while we can observe the increasing dominance of new viewpoints in the field of enforcement. The main goal of the dissertation is to indicate the directions that, in the future, could open new reintegration dimensions by synthesizing dogmatics and praxis.

IRODALOMJEGYZÉK

1. ALBERT – BÍRÓ 2015 = Albert Fruzsina – Bíró Emese: A sikeres reintegráció. Életkeretek a börtönön innen és túl. Szubjektív reszocializációs esélyek. Szerk. Albert Fruzsina. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet), 2015, 143-167.o.
2. ALEKU – CSORDÁS – PACSEK 2006 = Aleku Mónika – Csordás Sándor – Pacsek József: A fogvatartottak foglalkoztatásának és programlehetőségeinek jelenlegi helyzete. *Börtönügyi Szemle* 2006/1, 65-78.o.
3. ANCSEL 1984 = Ancsel Éva: Éthosz és történelem, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.
4. ANDORKA 1990 = Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Aula Kiadó, Budapest, 1990.
5. ANDREWS – BONTA – HOGE 1990 = Andrews, Donald – Bonta, James – Hoge, Robert D.: Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. *Criminal Justice and Behavior*, 17. 1990, 19–52.o.
6. AUSTIN – HARDYMAN 2004 = Austin, James – Hardyman, Patricia L.: Objective Prison Classification: A Guide for Correctional Agencies. Washington, D.C., George Washington University Institute on Crime, Justice and Corrections. Elérhető: <https://nicic.gov/objective-prison-classification-guide-correctional-agencies> (letöltve: 2019.04.26.)
7. ÁRON 2003 = Áron László: Idézési módok a korai utilitarizmusban. *Világosság* 2003/11-12, 41-45.o.

8. BALOGH – HORVÁTH 1983 = Balogh László – Horváth Tibor: Büntetés-végrehajtási jog I. kötet, BM Könyvkiadó, Budapest, 1983.
9. BÁRD 2009 = Bárd Petra: Helyreállító igazságszolgáltatás In: Kerecsi Klára, Borbíró Andrea (szerk.): A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I. Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, Budapest, 2009, 191-221.o.
10. BECCARIA 1998 = Beccaria, Cesare: A bűnökről és büntetésről (Madarász Imre fordítása) Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1989.
11. BENTHAM 1977 = Bentham, Jeremy: Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe. In: Ludassy Mária (szerk.): Brit moralisták a XVIII. században, Gondolat Kiadó, Budapest, 1977.
12. BENTHAM 2011 = Bentham, Jeremy: Panopticon: Postscript. Nabu Press, 2011.
13. BETHLEN 2017 = Gróf Bethlen István: A kálvinizmus szerepe a modern gazdaság kialakulásában, *Polgári Szemle* 2017/4–6, 15–27.o.
14. BÍRÓ 2015 = Bíró Emese: A fogvatartottak családi kapcsolatainak szerepe a bűnelkövetésben, a börtönlélményben és a reintegrációban. Életkeretek a börtönön innen és túl. Szubjektív reszocializációs esélyek. Szerk. Albert Fruzsina. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet), 2015, 73-113.o.
15. BÓDIG – ZÓDI 2016 = Bódig Mátyás – Zódi Zsolt (szerk.): A jogtudomány helye, szerepe és haszna, tudomány módszertani és tudományelméleti írások. Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete – Opten Informatikai Kft., 2016.

16. BODONYI – HEGEDŰS – FEKETE 2015 = Bodonyi Edit – Hegedűs Judit – Fekete Márta: Korai iskolaelhagyás – kriminalitás – megoldási lehetőségek az oktatás szemszögéből. In: Lancaric, Daniel (szerk.): Jazykovedné, literárnovedné a didaktické kolokvium XXXII. *Z-F Lingua*, Pozsony, 2015, 22-33.o.
17. BOLGÁR 2018 = Bolgár Judit: Reintegrációt segítő tevékenységek a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia tükrében a büntetés-végrehajtás területén. *Magyar Rendésze* 2018/1, 109-127.o.
18. BORBÍRÓ 2010 = Borbíró Andrea: A prevenció célú kezelési programok továbbfejlesztésének lehetőségei a büntetés-végrehajtásban. I. kutatási beszámoló, OKRI, Budapest, 2010.
19. BORBÍRÓ 2014 = Borbíró Andrea: Megállítható-e a forgóajtó? A bűnisméltés-megelőző programok lehetőségei. In: Hack Péter – Koósné Mohácsi Barbara (szerk.): Álmodók őrzője. Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 13-28.o.
20. BORBÍRÓ – SZABÓ 2011 = Borbíró Andrea – Szabó Judit: Dehisztancia és a bűnisméltés megelőzése: kezelési programok a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben. Empirikus Áttekintés és értékelés. Kutatási beszámoló, OKRI, Budapest, 2011.
21. BORBÍRÓ – SZABÓ 2012 = Borbíró Andrea – Szabó Judit: Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben a nemzetközi kutatások fényében. In: Vókó György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok* 49. OKRI, Budapest, 2012, 158-192.o.

22. BORBÍRÓ – GÖNCZÖL – KEREZSI – LÉVAI 2016 = Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Lévai Miklós (szerk.): Kriminológia. Wolters Kluwer, Budapest, 2016.
23. BORDÁCS – RÓZSA 2017 = Bordács László – Rózsa Sándor: Fogvatartottak családi kapcsolatainak vizsgálata és azok megőrzésének, fejlesztésének lehetőségei. *Belügyi Szemle* 2017/11-12. 160-190.o.
24. BOROS – CSETNEKY 2000 = Boros János – Csetneky László: Börtönpszichológia, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2000.
25. BOWKER 1982 = Bowker, Lee H.: Corrections, the science and the art. Milwaukee, University of Wisconsin, 1982.
26. BUDAI 2014 = Budai István: Resztoratív technikák alkalmazása a büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle* 2014/1, 38-43.o.
27. BURNETT – MARUNA 2006 = Burnett, Ros – Maruna, Shadd: The kindness of prisoners: Strengths-based resettlement in theory and in action. *Criminology & Criminal Justice*, 6 (1), 2006, 83–106.o.
28. COCHRAN 2012 = Cochran, Joshua C.: The ties that bind or the ties that break: Examining the relationship between visitation and prisoner misconduct. *The Prison Experience* 40(5), 2012, 433–440.o.
29. COCHRAN 2014 = Cochran, Joshua C.: Breaches in the Wall: Imprisonment, Social Support, and Recidivism. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 51(2), 2014, 200–229.o.
30. COCHRAN – MEARS 2013 = Cochran, Joshua C. –Mears, Daniel P.: Social isolation and inmate behavior: A conceptual framework for theorizing prison

- visitation and guiding and assessing research. *Journal of Criminal Justice*, vol.41, no. 4, 2013, 252–261.o.
31. CONNOR – TEWKSBURY 2015 = Connor, David Patric – Tewksbury, Richard: Prison Inmates and Their Visitors: An Examination of Inmate Characteristics and Visitor Types. *The Prison Journal*, Vol. 95. No. 2. 2015, 159-177.o.
32. QUIROS 1906 = Quiros, Constancio Bernaldo de: Büntetőjogi társadalomtan, Az Igazság Könyvtára. Szerk. és kiadja Pataj Sándor, Zombor, 1906.
33. CSÁNYI 1999 = Csányi Vilmos: Az emberi természet. Vince Kiadó, Budapest, 1999.
34. CSEPELI 1997 = Csepeli György: Szociálpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
35. DI BLASIO – UJKÉRY 2011 = Di Blasio, Barbara – Ujkéry Zsófia: Az oktatás börtönkörnyezeti kihívásai. In: *Hungarian Educational Research Journal* [online] 2011. 1. évf., 1. sz. [2011. szeptember 5.] http://olvasas.opkm.hu/portal/menu/hirek/hungarian_educational_research_journal (letöltve: 2018.02.28.)
36. DOMOKOS 2012 = Domokos Andrea: Kriminálpedagógiai és kriminálpszichológiai irányok a kriminológiában Magyarországon a XIX-XX. század fordulóján. *Miskolci Jogi Szemle*, Miskolci Egyetem ÁJK, 2012/7, 12-21.o.
37. DURKÓ 1999 = Durkó Mátyás: Andragógia – A felnőttnevelés és közművelődés új útjai. Magyar Művelődési Intézet, Budapest, 1999.

38. DUWE – CLARK 2011 = Duwe, Grant – Clark, Valerie: Blessed Be the Social Tie That Binds: The Effects of Prison Visitation on Offender Recidivism. *Criminal Justice Policy Review*, Vol. 24. No. 3. 2011, 271-296.o.
39. EÖTVÖS 1841 = Eötvös József: Kelet népe és Pesti Hírlap. Landerer és Heckenast, Pest, 1841.
40. ESTÓK 2013 = Estók József: A büntetés-végrehajtás függelmi viszonyrendszerének, felügyeletének története 1867-1990 között. *Börtönügyi Szemle* 2013/4, 28-54.o.
41. FEELEY – SIMON 1992 = Feeley, Malcolm M. – Simon, Jonathan: The New Penology: Notes on the Emerging Strategy of Corrections and Its Implications. *Criminology*. Vol 30 Issue 4. November 1992, 449-474.o.
42. FEHÉRVÁRY 1990 = Fehérváry István: Börtönvilág Magyarországon 1945-1956. Magyar Politikai Foglyok Szövetsége. Püski Könyvkiadó, Budapest, 1990.
43. FELLNER 2005 = Fellner Máté: Heinrich Ahrens – a természetjog hozzájárulása a hivatásrendi gondolathoz http://www.publikon.hu/application/essay/103_1.pdf (letöltve: 2019. 04. 21.)
44. FEOFANOV 1987 = Feofanov, Jurij: A szocialista jog megszületése. Budapest, *Belügyi Szemle* 1987/11, 112-119.o.
45. FIÁTH 2015a = Fiáth Titanilla: Szerepkonfliktusok és szervezeti problémák a büntetés-végrehajtásnál. In: Csóti András (szerk.): *Körletmozaikok 2015: "A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata "* című

- kutatás tanulmányai Budapest, Magyarország: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (BvOP), 2015, 11-25.o.
46. FIÁTH 2015b = Fiáth Titanilla: Javaslatok a modellkörlet kialakításával kapcsolatban. In: Csóti András (szerk.): *Körletmozaikok 2015: "A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata"* című kutatás tanulmányai Budapest, Magyarország: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (BvOP), 2015, 145-161.o.
47. FINKEY 1922 = Finkey Ferenc: *Büntetés és nevelés. Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1922.
48. FINKEY 1930 = Finkey Ferenc: *A börtönügy haladása az utolsó száz év alatt.* Székfoglaló értekezés. MTA, Budapest, 1930.
49. FINKEY 1933 = Finkey Ferenc: *A magyar büntetéstani problémák.* Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Bizottságának kiadványa, 4. sz. Budapest, 1933.
50. FINSZTER 2011 = Finszter Géza: *Opponensi vélemény Vókó György: Bűnelkövetők jogkorlátozása jogállamban c. doktori értekezéséről.* Kézirat. Forrás: real-d.mtak.hu/387/7/Finszter_Géza_bírálata.pdf
51. FLIEGAUF 2001 = Fliegauf Gergely: *A magyar büntetés-végrehajtás professzionalizálása – A MATRA programról.* *Börtönügyi Szemle* 2001/4. 45-52.o.
52. FLIEGAUF 2008 = Fliegauf Gergely: *Bentham panopticonja, ahogy eddig még nem volt...* [//bvpszichologiahirek.blogspot.hu/2008/12/bentham-panopticonja-ahogy-eddig-mg-nem.html](http://bvpszichologiahirek.blogspot.hu/2008/12/bentham-panopticonja-ahogy-eddig-mg-nem.html) letöltve: 2018.05.22.

53. FLIEGAUF 2011 = Fliegauf Gergely: Börtönbeli nevelés presztízscsökkenése. [http://bortonblog2.blogspot.com/2011/12/bortonbeli-nevelés-presztízscsökkenése.html#more\(2011.12.\)](http://bortonblog2.blogspot.com/2011/12/bortonbeli-nevelés-presztízscsökkenése.html#more(2011.12.)) (letöltve: 2018.04.01.)
54. FLIEGAUF 2012 = Fliegauf Gergely: A börtönpszichológia elhatárolása a kriminálpszichológiától. *Börtönügyi Szemle* 2012/1, 45-62.o.
55. FOJNICKIJ 1889 = Fojnickij, Ivan Jakovlevich: Фойницкий, И. Я. Учение о наказании в связи с тюрьмоведением. СПб. 1889.
56. FORGÁCS 2012 = Forgács Judit: Merre tart a nevelés? A nevelői profil vizsgálata. *Börtönügyi Szemle* 2012/1. 63-72.o.
57. FORGÁCS 2013 = Forgács Judit: Miért beteg a magyar büntetés-végrehajtási nevelés? *Börtönügyi Szemle* 2013/2. 1-16.o.
58. FORGÁCS – KÁNTOR 2006 = Forgács Judit – Kántor Gáspár: Büntetés-végrehajtási nevelés (Jegyzet). Bv. Szervezet Oktatási Központja, Budapest, 2006.
59. FÖLDVÁRI 1970 = Földvári József: A büntetés tana. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970.
60. FURET 2000 = Furet, Francois: Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.
61. GÁL 2020 = Gál István László: A spanyolnátha, a koronavírus és a büntetőjog. *Büntetőjogi Szemle* 2020/1, 57-64.o.

62. GARAMI 1997 = Garami Lajos: Támogató háttér. (A nevelői funkció változásáról). *Börtönügyi Szemle* 1997/3, 71-80.o.
63. GARLAND 1992 = Garland, David: Punishment in Modern Society. Calendon Press, Oxford, 1992.
64. GIDDENS 1995 = Giddens, Anthony: Szociológia. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
65. GLÁSER 1975 = Gláser István: A szabadságvesztés büntetés-végrehajtása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975.
66. GYARMATI – PALASIK 2013 = Gyarmati György – Palasik Mária: Az ÁVH intézménytörténetének társadalmi-politikai környezete. In: Gyarmati-Palasik (szerk.): Trójai Faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953-1956. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 7-63.o. 2013.
67. ГУЕТКОВ 2007 = М. Г. Детков: Воспитательная работа как основное средство воздействия на осужденных лиц. Самарская гуманитарная академия (Самара) *Серия: Право* (с 2007 года) № 2 46-55.o.
68. GYULAY 2002 = Gyulay Béla: A felnőttek oktatása és a Budapesti Népoktatási Kör története. OKI (reprint kiadás), Budapest, 2002.
69. HACKER 1918 = Hacker Ervin: A börtönügy. Dunántul (Wessely és Horváth) R. T. kiadása, Pécs, 1918.
70. HACKER 1924 = Hacker Ervin: Bevezetés a büntetőjog bölcséletébe. Dunántúli könyvkiadó és nyomda r.-t., Pécs, 1924.

71. HARMAT 2007 = Harmat Árpád Péter: Interjú Pavel Prjanyikov és Leonyid Borodkin professzor közt. Megjelent: 2007. szeptember 28-án a Russzkaja Zsizny c. lapban Online: <http://tortenelemcikkek.hu/node/418> (letöltve: 2017.09.28.)
72. HEGEDŰS – FEKETE – SIPOS 2016 = Hegedűs Judit – Fekete Márta – Sipos Szandra: Zárt intézeti neveltek családdal kapcsolatos nézetei. *Metszetek* 2016/4, 138-153.o.
73. HORNYÁK 2020 = Hornyák Zsuzsanna: Interjú dr. Tóth Tamás bv. vezérőrnagy, országos parancsnokkal: A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának részvétele a koronavírus-járvány kezelésében. *Belügyi Szemle* 2020/7, 149-153.o.
74. HORVÁTH 2011 = Horváth Attila: A rendészeti szervek története Magyarországon a szovjet típusú diktatúra korában. *Rendészet és emberi jogok* 2011/3, 3-31.o.
75. HORVÁTH 2014 = Horváth Attila: A büntetőjog története a szovjet típusú diktatúrában Magyar állam- és jogtörténet. Szerk.: Horváth Attila, Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem 2014, 601-613.o.
76. HORVÁTH 2016 = Horváth Attila: A szovjet típusú diktatúra oktatáspolitikája Magyarországon Polgári Szemle 2016. 1-3. <https://polgariszemle.hu/archivum/103-2016-augusztus-12-evfolyam-1-3-szam/allam-es-tarsadalompolitika/742-a-szovjet-tipusu-diktatura-oktatapolitikaja-magyarorszagon> (letöltve: 2017.09.08.)
77. HORVÁTH 2001 = Horváth Barna: Angol jogelmélet. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest, 2001.

78. HORVÁTH 2008 = Horváth Nóra: Az ismeretlen Jeremy Bentham. *Világosság* 2008/9-10, 55-69.o.
79. HOUSE 1981 = HOUSE, James S.: Work stress and social support. Addison-Wesley Pub. Co. 1981.
80. HUME 1972 = Hume, L. J.: Bentham's Panopticon: An Administrative History in: Parekh, B. (ed.) (1993) Jeremy Bentham: Critical Assessments, Taylor & Francis, 191-224.o.
81. HUSZÁR 1997a = Huszár László: Medikális modell. A treatment/nevelés történeti áttekintése. *Börtönügyi Szemle* 1997/3, 63-70.o.
82. HUSZÁR 1997b = Huszár László: ...és bűnhődés: A magyar börtönlakók szociológiai vizsgálata. MTA. Kandidátusi értekezés. 1997.
83. HUSZÁR 2015 = Huszár László: A KEK-rendszer. In SCHMEHL János – PALLO József szerk.: Korszakváltás a Büntetés-végrehajtásban: Útmutató a Bv. Törvény megismeréséhez. Büntetés-végrehajtási Szervezet Tudományos Tanácsa. (Börtönügyi tanulmányok 2.), Budapest, 2015, 44–51.o.
84. JUHÁSZ 2014 = Juhász Zsuzsanna: Börtönügy Európában – A büntetés-végrehajtás megoldásra váró kérdései. Iurisperitus Bt., Szeged, 2014
85. JUHÁSZ 2016 = Juhász Zsuzsanna: Digitális technológiák a büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle* 2016/2, 87-99.o.
86. JUHÁSZ 2019 = Juhász Zsuzsanna: Videokommunikáció alkalmazása a börtönügyben. *Miskolci Jogi Szemle*, Miskolci Egyetem ÁJK, 2019/2 (különszám) 429-437.o.

87. KABÓDI – LŐRINCZ – MEZEY 2005 = Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: Büntetéstani alapfogalmak. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005.
88. KABÓDI – MEZEY 1988 = Kabódi Csaba – Mezey Barna: Börtönügy – Keleten (Az európai szocialista országokban, 1917-től napjainkig). *Módszertani Füzetek* 1988/1, 41-56.o.
89. KABÓDI – MEZEY 1985 = Kabódi Csaba – Mezey Barna: Büntetési elméletek. *Módszertani Füzetek* 1985/1, 42-56.o.
90. KATALÁN 2015 = Katalán Gergely Tamás: Reszocializáció és reintegráció – dogmatikai vagy terminológiai különbségek az új Bv. Kódexben? <http://arsboni.hu/reszocializacio-es-reintegracio-dogmatikai-vagy-terminologiai-kulonbsegek-az-uj-bv-kodexben/> (letöltve: 2018.06.21.)
91. KÁDÁR – KÁLMÁN 1966 = Kádár Miklós – Kálmán György: A büntetőjog általános tanai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966.
92. KEREZSI 2011 = Kerezsi Klára: Konfrontáció és kiegyezés: a helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a közpolitikában. Akadémiai doktori értekezés, 2011.
93. KORINEK 2005 = Korinek László: Irányzatok a kriminológiai gondolkodás fejlődésében. BM. Duna Palota és Kiadó, Budapest, 2005.
94. KORINEK 2006 = Korinek László: A kriminológia tudományának létrejötte. In: Kriminológia – Szakkriminológia (Szerk. Gönczöl Katalin, Kerezsi Klára, Korinek László, Lévay Miklós). Complex Kiadó, Budapest, 2006.

95. KORINEK 2016 = Korinek László: Kriminológia és pönológia. In: Barabás A. Tünde, Belovics Ervin (szerk.), Sapiens in sapientia: Ünnepi kötet Vókó György 70. születésnapja alkalmából, Budapest, Pázmány Press, 2016, 357-376.o.
96. KOVÁCS 2011 = Kovács Mihály: Biztonság vs. nevelés 2011 http://prisonunited.blogspot.com/2011_02_01_archive.html(2011.12.)
(letöltve: 2013.02.01.)
97. KÖVÉR 1987 = Kövér Ágnes: A büntetés végrehajtása során, az elítéltek nevelésére használt személyiségbefolyásoló módszerek alkalmazásának problematikája IM. BvOP, Budapest, 1987. (kézirat)
98. KÖVÉR 1989a = Kövér Ágnes: Egy elmélet rejtett metamorfózisa (előadás). [Elhangzott a nevelési szolgálatok megalakulásának 30. évfordulója alkalmából rendezett konferencián] IM. BvOP, Budapest, 1989. (kézirat)
99. KÖVÉR 1989b = Kövér Ágnes: Reszocializáció a börtönben? Jogtudományi Közlöny 44., 1989, 172-178.o.
100. KÖVÉR 1993 = Kövér Ágnes: Kritikai megközelítések a büntetésről és a magyar börtönrendszerekről egy empirikus vizsgálat tanulságai alapján. IM. BvOP, Budapest, 1993. (kézirat) 37.o.
101. KÖVÉR 1997 = Kövér Ágnes: A büntetés elméletének kritikai megközelítése. II. Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok, (1996-1999) 2: 34. OKrI, 1997. 208-231. o.
102. KRIZSÁN 2006 = Krizsán József: Az EQUIP módszer: fiatalok felelősségteljes gondolkodásra és cselekvésre tanítása a kortársaikat segítő hozzáállással. *Börtönügyi Szemle* 2006/1, 79-88.o.

103. KRON 1997 = Kron, Friedrich W.: Pedagógia Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
104. LAUREN 1997 = Lauren, Roger J.: Positive approaches to corrections: Research, policy, and practice. Lanham, MD: American Correctional Association, 1997.
105. LISZT 1905 = Liszt, von Franz: Die gesellschaftlichen Faktoren der Kriminalität. In: Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge. Bd. 2. Guttentag, Berlin, 1905.
106. LŐRINCZ 1989 = Lőrincz József: Kármán Elemér a fiatalok bírójának és pedagógusának (1876-1927). *Módszertani Füzetek* 1989/3. 53-59.o.
107. LŐRINCZ 2001 = Lőrincz József: A büntetés-végrehajtási szakismeretek felsőfokú oktatásának első húsz éve a Rendőrtiszti Főiskolán (1972-1992) 2001. (kézirat)
108. LŐRINCZ 2003 = Lőrincz József: Büntetőpolitika és büntetés-végrehajtás 1970 és 2002 között. *Jogelméleti Szemle* 2003/3. <http://jesz.ajk.elte.hu/lorincz16.html> (letöltve: 2018.09.)
109. LŐRINCZ 2006 = Lőrincz József: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben – jogász szemmel. *Börtönügyi Szemle* 2006/3, 1-20.o.
110. LŐRINCZ 2007 = Lőrincz József: A sztálini büntetőpolitika és következményei a hazai büntető igazságszolgáltatásban. Budapest, *Börtönügyi Szemle* 2007/2, 71-80.o.

111. LŐRINCZ 2009 = Lőrincz József: Büntetőpolitika és börtönügy. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2009.
112. LŐRINCZ 2011 = Lőrincz József: Visszatekintés a személyi állomány felkészítésének múltjára. *Börtönügyi Szemle* 2011/1, 53-57.o.
113. LŐRINCZ 2015 = Lőrincz József: A javítástól a reintegrációig. A korrekcionista ideológia metamorfózisa a hazai börtönügyben. Gályapadból laboratóriumot. Tanulmányok Finszter Géza professzor tiszteletére. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015. 451-464.o.
114. LŐRINCZ – NAGY 1997 = Lőrincz József – Nagy Ferenc: Börtönügy Magyarországon. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1997.
115. MAANEN – HUSZÁR 2003 = Maanen, Theo van – Huszár Vince: PHARE projekt a magyarországi klasszifikációról. *Börtönügyi Szemle* 2003/4, 81-90.o.
116. MARTINSON 1974 = Martinson, Robert: What works? Questions and answers about prison reform. *Public Interest*, 35, 22-54.o.
117. MEZEY 1991 = Mezey Barna: A kereszténység börtönei. *Börtönügyi Szemle* 1991/3, 53-60.o.
118. MEZEY 2004 = Mezey Barna: Magyar jogtörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
119. MEZEY 2007 = Mezey Barna: A nevelés és a javítás gondolatának megjelenése a börtönügy történetében. *Börtönügyi Szemle* 2007/3, 13-24.o.

120. MEZEY 2012 = Mezey Barna: A fenyítőházak forradalma. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012.
121. MEZEY 2018 = Mezey Barna: A börtönügy a 17-19. században: A börtön európai útja. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018.
122. MEZEY – KABÓDI 1985 = Mezey Barna – Kabódi Csaba: Büntetési elméletek. *Módszertani Füzetek* 1985/1, 42-56.o.
123. MEZEY – LŐRINCZ 2019 = Mezey Barna – Lőrincz József: A magyar börtönügy története. Dialóg Campus, Budapest, 2019.
124. MIHÁLYI 2005 = Mihályi Ildikó: Az oktatás alkonya? Vagy a nevelés vége? Új Pedagógiai Szemle 2005
<https://epa.oszk.hu/00000/00035/00097/2005-11-vt-Mihaly-Oktatas.html>
(letöltve: 2018.08.01.)
125. MIKSZÁTH 1986 = Mikszáth Kálmán: Csemegi (Id.: Mikszáth Kálmán Munkái, Huszadik kötet, Közrebocsátotta az író negyvenéves jubileumára alakult országos bizottság) Pallasz részvénytársaság nyomdája, Budapest, 1986.
126. MÓDOS 1984 = Módos Tamás: A koncepció kiinduló alapjai. *Módszertani füzetek* 1984/1, 33-35.o.
127. MÓDOS 1996 = Módos Tamás: Kérdőjelek. Nevelés, átnevelés, netán valami más? *Börtönügyi Szemle* 1996/4, 87-93.o.
128. MÓDOS 2000a = Módos Tamás: Az elfelejtett tudomány. (A kriminálpedagógia időszerűségéről.) *Börtönügyi Szemle* 2000/2, 47-58.o.

129. MÓDOS 2000b = Módos Tamás: Összetett folyamat: a nevelésről általában, a rabnevelésről kicsit konkrétan. *Börtönügyi Szemle* 2000/3, 63-76.o.
130. MÓDOS 2003a = Módos Tamás: A személyi állomány beállítódása a büntetés-végrehajtás rehabilitációs, nevelési feladataival kapcsolatban. *Börtönügyi Szemle* 2003/3. 62-63.o.
131. MÓDOS 2003b = Módos Tamás: A reszocializáció módszertana. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár, BvOP, Budapest, 2003.
132. MOHAROSNÉ 2017 = Moharosné Fuzskó Anikó: A gyógyító-terápiás csoport létjogosultsága a büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle* 2017/3. 121-137.o.
133. NACSINÁK 2011 = Nacsinák Gergely: Panoptikon, Liget Műhely. [//ligetmuhely.com/liget/panoptikon/](http://ligetmuhely.com/liget/panoptikon/) letöltve: 2018.05.22.
134. NAGY 2014 = Nagy Adrienn: Oktatás és lelki gondozás a dualizmus kori magyar börtönügy történetében. *Börtönügyi Szemle* 2014/4, 79-92.o.
135. NAGY A. 2016 = Nagy Anita: A túlsúlyosság a büntetés-végrehajtási intézetekben, figyelemmel a nemzetközi szabályozásra. *Jogelméleti Szemle*, 2016/1, 66-80.o.
136. NAGY A. 2017 = Nagy Anita: Büntetés-végrehajtási jog európai kitekintéssel. Bíbor Kiadó, 2017.
137. NAGY 2004 = Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része 2004, 359-361.o.

138. NAGY 2013 = Nagy Ferenc: Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományában. Akadémia Kiadó, Budapest, 2013.
139. NAGY F. 2017 = Nagy Ferenc: Megjegyzések a negatív generális prevenció teóriájáról, *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, (80). 2017, 183-198.o.
140. NEMEH 2016 = Nemeh Diana: Anton Szemjonovics Makarenko munkássága, Online:
http://www.tanitani.info/anton_szemjonovics_makarenko_munkassaga
(letöltve: 2017.01.02.)
141. NEMES 2014 = Nemes András: A zsúfoltság másik oldala. A nagy fogvatartotti létszám hatásai a felügyeletre, *Börtönügyi Szemle* 2014/2, 33-44.o.
142. PÁL 1966 = Pál László: Kármán Elemér kriminálpedagógiai hagyományai. *Magyar Pedagógia* 1966/2, 214-229.o.
143. PÁL 1972 = Pál László: Büntetésvégrehajtási nevelés történeti áttekintése. Büntetés-végrehajtás országos Parancsnokság Szakkönyvtára, Budapest, 1972.
144. PÁL 1974 = Pál László: Bevezetés a kriminálpedagógiába. Tanárképző főiskolai jegyzet, Budapest, 1974.
145. PÁL 1976 = Pál László: Nevelés a büntetés-végrehajtásban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976.
146. PALLO 2014 = Pallo József: Omnia mutantur. A magyar börtönügy rövid kodifikációs historikuma. *Börtönügyi Szemle* 2014/1, 23-31.o.

147. PALLO 2015 = Pallo József: Egyre jobban éget a seb... A túlsúlyfolság csökkentésének lehetséges útjai. *Börtönügyi Szemle* 2015/1, 18-25.o.
148. PALLO 2016 = Pallo József: Évforduló. Visszatekintés a Bv. törvény kodifikációjára és a jogalkalmazás néhány első tapasztalatára. *Börtönügyi Szemle* 2016/1, 23-42.o.
149. PALLO 2019 = Pallo József: A magyar börtönügy kodifikációs csomópontjai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2019.
150. PALLO – FORGÁCS 2015 = Pallo József – Forgács Judit: Vonzások és választások. Aktuális kihívások és lehetséges válaszok a magyar börtönügyben. *Belügyi Szemle* 2015/11, 77-95.o.
151. PAPP 2011 = Papp Gábor: Az elítélti értékrendszer vizsgálata egy hazai büntetés-végrehajtási intézetben. *Statisztikai Szemle* 2011/9, 930-956.o.
152. PÁZSIT – TALLÓDI 2017 = Pázsit Veronika – Tallódi Zoltán: Börtönzsúfoltság kontra nemzetállamok. *Belügyi Szemle* 2017/11-12, 118-159.o.
153. PERROW 1994 = Perrow, Charles: Szervezetszociológia. Osiris Kiadó, Budapest, 1994.
154. PLATÓN 1983 = Platón: Protagorasz. In: Platón válogatott művei (Ford.: Faragó László). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.
155. PLATÓN 1984 = Platón: Törvények. II. Könyv (Ford.: Kövendi Dénes) In: Platón összes művei. Harmadik kötet, 1984.

156. POPPER 1970 = Popper Péter: A kriminális személyiségzavar kialakulása. Akadémia Kiadó, Budapest, 1970.
157. POZNISEV 1924 = Познышев, С. В. Основы пенитенциарной науки. М., 1924. С. 35
158. PULSZKY – TAUFFER 1867 = Pulszky Ágost – Tauffer Emil: A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása különös tekintettel Magyarországra. Emich Gusztáv kiadványa, Pest, 1867.
159. RAYMOND 2006 = Raymond Aron: Az értelmiség ópiuma. Akadémia Kiadó, Budapest, 2006.
160. ROMANSKIN 1959 = Romanskin, P. Sz.: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényeinek Alapelvei. *Jogtudományi Közlöny* 1959/9, 433-443.o.
161. RÓZSA 2014 = Rózsa Sándor: A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata. Összefoglaló tanulmány, 2014. (kézirat)
162. RUTKAI – SÁNTA 2019 = Rutkai Kata – Sánta Lívía (szerk.): Börtönstatisztikai Szemle 2019/1, BvOP, Budapest
163. RUTKAI – SÁNTA 2020 = Rutkai Kata – Sánta Lívía (szerk.): Börtönstatisztikai Szemle 2020, BvOP, Budapest
164. RUZSONYI 1999 = Ruzsonyi Péter: Javíthatatlanok? (A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés fejlődési trendje.) *Börtönügyi Szemle* 1999/4, 24-45.o.

165. RUZSONYI 2003 = Ruzsonyi Péter: A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés új irányzatai. Nevelési tansegédlet. Budapest, BvOP. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 2003/2.
166. RUZSONYI 2004 = Ruzsonyi Péter: Hagyomány és innováció. *Börtönügyi Szemle* 2004/2, 33-48.o.
167. RUZSONYI 2006 = Ruzsonyi Péter: A kriminálpedagógia lehetősége a börtönadaptáció és a társadalmi integrálódás érdekében. *Börtönügyi Szemle* 2006/2, 21-33.o.
168. RUZSONYI 2012 = Ruzsonyi Péter: Kriminálpedagógia és a büntetés-végrehajtás. Rendészeti szakvizsga. Büntetés-végrehajtási igazgatás, 121.p. (kézirat)
169. RUZSONYI 2014a = Ruzsonyi Péter: Pönológiai alapvetések, In: Ruzsonyi Péter (szerk.): Tendenciák és alapvetések a bűnügyi tudományok köréből. Nemzeti Közzolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar, Budapest, 199-227.o.
170. RUZSONYI 2014b = Ruzsonyi Péter: Kriminálpedagógia és az új Bv. Kódex. In: Börtönügyi kaleidoszkóp Kiadó Bv. Tudományos Tanácsa, Budapest, 2014, 179-195.o.
171. RUZSONYI 2015 = Ruzsonyi Péter: A pönológia és a kriminálpedagógia rendészettudományi beágyazódottsága. *Magyar Rendészet* 2015/4, 93-109.o.
172. RUZSONYI 2015 = Ruzsonyi Péter: Presentation. TAIEX Workshop on prevention of ill-treatment by Prison and Police Officers. Podgorica,

- Montenegro, 2015. http://ec.europa.eu/enlargement/taieux/dyn/taieux-events/library/detail_en.jsp?EventID=60228 (letöltve 2016.03.14.)
173. RUZSONYI 2019 = Ruzsonyi Péter: Pönológia és kriminálpedagógia In: Czenczer Orsolya; Ruzsonyi Péter (szerk.) Büntetés-végrehajtási reintegrációs ismeretek. Dialóg Campus Kiadó-Nordex Kft, Budapest, 2019, 11-24.o.
174. RYAN – DECI 2000 = Ryan, Richard M. – Deci, Edward L.: Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being. *American Psychologist*, Vol. 55. No. 1. 68–78. Elérhető: https://selfdeterminationtheory.org/SDT/documents/2000_RyanDeci_SDT.pdf (letöltve: 2019.04.29.)
175. SÁSKA 2005 = Sáska Géza: A társadalmi egyenlőség antikapitalista és demokrácia-ellenes képzete a XX. századi pedagógiai ideológiákban. *Magyar Pedagógia* 2005/1, 83-99.o.
176. SCHMEHL 2013 = Schmehl János: Az új szabályozás főbb szakmai elemei és üzenetei. *Börtönügyi Szemle* 2013/4, 18–21.o.
177. SCHMEHL – PALLO 2015 = Schmehl János – Pallo József szerk.: Korszakváltás a Büntetés-végrehajtásban: Útmutató a Bv. Törvény megismeréséhez. Budapest, Büntetés-végrehajtási Szervezet Tudományos Tanácsa. (Börtönügyi tanulmányok 2.)
178. SCHUCKERTNÉ 2012 = Schuckertné Szabó Cs.: Dialógus a büntetés-végrehajtás humánerő-fejlesztéséről mint a szervezetfejlesztés lehetőségeiről. *Börtönügyi Szemle* 2012/4, 20-33.o.

179. SOMOGYVÁRI 2016 = Somogyvári Lajos: Munkára nevelés a szocialista pedagógiában: az orosz-szovjet előtörténet (1917–1958). *Iskolakultúra* 2016/1, 82-92.o.
180. SOMOGYVÁRI 2015 = Somogyvári Mihály: Bevezető. In: Csóti András (szerk.): *Körletmozaikok 2015: "A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata "* című kutatás tanulmányai Budapest, Magyarország: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (BvOP), 2015, 129-145.o.
181. SOMOGYVÁRI 2018 = Somogyvári Mihály: Kockázatelemzési rendszerek a büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle* 2018/1, 69–88.o.
182. SOMOGYVÁRI – DREXLER – BANYÁRNÉ 2015 = Somogyvári Mihály – Drexler Bernadett – Banyárné Sánta Livia (szerk.): *Börtönstatisztikai Szemle 2015/1., BvOP, Budapest, 2015.*
183. SÖRÖS 2017 = Sörös László: Napidíj az elítéltnak, az alapvető jogokat sértő elhelyezési körülményekért – avagy 2017. január 01. napján hatályba lépő kártalanítás szabályok a 2013. évi CCXL törvényben. *Jogi Fórum. Publikáció.*
www.jogiforum.hu/files/publikaciok/soros_laszlo__napidij_az_eliteltnak_2017-es_kartalanitasi_szabalyok%5bjogi_forum%5d.pdf (letöltve: 2018.08.02.)
184. SZABÓ 1999 = Szabó András: Alkotmány és büntetőjog. In: Van és legyen a jogban. Tanulmányok Peschka Vilmos 70. születésnapjára. MTA JTI — KJK. Budapest, 1999, 305-321.o.
185. SZABÓ 1950 = Szabó Imre: A szovjet szocialista büntetőjog alapelvei. *Jogtudományi Közlöny* 1950/11-14, 372-378.o.

186. SZABÓ 2012 = Szabó Judit: A bűnelkövetők rehabilitációjának meghatározó irányzatai a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Alkalmazott Pszichológia* 2012/2, 73–88.o.
187. SZABÓ 2014 = Szabó Judit: Rehabilitálható-e a rehabilitáció? *Börtönügyi Szemle* 2014/4, 28-40.o.
188. SZABÓ 2015 = Szabó Judit: Speciális prevenció és dezisztencia. Doktori értekezés. ELTE ÁJK. 2015.
189. SZABÓ 2013 = Szabó Krisztina: Pedagógiai elképzelések a sztálinizmusban. oroszvilag.hu Online: <http://oroszvilag.hu/?t1=tortenelem&hid=4085> (letöltve: 2016.12.11.)
190. SZATHMÁRY 1995 = Szathmári Béla (szerk.): Emlékkönyv Finkey Ferenc 1870-1949, A Jogászok a Kultúráért Alapítvány Sátoraljaújhely kiadványa, Sárospatak, 1995.
191. SZEGÁL 2007 = Szegál Borisz: A szocializáció és a reszocializáció a börtönben. *Börtönügyi Szemle* 2007/3, 25-38.o.
192. SZITKA 2008 = Szitka Szabolcs: Új lehetőségek felkutatása a fiatakorúak büntetés-végrehajtásában, reszocializációjuk elősegítése érdekében. *Börtönügyi Szemle* 2008/3, 13-20.o.
193. SZOLZSENYICIN 1989 = Szolzsenyicin, Alekszandr: A Gulag szigetcsoport. 1918-1956. Új Idő, Debrecen, 1989.
194. SZŐLLŐSY 1935 = Szöllősy Oszkár: Magyar börtönügy. Révai Testvérek, Budapest, 1935.

195. SZTÁLIN 1945 = Sztálin: A leninizmus kérdései. Szikra kiadás, 1945.
196. SZŰCS 2011 = Szűcs András: A magánelzárás fenyítés elleni fellebbezés elbírálása. *Börtönügyi Szemle* 2011/1, 69-78.o.
197. TAMÁSKA 2006 = Tamáska Péter: Politikai elítélt kerestetik. Mundus Kiadó, Budapest Történelem Doktori Program. Kutatási füzetek 11. Ünnepi szám Harsányi Iván 75. születésnapjára, 2006.
198. TÓTH 2020 = Tóth Tamás: A büntetés-végrehajtási szervezet védekezése a koronavírussal szemben. *Börtönügyi Szemle* 2020/10, 127-145.o.
199. VÉGH 1990 = Végh József: Gondolatok a büntetés-végrehajtási nevelés jövőjéről. *Börtönügyi Szemle* 1990/4, 8-11.o.
200. VINCZE 1982 = Vincze Tamás: Az elítéltek nevelésének helyzete, a továbblépés lehetőségei. *Módszertani Füzetek* 1982/2, 3-13.o.
201. VOLFORD 2015 = Volford Róbert: A modellkörlet tapasztalatai a Szegedi Fegyház és Börtönben 2015. In: Csóti András (szerk.) *Körletmozaikok 2015: "A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata"* című kutatás tanulmányai Budapest, Magyarország: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (BvOP), 2015, 129-145.o.
202. VÓKÓ 2014 = Vókó György: Magyar büntetés-végrehajtási jog. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_528_Voko_Gyorgy_Magyar_buntetes_vegrehajtasi_jog/ch01s03.html (letöltve: 2017.08.29)

Jogsabályok

1. 1874. február 18., 696. sz. IM. RT. 1874. 1. Fogházak rendtartása
2. 1966. évi 21. számú törvényerejű rendelet – a szabadságvesztés büntetés végrehajtásáról és az előzetes letartóztatás foganatosításáról.
3. 1979. évi 11. sz. törvényerejű rendelet – a büntetések és intézkedések végrehajtásáról.
4. 1993. évi XXXI. törvény – az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.
5. 2012. évi C. törvény Büntető Törvénykönyvről
6. 2013. évi CCXL. törvény – a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról.
7. 14/2014. (XII. 17.) IM rendelet a büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartott elítéltek és egyéb jogcímen fogvatartottak fegyelmi felelősségéről.
8. 16/2014. (XII. 19.) IM rendelet a szabadságvesztés, az elzárás, az előzetes letartóztatás és a rendbíróság helyébe lépő elzárás végrehajtásának részletes szabályairól.

Egyéb szakmai normák

1. Hivatalos jelentés az országos fegyintézetekről az 1867-ik évben. Igazságügyminisztérium, Buda, 1868.
2. 8/1959. BM. sz. utasítás
3. A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója. Módszertani Füzetek, 1984. 1. 1-20.
4. Jelentés a Magyar Kormány számára a Kínzás és Embertelen vagy Megalázó Bánásmód vagy Büntetés Megelőzésére Létrehozott Európai Bizottság (CPT) magyarországi látogatásáról. 2009. március 24-től április 2-ig, Európa Tanács CPT/Inf (2010) 16
5. 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat a Nemzeti Büntelmegelőzési Stratégiáról (2013–2023).
6. Helsinkai Bizottság Varga és mások kontra Magyarország Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete, 2015. márc. 10. (Összefoglaló) helsinki.hu/wp-content/uploads/Varga_v_Hungary_osszefoglalo.pdf (letöltve: 2016.10.14.)
7. Módszertani útmutató a Kockázatelemzési és Kezelési Rendszer működéséhez (2016) BvOP (30500/4563/2016.ált)
8. Tájékoztató füzet fogvatartottak hozzátartozói részére. (2017). „Fogvatartottak reintegrációja” című EFOP 1.3.3-16-2016-00001 azonosító számú kiemelt projekt. Budapest, BvOP.
9. Tájékoztató füzet fogvatartottak részére (2017). „Fogvatartottak reintegrációja” című EFOP 1.3.3-16-2016-00001 azonosító számú kiemelt projekt. Budapest, BvOP.
10. 53/2017. (VII.10) OP szakutasítás
11. 1457/2018. (IX. 25.) Korm. határozat a büntetés-végrehajtási intézetek férőhely-bővítési programjához kapcsolódó egyes kérdésekről.
12. 71/2020. (III.27.) Kormányrendelet

13.90/2020. (IV.5.) Kormányrendelet

14.37/2020. (VII. 24.) BVOP utasítás a videóhívással megvalósuló elektronikus kapcsolattartás eljárásrendjéről.

Egyéb hivatkozások

1. Évkönyv 2013 = Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve 2013. Szalai Tímea (szerk.) 2013. Budapest, BvOP, 2013.
2. Évkönyv 2014 = A Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve 2014. Szalai Tímea (szerk.), Budapest, BvOP, 2014.
3. Évkönyv 2015 = A Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve 2015. Szalai Tímea (szerk.), Budapest, BvOP, 2015.
4. Évkönyv 2016 = A Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve 2016. Várkonyi Zsolt Kristóf (szerk.), Budapest, BvOP, 2016.
5. Évkönyv 2019 = A Büntetés-végrehajtási Szervezet Évkönyve 2019. Várkonyi Zsolt Kristóf (szerk.), Budapest, BvOP, 2019.
6. Magyar Nagylexikon, Akadémia Kiadó, Budapest, 2004.
7. Helsinki Figyelő (2017): Február 24.: Bentham születésének napja (1748).
http://helsinkifigyelo.blog.hu/2017/02/26/februar_26_bentham_szulete_senek_napja (letöltve: 2018.05.22.)

8. [Megelőző intézkedések a koronavírus-járvány miatt a hazai börtönökben | Büntetés-végrehajtás \(gov.hu\)](#) (letöltés ideje: 2020. 02.18.)

A szerző témához kapcsolódó publikációi

1. FORGÁCS Judit - Az elítéltekkel végzett segítő munka. In: Rosta, Andrea; Rostáné, Riez Andrea Szociálpedagógia-szakszociálpedagógia, L'Harmattan, Budapest (2021) 28.o. 381-408 o.
2. FORGÁCS Judit: Rendszerváltozás a börtönnevelésben. Belügyi Szemle, 69(2), (2021) 13.o. 213-225.o.
3. FORGÁCS Judit – Pallo József: Changes in the Hungarian Correctional after Peace of Trianon. Casopis Nauoa – Seria Pravo (2020) 26.o., 1-26.o.
4. FORGÁCS Judit: A belső motiváció erősítése a fogva tartás során. In: Czenczer, Orsolya; Ruzsonyi, Péter (szerk.) Büntetés-végrehajtási reintegrációs ismeretek. Budapest, Magyarország: Dialóg Campus Kiadó-Nordex Kft, (2019) 16.o., 67-82.o.
5. FORGÁCS Judit: Kockázati elemek feltárása és optimalizálása a fogva tartás során. In: Czenczer, Orsolya; Ruzsonyi, Péter (szerk.) Büntetés-végrehajtási reintegrációs ismeretek. Budapest, Magyarország: Dialóg Campus Kiadó-Nordex Kft, (2019) 11.o., 55-65.o.
6. FORGÁCS Judit: A fogva tartás és reintegráció fogalmi megközelítése. In: Czenczer, Orsolya; Ruzsonyi, Péter (szerk.) Büntetés-végrehajtási reintegrációs ismeretek. Budapest, Magyarország: Dialóg Campus Kiadó-Nordex Kft, (2019) 18.o., 37-54.o.
7. FORGÁCS Judit: A fogvatartottak kártalanítása az Emberi Jogok Európai Bírósága joggyakorlata tükrében. Hadtudományi Szemle XI: 3 (2018) 18.o., 222-239.o.
8. FORGÁCS Judit: Büntető eljárásjogi elemek a fogvatartottak fegyelmi felelősségre vonásában. Magyar Rendészet 18: 1 (2018) 16.o., 127-142.o.

9. FORGÁCS Judit: The Role of Regular Contacts in the Reintegration of Prisoners. In: Szabó, Miklós (szerk.) Doktoranduszok fóruma: Miskolc, 2017. november 16.: Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem Tudományos és Nemzetközi Rektorhelyettesi Titkárság, (2018) 3.o., 25-29.o.
10. FORGÁCS Judit – NAGY Anita: Jogérvényesítés a büntetés-végrehajtási jogviszonykeretei között különös tekintettel kártalanítás jogintézményére. In: Szabó, Miklós (szerk.) Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium – Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai 17. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó, (2017) 20.o., 75-94.o.
11. FORGÁCS Judit: Emberi méltóság a bebörtönzés körülményeinek tükrében – különös tekintettel a minimális lakótér biztosítására. In: Szabó, Miklós (szerk.) Doktoranduszok Fóruma: Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem, (2017) 6.o., 89-94.o.
12. FORGÁCS Judit: Vezérmotívum – A szovjet büntetés-végrehajtás kialakulása. In: Szabó, Miklós (szerk.) Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium – Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai 17. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó, (2017) 19.o., 55-74.o.
13. FORGÁCS Judit: Nevelés a represszió árnyékában: Ezmék és végrehajtás a szovjet és magyar börtönügy '50-es éveiben. Börtönügyi Szemle 36: 1 (2017) 17.o., 35-51.o.
14. FORGÁCS Judit: Miért éppen modellkörlet? Három érv a modellkörlet bevezetése mellett. Börtönügyi Szemle 35: 1 (2016) 11.o., 81-91.o.

15. FORGÁCS Judit: A 2015-ös modellkörlet-kísérlet elméleti alapjai. In: Csóti, András (szerk.) Körletmozaikok 2015: "A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata " című kutatás tanulmányai. Budapest, Magyarország: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (BvOP), (2015) 20.o., 75-94.o.
16. FORGÁCS Judit: Változó nyomvonalon: A nevelői funkció formálódása a 80-as évektől napjainkig. In: Deák, Ferenc; Pallo, József (szerk.) Börtönügyi kaleidoszkóp: Ünnepi kötet dr. Lőrincz József 70. születésnapja tiszteletére. Budapest, Magyarország: Büntetés-végrehajtási Szervezet Tudományos Tanácsa, (2014) 11.o., 92-102.o.
17. FORGÁCS Judit: Miért beteg a magyar büntetés-végrehajtási nevelés? Börtönügyi Szemle 32: 2 (2013) 16.o., 1-16.o.
18. FORGÁCS Judit: Merre tart a nevelés?: A nevelői profil vizsgálata. Börtönügyi Szemle 31: 1 (2012) 10.o., 63-72.o.
19. FORGÁCS Judit: Büntetés-végrehajtási nevelés. In: Farkas, Gábor (szerk.) Büntetés-végrehajtási igazgatás. Budapest, Magyarország: Rendészeti Szakvizsga Bizottság, (2012) 16.o., 144-159.o.
20. FORGÁCS Judit: Milyen a nevelői profil 2011-ben?: Előadás a "Tudományos kutatások és eredmények a büntetés-végrehajtásban" (Budapest, 2011. november 24.) című tudományos konferencián (2011)
21. FORGÁCS Judit – KÁNTOR Gáspár: Büntetés-végrehajtási nevelés. Budapest, Magyarország: Büntetés-végrehajtási Szervezet Oktatási Központja (2006)
22. FORGÁCS Judit – HANZI Attila – KISS Mónika: Legjobb gyakorlat tréning: hallgatói kézikönyv. Budapest, Magyarország: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (BvOP) (2004)

- 23.FORGÁCS Judit: Andragógus vagy nevelő? Börtönügyi Szemle 15: 2
(1996) 4.o., 93-96.o.

Szerzőségi nyilatkozat

Alulírott Forgács Judit ezennel kijelentem, hogy a doktori fokozat megszerzése céljából benyújtott értekezésem kizárólag saját, önálló munkám. A benne található, másoktól származó, nyilvánosságra hozott vagy közzé nem tett gondolatok és adatok eredeti leőhelyét a hivatkozásokban (lábjegyzetekben), az irodalomjegyzékben, illetve a felhasznált források között hiánytalanul feltüntettem.

Kijelentem továbbá azt is, hogy a benyújtott értekezéssel azonos tartalmú értekezést más egyetemen nem nyújtottam be tudományos fokozat megszerzése céljából.

Budapest, 2020.12.10.

Forgács Judit